

Földes Béla emlékezete.*

Földes Béla emlékének megünneplésére a Magyar Közgazdasági Társaság nem választhatott volna alkalmasabb időpontot a szabadságharc centenáriumánál, hiszen 1848-nak és Földes Béla születésének 100-ik évfordulója történetesen egybeesik. És ez az összetalálkozás szimbolikus jelentőségűvé vált, mert habár a nagy magyar kögazda ifjúsága az osztrák abszolútizmus korába esett, mégis már korán eljegyezte magát a szabadságharc eszméivel politikai és gazdasági téren egyaránt. S ha a gazdasági szabadság eszméiből tett is annyi engedményt, amennyit mélységes szociális szellemtől áthatott egyénisége a társadalmi reform érdekében szükségesnek tartott, gazdaságpolitikai és közjogi téren híven ragaszkodott a 48-as eszmékhez és az első világháború előtti időkben az Osztrák-Magyar Monarchiában a magyar gazdasági és politikai függetlenségnek egyik nagytekintélyű előharcosa volt.

Működésének kezdete a magyar kögazdaságtan hőskorába esett. Kautz Gyula volt az első európai hírű tudósunk, aki Magyarországon a korszerű kögazdaságtant bevezette. Az ő munkáját tanítványa, majd kartársa és végül leghívatottabb tanszéki utódá, Földes Béla folytatta. A csaknem két évtizeddel idősebb Kautz Gyula még megérte a 48-as szabadságharcot megelőző nagy reformkorszakot, amelynek vezető egyéniségei közül Széchenyi István gyakorolta rá a legmélyebb hatást, mind gazdaságilag, mind politikailag. Földes Béla is számtalanszor támaszkodik Széchenyi társadalomerkölcsi és gazdaságpolitikai elveinek szilárd talapzatára, de politikai téren Kossuth volt a vezérsillaga.

Mielőtt azonban tudományos és közéleti működését közelebről vizsgálhóknak, vessünk egy pillantást életének főbb mozzanataira.

Földes Béla 1848 szeptember 25-én Lugoson született. Egyetemi tanulmányait a budapesti, bécsi és lipcsei egyetemen végezte. Bécsben Stein Lőrinc előadásai tettek rá maradandó benyomást.

Már egyetemi hallgató korában, 1870-ben megjelenik első könyve a szociális kérdéstről, Lugossy Béla álnéven és ezzel megindul irodalmi működése, amely olyan gazdag termést hozott. Pá-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1948. évi április hó 16-iki közgyűlésén tartott előadás.

lyafutásának első nevezetes szakasza volt, amidőn 1872-ben a fővárosi statisztikai hivatal igazgatóhelyettesévé nevezték ki, de a közigazgatási pályát már egy év múlva felcserélte a pedagógiával, amennyiben a Budapesti Kereskedelmi Akadémián a kereskedelmi történet tanára lett. 1874-ben a budapesti Tudományegyetemen magántanári képesítést nyert, 1879-ben pedig a Nagyváradai Jogakadémia tanárává nevezték ki, de ezt az állást a következő évben feladta és visszatért a budapesti Kereskedelmi Akadémiára, mint a nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanára. 1882-ben a budapesti Tudományegyetemen a statisztikai tanszéket, mint rendkívüli tanárral, vele töltötték be, 1889-ben pedig rendes tanárrá lépett elő. Végül 1892-ben, amikor Kautz Gyulát az Osztrák-Magyar Bank kormányzójává nevezték ki, a megüresedő nemzetgazdaságtani és pénzügytani tanszéket ő foglalta el.

Földes Béla 1879-ben megalapította a budapesti egyetemen a nemzetgazdasági szemináriumot és megelégedésére szolgálhatott, amidőn 1905-ben, az intézet 25 éves fennállása alkalmából tanítványai közül Fellner Frigyes, Hegedüs Lóránt, Márki Hugó, Navratil Ákos és Somogyi Manó értékes emlékkönyvet adtak ki tiszteletére.¹

Ő honosította meg hazánkban a szabadegyetemi oktatást, amelyet, mint a budapesti népszerű főiskolai tanfolyam központi bizottságának elnöke, 12 évig vezetett.

Nagyszabású tudományos működése mind belföldön, mind külföldön széleskörű elismerést aratott. A Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá, majd rendes taggá választotta. A Nemzetközi Statisztikai Intézetnek és a Magyar Statisztikai Társaságnak tiszteleti tagja, a Magyar Közgazdasági Társaságnak pedig egyik érdemekben leggazdagabb tagja volt.

Több gyűjteményes munkát szerkesztett, mégpedig az Akadémia megbízásából az „Értekezések a társadalmi tudományok köréből“, továbbá a Magyar Közgazdasági Könyvtárt, a Remekírók Tárait és a Pallas-féle Gazdasági- és Társadalompolitikai Könyvtárt. A Közgazdasági Enciklopédia szerkesztőbizottságának tagja és több cikkének szerzője volt.

Politikai pályára 1905-ben lépett, amikor a függetlenségi párt programjával képviselővé választották. Az első világháború végéig tagja maradt a magyar képviselőháznak és közben 1917 május havában tárcanélküli átmenetgazdasági miniszter lett, 1918 tavaszán

¹ L. Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből. A Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem Nemzetgazdaságtani és Statisztikai Szemináriumának 25 éves fennállásának emlékére. Budapest, 1905.

azonban miniszteri állásáról, ezt követően pedig tanszékéről is lemondott. Politikai pályafutása ezzel véget ért, de nevezetes tudományos működését patriárcha korában is folytatta, mígnem 97 éves korában, 1945 január havában örökre lehunyt a szemeit és rövidesen követte a halálba felesége, akivel hosszú boldog házasságban élt. Atyai szívét egy súlyos csapás érte: egyetlen fia élete tavaszán elhunyt. E veszteségért azonban kárpótlást talált leányának, Mikszáth Kálmánnénak családi körében.

Földes Béla kivételesen sokoldalú tevékenysége kiterjedt a nemzetgazdaságtan és a társadalompolitika, a statisztika, a pénzügytan és a politika területére.

Mint közgazdának, az irányt kétségtelenül tanítómestere, Kautz Gyula jelölte ki számára, aki hazánkban a történeti iskola első művelője volt. De Földes ennek az iskolának azt az ágát fejlesztette tovább, amely a társadalmi etikára helyezte a legnagyobb súlyt és így Magyarországon a történeti-etikai iskola legkiválóbb képviselője lett. Mint közgazdasági és szociálpolitikai író, akkor kezdte bontogatni szárnyait, amikor Magyarországon a 67-es kiegyezés nyomában mégcsak csírázni kezdett a modern gazdasági fejlődés, amely hazánkban is, mint akkoriban mindenütt, a liberalizmus jegyében állott. De a verseny rendszere ekkor már a gazdaságilag haladottabb államokban fejlődésének új szakaszába kezdett lépni. A liberalizmus arculatán már a hatvanas évek végén és még inkább a hetvenes évek elején a feudálizmus vonásai kezdenek kiütközni. Ez a fejlődés három síkon zajlik le: a vállalkozók lassanként monopolisztikus egyesülésekbe, a munkások szakszervezetekbe, a fogyasztók szövetkezetekbe tömörülnek. A gazdasági rend szempontjából konstitutív hatása csak a két első folyamatnak van, mert a szövetkezeti mozgalom nem olyan természetű, hogy a gazdasági rend jellegét meg tudná változtatni. Ezzel szemben a munkások és a vállalkozók egyesülése az egyéni verseny helyébe széles körzetekben mindinkább a csoportos verseny elvét ülteti. Az egyéni liberalizmus korában kikényszerítették az egyéni munkaszerződés elvét, amely a munkásnak, mint gyengébb félnek a szempontjából oly annyira hátrányos volt és megkísérelték a munkások szervezkedésének elfojtását. De az eredmény az volt, hogy a munkásmozgalom földalatti mozgalommá alakult át. A 70-es években azután Angliában jobb belátásra ébredtek és elismerték a szakszervezeteket. Milyen lelkesedéssel üdvözli 1871-ben az ifjú Földes a nagy fordulatot, amikor John Stuart Mill, a klasszikus iskola utolsó szintetikus írója, a béralapelmélet legjelentősebb képviselője, feladja ezt a pesszimiztikus elméletét, amely a munkássors javításának még a

lehetőségét is kétségbe vonta és koncedálja, hogy a szakszervezetek emelhetik a béreket.² Nagy reményeket fűz a Trade Unionokról szóló törvényjavaslathoz, amelyet az angol parlament rövidesen el is fogadott, mert Brentanó-val és másokkal együtt a szakszervezeteket „a még atomizált munkásosztály szükséges organizációjának” tekinti.³ Sokat várt továbbá a Verein für Socialpolitik működésétől, amelyet a katedrasszocialisták 1872-ben alakítottak meg.

Ami a szakszervezetek elismerését illeti, Anglia akkoriban ezzel a lépéssel példát nyújtott a többi államnak is. A munka és a tőke harca most már szervezett harccá válik, amelyben a munkások is egyesíthetik erőiket. A vállalkozói tömörülés síkján azonban már nem Anglia vezet, hanem az újonnan előretörő iparosodó államok, az Északamerikai Unió és Németország. A fejlődés eltérő voltára jórészt az egyes nemzetgazdaságok különböző viszonyai nyújtanak magyarázatot. Az angol ipar a világkereskedelem fejlődésével karöltve nőtt naggyá és az angol vállalkozó egészen a legújabb idő-kig megőrizte hagyományos individualista kereskedelmi szellemét. A szigetország szénbányáinak decentralizáltsága sem kedvezett a gazdasági tömörülésnek, és, ami talán a legfontosabb, a gazdagabb Angliában az egyéni tőkés és konzorciumaik az ipari vállalatok alapítása körül a modern kapitalizmus kezdetén nagyobb szerepet játszottak, úgyhogy az angol nagybankok, mint betéti bankok, nem kapcsolódtak be az alapítási üzletbe. Ezzel szemben különösen Középeurópában az ipari fejlődésben elmaradt, tőkében szegényebb államokban a vegyes nagybankok, mint iparbankok, hatalmas lendületet adtak az ipari fejlődésnek, de egyben a monopolisztikus koncentrációnak is.

Földes Béla, aki kora egész szakirodalmát biztos szemmel tekintette át, már a magyar kapitalizmus kibontakozásakor felismerte, hogy a modern gazdasági fejlődés nálunk is monopolisztikus irányba fog terelődni és már csak ebből a szempontból is elutasította magától a hamisítatlan liberalizmus nemleges gazdaságpolitikai álláspontját. Mertha teljes mértékben méltányolta is azt a lendítő erőt, amely a magángazdasági kezdeményezésben rejlik, viszont tisztán látta és már a 70-es évek második felében a jövede-

² Földes Béla: John Stuart Mill és a Trade Unions. (Österreichischer Ökonomist, 1871.) L. Közgazdasági Értekezések, Új sorozat II. kötet, Budapest, 1914, 324 és köv. l.

³ Földes Béla: A szociális kérdéstről. L. Közgazdasági Értekezések. Új sorozat II. kötet, id. munka, 335, 330 lap és 331 lap jegyzet.

Ez az értekezése két cikket tartalmazza, amelyek — nyilván a szociális kérdéstről szóló első könyve alapján — a Neue Freie Presse-ben és a Pester Lloyd-ban 1872-ben jelentek meg.

lem tanáról szóló németnyelvű folyóiratcikkében erősen osztorozta a vagyon- és jövedelemeloszlás nagyfokú egyenlőtlenségének gazdasági és erkölcsi visszasságait. „A rendkívül nagy és rendkívül kicsiny jövedelmek állam- és társadalomellenesek, veszélyeztetik a társadalom nyugalmát és virágzását.“ Ezen az alapon az állami jövedelemeloszlási politika mellett foglalt állást.

Már irodalmi tevékenységének első évtizedében kialakult nemcsak alapvető társadalomerkölcsi, hanem történeti és módszertani felfogása is. Ebben a vonatkozásban három értekezése bír különös jelentőséggel:

A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése, Budapest, 1874,⁵

Bevezetés a gazdaságtörténetbe, Budapest, 1878,⁶ és

A nemzetgazdaságtan és módszere, s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei, Akadémiai értekezés, 1879.⁷

A közgazdaságtan történeti iskolája úgyszólván minden nevezetesebb európai államban fellépett, de a legnagyobb mértékben Németországban hódított tért. Földes Béla azonban sokoldalúsága, univerzális olvasottsága folytán történeti és társadalomerkölcsi felfogásának kibontakozásánál az egyetemes európai fejlődés hatása alatt állott. Kitűnik ez — a szociális kérdéstről szóló munkájához hasonlóan — szóbanforgó értekezéseiből is. Gazdaságlelektani szempontból Smith Ádám a közgazdaságtant végeredményben az egoizmusra alapította. Akik a klasszikus iskola gazdaságlelektani alapjait az iskolán belül kezdték feszegetni, mint John Stuart Mill-Comte Agoston hatása alatt, amidőn követelte, hogy az altruizmus jusson uralomra az egoizmus felett,⁸ azok nézetünk szerint mégcsak igen kismértékben vonták le a szükséges gazdaságpolitikai és társadalompolitikai következtetéseket. Mill idevágó álláspontja közel állott a romantikus szocialistákéhoz, mert az altruizmus diadallát az egyének és az összeség helyes nevelésétől várta, holott erre a gazdasági verseny terén nincsen kilátás. Hiszen Smith az egyéni

⁴ Földes Béla: Die Lehre vom Einkommen, Tübingen 1877, (különlenyomat) 80 és köv. l.

⁵ Földes Béla: Közgazdasági értekezések I. kötet. Budapest, 1902, 529 és köv. l.

⁶ Első részét, amely „A történeti módszer kérdéséhez“ címén előzetesen önállóan is megjelent, L. Közgazdasági Értekezések. I. köt. id. munka. 490 és köv. lap.

⁷ Földes Béla: Közgazdasági értekezések, I. kötet, id. munka 476 és köv. l.

⁸ Földes Béla: A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése. L. Közgazdaságtani Értekezések I. kötet, id. munka 572 l. 1. jegyzet.

verseny rendszerének gyakorlati megfigyelése alapján feltétlenül helyesen világította meg a gazdasági küzdelem egoisztikus természetét. Ebből folyik ennek a rendszernek minden előnye, de minden hátránya is. A szabad gazdasági versenynek altruisztikus szellemmel való átítatása fogalmi ellentmondás! Aki ezen a rendszeren változtatni akar, annak más eszközökhöz kell folyamodnia.

Az individuális liberalizmus módosítása terén az első lépés az egyesülési jog biztosítása volt. Ezt a lépést John Stuart Mill elméletileg megtette, de a másodikra, a be nem avatkozás elvének feladására, legalábbis rendszertani szempontból, még nem tudta rászánni magát. Ezzel szemben a történeti iskola különböző árnyalatai a gazdaságpolitikai és szociálpolitikai beavatkozás szükségét intézményesen elismerték, mert érezték, hogy az ember egyéni természetének átformálása egy olyan feladat, amelynek megoldásával belátható időn belül számolni nem lehet. Igaz, hogy az altruizmus elvének általános jelentőségét a történeti iskola legtöbb művelője, s így Földes is mindvégig hangoztatta, abban az értelemben, „hogy az ember működését a társadalom összessége érdekében fejtsse ki”,⁹ de azért a súlypont az egyéni altruizmusról — öntudatosan vagy öntudatlanul — mégiscsak az altruizmusnak, mint a gazdaságpolitikai célkitűzésnek és a közhivatalnoki etikának az elvére tolódott át. A gazdasági életet többé már nem lehetett pusztán a felelőtlen piaci gépezetre rábízni.

Földes Bélát, mint a történeti-etikai iskola, vagy, mint előszeretettel mondta, a „társadalomerkölcsi irány” képviselőjét az altruizmus kiegészítő elve mellett talán a legjobban a történeti relativitás jellemzi és ez, meghatározása szerint, „a gazdasági viszonyoknak és szabályoknak viszonylagossága, mely abban áll, hogy kölcsönös összefüggésben állnak a társadalmi élet egyes jelenségeivel és a társadalmi tényezők változásaival maguk is változó alakot öltenek.”¹⁰ A történeti iskola már régtől fogva rámutatott az emberi intézmények jelentőségére és ebben a vonatkozásban tudvalevően az amerikai institucionalizmus előfutára lett. A fejlődéstörténeti elv pedig nemcsak az egyes intézményekre, hanem magára az egyetemes gazdasági rendre, „a társadalom történeti alakzataira”¹¹ is kiterjed. Ez az oka annak, hogy a történeti iskola híve sohasem tekintheti öröknek a gazdasági rendet, amint azt a liberalizmus a

⁹ Földes Béla: Szociálpolitika. Bevezető előadás a „Népművelési Társaság” által rendezett szociálpolitikai tanfolyamon. (Munkásügyi Szemle III. évf. 6. sz.) L. Közgazdasági Értekezések új sorozat II. kötet. id. munka, 46 l.

¹⁰ Földes Béla: Bevezetés a gazdaságtörténetbe, id. munka, 13 l. maga fénykorában tette. Így maradt mentes Földes is az egyéni

¹¹ Földes Béla: Bevezetés a gazdaságtörténetbe, id. munka, 11 l.

liberalizmus egyoldalúságától, de mentes maradt az újabb történeti iskola módszertani túlzásaitól is, amelyek Schmollernél nyilvánultak meg a legélesebben, aki az első német módszervita során sokáig azt hirdette, hogy az indukció a történeti iskola egyetlen módszere és csak hosszú idő múltán vonta vissza ezt az elhibázott tételét. Ezzel szemben Földes, főként Comtera támaszkodva, hangsúlyozta a dedukció és az indukció egymásraütaltságát azzal, hogy „vannak oly tudományos korszakok, vagy a tudományoknak bizonyos oly stadiumai, amelyekben sikerrel csak az egyik vagy a másik módszert lehet használni...”¹² Akadémiai módszertani értekezésének egy másik helyén viszont megjegyzi, hogy „a dedukció alkalmazhatósága csekélyebb, bár megfelelt különösen a tudomány régebbi állapotjának és kivételesen egyes lángeszű embereknek most is mutathatja az irányt, melyet máskülönben az emberi ész évezredekben át hiába keres. Alkalmazása inkább kivételes, nem oly általános, mint az indukcióé. Ezért általánosan alkalmazva csak veszélyt hoz”¹³ Mindent egybevetve, tehát mégiscsak arra az eredményre jut, hogy a klasszikus iskola deduktív módszere után most már a történeti iskola induktív módszerének kell előtérbe nyomulnia¹⁴

Földes Béla gazdaságtörténeti téren is munkálkodott. Ezirányú működésének fő jelentősége abban van, hogy Magyarországon ő volt az első, aki gazdaságtörténeti kutatásokra buzdított. „Gazdasági emlékek Magyarország múltjából” című kis cikkét, amely 1872-ben a Reform című napilapban látott napvilágot, Thaly Kálmán a „Századok”-ban mint „fontos szöveget” méltatta és Acsády Ignác ebben látta a gazdaságtörténeti irány első csíráját.¹⁵ Gazdaságtörténeti értekezései közül figyelemreméltók az ókori római közgazdasági viszonyokról¹⁶ és a papírpénz történetéről¹⁷ írt tanulmányai.

¹² Földes Béla: A nemzetgazdaságtan és módszere stb., id. munka, Közgazdasági Értekezések I. kötet, 489 l.

¹³ Földes Béla: A nemzetgazdaságtan és módszere stb., id. munka, Közgazdasági Értekezések I. 483 l.

¹⁴ Földes Béla: A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése, id. munka, Közgazdasági Értekezések, I. kötet, 532 és köv. l.

¹⁵ Földes Béla: Gazdasági emlékek Magyarország múltjából, Közgazdasági Értekezések, I. kötet, 105 l. 1. jegyzet.

¹⁶ Földes Béla: Közgazdasági viszonyok az ókori római köztársaságban. (Nemzetgazdasági Szemle 1880). L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, 3 és köv. l.

¹⁷ Földes Béla: Adalékok a papírpénz történetéhez és statisztikájához. (Akadémiai Értekezés 1882). L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, 235 és köv. l.

Ezenkívül egy Smith-ről, Quesnay-ról és Turgot-ról szóló közgazdasági tantörténeti értekezésnek is szerzője.¹⁸

Történeti és módszertani felfogásának kiforrása után megjelenik a 80-as évek elején tankönyvének előhírnöke gyanánt a „Nemzetgazdaságtan és Pénzügytan vezérfonala”¹⁹ c. könyve. De nagyszabású kétkötetes tankönyvét²⁰ csak 1893-ban kezdi közzétenni, miután felcserélte a statisztikai katedrát a nemzetgazdaságtani és pénzügytani tanszékkal.

A történeti iskola a liberális iránnyal szemben tevőleges gazdaságpolitikai álláspontra helyezkedett, mert a beavatkozást bizonyos határok között szükségesnek látta. De a 70-es évek elején Földes a helyzetet igen találóan még akként jellemezte, hogy a német történeti-etikai iskolánál is, habár „a Smith féle tanrendszertől némileg eltért...”, mégis nagyjában és az egész rendszert tekintve még ugyanazon alaptörvények vannak elfogadva, mint a britt industrializmus tanrendszerében.”²¹ Valóban a német közgazdaságtan szerkezetileg a gazdaságpolitikai követelményeknek olyként igyekezett eleget tenni, hogy a közgazdasági tankönyveket két főrésze, gazdaságelméletre és gazdaságpolitikára tagolta, az elméleti részben pedig sokáig jórészt a szabadverseny tanát nyújtotta. Középeurópában és így nálunk is, ez a rendszertani beosztás hohosodott meg, holott az angol és a francia közgazdaságtan e szaktudományt a liberális hagyományok szellemében egységesen tárgyalta, olyként, hogy az elméleti rész uralkodó maradt, de az egyes elméleti fejezetek keretében kiegészítésképpen némi tér jutott a gazdaságpolitikai problémák számára is. Csak egy tiszta rendszer, mint az egyéni liberalizmus tekinthet el a közgazdaságtan kettéosztásától. A kettéhasadás már a vegyes rendszernek, a gazdaságpolitikai és társadalompolitikai téren legalábbis részlegesen irányított gazdaságnak a jele. Földes Béla alapvető felfogásának megfelelően csakis a kettős beosztást választhatta és ez annyiban szerencsésnek mondható, hogy nálunk már akkor fokozottabb mértékben felkeltette az érdeklődést a gazdaságpolitikai és szociális kérdések iránt, amikor a liberális gazdasági rendszer uralkodó állása

¹⁸ Földes Béla: Adalékok a nemzetgazdaságtan történetéhez. (1881). L. Közgazdasági Értekezések. II. kötet, 1902. 44 és köv. l.

¹⁹ Földes Béla: A nemzetgazdaságtan és pénzügytan vezérfonala, Budapest, 1. kiad. 1881, 4. kiad. 1906.

²⁰ Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan (Nemzetgazdaságtan): I. kötet. A társadalmi gazdaságtan elemei. Budapest, 1. kiad. 1893, 6. kiad. 1917. II. kötet. A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanulmányai. Budapest, 1. kiadás. 1894, 5. kiad. 1913.

²¹ Földes Béla: A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése, id. munka. L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, 534. l.

még megdönthetetlennek látszott. Viszont tankönyvének „A társadalmi gazdaságtan elemei“ című első részében nagyobb mértékben adott teret elméleti szempontoknak, mint az újabb német történeti iskola legtöbb művelője. Az ökonomiai szemléleti módot nem szorította háttérbe, de kiegészítette etikai, politikai, közművelődési és szociológiai elemekkel és ilyenképp gazdaságelmélete többoldalúvá és színesebbé vált, mint a Ricardó hagyományait követő közgazdáké.

Érdekes értékelméleti felfogása. Az angol klasszikus iskola és a határhaszoniskola értékelméleti harcában Marshallhoz hasonlóan kiegyenlítő megoldásra törekedett. De míg az angolszász disutility-elmélet hívei rendszerint mégis csak a szubjektív értékelem elsőbbsége jegyében vitték keresztül az összeegyeztetést, addig Földes, bár az áldozat és az élvezet polaritását hangsúlyozta, végeredményben mégis közelebb állott az angol klasszikus iskola objektív munkaértékelmélethez, mert az érték kérdését — a határhaszoniskolával ellentétben — a praemissák körébe utalta és nem volt hajlandó „a titkos lélektan útvesztőre“ lépni,²² amelyen az ő nézete szerint a határhaszoniskola jár.

Ami a gazdaságpolitikát illeti, az elsők közé tartozott, akik bizonyos alapvetést szükségesnek tartottak az alkalmazott nemzetgazdaságtanban is. Ez a követelmény már a gazdaságpolitika elméletének a csirája volt, és aki nem vonja kétségbe a gazdaságpolitika jogosultságát, annak az individualizmus és a kollektívizmus elveinek összhangbahozatalára kell törekednie. Ez a közgazdaságtan legnehezebb problémája. Földes kezdettől fogva érezte, hogy a társadalmi gazdaságtan kettéosztása schismát is jelent. Különösen ez volt a helyzet akkor, amidőn a gazdaságelmélettel a gazdaságpolitika még alig állott szerves kapcsolatban, úgyhogy inkább csak felsorolta azokat a rendszabályokat, amelyekkel gyakorlatilag a liberalizmusnak akarva nem akarva meg kellett alkudnia. Hiányzott a gazdaságpolitika elmélete és ezt az űrt Földes olyként igyekezett áthidalni, hogy társadalmi gazdaságtana alkalmazott részének bevezetésében tömören, de meggyőzően összefoglalta azokat a kulturális és morális szempontokat, amelyeknek az alapján az állami gazdaságpolitikának a közérdeket kell érvényre juttatnia az önérdéktől hajtott individualizmussal szemben. „A laissez faire elve nem magyar elv“²³ mondotta. De teljesen tisztában volt azzal, hogy ez

²² Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan, I. kötet, A társadalmi gazdaságtan elemei, id. munka, 5. kiad. 1910. 132 l.

²³ Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan, II. kötet, A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai, Id. munka 2. kiad. 1899. 7 l.

csak az első lépés a történeti-etikai irány eszményeinek megvalósítása felé, amelyeket a legélénkebb színekkel egy 1876. évi cikkében ecsetelt a következőképpen: „a továbbhaladásra, átdolgozásra és újjáépítésre megragadjuk tudományos korszakunk egész tudását, a legtehetősebb módszereket, a legintenzívebb kutatási szellemet, a múlt idők még be nem váltott humanisztikus végrendeletét“.²⁴ Gazdaságpolitikája a gazdaságtörténeti és szociológiai adatok dús tárháza. Utolsó fejezete a társadalmi politikáról szól, amellyel valamennyi társadalomtudományi probléma közül a legnagyobb odaadással foglalkozott és amelyet barátaival is oly gyakran vitatott meg, „Jól mondta egy beszélgetésünk alkalmával Szilágyi Dezső“, — írja Földes — „hogyan Magyarországon az az államférfi fog ismét nagyobb jelentőségre emelkedni, ki a társadalmi politikát írja zászlajára“.²⁵ Tankönyvét pedig méltón zárja le azzal a végső akkorddal, hogy „a munka viszonyainak rendezése... az uralkodó eszme“; ennek a jegyében fog lezajlani a közel jövő fejlődése.²⁶

Földes Béla számos fontos gazdaságpolitikai tanulmányt is írt. Az elsőt — „A takarékpénztárak reformjáról“ — a 70-es évek végén a Pesti Lloyd Társulat kitüntette.²⁷ Akkortájt még a jelzálogüzlet túltengése jelentette a legnagyobb veszélyt takarékpénztáraink számára, hiszen csak 1892-ben került sor a Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankjának felállítására, ami lehetővé tette, hogy ne rövidlejáratú betétekből, hanem záloglevélkibocsájtással, beszerzett hosszúlejáratú idegen tőkéből folyósítsák a jelzálogkölcsonöket. Földes a takarékpénztárak likviditásának biztosítására elsősorban a jelzálogüzlet megszorítását és a váltóleszámítolás kiterjesztését ajánlta.²⁸ Tett azonban, nyilván az angol betéti bankok példájának szem előtt tartásával, egy másik javaslatot is, mégpedig azt, hogy a takarékpénztárak tiltassanak el gyári kölcsönök nyújtásától. De ez az elgondolás a tőkében szegényebb Magyarországon nem válhatott valóra. Ő egyébként szóbanforgó indítványával a takarékpénztárakat csak az alapítási üzlettől akarta visszatartani. Kitűnik ez a magyar ipar fejlődésére vonatkozó tanulmányából, amelyben azon

²⁴ Földes Béla: Az Ökonómia útjai és céljai („Ausland“ c. folyóirat, Stuttgart 1876). L. Közgazdasági Értekezések, új sorozat, I. köt., id. munka 467 l.

²⁵ Földes Béla: Közgazdasági politikánk irányelvei. (Egyvetértés 1905. évi jubiláris száma). L. Közgazdasági Értekezések, új sorozat, I. köt., id. munka 502 l.)

²⁶ Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan. II. köt. A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlott tanai, id. munka 2. kiad. 1899 516 l.

²⁷ Földes Béla: Takarékpénztáraink reformja (1879). L. Közgazdasági Értekezések, I. köt. id. munka 285 és köv. l.

²⁸ Földes Béla: Takarékpénztáraink reformja, id. munka 315 l.

reményének ad kifejezést, hogy a takarékpénztárak jelzálogüzletének szűkebb keretek közé szorítása jelentékeny tőkét fog felszabadítani az ipar és a kereskedelem számára.²⁹ Minthogy a vámvédelem a monarchiában a közös vámterület folytán a magyar ipar szempontjából nem jöhetett számításba, iparunk fejlesztésére az állami kedvezmények minden lehető fajtát javaslatba hozta, mert meg volt győződve arról, hogy „a kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó népek többnyire alárendelt, gyarmati viszonyba jutnak... a magasabb fejlettségű iparállamokkal szemben”.³⁰ Míg a közös vámterület gátolta a magyar ipar megerősödését, addig a magyar mezőgazdaság részére természetesen nagyobb becső fogyasztó területet biztosított. De Földes, aki a gazdaságpolitikai sorrend szempontjából első helyre állította a mezőgazdasági termelést, mint az „ipar és a kereskedelem szilárd alapját”,³¹ nem féltette a világgazdaság akkori szabadabb levegőjétől a magyar agrártermelést, s bár jól tudta, hogy egy olyan mélyreható változás, mint az önálló vámterületre való áttérés, kikerülhetetlenül megrázkódtatná a gazdasági életet, mégis politikai meggyőződéséhez híven a következő szavakkal tört lándzsát a magyar birodalmi önálló vámterület mellett: „minden magyar ereiben gyorsabban kering a vér, ha a külön vámterületről beszél. Hiába, ez a nemzeti evangéliumnak egyik pontja”.³²

A valuta- és a jegybankpolitika tárgykörében két akadémiai értekezést tett közzé. Amikor a '80-as évek elején a monarchia megszilárdulásával a pénzreform is időszerűvé kezdett válni, „Papírvaluta és ágió” c., akadémiai pályadíjat nyert munkájában³³ felvette azt a politikai szempontból is érdekes ötletet, hogy Ausztria—Magyarország a frankrendszerre térhetne át, ha eljön az ideje.³⁴ Egyúttal szembehelyezkedett azzal a közkeletű felfogással, mintha a pénzegység nagysága jelentős befolyást gyakorolna az árakra.³⁵

²⁹ Földes Béla: Eszmék a magyar ipar kérdéséhez. (Nemzetgazdasági Szemle 1879). L. Közgazdasági Értekezések, I. köt. id. munka 154 l.

³⁰ Földes Béla: Eszmék a magyar ipar kérdéséhez, id. munka 144 l.

³¹ Földes Béla: Közgazdasági Összhang. Egy államférfi és egy tudós párbeszéde. (Budapesti Hírlap 1902 szept. 17.-i sz.) L. Közgazdasági Értekezések, új sorozat, I. kötet, id. munka 479. l.

³² Földes Béla: Vámpolitika (1897). L. Közgazdasági Értekezések, II. köt., id. munka 320 és 314 l.

³³ Földes Béla: Papírvaluta és ágió. Nemzetgazdasági-statisztikai vizsgálódások azoknak hatásáról, különös tekintettel a kereskedelmi forgalomra. A Magy. Tudományos Akadémia által koszorúzott pályamű. Budapest, 1883.

³⁴ Földes Béla: Megjegyzések a pénzegység kérdéséhez. (Megjelent a Budapesti Szemlében 1883-ban akadémiai pályadíjjal kitüntetett munkából.) L. Közgazdasági Értekezések, II. kötet, id. munka 194 l.

³⁵ Földes Béla: A pénzegység és az árak. (Megjelent a Budapesti

A „világgazdaság“ azonban a közgazdaságtan azon fejezetei közé tartozik, amelyekben a gazdaságelmélet és a gazdaságpolitika számai szinte elválaszthatatlanul egybeszővődnek. Érthető tehát, hogy a papírvalutáról és az ágióról szóló könyve nemcsak gazdaságpolitikai, hanem gazdaságelméleti szempontból is igen jelentős.³⁶ Szerző méltán hivatkozhatott arra, hogy ebben a munkájában először fektette a külkereskedelem elméletét „széles statisztikai induktív alapra, amelyet eddig jobbadán nélkülözött.“³⁷ Vizsgálódásai, amelyek főleg az 1852—75-ös időszakot ölelik fel, nemcsak az osztrák és a magyar viszonyokat veszik figyelembe, hanem részben a külföldi, különösen az angol és az olasz gazdaságtörténeti tapasztalátokat is. Ausztriában és Magyarországon a külkereskedelem évszázados irányzata a jelzett időszakban emelkedő volt. Az ágió hatása pedig az irányvonalon belül olyként érvényesült, hogy magas ágió idején a kivitel emelkedett nagyobb mértékben, mint a behozatal és fordítva, olyankor, amikor alacsony volt az ágió, a behozatal növekedése haladta meg a kivitel emelkedését.³⁸ Földes szóbanforgó könyvéből kiviláglik, hogy a közgazdák egy része már a 80-as években ismerte az inflációs exportprémium jelentőségét, ha nem is nevezték még nevén a gyermeket, és az akkori konzervatív valutapolitikai felfogás szerint egészen kedvezőtlenül ítélik meg az ágiónak a külkereskedelemre gyakorolt hatását.³⁹

Szerzőnk idevágó kutatásait kiterjesztette az 1882—89 időszakra is és eredményeiről a Nemzetgazdasági Szemlében 1891-ben számolt be. Ebből az alkalomból még kifejezettebben hangsúlyozta, hogy nem szabad túlbecsülni az ágió befolyását a külkereskedelemre.⁴⁰

Ezek szerint a külkereskedelem elmélete terén is megnyilvánult gazdaságtörténeti-statisztikai empirizmusa, úgyhogy egyes vonatkozásokban a mai Taussig-féle világgazdasági iskola előfutárai közé sorolható. Ez áll nemcsak az ágió és a külkereskedelem kölcsönhatásáról, hanem az aranymozgalmakról vallott nézeteire is. Amikor

Szemlében, 1883-ban akadémiai pályadíjjal jutalmazott munkából.) L. Közgazdasági értekezések I. köt., id. munka 205 l.

³⁶ Földes Béla: Elméletileg e munka előfutára volt egy külföldön megjelent cikke:

Az ágió befolyása a külkereskedelemre. (Statistische Monatschrift. Bécs, 1878.) L. Közgazdasági Értekezések új sorozat II. köt., id. munka 296 és köv. l.

³⁷ Földes Béla: Papírvaluta és ágió, id. munka 10 l.

³⁸ L. Földes Béla: Ágió és papírvaluta, id. munka 120 l.

³⁹ Ágió és papírvaluta, id. munka 124 és 126 l.

⁴⁰ Földes Béla: Ágió és külkereskedelem. Közgazdasági értekezések I. kötet, id. munka 284 l.

a liberális közgazdák többsége az aranygépezet működését még a Ricardo-féle egyoldlú inflációs séma alapján adta elő, ő már kifejezetten hangsúlyozta, hogy „a fizetési mérleg és az aranymozgalmak között távolról sincs az a paralelizmus, melyet rendszeren feltételezni szoktak“ és ezt az állítását angol, orosz és amerikai példákkal igazolt.⁴¹

A jegybankok nemesércpolitikájával foglalkozó értekezésében pedig többek között azt a fontos következtetést vonta le, hogy a kamatlábemelés, mint a hitelmegszorítás eszközét, Ausztria és Magyarország sem nélkülözheti, viszont számolni kell azzal, hogy a monarchiában elmarad a bankráta emelésének a külföldi rövidlejáratú tőkékre gyakorolt vonzó hatása, amelyet akkoriban London, mint a világ bankárja és központi aranypiaca, élvezett.⁴²

Ezenkívül a közlekedési politika területén is számottevő irodalmi működést fejtett ki. 1882-ben az Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottságnak beszámolt az államvasúti rendszer kérdésében tartott olasz parlamenti ankétról, amely abban az időben nagy feltűnést keltett.⁴³ Az ankét ugyanis a tiszta liberalizmus szellemében az államvasúti rendszer ellen foglalt állást. Ezzel szemben Földes gondosan mérlegelve a magán- és az államvasúti rendszer előnyeit és hátrányait, az államvasúti rendszer mellett nyilatkozott. „Ami a kormány által a vasutak államosításával megszerzett nagyobb hatalmat illeti“, mondotta, „úgy ez bizonyos mértékben igaz... azonban... még mindig jobb, ha az államhatalom erős, mintha nagy magántársulatok mint társadalmi és politikai hatalmak kezdenek szerepelni.“ Rámutatott továbbá arra, hogy kontinentális államokban a vasúti kérdés nemzetközi kérdés. „Ha Németország összevásárolja a vasutakat és azokat ellenünk a gazdasági harcban fegyverül használja fel, akkor mi kénytelenek vagyunk azt tenni.“^{43a} Viszont államvasutaink szervezetének megfelelő kiépítését szorgalmazta, majd 1912-ben üzemvezetésük kereskedelmi alapra helyezését sürgette azzal, hogy kövessék ezen a téren az államvasutak a nagy magánrésztársaságok és trösztök példáját.^{43b} Ez is mutatja, hogy mennyire

⁴¹ L. Beszédék az önálló bankról. Kézirat gyanánt. Előadták Földes Béla és többen, Budapest, (Bercsényi nyomda részv. társ. 1910, 17 l.

⁴² Földes Béla: A jegybankok nemesérc-politikája. Akadémiai értekezés, 1895). L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, id. munka 221 és köv. l.

⁴³ Földes Béla: Az államvasúti rendszer kérdése az olasz parlamenti enquete előtt. (Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottsága előtt 1882 február 23-án. Megjelent a Nemzetgazdasági Szemlében 1882-ben.) L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, id. munka 161 és köv. l.

^{43/a} Földes Béla: id. munka 178 és 180 l.

^{43/b} Földes Béla: Vasúti politikánk kérdései. (Budapesti Szemle

lépést tartotta a legújabb fejlődéssel. Első közlekedéspolitikai értekezésében még csak azt emelte ki, hogy a nagy magánvállalatok szervezete is olyan bürokratikus, mint az állami üzemeké. De időközben a monopolkapitalizmus fejlődése során kialakult a nagy magánvállalatok tudományos üzemvezetése, amely az állami üzemek számára is sok tekintetben mintaképpül szolgálhat és ebből az 1910-es években már le is vohta a megfelelő következtetést az államvasutak kommercializálására nézve.

Gazdaságpolitikai értekezéscélvel kapcsolatban említjük meg, hogy Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbízásából emlékiratot készített a hitbizományokról, amely az akkori viszonyok között lehetségesnek látszó mérsékelt reformra irányult. De sűrűn idézte emlékiratában hazánk nagyjainak, elsősorban Kossuth Lajosnak hitbizományellenes meghyilatkozását, amely úgy szólt, hogy a „majorátusokat jogtalanul a honra nézve káros és veszélyes institúcióknak tartja”.⁴⁴ Egyébként tankönyvében is megállapította a hitbizományokra nézve, hogy „a viszonyok megváltoztak. Az állam, mely egyes családokra akarna támaszkodni, a homokra volna építve. A contra naturam rerum való osztály privilegiuma sértő jelleggel bír és sokszor károsan hat”. Ezért a hitbizományok korlátozását követelte.⁴⁵

A quota és az önálló magyar jegybank ügyében írt gazdaságpolitikai tanulmányaira politikai működésével kapcsolatban még rátérünk.

Ami Földes Béla szociálpolitikai irodalmi működését illeti, az társadalomerkölcsi kiindulási pontjánál fogva nem választható el szigorúan közgazdasági munkásságától. Ez áll egyetlen számottevő tártörténeti munkájára is, amely a szocializmusról szól.

Földes a liberalizmus csúcspontján is távol állott a rideg krema-szlikus felfogástól. Egy államilag szociálisan szabályozott magántulajdoni rend képe lebegett szemei előtt. S ha, mint a fokozatos fejlődés szószólója, állást is foglalt az osztályharccal szemben,⁴⁶ viszont olyan megállapításokat is tett a marxizmus rendszerére vonatkozólag, amelyekhez tiszteletre méltó erkölcsi bátorság kellett abban az időben, amidőn a párisi kommün után a szocializmus és a konzer-

1912 márc. sz.) L. Közgazdasági Értekezések új sorozat, II. köt. id. munka 188 l.

⁴⁴ Földes Béla: A hitbizományok. Emlékirat Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbízásából. Közgazdasági Értekezések, II. köt. id. munka 161 l.

⁴⁵ Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan, II. kötet. A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. id. munka 2-ik kiad. 39 l.

⁴⁶ Földes Béla: A munkásmozgalom legújabb iránya. L. Közgazdasági Értekezések I. kötet, id. munka 383 l.

vatív polgári irány között kieleződtek az ellenétek. Így a munkásmozgalom legújabb irányáról írt értekezésében 1873-ban a következőket mondotta: „Marx Károly mint bölcsész és nemzeigazda egyaránt megérdemli tiszteletünket... benne látjuk azon férfiút, aki először mutatta nekünk a munkás proletáriátus sötét képét”.⁴⁷

És Földes Béla nem tartozott azok közé, akik csak az ifjú kor első felbuzdulásában kerülnek a szociális eszmék hatása alá, hiszen a szociális kérdésről szóló első könyvében mégcsak a bírálat hangját ültötte meg a szocializmussal szemben.⁴⁸ A marxista irodalom behatóbb tanulmányozása alapján azonban csakhamar elment a megértés terén addig a határig, ameddig egy szociálreformer elvi álláspontjának feladása nélkül még elmehetett.

Végeredményben hitt a békés fejlődés lehetőségében. Bízott abban, hogy a trade unionok a fokozatos haladás jegyében fognak működni és ezt az 1871-ben vallott nézetét még több, mint 41 év múltán is fenntartotta.⁴⁹ Megelégedéssel töltötte el a békéltetés és a döntőbíráskodás előrehaladása,⁵⁰ úgyszintén az első nevezetes kollektív szerződés, a Brookland-egyezmény, amelyet az angol szövő-fonó iparban kötöttek meg, s amely annak idején minden brit fonógyáros íróasztalán finom bőrkötésben, aranyfémekkel volt található.⁵¹

Az első világháború nyomában azoban a fejlődés forradalmi irányba csapott át és a tények felismerése elől Földes Béla sem zárkozhatott el.⁵² De minden ellentét dacára, amely a marxizmus és a polgári történelmi irány között fennállott, volt közöttük egy rokon vonás, a fejlődéstörténelmi elem, amely őket a hamisítatlan liberalizmustól elválasztotta. Földes is az ellentétek törvényét helyezte előtérbe, amely, mint megállapította, Marx szerint is (mint) a kontraszt törvénye a negatio negatioja a történelmi dialektikának alap-tétele”.⁵³ De a szintetikus megoldást a társadalmi reformban kereste.

⁴⁷ Földes Béla: U. o.

⁴⁸ Lugossy Béla: A szociális kérdésről, 2 kiad. Budapest, 1870, 105 és köv. l.

⁴⁹ Földes Béla: John Stuart Mill és a Trades Unions. L. Közgazdasági Értekezések, II. kötet, id. munka 327 l. és jegyzet.

⁵⁰ Földes Béla: Az ipari békéltetésről, Közgazdasági Értekezések, II. kötet, id. munka 160 és köv. l.

⁵¹ Földes Béla: Id. munka 163 l.

⁵² Földes Béla: Die Haupströmungen der sozialistischen Gedankenwelt, Berlin, 1923 és u. a. Brentano Lujo emlékezete, A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédek, XXII. K. 8 sz. Budapest, 1934, 10 l.

⁵³ Földes Béla: Az ellentétek törvénye. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1911.) L. Közgazdasági Értekezések új sorozat, II. kötet, id. munka 139 l.

Egy másik helyen a történelmi materializmus szellemében „a javak világának alapjáról”⁵⁴ beszél ugyan, végső fokon azonban mégsem a társadalom gazdasági oldalának elsőbbségére, hanem a természeti, társadalmi és politikai tényezők kölcsönös összefüggéseire helyezi a súlyt.⁵⁵

Ami az egyes gazdasági rendeknek az etikához való viszonyát illeti, maga is erős bírálatot gyakorolt ezen a téren a kapitalizmus felett, viszont nem fogadta el azt a tételt, hogy a kapitalizmus rendszere egyetemesen amorális. A kollektív rendre vonatkozólag pedig lényegében, különösen Masaryk nyomán, azt a felfogást tette magáévá, hogy a marxizmus etikai alapon nyugszik.⁵⁶

Végül a tőkéről a Gazdaszövetségben 1909-ben elhangzott előadásában a következőképpen nyilatkozott: „a tőke előbb a kistermelést tönkreteszi, melyhez azelőtt mint uzsoratóke tapadt — mint Marx mondja — és csak a kistermelők tönkretétele után következik be a kapitalisztikus termelés, midőn a tőke a termelési eszközöktől megfosztott munkásokat magának aláveti, maga kormányozván velük a termelést, holott azelőtt csak közvetve tributoriusává tette.”⁵⁷

Földes Béla a szocializmusról egy kétkötetes tártörténeti munkát is írt, amely nagyjából ismertető jellegű.⁵⁸ Amint előszavában mondja, „lehetőleg magukat a rendszerek alkotóit szólaltatom meg, mert a legtöbb tévedés hasonló esetben abból származik, hogy ilyen eszmekörök tolmácsolása rendkívül nehéz és ritkán sikerült.”⁵⁹ Műve kritikai részéből egyébként a társadalmi reform szelleme árad ki. E munkája azután kibővítve és az evolucionista felfogás erősebb

⁵⁴ Földes Béla: Die Lehre vom Einkommen, id. munka 77 l.

⁵⁵ Földes Béla: U. o. és

u. a.: A nemzetgazdaságtan és módszere, s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei, Közgazdasági Értekezések, I. kötet, id. munka 484 l.

⁵⁶ Földes Béla: A társadalomerkölcsi probléma. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XII. kötet, 1903). L. Közgazdasági Értekezések, Új sorozat. I. kötet, id. munka 223 és köv. 1. és

u. a.: Marx amoralizmusáról. (Társadalompolitikai Közlemények, 1904.) L. Közgazdasági Értekezések, új sorozat, I. kötet, id. munka 495 l. és

u. a.: A socializmus II. kötet, Budapest, 1910, (A Magyar Tudományos Akadémia kiadása) 93 l.

⁵⁷ Földes Béla: A kapitalizmus jellege, előnyei, kinövései. L. Közgazdasági Értekezések, II. kötet, id. munka 4. l.

⁵⁸ Már évekkel előbb egy füzetje jelent meg: A socializmus fejlődése napjainkig, Olcsó Könyvtár, Budapest 1903, amely főként elméleti tankönyvének idevágó tantörténeti részén nyugszik.

⁵⁹ Földes Béla: A socializmus, id. munka, 1910, I. kötet, előszó V. l.

előtérbehelyezésével — több, mint egy évtized múltán német nyelven is megjelent.⁶⁰

1927-ben látott napvilágot „Volkswirtschaftliche und Sozialpolitische Untersuchungen“ című gyűjteményes kiadványa,⁶¹ amely több, korábban megjelent német folyóiratcikke mellett először tette közzé külföldön a társadalomerkölcsi problémáról csaknem egy negyedszázaddal előbb írt magyar nyelvű tanulmányát.⁶² Ha a szak tudós szűk szobája ablakát kinyitja és kitekint a határtudományok széles mezejére, jóleső érzés fogja el. Talán ez is egyik oka annak, hogy Földes Bélának egyik kedvenc alkotása a társadalomerkölcsi problémáról szóló értekezése volt. Ebben tért vissza első könyvének kiindulási pontjához, az egyéni és a társadalmi elv viszonyához, ebben fejtette ki a legpontosabban az egoizmusról és az altruizmusról vallott nézetét. A magyarországi altruizmus kérdésében különben felszólalt a Nemzetközi Szociológiai Intézet 1909. évi berni kongresszusán,⁶³ a társadalomerkölcsi problémára vonatkozó művében pedig a következő eredményekre jutott: „Az egyéni és társadalmi elv nem ellentét, hanem a szervezett emberiség két egymást kiegészítő, egymást feltételező elve. A legkezdetlegesebb állapotoktól eltekintve sehol nem találjuk az egyiket a másik nélkül. Mindkét elv mélyen gyökeredzik az ember természetében... Azonban egy bizonyos, tudniillik az, hogy a társadalmi elv kellő érvényesítésére rendszeren a társadalmi fejlődés bizonyos fokán több biztosítékot követel, mint a közvetlenebbül jelentkező egyéni elv. A társadalmi elvet tagadni annyit jelent, mint tagadni az ember társas lényét“.⁶⁴

A társadalomerkölcsi elv érvényesülését néha szinte túlságosan derűlátóan, de mindig tiszteletet gerjesztő meggyőződéssel hirdeti. A Közgazdasági Társulat millenáris emlékkönyvébe írt cikkében is emelkedett szavakkal intette a nemzetet társadalomerkölcsi köteletségére: „Keresve azt az elvet, mely hazánkhoz föltétlenül biztosítja egy másik millenium megünneplését, mely egyúttal munkát is ad egy teljes évezredre, az más nem lehet, mint a kölcsönösség, a köteles-

⁶⁰ Földes Béla: Die Hauptströmungen der sozialistischen Gedankenwelt, Berlin, 1923.

⁶¹ Földes Béla: Volkswirtschaftliche und sozialpolitische Untersuchungen, Jena, 1927.

⁶² Földes Béla: A társadalomerkölcsi probléma. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, XII. kötet, Budapest, 1903.

Újból kiadta a Közgazdasági Értekezései sorában is. L. Közgazdasági Értekezések új sorozat II. kötet, id. munka 157 és köv. l.

⁶³ Földes Béla: La solidarité en Hongrie. Annales de l'Institut International de Sociologie, Tome XII, 299—302 l.

⁶⁴ Földes Béla: A társadalomerkölcsi probléma, Közgazdasági Értekezések, új sorozat, I. kötet, id. munka 189 l.

ségérzet és a társadalmi szolgálat elve. Ez biztosítja az egyén, ez biztosítja az állam, a társadalom nemes és teljes kifejlődését“.⁶⁵

Élete alkonyán is a társadalmi kérdés kötötte le a legnagyobb mértékben érdeklődését. 1870-ben is ezzel a problémával lépett először a nyilvánosság elé és több mint 6 és fél évtized múltán, 1936-ban „A szociális igazság felé“ címen jelenik meg még egy nagyobb munkája⁶⁶ és annak epilógusaként a társadalompolitikai és gazdaságerkölcsei igazságokról szóló füzeté.⁶⁷ Ezekben a műveiben egyfelől világirodalmi és világtörténeti szemelvényeket, másfelől szellemes adalékokat szolgáltat a társadalomerkölcsi problémához. A szociális igazság útját így jellemzi: „a társadalmi élet tele van igazságtalanságokkal... A szociális igazság megvalósítása az emberi társadalom legszebb feladata. Szociális igazság nélkül a kultúra homokra van építve... A szociális igazság útja hosszadalmas, fáradságos, zeg-zugban halad, gyakran elvész ingoványban, sziklák között, a kedélyek sivatagjában. Gyakran elsötétül felette a nap, gyakran kitör a vihar, gyakran földrengés teszi járatlanná. Idő, tér, faj, kultúra, államrendszer... változásokat idéznek elő. Az emberi társadalom gyermekkorában már jelentkezik a szociális igazság eszméje, hirdetőiként megjelennek próféták, vallásalapítók, bölcselők, sőt uralkodók is... Ha visszaesés nem lesz — sajnos, mutatkozik olyan is, de talán csak múló, — remélhető, hogy az emberiség tovább fog haladni az úton, tovább, tovább... a szociális igazság felé!“⁶⁸

Földes Béla munkásságának egyik legrégebbi területe a statisztika.⁶⁹ Egy évtizeden át volt a statisztika professzora a budapesti egyetemen. Az 1883—86. években a Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyvet szerkesztette, s 1885-ben kiadta „Magyarország statisztikája, összehasonlítva más államokkal“ című kis könyvét. Statisztikai előadásait három kötetben tette közzé.⁷⁰

⁶⁵ Földes Béla: A társadalomgazdasági és társadalomerkölcsi műveltség jövője hazánkban. (1896). L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, id. munka 405 l.

⁶⁶ Földes Béla: A szociális igazság felé. Szociális breviárium. Az Országos Szociálpolitikai Intézet Könyvtára, I. sorozat 3. sz. Budapest, 1936.

⁶⁷ Földes Béla: Társadalompolitikai és gazdaságerkölcsei igazságok. Epilógus „A szociális igazság felé. Szociális breviárium“ című munkához. (Kiadja a Magyar Társadalompolitikai Társaság.) Budapest, 1936.

⁶⁸ Földes Béla: A szociális igazság felé, id. munka 163 l.

⁶⁹ Földes Béla születésének 90.-ik évfordulója alkalmából a Magyar Statisztikai Társaság folyóirata megemlékezett irodalmi működéséről. L. Journal de la Société Hongroise de Statistique, XVI. année, 1938. Nos. 2—3, 149—157 l.

⁷⁰ Földes Béla: Statisztikai előadások, I. és II. kötet, Budapest.

A statisztika szellemtudományi jelentőségét már egyik első közgazdasági módszertani dolgozatában abban jelölte meg, hogy a tömegészlelés teljes kárpótlást nyújt a kísérletért, amely a társadalomtudományokban csak ritkán alkalmazható.⁷¹

Ami statisztikai értekezéseit illeti, Földes Béla azon kevesek közé tartozik, akik a magyar irodalmat több módszertani tanulmánnyal gyarapították. Ötletes statisztikai módszertani értekezéseiben súlyt helyez a matematika és a statisztika határainak megvonására is.⁷² Saját vizsgálódásaiban az elemi matematikai módszereket alkalmazza, de nem vonja kétségbe, hogy bizonyos határok között a magasabb matematikai módszerek is jogosultak. Statisztikai értekezései közül azonban a leghagyobb visszhangot morálstatisztikai⁷³ és demografiai tanulmányai keltették, amelyek részben gazdaságstatisztikai jellegűek is, amennyiben a gabonaáraknak a házasságkötésekre, a halandóságra, a munkabérekre, az árakra és a moralitásra gyakorolt befolyását vizsgálják.⁷⁴ De kifejezetten gazdaságstatisztikai munkálatai, főleg már említett külkereskedelmi és valutáris kutatásai is, igen figyelemreméltók.⁷⁵

A Magyar Tudományos Akadémián Engel Ernőről és Bodióról, a Magyar Statisztikai Társaság és a Központi Statisztikai Hivatal közös emlékünnepevényén pedig Keleti Károlyról tartott emlékbeszédet.⁷⁶

1904 és Statisztikai előadások új sorozat, a Magyar Statisztikai Társaság kiadványai 11. sz., Budapest. 1936.

⁷¹ Földes Béla: A nemzetgazdaságtan logikájához. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. 1875.) L. Közgazdasági Értekezések, új sorozat, I. kötet, id. munka 138 l.

⁷² Földes Béla: Statisztikai előadások, új sorozat, id. munka, különösen 28 és köv. l.

⁷³ L. különösen Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Sociologiai tanulmányok, Budapest 1889.

⁷⁴ Földes Béla: Die Ehefrequenz in ihrer Abhängigkeit von den Getreidepreisen. Statistische Monatschrift, Wien, 1879. U. a.: Der Einfluss der Getreidepreise auf die Arbeitslöhne und den Preis einiger wichtiger Lebensmittel. Wien, Ibidem 1880. U. a.: Der Einfluss von billigen und teureren Zeiten auf die Sterblichkeit. Jena, 1880. U. a.: Über einige wirtschaftliche und moralische Wirkungen hoher Getreidepreise. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1881. U. a.: A gabonaárak hullámzása a XIX. században és a gabonaárak hatása. Budapest, 1882. U. a.: Die Getreidepreise und ihre Wirkungen auf die Bewegung der Bevölkerung 1871—1885. Statistische Monatschrift, Wien, 1888.

⁷⁵ Már idézett gazdaságstatisztikai tanulmányain kívül megemlítjük még a következőt: A budapesti részvénytársulatok részvényeinek árfolyama és osztaléka, valamint egyéb értékpapírok árfolyama az utolsó 10 év alatt. (Fővárosi Statisztikai Hivatal füzetei, 1878.) L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, id. munka, 319 és köv. l.

⁷⁶ Földes Béla: Statisztikai előadások, új sorozat, id. munka 73 és köv. l., 88 és köv. l. és 108 és köv. l.

Ezekben is, mint két nagy közgazda, Kautz és Brentano felett tartott emlékbeszédeiben, nagyszerű koreképe és kitűnő jellemrajzokat nyújtott.

Ezek után térjünk át pénzügytani munkásságára, amely egy régebbi magyar adótörténeti dolgozatától eltekintve,⁷⁷ később vált nevezetessé. Csak a század elején áll elő nagyszabású államháztartástanával, amely közgazdasági tankönyve mellett másik fő munkájának tekinthető⁷⁸ és amely német nyelven a 20-as években két kiadást ért meg.⁷⁹ Külföldön ez a munkája tette a legismertebbé nevét. Hazánkban pedig államháztartástaná volt az első nagyszabású, haladó szellemű pénzügytani tankönyv, mely már a progresszivitás mellett száll síkra. Tanszéki előde, Kautz, az európai hírnű közgazdasági tantörténeti író, az 50-es években írt tankönyvében pénzügytani téren még egészen maradi felfogást vallott, mint egyébként jóval később még a nagy francia pénzügyi író, Leroy-Beaulieu is, amennyiben a fokozatos adoztatás elvevel még nem tudott megbarátkozni. Ezzel szemben Földes az államháztartásnak minden szociális vonatkozású kérdésével, a progresszív adoztatástól kezdve az egyenes és közvetett adókig, behatóan foglalkozik. A nemzetközi összehasonlítást széles síkon, színpompás történeti anyag felhasználásával folytatja. A közhiélről írt fejezete úgyszólván monográfia jellegével bír. De magyar szempontból pénzügytanának legkiemelkedőbb része a költségvetési jog fejezete, s ebben mélyrehatóan boncolja a költségvetés megtagadásának és az exlex-nck a kérdéseit, amelyek az első világháború előtti idők éles belpolitikai harcaiban nálunk oly nagy szerepet játszottak.

Pénzügytani irodalmi működésének jeles terméke az adóreformnak szentelt értekezése is, amelyben 1908-ban a Wekerle-féle egyenes adóreform-tervezet fő pontja, a hozadéki adókat kiegészítő jövedelmi adónak a javasolt formában való bevezetése ellen foglalt állást. Wekerle pénzügyi géniusa ebben az esetben a jövőnek dolgozott előre. A reform elé tornyosuló akadályokat azonban Földes ismerte fel helyesen. Jól látta, hogy a magyar hozadéki adók akkori, viszonylag magas kulcsai, amelyeket „az átkos osztrák pénzügy örökségének” tekintett, a személyi jövedelmi adó közvetlen megvalósításának útjában állának. Amellett joggal kifogásolta, hogy a tervezett reform megoldatlanul hagyná a magyar önkormányzati pénzügyek súlyos

⁷⁷ Földes Béla: Magyarország adószolgáltatásai 1838—1877-ig. (Nemzetgazdasági Szemle, 1880.) L. Közgazdasági Értekezések, I. kötet, 106 és köv. l.

⁷⁸ Földes Béla: Az államháztartástan. (Pénzügytan.) Budapest, 1. kiadás, 1900, 2. kiadás 1912.

⁷⁹ Földes Béla: Finanzwissenschaft, Jena, 1. Aufl. 1920, 2. Aufl. 1927.

kérdését.⁸⁰ 1914 előtt ismételten el kellett halasztani a jövedelmi adó-törvény életbeléptetését. Az első világháború alatt azután 1915-ben a 20.000 koronán felüli jövedelmekre bevezették, a következő évben pedig a 10.000 koronát meghaladó jövedelmekre is kiterjesztették. A háborús infláció folytán azonban a személyes jövedelmi adónak korszerűbb formában való bevezetésére nálunk csak az 1924. évi szanalási törvény alapján került sor.

Földes Béla államháztartástanana első magyar kiadásának megjelenése után kezdi sajtó alá rendezni közgazdasági értekezéseit. A négykötetes, hatalmas gyűjteményes munka 1902—1914 között jelent meg. Kétszoros első kötetét a Magyar Tudományos Akadémia a nagy jutalom Marcibányi-díjjal tüntette ki.⁸¹

Irodalmi működése ezután is tovább folyik, habár az első világháború és politikai szereplése átmenetileg lassítják ütemét. A háború alatt többek között a nemzetközi kereskedelem elméletéről értekezett, deduktív alapon világítva meg a fizetési mérleg kiegyenlítődé-sének sokágú problémáját, amelyet a currency-elmélet egyetlen sémába akart beleszorítani.⁸² Amikor azután 1920-ban közzéteszi „Finanzwissenschaft“ című könyvének első kiadását, lezárul a nagy alkotások korszaka. Élete utolsó éveiben, mint láttuk, a legtöbbet foglalkozott szociálpolitikai kérdésekkel és szívesen visszatekintett a múltba. Utolsó írásában, melyet a Közgazdasági Szemlének szentelt, ifjú és férfi korának egyik nagy egyéniségére, Stein Lőrincire emlékezett vissza.⁸³

Földes Béla mint államférfi akkor kezdte meg működését, amikor 1905-ben a nagybányai kerület a függetlenségi párt programjával képviselővé választotta. Pártja álláspontját nagy nyomatékkal képviselte a quota-kérdésben és az önálló magyar jegybank ügyében, de költségvetési és szociális kérdésekben is. Egyébként a quota-ügy, amely a Monarchiának oly fontos pénzügyi kérdése volt, már régóta foglalkoztatta. Mielőtt a politikai poróndra lépett volna, évekkel előbb közzétette egy nemzetközi összehasonlító tanulmányt, amely-

⁸⁰ Földes Béla: Az adóreformról. (Budapesti Szemle, 1908.) L. Köz-gazdasági Értekezések, új sorozat, I. kötet, id. munka 457 l.

⁸¹ Földes Béla: Közgazdasági Értekezések: I. kötet, 1902, II. kötet, 1902, Budapest, Új sorozat I. kötet, 1909, Bp. (Magyar Közgazdasági Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizott-sága megbízásából szerkeszti Földes Béla VII.) Új sorozat II. kötet, 1914. Bp. (Magyar Közgazdasági Könyvtár XV.)

⁸² Földes Béla: A nemzetközi kereskedelem elméletéhez. Értekezé-ssek a philosophiai és társadalmi tudományok köréből. (Magyar Tudomá-nyos Akadémia.) I. kötet, 6. sz. Budapest, 1915, 49 l.

⁸³ Földes Béla: Visszaemlékezés Stein Lőrincire. Közgazdasági Szemle LVI. évf. 1942, 85 köt., 9. sz. 63 és köv. l.

ben az államszövetségek és szövetségi államok közös pénzügyeit boncolta, Anglia és Írország esetétől kezdve az ausztráliai államszövetségig, s a leszűrt történelmi tanulságok alapján tett javaslatokat a magyar birodalomnak a monarchia közös pénzügyi terheihez való hozzájárulásának megfelelő rendezése érdekében.⁸⁴ A politikai viszonyok folytán azonban ezen a téren is kompromisszumos megoldás jött létre.

Földes Béla egy időben szerkesztette a quota-bizottság jelentését is, majd 1914-ben egyik értekezésében összefoglalta a quota-ügy negyvenéves történetét.⁸⁵

De az első világháború előtt a legkiemelkedőbb politikai tevékenységet a bankvitában fejtette ki. 1909-ben ugyanis a függetlenségi párton belül heves viszály dúlt az önálló magyar jegybank körül. A párt bankos csoportja, amelynek soraiban Földes Béla, Éber Antal és mások foglaltak helyet, az önálló bank felállítását követelte, amit azonban magának a pártnak az elnöke, Kossuth Ferenc is még korainak tartott. Az 1909 november havi pártértekezleten azután kenyértörésre került sor. Földes Béla az önálló bank mellett nagy bevezető beszédet tartott és azt a következő szavakkal fejezte be: „Lehetetlen tagadni, hogy a közönségnek is vannak előnyei... azonban a közönségnek és az önállóságnak előnyeit egyszerre élvezni nem lehet... Annál is inkább választom az utóbbit, mert a közösség mellett teljes egyenlőség... létrehozása lehetetlen, megoldhatatlan probléma... Minden szervezet önállóságra törekszik, még akkor is, ha veszéllyel jár. Azért az önállóság nem délibáb, nem szeszély, hanem axioma, melyet minden nemzeti pártnak imperativumának kell tekinteni“.⁸⁶ Kossuth Ferenc viszont azt a javaslatot térjesztette elő, hogy az önálló bank felállítása ne köttessék határidőhöz. Az értekezlet azonban 120 szavazattal 74 ellen elvetette a pártelnök indítványát és Holló Lajos előadói javaslatát fogadta el, amely a nemzeti bank felállítását 1911 január 1-re irányozta elő. Erre Kossuth Ferenc lemondott a párt elnökségéről és a párt ezt követő kettészakadása-kor Földes Béla a Justh-párthoz csatlakozott. De az Osztrák-Magyar Bank 1911-ben lejáró szabadalmát meghosszabbították és 1914-ben, a háború kitörésével egyelőre elűttek a belpolitikai harcok. Mikor azonban 1917 májusában a Tisza-kormány lemondott, az új Esterházy-kormányban Földes tárcanélküli miniszterséget vállalt az átmenetgaz-

⁸⁴ Földes Béla: Quota tanulmányok (Budapesti Szemle, 1889.) Közgazdasági Értekezések, II. kötet id. munka 464 és köv. l.

⁸⁵ Földes Béla: A quota-ügy negyvenéves történetének fő mozzanatai. Közgazdasági Értekezések, új sorozat, II. kötet, id. munka 189 és köv. l.

⁸⁶ L. Beszédék az önálló bankról, id. kiadvány 28 és 29 l.

dasági ügyek intézésére és ezt a tárcát az ugyanazon év augusztus havában megalakult Wekerle-kormányban is megtartotta. De Czernin gróf külügyminiszter — békekísérlete kudarca folytán — 1918 tavaszán megbukott és helyébe Tisza István bizalmasa, Burián gróf lépett. E fordulat következtében Wekerle újjáalakította kormányát és Vázsonyi Vilmost, aki a választójog messzemenő kiterjesztésére törvényjavaslatot dolgozott ki, eljettette, mire Vázsonyival együtt a kormánynak több tagja, köztük Apponyi Albert gróf és Földes Béla is lemondott. Átmenetgazdasági elgondolásait egyébként az első világháború tragikus kimenetele folytán úgysem tudta volna keresztülvinni. Ez lett a sorsa energiagazdasági törvényjavaslatának és a lakáskérdés megoldására irányuló terveinek is.

Földes Béla ezután visszavonult a politikai arénáról, de még egyszer, 1930-ban, az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának ankétjával kapcsolatban felemelte szavát a parlamentarizmus mellett.⁸⁷

Ha már most megpróbáljuk egymásba illeszteni a sok színes mozaiklapot, amelyeket a nagy építőmester egy hosszú élet folyamán alkotott, kibontakozik előttünk egyéniségének teljes képe. Földes Béla a nemes idealizmustól fűtött alkotó egyéniségek közé tartozott. Kivételes munkabírási kora ifjúságától élete végéig magasztos etikai hív adott lendületet. Enciklopédista tudása, széles távlatokat megnyitó gazdaságörténeti szemlélete folytán munkáiból plasztikus hűséggel elevenedik meg az a kor, amelybe működésének zöme esett, a feudális liberalizmus kora, minden világnézeti küzdelmével, amely egy „átmeneti kort” jellemez.

És aki nemcsak enciklopédista tudással büszkélkedhetik, hanem elméleti érzékének is számos tanújelét adta, és annyi fontos gazdaságpolitikai kérdésben hallatta súlyos szavát, az bizvást ékesíthette munkáit nagy szellemek legjobb mondásaival. Ez csak élvezetesebbé teszi műveit, s különösen államháztartásának és statisztikai előadásainak didaktikai szempontból is nagy előnyére válik.

Ő állapította meg Kautzról, hogy legnagyobb érdemét maga is abban látta, hogy az európai tudományt bevezette Magyarországon.⁸⁸ Földes Béla legnagyobb érdeme pedig, hogy ezt a közgazdasági tudományt megerősítette és lényegesen továbbfejlesztette. Tanári működése folyamán több mint négy és fél évtizeden át nevelte a

⁸⁷ L. Válságban van-e a parlamentarizmus? Az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának ankétja. Berzeviczy Albert előszavával írták Albrecht Ferenc és többen, Budapest 1930, 25—28 l.

⁸⁸ Földes Béla: Emlékbeszéd Kautz Gyula fölött, id. munka L. Közgazdasági Értekezések II. kötet, 116 l.

magyar közgazdák nemzedékeit. Nemzetgazdasági és statisztikai szemináriumából kiváló elméleti és gyakorlati szakférfiak hosszú sora került ki.

Földes Béla mindig híven ragaszkodott azokhoz a nemes eszményekhez, amelyeknek ifjúkorában szolgálatába szegődött. Szellemi frissességét, sokoldalú érdeklődését patriarcha korában is megőrizte. A vézna testben nagy lélek lakozott. Budapest ostromának megpróbáltatásai azonban az ő erős szervezetét is megtörték. 1945 január vége felé hűnyt el, de utolsó pillanatait is megszépítette oltahatatlan kultúrszomja. Megfeledkezve egy összeomló világ minden igazságtalanságáról, minden csapásról, amely humanista hitét érte, az örök kutató halálos kábulatában is kedvenc költeményét, Faustot szavalta. Tömegsírban helyezték örök nyugalomra és hamvai elvegyültek a világégés névtelen áldozatainak hamvaival. De szellemi alkotásai élnek és maradványosan őrzik emlékét, mert Földes Béla hazánk egyik legnagyobb közgazdája és pénzügytani írója, fennkölt lelkű szociálpolitikus, kiváló statisztikus és a magyar függetlenségi eszmék politikai bajnoka volt.

ifj. Boér Elek

A Magyar Állami Szénbányák deficitjének megszüntetése.*

Amidőn a Közgazdasági Társaság megtisztelő felkérése alapján a Magyar Állami Szénbányák Rt. deficitjének vizsgálatát választottam előadásom tárgyául, ezt nemcsak annak az időszerűségnek hatása alatt tettem, hogy a kormány a választások után e deficit megszüntetését is gazdasági program-ponttá avatta, hanem elsősorban inkább azért, mert az állami szénbányák rentabilitásának egész problematikája, mondhatnám mikrokozmoszát képezi annak a makrokozmosznak, amely a kollektív termelési rendszert jelenti és ennek a számunkra új termelési rendszernek tapasztalati eredményeit arra kell felhasználni, hogy a közgazdaságtudományt velük gazdagítsuk, természetesen megint azért, hogy a tudományos metodika segítségével a gyakorlati kérdésekhez is egyre biztosabb kézzel nyúlhassunk hozzá.

Abból a közhelyszerű axiómából kell kiindulnunk, hogy deficit nem egyéb annál a hiánynál, amely akkor jelentkezik, ha a bevételek nem fedezik a kiadásokat, illetőleg árut termelő üzemről lévén szó, a termelési önköltség magasabb az eladási árnál. Ha ilyen vállalat a magánkezdeményezéssel bíró gazdasági rendszerben működik, úgy nyilván a piacon kialakuló árak határozzák meg az értékesítés lehetőségeit és a vállalatnak vagy módjában áll termelésével, illetve annak önköltségeivel ehhez a piacon kialakított helyzethez alkalmazkodni, vagy idővel meg kell szünnie.

A közösség kezében lévő vállalkozásnál azonban ennek az alternatívának második része nem érvényesülhet, hanem a

* A Magyar Közgazdasági Társaságban 1948. január 29-én tartott előadás.

hiányt a kincstár, tehát az ország egész adózó lakossága kénytelen pótolni.

Mielőtt a Magyar Állami Szénbányák deficitjével foglalkozunk, engedjék meg, hogy néhány európai szénbányászati mai deficitjére vethessünk pillantást, tekintet nélkül arra, hogy államosított vagy magántulajdonban lévő bányavállalatokról van szó. Meg kell jegyezni, hogy a deficitet mindenütt észak-amerikai dollár-centben mutatom ki, jóllehet a hivatalos átszámítási árfolyamok sokhelyütt nem fejezik ki a valóságos árumennyiséget, melyet a dollárcentek végeredményben jelentenek. 100 cent, azaz 1 \$ más vásárlóerőt jelent Angliában, Franciaországban vagy Csehszlovákiában. Ám az eltorzított kép is alkalmas arra, hogy a körvonalakat észrevegyük és a lényegét meglássuk.

Az angol termelési költségek az 1947. év második negyedében lényegesen emelkedtek. Ennek következtében a deficit tonnánként 31 dollárcentre, azaz 1947. esztendő második évnegyedében összesen \$ 14,800.000-re rúg. A termelési költségek emelkedését a béremelések okozták, melyeket a termelés fokozásának érdekében kellett bevezetni, hogy a bányászat munkáját az egyéb ipari munkáknál attraktívabbá, vonzóbbá tegyék. Az 1947. esztendő első évnegyedében a brit szénbányászat még közel \$ 8,000.000 haszonnal zárult, ezzel szemben a termelés egyáltalán nem emelkedett az angol újjáépítés szükségletének arányában.

A magánkezekben lévő belga szénbányászat vezetői legutóbb kormányukhoz fordultak pénzügyi támogatásért, mivel veszteségük havonta mintegy 3 millió dollár körül mozog. 1 tonna belga szén átlagos önköltsége ugyanis \$ 15.50, eladási ára pedig \$ 14.34. Eszerint a deficit tonnánként 116 centtel egyenlő.

Franciaországban a bányamunkások a békebeli teljesítménynek csupán 78%-át adják, ezért a termelés növekedésének érdekében az összmunkás-létszámot 38%-kal kellett felemelni. A vonzóbbátétel kedvéért a megnövekedett létszámú

bányászság erőteljes béremeléseken kívül bőséges szénilletményben és az átlagosnál dúsabb élelmiszer ellátásban részesül. Következésképpen 1 tonna francia szén önköltsége \$ 24.86, átlagos eladási ára pedig \$ 18.14, úgyhogy a veszteség tonnánként 672 dollárcent, azaz összesen kb. évi 420 millió dollár. A francia kormány most a deficitet szénáremeléssel óhajtja eltüntetni. Viszont ehhez legalább is 50%-os áremelésre lenne szükség, holott ebben az esetben a francia szén 15—20%-kal lenne drágább az amerikai és lengyel export-szénnél.

A csehszlovák szénbányák deficitje az elmúlt év első felében tonnánként 794 dollárcent, azaz összesen kb. 150 millió dollár volt.

Mindezek a ráfizetések azonos okokból táplálkoznak: a háborús rablógazdálkodás, valamint a hosszú háború alatt elmaradt beruházások következtében a teljesítmények erősen megcsappantak. Mivel a gazdasági újjáépítés alapja mindenütt a szén-energia, a széntermelés fokozása vált elsőrendű céllá. Ennek érdekében ott, ahol annak technikai adottságai megvoltak, több vajúrt kellett munkába állítani. A szénbányászatot, mint mesterséget, vonzóbbá kellett tenni. Innen a béremelések. A béremeléseket viszont nem lehetett teljes egészükben a szénárakban kifejezésre juttatni, mert ezzel az egész ipari árszínvonal is magasba lendült volna, ami az ipari kivitelt tette volna lehetetlenné, illetőleg ebben az esetben az export csupán valuta-leértékelés mellett vált volna lehetségessé, ami azután az import-tételek drágulása folytán fokozta volna az árszínvonal emelkedését, ugyanakkor pedig nemzetközi viszonylatban csökkentette volna a belföldi munkabérek reálértékét. Az egyensúlyváltozás okozta hullámoktól való félelem ezért inkább a deficiteknek kincstári úton való fedezését választotta. Ha ez a módszer az államháztartás egyensúlyát veszélyezteti, úgy végeredményben a megbillent egyensúly ugyan csak a most vázolt folyamatot okozza azzal a különbséggel, hogy az első esetben az áruoldalról elinduló folyamat indukálja a pénzoldalt; a második esetben pedig éppen megfordítva. A hatás azonban mindkét esetben ugyanaz.

A deficitek állami szubvencionálását a helyes üzletviteli szempontjából is el kell ítélni. Még valamely előre megállapított fix hozzájárulás csak hagyján, de a mindenkori deficit egyszerű kincstári pótlása ellen határozottan állást kell foglalnunk, mert ez a vállalat vezetését könnyelművé, lazává teheti, mivel hiányzik az a kényszerítő, mondhatnók mechanikus gazdasági korlát, amelyen belül kényszerüljön az üzletvitel problémáival megbirkózni és azt a nagy gazdasági elvet megvalósítani, hogy a legnagyobb eredményeket a legkisebb fáradtsággal, azaz költséggel kell elérni.

A deficit oka tehát mindenütt a termelés fokozása gyengébb teljesítmények mellett, valamint mindaz, ami ebből következik. Idestova egy esztendeje állapította meg a londoni Economist az angol szénhelyzetről írt tanulmányában, hogy manapság a szénbányászatban — az egyéb ipari termeléssel szemben — a produktivitás és a rentabilitás fordított arányban állanak egymással. Mennél nagyobb a produktivitás, annál kisebb a rentabilitás és viszont.

Amikor a magyar kormány a hazai szénbányavállalatokat államosította, a cél mindenekelőtt a termelés növelése volt. 1946. júliusában, az infláció végén, a Magyar Állami Szénbányák megalakulásakor, bányáink hozama napi 1.700 waggon szén volt, szemben a békebeli átlagos napi 3.100 waggonnal. Most januárban átlag napi 3.600 waggont termelünk országos viszonylatban és pontosan eleget tettünk az első tervesztendő előírásainak, amely a békebeli évi átlag elérését tűzte ki céljául. Nem tagadhatom, hogy a minőség, elsősorban technikai okok folytán, kb. 5%-kal silányabb a békebelinél, azonban még így is háromszorosára javult az elmúlt másfél esztendő alatt. A békebeli termeléshez viszonyítva, hazánk Lengyelország és Franciaország után a harmadik helyen áll termelésének nagyságában, az utolsó másfél esztendő alatti százalékos javulásban pedig Magyarország termelése az összes európai szénbányászatok közül első helyen áll.

Ennek a szép eredménynek tagadhatatlanul megvan a maga ára és ez az ár nem egyéb a MÁSz deficitjénél, mely-

nek megszüntetése most éppoly eltökélt szándékunk, mint 18 hónappal ezelőtt a termelés megnövelése volt.

Deficitet két irányból vizsgálhatunk. Vajjon a bevételi oldal bizonyul-e túlságosan kevésnek, vagy a kiadási oldal mutatkozik túlságosan magasnak?

Az utolsó békeesztendőben az országos átlag-szénár métermázsánként 1.55 P körül mozgott és ha ezt a számot összehasonlítjuk a jelenlegi országos átlagos 6.88 Ft-os szénárral, úgy könnyen kiszámíthatjuk, hogy a szorzószám kb. 4.44-szeres. Meg kell jegyezni, hogy ez a szorzószám a forintárak megállapításakor ennél alacsonyabb volt. A 4.44-szeres szorzószámot csupán a múltév áprilisában bevezetett szénár-rectifikáció eredményezte. Ezzel szemben az egyéb ipari árak (a vas kivételével) ma legalább 6-szoros szorzószámmal bírnak. Ez az ármegállapítás egy szénollót eredményezett, mégpedig olyan időpontban, amikor elsősorban technikai adottságok, nevezetesen a háború alatt elmaradt beruházások, új feltárások, stb. következtében azonos mennyiségű és minőségű szenet csak több munkaidővel, tehát feltétlenül drágábban lehet kibányászni, mint békében. Amennyiben a szén szorzószáma az egyéb ipari szorzószámmal azonos lenne, úgy az állami szénbányáknak nem is lenne deficitjük. A szénáremelés tehát nálunk sem maradhat el, de a teljes deficit ezzel még korántsem fedezhető. Egyrészt az áremelések hatásairól korábban előadottak miatt, másrészt pedig azért, mert e deficit alaposabb megvizsgálásánál feltétlenül találunk kiküszöbölendő deficit-okozó tényezőket. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a 4.44-es szorzószám a békebeli eladási árral szemben áll fenn, holott a békebeli önköltség az eladási árnál kevesebb volt, pontosan métermázsánként P 1.34. A szénbányászat tehát ekkor hasznosító volt. Igaz, hogy a kedvező békebeli átlagos önköltséget egyedül az akkori Magyar Általános Kőszénbánya Rt. jóval alacsonyabb önköltsége eredményezte, mivel a többi bányavállalat nagyrészt veszteséggel dolgozott, illetve a veszteséggel termelt szenet elsősorban egyéb saját ipari üzemében dolgozta vagy használta fel és ezeket a termékeit azután már

nyereséggel adta tovább. Köztudomású, hogy ezek az egyéb ipari üzemek viszont nem kerültek át a MÁSz-hoz, hanem működésüket ma is a magánvállalatok tulajdonaként folytatják. A MÁSz-ban tömörült 73 bánya közül mindössze 29 önköltsége mozog az átlag szénár alatt, de ez még azt sem jelenti, hogy a termelt mennyiség 29/73-a bizonyult volna hasznot-hajtónak, mivel a 29 bánya hozama viszonylagosan is kevesebb a fennmaradó 44 bánya hozamánál. Ez azt jelenti, hogy a haszonszerzés érdekében működő magánvállalkozás kénytelen lett volna a bányák jórészét bezárni és a bányászat ekkor — pontosan, ahogyan az Economist megírta — ugyan rentabilissá vált volna, de a termelés olyan katasztrófális zuhanása következett volna be, hogy a szénszűke az árakat magasabbra hajtotta volna — ennek minden következményével együtt —, mint a MÁSz által a deficit eltüntetéséhez igényelt áremelés. Megmondom őszintén, a deficit felét bevételi oldalon kívánjuk fedezni további árkiigazítás révén, amely azonban még mindig messze a hatszoros szorzószám mögött marad.

A deficit másik felének megszüntetése azonban a termelési költségek csökkentésével függ össze. Ezek voltaképpen három részre oszthatók: 1. általános regieköltségekre; 2. anyagra és 3. munkabérre. E felosztás meglehetősen durva, azonban a kérdés megvilágítását könnyebbé teszi. Az általános költségekben bennfoglaltatik a budapesti központi iroda tisztviselőinek javadalmazása is; az anyaghoz hozzávettük az áram és műhelyköltségeket, a kutatási és fúrési munkálatokat, amelyek természetesen korántsem számíthatnak anyagnak, de ezek százalékos aránya a termelési összköltségekhez viszonyítva amúgyis jelentéktelen. Végül a munkabérhez hozzászámítjuk az azzal kapcsolatos szénilletményeket, szociális kiadásokat, stb. E szerint a hármas beosztás szerint 1939-ben az állami szénbányák alá tartozó vállalatok átlag önköltségének 32.2%-a esett általános regiere, 24.2%-a anyagra és 43.6%-a munkabérekre. Megjegyzem, nem tartozom azok közé, akik mereven a békebeli állapotokat tekintik végső célnak, mert az azóta eltelt hosszú idő alatt az élet még akkor is

strukturális változásokat eszközölt volna, ha időközben kevesebb történelmi esemény zajlott volna le, viszont nem vitás, hogy valamilyen támpontra vizsgálódásaink alkalmával mégis szükségünk van és erre nyilván a legutolsó békebeli adatok a legmegfelelőbbek.

Az 1939. évi önköltségeknek említett szerkezeti megoszlásával szemben, a MÁSz statisztikai osztályának legutolsó, 1947. november havára vonatkozó jelentése szerint, általános regiere az önköltség 16, anyagra 27, munkabérre pedig 57%-a esett. Ebből látható, hogy az anyagfelhasználás arányszáma szinte változatlan maradt, ugyanakkor a munkabérek kb. ugyanolyan arányban emelkedtek, amilyen arányban az általános regieköltségek csökkentek. A maximális termelésre törekvés és az óvatos szénár-politika mellett itt mutatkozik meg az államosítás egy további előnye, amely a magas igazgatói jövedelmeket lefaragta, amivel szemben a bányászok jövedelmét emelte.

Ez a kedvező kép azonban menten megváltozik, amint az egyes csoportokat nem a százalékos arányszám, hanem a tényleges nagyságrend szerint elemezzük. A háború előtti utolsó esztendőben a mai MÁSz bányák átlagos szén-önköltsége, miként említettük, 133.6 fillér volt. Az elmúlt év átlagos önköltsége viszont 852 fillérré rúgott. Mivel azonban analizsünköt a novemberi statisztikai adatok alapján végezzük, a novemberi 902 filléres önköltséget kell számításunk alapjául venni. Így nem 4.44-szeres, hanem közel 7-szeres szorzószámhoz jutunk. Miből ered ez a magas szorzószám?

Az általános regiet illetőleg megállapítottuk, hogy az százalékosan a békebelinek felére esett. Tényleges számokban viszont métermázsánként 43 fillér volt békében, ma pedig 162.7 fillér. A szorzószám tehát valamivel a négyes alatt van. Jóllehet ez a kép meglehetősen kielégítőnek mondható, további takarékosági intézkedéseket fogantatosítunk, melyek segítségével a jelenlegi regieköltségeket kb. 10%-kal kívánjuk csökkenteni.

A háború előtt az anyagfelhasználás címén beállított csoportra 32.4 fillér jutott, ma pedig 242.5 fillér. A szorzószám tehát itt már több, mint hétszeres. Ennek oka részben tagadhatatlanul az, hogy az anyagfelhasználás mennyiségileg is kb. 25%-kal több, mint békében volt. Ez többek között azért van így, mert egyrészt az elhanyagolt bányáknak több anyagra van szükségük, másrészt pedig az anyag minősége is silányabb a békebelinél. Azonban a 25%-os többletfogyasztás a 4.44-es szorzószám alkalmazása mellett legfeljebb 180 filléres ártényezőt tenne indokolttá, holott a valóságban 243 fillérrel dolgozunk, ami világosan mutatja, hogy mennyire nem áll helyt a 4.44-es szorzószám és az általános ipari szorzószám ma valóban 6-nak felel meg. Nem vitás, hogy az anyagfelhasználást illetően is a legszigorúbb takarékoság elvét kell érvényesítenünk és intézkedéseinkkel a jelenlegi anyagfelhasználást annak kb. 15%-ával kívánjuk csökkenteni.

A munkabér métermázsánként a háború előtt 58.2 fillér volt, ami a 4.44-es szorzószám mellett ma 258 fillérnek felel meg. Ezzel szemben 1947. novemberében a métermázsára eső munkabér 496.5 fillér, azaz a békebelinek közel nyolcszorosa volt. A munkabér tehát a 4.44-es szorzószám közel megduplázott mértékével jelentkezik. A valóságban azonban ez korántsem jelenti azt, hogy a bányász fejkvótája is ekkora, mivel ma kb. 50%-kal több bányászt foglalkoztatnak a MÁSz bányák, mint a háború előtti utolsó esztendőben. Az akkor 35.000 összlétszámmal szemben ma 52.000 a MÁSz munkáslétszáma, holott a termelés alig magasabb a legutolsó békeév novemberi termelésénél. Ezzel elérkeztünk a legnagyobb deficitokozó tényezőhöz. Az 1 műszakra (tehát 8 órára) és 1 munkásra eső átlagteljesítmény békében országos viszonylatban 8.35 métermázsas volt; a MÁSz-hoz tartozó bányák átlaga ugyanakkor 9.42 métermázsára rúgott. Ezzel szemben a MÁSz bányák teljesítménye a vállalat megindulásakor 5.11-en állott. Erről a mélypontról 1947. novemberében 6.74 métermázsára jutottunk el. Ahhoz, hogy a teljesítmény békebeli nagyságát elérje, természetesen komoly beruházásokra is van szükség.

Ilyen beruházásokat a MÁSz megalakulásának pillanata óta rendszeresen eszközöltünk és köztudomású, hogy a hároméves terv bányászati és gépészeti beruházásokra 380, bányászkolóniák létesítésére 90, összesen további 470 millió forintról gondoskodik, amelyből már eddig is közel 60 millió forint nyert folyósítást augusztus 1-e óta és kb. ugyanannyi az a beruházási összeg, amelyet még a MÁSz a hároméves terv előtt saját eszközeiből, vagy kincstári hozzájárulás révén használt fel investíciós célokra. Vannak azonban problémák, amelyek nem oldhatók meg egyedül investíciókkal, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a munkások saját érdekükben, saját jólétük és életszínvonaluk emelkedésének biztosítására produktív módon nyerjenek foglalkoztatást.

A bányamunkások keresetének érdekében a kormányzat és az állami szénbányák vezetősége természetesen minden lehetőt elkövetett, amit misem bizonyít jobban annál, hogy a MÁSz megalakulása óta az 1 műszakra eső átlag munkáskereset 73%-kal növekedett, ugyanakkor pedig a teljesítmény növekedése mindössze 34%-os volt.

Ha a teljesítmények lépést tartottak volna a keresetek emelkedésével, úgy 1947. novemberében az átlagteljesítmény nem 6.74, hanem 8.84 q lett volna. Amennyiben a kettő közötti különbséget, 2.10 q-t a munkások összlétszámával, tehát 52.000-el beszorozzuk és egy hónapra fejenként 25 műszakot számolunk, úgy ez havi 27.300 waggon szén többlettermelést jelentene, ami a mai szénár mellett is 19 millió forinttal nagyobb bevételt eredményezett volna. Mondanom sem kell, hogy ezzel az összeggel nemcsak a deficit tűnne el, hanem még bevételi többlet is maradna, amelyet beruházási célokra lehetne felhasználni.

Vajjon mi az oka a teljesítmény csökkenésének azokon a közismert okokon kívül, melyek a háború alatti ráblógazdálkodásból erednek és amelyeket valóban csupán fokozottabb beruházásokkal egyenlíthetünk ki? Ahhoz, hogy ezt megállapíthassuk, az összmunkáslétszám szerkezeti megoszlását kell vizsgálat tárgyává tenni. A háború előtti 35.000 főnyi munkás-

létszám 38%-a volt az u. n. közvetlenül szénen dolgozó, tehát legelsősorban is produktív munkás. Ezeknek munkáját támasztotta alá a 27%-nyi u. n. egyéb földalatti, valamint a 35%-nyi külszíni munkás. 1947. novemberében, főként még háborús örökségként, az 52.000 főnyi munkáslétszámnak csupán 27%-a termelte közvetlenül a szenet, 34% volt az egyéb földalattiak, 39% pedig a külszíniek száma. Abszolút számokban ez azt jelenti, hogy a szénen dolgozók száma ma csupán alig 10%-kal több a békebelinél, holott a többiek 58%-kal növekedtek. A megfelelő teljesítményhez tehát ezt az arányszámot kell a legérellyesebben korrigálni, mégpedig részben úgy, hogy a technikai lehetőségek végső határáig a szénen dolgozók számát a többiek rovására megnöveljük, másrészt pedig a nem közvetlenül produktív munkások sorából egy nem jelentéktelen hányadot a szénbányászatból az újjáépítés más szektorába kell irányítani.

A teljesítmény fokozásának érdekében bányaműveleti intézkedésekre is van szükség, amennyiben az elővájás és fejtés aránya is javításra szorul. A fejtési termelés arányának az elővájásokhoz viszonyítva el kell érnie a 70:30-as arányszámot.

A szerkezeti megoszlásokon kívül külön gond fordítandó a munkaidő termékenyebb kihasználására. Ezért javítani kell az u. n. abszentizmus jelenségén is, jóllehet ezen a téren már eddig is komoly javulás jelei mutatkoznak. A hiányzók átlagos létszáma békében 12% volt a földalattiak (beleértve a szenelőket is) sorából, 6% pedig a külszíniek közül, úgyhogy 9.5%-os átlaggal kellett számolnunk. Ma a mulasztott földalatti műszakok száma 11.7%, külszínieké 9.7%, az átlag pedig 11.1%.

Még fontosabb a 8 órás műszak teljes kihasználásának elérése. Azáltal, hogy műszakváltások nem a munkahelyen, hanem az akna szájánál történnek, a műszakidő tetemes része, gyakran annak igen komoly hányada veszendőbe megy. Ha ezt az elveszett időt a termelésbe be tudjuk állítani, úgy

széntermelésünk fokozódik, miközben deficitünk lényegesen csökken.

Amit a magyar bányászok a felszabadulás óta produkáltak, hőskölteménybe illik. Vonatkozik ez különösen az infláció keserves napjaira, de azóta is a legrosszabb körülmények között, erejük teljes megfeszítésével vitték előre a magyar szénbányászat ügyét. Ennek elismerése mindnyájunk kötelessége. Viszont elérkezett az ideje annak, hogy a viszonyok jobbrafordulásával minden energiát a jobb teljesítmény érdekében összpontosítsunk. Misem bizonyítja jobban a két munkáspárt higgadt komolyságát, mint ennek a ténynek elismerése és az az igyekezet, hogy a jelenlegi állapoton az ország dolgozóinak teljes közössége érdekében mihamarabb változtatásokat eszközöljön. Külön fel kell hívnom a figyelmet Gerő Ernő közlekedésügyi miniszternek a közelmúltban tartott egyik előadására, melyben a teljesítmény-emelést elengedhetetlenül szükségesnek jelentette ki és hivatkoznom kell Friss Istvánnak, a Magyar Kommunista Párt állampolitikai osztálya vezetőjének számos, hasonló szellemben írt legutóbbi cikkére is, valamint több szociáldemokrata gazdasági szakembernek — köztük jómagamnak is — erre vonatkozó írásbeli és szóbeli megnyilatkozásaira.

Bevezetőmben megemlítettem, hogy az állami szénbányák rentabilitási problematikájából le kell szűrni azokat a következtetéseket, melyeket a közgazdaságtudomány a maga részére is hasznosíthat. Milyen következtetésekre jutottunk?

Megállapítottuk, hogy a deficit leglényegesebb oka a Magyar Állami Szénbányáknál, és nyilván az egyéb deficitese vállalatoknál is az inproduktív munkaköltségek nem jelentéktelen magasságában rejlik. Az inproduktív munkaköltségek tulajdonképpen egy turkolt munkanélküliségről tesznek tanúságot, amelynek oka az, hogy a magántőke főképpen politikai okoknál fogva vállalkozásokra nem hajlamos, következésképpen a vállalkozási iniciatívát az államnak kell kézbevenni, annál is inkább, mert hiszen a gazdasági élet alapját képező

termelő ágak ma már az állam kezében vannak. Többek között ezt az iniciatívát szolgálja maga a hároméves terv. A hároméves terv végrehajtásához azonban elengedhetetlenül szükség van megfelelő munkaerő-gazdálkodásra és a terv végrehajtásánál az egyes fázisokat úgy kell egymáshoz kapcsolni, hogy az inproductív munkaerők fennakadás nélkül a terv során megnyíló produktív munkába vonassanak bele. Kollektív termelési rendszernél az egyik leglényegesebb feladat tehát az, hogy a különböző fázisok kapcsolása jól hajttassék végre és kapcsolási tévintézkedések ne teremtsenek felesleges módon szűk keresztmetszeteket. Félreértések elkerülése végett, jelen megállapításom elméleti rezümét szolgál csupán és egyáltalában nem jelenti azt, hogy a hároméves terv végrehajtása során ilyen tévintézkedés történt volna. Ellenkezőleg: ahhoz képest, hogy Magyarország csupán 6 hónapja él tervgazdasági életet, miután átvészelte a világ legnagyobb inflációját és szegényes önerejéből hajtotta végre valutájának stabilizációját, a terv végrehajtása mindeme nehézségek ellenére is szépen fejlődik. De éppen mert kiléptünk a kapitalista termelési rendből és átvettük a szociális demokráciának megfelelő tervgazdasági rendszert, ennek nyilván tudománya is kialakul majd és ennek a tudománynak a helyes kapcsolások kérdésével komolyan foglalkozni kell.

A második konkluzió, ami az előadottakból folyik, hogy minél kollektívebb valamely gazdasági rendszer, annál nagyobb jelentősége van abban a munkabérnek. A kapitalista termelés a haszonra irányul és a termelés nagyságát attól teszi függővé, hogy a haszon felé özőnlő vállalkozói tőke milyen kapacitással bír. Ezzel szemben a kollektív gazdálkodás a rendelkezésre álló anyag-, gépi- és munkaerő kapacitás alapján állapítja meg a termelést és ehhez szabja a szükséges finansziális eszközöket. Ilyen körülmények között, mivel végső soron minden áruban a munka értéke jut kifejezésre, a munkabérek szabják meg az árakat, a teljesítmények pedig a munkabér reálértékét. Ha a munkabérek magasak, a teljesítmény pedig alacsony, úgy a reálbér feltétlenül alacsony marad, mert végeredményben

ebben az esetben a munka produktuma is kevés. Nem akarom a tisztelt hallgatóságot ennek a három tényezőnek, — az árnak, bérnek és teljesítménynek — összes változataival untatni, hiszen előbbi mondatomból a többiek önként logikusan következnek. A lényeg az, hogy a kollektív gazdasági rendszerben a dolgozók életszínvonalának emelése kizárólag a teljesítmény emelkedésétől függ.

Befejezésül még egyet. Hazánkban ma már nincs kapitalizmus, de nincsen tiszta kollektív gazdasági rendszer sem. Egy felemás gazdasági életet élünk, növekvő államosított szektorral, csökkenő magánszektorral és sajnos, változatlan és átlátszatlan feketeszektorral. Ilyen vegyes rendszer mellett a gazdasági életnek súlyos bizonytalanságokkal kell küzdenie, mert a magánszektor táplálja a feketeszektort, ami az állami szektor kalkulációit sérti és készségesen elismerem azt is, hogy a magánszektor kalkulációit viszont az államosított szektor tartja bizonytalanságban. Ez a helyzet egyfajta feszültséget eredményez, melynek megoldását lehet ugyan halogatni, de semmi esetre sem anélkül, hogy azt a gazdasági élet ne sínylené meg. Az egyik szektor ugyanis a maximális mennyiségi termelésre törekszik, a másik kettő viszont továbbra is a profitra irányul. Az egyiknél a vagyon meglehetősen egyenletesen oszlik meg (lásd törpebirtokosok), vagy éppenséggel a közösségé (lásd államosított üzemek), a másiknál a vagyon- és jövedelemeloszlás erősen egyenetlen. Mármost ott, ahol a vagyon- és jövedelemeloszlás erősen egyenetlen, az áruk egy része csupán a magasabb vásárlóerővel rendelkezők részére lesz elérhető, ami a termelés bizonyos korlátozásához vezet. Ugyanis az alacsonyabb vásárlóerővel rendelkezők számára nem lesz elérhető bizonyos árukategóriák megszerzése már eleve sem, egyéb árukategóriáknak pedig tekintélyes hányada elesik. Ugyanakkor a másik szektor a termelést az egész dolgozó közösség számára szabja meg és ebből a ket-tősségből a termelt áruk jórészenek elhelyezhetetlensége származhat, ami magyarul azt jelenti, hogy az eladhatatlan árut termelő üzem deficitesen dolgozik. Következésképpen az olyan

gazdasági rendszer, amely a lehető legnagyobb termelést kívánja megvalósítani és amelyben a vagyoni- és jövedelemeloszlás erősen egyenetlen, deficitos gazdálkodás képét mutatja. Természetesen nem arról van szó, hogy egyes vállalkozások bizonyulnak deficiteseknek, hanem arról, hogy az összes termelő egyedek globális bevétele a globális kiadásokon alul marad. Teljesen szabad versenyen alapuló kapitalista termelési rendszerben ez az ellentét megmutatkozik akkor, midőn a spekulatív termelés nagyobb mennyiséget hoz létre, mint ami a vele szemben álló vásárlóerőnek megfelel. Ekkor általában túltermelési válságról szoktunk beszélni, holott célszerűbb lenne a vásárlóerőhiány-válságot kihangsúlyozni. Ilyenkor a válság feloldását, ha valutaválságot nem kívánunk előidézni, csupán a további termelés csökkentése biztosíthatja, ami azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló kapacitásokat kihasználatlanul kell hagyni. Ahhoz tehát, hogy a termelés folyamatosságát és a kapacitások kihasználását biztosíthassuk, elsősorban arra van szükség, hogy a termelőeszközöket minél nagyobb számban maguknak a termelő eszközökkel dolgozóknak — közvetlen és közvetett dolgozókról van szó természetesen — köztulajdonába kerüljenek és a vásárló erőt mindenkor a tényleges termeléshez szabjuk. Tehát ne a vásárlóerő függvénye legyen a termelés, hanem a termelés függvényévé váljék a vásárlóerő.

Ennek a kollektív gazdasági rendszernek eredményes működése tagadhatatlanul erősen függ attól, hogy mennyiben állnak hozzáértő, jó szakemberek rendelkezésre. Az állami szénbányáknál is mindinkább igyekszünk ezt az elvet megvalósítani. Egy igen komoly tekintély, Lenin mondotta: „Többet ér egy jó szakember száz párttagnál.“ Természetesen ez úgy értendő, hogy a szakemberek szaktudásukkal valóban elősegíteni és ne hátráltatni igyekezzenek a kollektív gazdasági rendszert. Ebben az esetben — de csakis ebben az esetben — a szociális demokrácia készségesen vállalja őket, idézvén a költő gondolatát, hogy nem nézem honnan jössz, csak azt, hová mész!

Timár László

A szociálista állam pénzreformja*

A Szovjetunió a valutareformjáról és a jegyrendszer megszüntetéséről 1947. december 16-án rendeletet léptetett életbe. Mielőtt annak részleteiről és kihatásairól beszélnénk, szükséges annak megvilágítása, hogy mi a pénz szerepe a szociálista társadalomban. Még az 1917-es forradalom előkészítése alatti időben követelte a bolsevikok pártja a papírpénz infláció letörését, mint olyan eszközt, amely a dolgozó osztályok életszínvonalának lerontását szolgálja. Trockij és Bucharin egyes utópisztikus szociálisták elméletéből kiindulva a pénz eltörlését kívánták, de a bolsevikok pártja, ezzel ellenében, a pénzrendszer és az ezt szolgáló bankrendszer megreformálása és nem elvetése mellett döntött. Lenin döntő jelentőségű útmutatást adott ebben az időben, amikor azt írta: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy minden radikális reformunk hiábavaló, ha nem lesznek sikereink a pénzügyi politika terén. Ez utóbbtól függ a társadalom szociálista átalakulását célzó hatalmas feladataink sikere.“

Ennek a lenini tanításnak az alapján a háború, a polgárháború és a külföldi katonai beavatkozás leküzdése után 1922-től 1924-ig terjedő időben a Szovjetunió megteremtette a szociálista pénzgazdálkodás alapjait és külföldi segítség nélkül, a külföld teljes pénzügyi elzárkózottsága ellenére, keresztülvitte a szovjetpénz reformját. Atlas professzor az Izvesztijában úgy jellemzi ezt a reformot, hogy „megerősítette a munkásosztály és a földművelő osztály gazdasági szövetségét, tartós és reális alapot adott a gazdaság ténylegesen tervszerű vezetésére, a munka termelékenységének emelésére, melyet

* A Magyar Közgazdasági Társaságban 1948. február 3-án tartott előadás.

előmozdít az a tény, hogy a munkabér a munka mennyiségének és minőségének megfelelően alakul.“

A szociálista pénzügyi rendszer fölényes megalapozottságát bizonyítja, hogy a második nagy világháború folytán elszenvedett minden eddigit felülmúló materiális csapások dacára is teljesíteni tudta funkcióját. A közvetlen háborús kiadások pl. 1942-ben 108.4 milliárd rubelt, 1943-ban 125 milliárd rubelt tettek ki az 1940. évi 56.8 milliárd rubellel szemben. Ehhez járul még az a kb. 50 milliárd rubel, amelybe az üzemek és a lakosság áttelepítése, a sebesültek és elesettek családtagjainak támogatása került a háború alatt. Az állami bevételek összezsugorodása a másik oldalon, volt a deficit jelentős tényezője, mivel 70 millió ember lakóhelyét és gazdaságát változtatta hadszintérré a németek és szövetségeseinek támadása.

Mindezen pusztítások termelőjavarokban, munkaerőben, termőterületeken, nem tudták a szociális gazdaságot és annak eszközét, a szociálista pénzügyi rendszert meggingatni, sőt az 1942. évi nagy költségvetési hiányt 1943-ra lényegesen csökkentették, és 1944-ben, amint a szovjetterület nagyrésze felszabadult, az állami költségvetés bevételei 5 milliárd rubellel meghaladták a kiadásokat.

Hogy ez miként sikerülhetett, azt kapitalista közgazdasági szemléleten keresztül nehéz megérteni. Ezt csak egy szociálista gazdaság népi tömegmozgalma vihette végbe. A front mögötti országrészek dolgozó népe önkéntes elhatározásból vállalta tankok és repülőgépek költségeinek adományozását, a termelékenység növelését, ugyanakkor olcsóbbá tették egyes cikkekben, elsősorban a hadiiparban a termelést. A kapitalista országok hadiszerszállítói a nagyobb fokú termelést, az állami kedvezményeket hasznuk növelésére és nem a relatív olcsóbbításra fordítják. A szociálista többtermelés haszna nem a vállalkozók megfoghatatlan többletjövedelmeként jelentkezik, hanem az önköltség leszorítása az állami kiadásokat csökkenti és evvel kevésbé rontja le a háborúban álló nép életszínvo-

nalát. Egy szociálista termelési és társadalmi formában élő nép háborúja nem rázkódtatja meg annyira a nemzetgazdaságot, mint a magánhasznon alapuló kapitalista gazdaságét. A Szovjetunióban a háború alatt sem változtak meg a jegyre kiszolgáltatott fogyasztási cikkek és a termelési javak árai. A kolhozparasztság által szükségelt új mezőgazdasági felszerelések árai változatlanul a békeárakon maradtak.

A fogyasztási cikkek termelésének kényszerű csökkentése szemben a nagyobb termelékenységből következő magasabb munkabérrel fölös vásárlóerőt hozott magával, tehát olyan bankjegyeket, amelyeknek nem volt időben és térben elegendő árufedezete. Ez a bankjegy a szabad kolhozpiacokon keresett elhelyezkedést, ha a szervezett piac nem tudta felvenni.

Ennél a pontnál rá kell világítani arra, hogy a háborús Szovjetunióban háromféle ár szerepelt:

1. A jegyes cikkek árai, amelyek a békebeli árnívón maradtak,

2. az állami szabadforgalmi üzletekben államilag megállapított árak, amelyek a termelés és fogyasztás viszonyainak megfelelően alakultak. Ezekben az üzletekben jegy nélkül lehetett a kívánt cikket megvásárolni, de az árak a jegyes árakkal szemben három-négyszeresét, sőt néha tízszeresét is elérték. Végül

3. a szabad kolhozpiacok árai, amelyek elsősorban az állami szabadforgalmi árakhoz igazodtak és általában annál kissé alacsonyabbak voltak. Ennek az a magyarázata, hogy a kolhozpiacokon forgalomba kerülő legnagyobb részét élelmiszer vagy háziipari cikkek megvásárlása csak akkor érdemes, ha olcsóbban jut hozzá a fogyasztó, mintha az állami szabadforgalmú üzletben vásárolná. A kolhozpiac általában távolabb fekszik, mint a városban sűrűn elhelyezett szabadforgalmú üzletek. Ha a szabadforgalmú üzlet sem rendelkezett elegendő mennyiségű áruval, akkor a kolhozpiac árai magasabbak voltak az állami szabadforgalmi áraknál.

Ami tehát az árufedezet nélkül maradt bankjegyeket

illeti, ennyi szabadon hagyott szektorban elkerülhetetlen, hogy egyes különleges konjunkturát élvező egyéneknél ne halmozódják fel annyi bankjegy, hogy az a németek által forgalomba hozott nagymennyiségű hamis bankjeggyel együtt hatással ne legyen a pénzrendszerre és a termelt fogyasztási javak szétosztásának szervezettségére.

Annak dacára azonban, hogy a Szovjetunió háborús kiadásai elsősorban a belső erők megfeszítésében nyertek fedezetet és a bankjegy kibocsájtás viszonylagosan nem öltött nagy mértéket, a fölösleges pénzmennyiség káros hatást gyakorolt a gazdaság egyensúlyára, mert a kibocsájtás természetesen egybeesett a kiskereskedelmi áruforgalom csökkenésével. Az Állami Bankhoz a kibocsájtott pénz jórészt az áruforgalom csatornáin keresztül jön vissza és így ha az áruforgalom leszűkül, a pénzforgalom feleslege a lakosság kezén marad. Hogy a fölös pénzmennyiség dacára a Szovjetunió pénzügyi gazdálkodása aránylag ellenállóképesnek bizonyult, annak tulajdonítható, hogy a pénzforgalom legnagyobb részében a szilárd állami árakra támaszkodott. A szilárd állami árak forgalma alá a jegyes cikkek és az állami szabadforgalmú üzletek árai tartoznak. Ez a két szektor magában foglalta a szükséglet-kielégítések nagyobb hányadát.

A háború utáni 5 éves terv elsőévi eredménye már helyrebillentette a termelés és a fogyasztás egyensúlyát; világos, hogy az árak leszállítása nem szolgálhatja azok érdekeit, akik az áruhiányt felhasználták jogtalan gazdagodásra. A kezükbe került pénzt nem helyezték el takarékpénztárba sem és így az a helyzet állott volna elő az árak nagymértékű csökkenésénél, hogy a jegyrendszer eltörlése után jóval olcsóbban tudtak volna vásárolni és a pénz vásárlóerejének növekedése további gazdagodásukat segítette volna elő. Alapvetően ellenkezett volna ez a szociálista állam irányvonalával szemben, amely szerint „mindenki képességei szerint dolgozik és mindenki teljesítménye szerint részesedik a termelt javakban.”

G. Kozlov szovjet pénzügyi szakértő szerint a pénz-

reformra szükség volt a gazdaság kifejlesztésének az érdekében, mivel az áruval nem fedezett pénz akadályozólag hat a kereskedelem egészséges irányú fejlesztésére, a kolhozpiac árait emeli és csökkenti a munka termelékenységének növelési lehetőségeit. Ezzel szemben a szilárd pénz a szociálista államban ösztönzőleg hat a termelési költségek leszállítására és erősíti az ipari és kolhoz munkások anyagi érdekelttségét a munka termelékenységének emelésében. Ahogy csökken az önköltségi ár és egyidejűleg növekszik az áruforgalom, kialakulnak az előfeltételek az árak további csökkenésére, következésképpen erősödik a pénz vásárlóereje. A szociálista gyarapodás tempójának meggyorsulása és az árak csökkenése a szovjetnép jólétének további emelkedésére fog vezetni. Ezzel egybeesik a takarékosági kedv növekedése, ami újabb tőkét hocsájt a szociálista gazdaság rendelkezésére a további fejlődés lehetővé tételére.

G. Kozlov definíciója szerint „a szociálista állam a pénzt, mint értékmérőt használja az áruforgalom és a termelési költségek tervszerinti megállapítására, az önköltségi ár és az árak ellenőrzésére. A szovjetpénz nem zár magában ellentmondásokat, mint a pénz a kapitalizmusban, nem zárja magában a válságok lehetőségeit. A szovjetpénz a tervszerűleg megszervezett fizetési forgalom, a szociálista gyűjtés és a dolgozók megtakarított összegeinek a szociálista felépítés szükségleteire való mozgósításának az eszköze.“

A szovjetpénzt jellemző ily sajátosságának különleges törvényszerűségei és szilárdságának alapvető tulajdonságai nincsenek meg és nem is lehetségesek a kapitalista országokban. Sztalin az első 5 éves terv eredményeiről elmondott beszámolójában a következőket állapította meg:

„A megszervezett piac figyelembevételével mellett, amelynek döntő jelentősége van az ország áruforgalmában, a nem szervezett, csupán alárendelt szerepet játszó piaccal szemben, mivel biztosítjuk a szovjet valuta szilárdságát? Természetesen nemcsak aranyfedezettel. A szovjetvaluta szilárdságát minde-

nekelőtt az állam kezében lévő hatalmas árumennyiséggel biztosítjuk, amely szilárd áron kerül forgalomba.“

A szovjet gazdálkodás terv szerint történik és mentes minden válságtól és munkanélküliségtől. A gazdálkodás szociálista rendszerére alapozva, a Szovjetunió vezette be először a világon a tervszerinti bankjegyforgalmat. A szociálista államban nem alakulhat ki olyan helyzet, hogy az árufelesleg következtében az állam kénytelen volna leállítani a vállalatokat, elbocsájtani a munkásokat.

Mindezen elvi megállapításokból következik, hogy a szociálista állam pénzreformja nem maradhatott csak pénzügyi síkon, hanem együtt kellett járnia a megnövekedett árutermelésből eredő javaknak változtatott elosztási rendszerével. Ez a lehetőség az új ötéves terv első évének hatalmas eredményéből bontakozik ki. Az 1947. XII. 14-i rendelet együtt intézkedik ennek megfelelően úgy a valutareformról, mint a jegyrendszer megszüntetésével együtt az árszínvonal megállapításáról és az árueosztás új rendjéről.

Már a rendelet szerkesztési formája is eltér a kapitalista államokban használt formától. Bevezetésében szélesen tárgyalja a rendelet kibocsátását megelőző helyzetet és indokolja a kibocsájtás szükségszerűségét. Leszögezi az elveket, amelyek a végrehajtásban irányadók, hogy mindenkiel megértesse a mélyreható változás szellemét. Ez egyébként önként következik a szovjet-demokráciából és annak abból a törekvéséből, hogy minden polgár minél jobban ismerje meg a kormányzati törekvések célkitűzését s így mindenki megértelmező résztvevője legyen a nagy szociálista építés munkájának.

Külön általános végrehajtási utasítást nem adnak ki, mert egy 200 milliós államközösség gazdasága olyan széles terjedelmű, hogy köteteket tenne ki a végrehajtás. A különböző minisztériumok saját hatáskörükön belül kiadják a részletes utasítást, az alaprendelet indokolása amúgy is a legjobb vezérfonal a rendelet szellemének megértésére.

A rendelet aláírói Sztalin, mint a Szovjetunió miniszter-

tanácsának elnöke és Zsdanov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára.

A rendelet lényegesebb pontjai a következők:

1947. december 16-án új pénzjegyek kerülnek kibocsájtásra.

A váltópénzérmék nem kerülnek beváltásra és névértékükben továbbra is forgalomban maradnak.

A pénzbeváltás határideje 1 hét, a távoli kerületekben 2 hét.

A beváltási arány: 10 régi rubel = 1 drb 1947. évi rubel.

Az 1947. december első felére járó munkabérek és tisztviselői fizetések, nyugdíjak, segélyek, ösztöndíjak december 16--20-ig bezárólag új rubelben kerülnek kifizetésre, függetlenül a kifizetésre megállapított határidőtől.

Gondoskodás történt tehát abban az irányban, hogy a fizetéseket mindenki megkapja és azonnal élhessen, az előre felkészült üzletekben a vásárlás lehetőségével.

A 8. §. intézkedik a takarékpénztárakban és a Szovjetunió Állami Bankjában elhelyezett betétek és a lakosság folyószámláinak átértékelésére vonatkozólag. Itt kiemelendő, hogy a szovjetdolgozóknak legnagyobb részben betétkönyvük vagy folyószámlájuk van. A folyószámláról automatikusan kifizeteti a lakbérét, a közüzemi díjakat, előfizetéseit, a saját házépítésének törlesztéseit és általában minden olyan kiadását, amely periódikusan ismétlődik. Annak érdekében, hogy bankműveleteit mindenki a munkaidején kívül elvégezhesse, a takarékpénztárak, a széles tömegek bankjai, reggel 8-tól este 7-ig tartanak nyitva, a nagyüzemekben, bányákban bankkirendeltségek működnek, hogy a munkahelyen is elvégezhessek a bankműveleteket.

Annak érdekében, hogy a takarékosági hajlamot minél jobban növeljék, a nemzetgazdaság nagy érdekeire való tekintettel, a betéteket a pénzbeváltásnál előnyösebben kezelik, a következő módokat mellett:

3.000 rubelig az átszámítás 1 az 1-hez

10.000 rubelig az első 3.000 rubel névértéke nem változik, a fennmaradó rész három a kettőhöz értékelődik át. Ez a megkülönböztetés a betét- és a készpénztulajdonos között egészen rendkívülien széles, mert aki a készpénzét betétbe helyezte, tízszer annyit kap, mintha pénzjegyben tartotta volna. A 3.000 rubeles határ sem jelentéktelen összeget érint és így a betétkedvezmény sem karitatív jellegű, mert 3—4 hónapos fizetésnek felel meg átlag dolgozót véve figyelembe.

10.000 rubelen felüli betétnél az első 10.000 ugyanúgy értékelődik át, mint a 10.000 rubel alatti, tehát 3.000 rubel egy az egyhez, a többi három a kettőhöz. A második 10.000 rubeltől kezdve az átértékelés aránya kettő az egyhez.

Szembeállítva a magas összegű betét átértékelési arányait, (kettő az egyhez) nem is tekintve az első 3.000, illetve az első 10.000 külön kedvezményeit, azzal a beváltási aránnyal (10 az 1-hez), amelyet a készpénztulajdonos részére állapított meg a rendelet, rendkívülinek kell tekinteni a szovjetkormány gondoskodását a betétesekkel szemben. A 10.000 rubelen felüli betétes már nyilván jelentős jövedelemmel rendelkezhetik, melyet ha betétbe helyezett el, védi a rendelkezés. A főszempont tehát nemcsak a kisbetétes, hanem általában a szovjetdolgozó betéteinek megvédése volt.

A következő §-ban a szövetkezeti üzemek és szervek, valamint a kolhozok folyószámlabetéteit olyképp értékelgeti át, hogy minden 5 régi rubel 4 új rubelt ér. Ebben a betétvédelem kivül az az előny-nyújtás is mutatkozik a kolhozparasztok és a szövetkezeti dolgozók felé, hogy az új rubellel hasonlíthatatlanul több iparcikket és élelmiszert vásárolhat. Ezzel tulajdonképpen közvetve a kolhozparasztok és szövetkezeti dolgozók jövedelem-növekedéséhez járul hozzá a szociálista állam, mert a betétbe elhelyezett forgótőke vásárlóerejének növekedése a kolhoz és a szövetkezet rentabilitását növeli, ami viszont a munkával résztvevők egyéni jövedelmét is növeli.

A rendelet intézkedik különböző, főként háborús államkölcsönök konverziójáról olyképpen, hogy ezeket az 1948-ban

kibocsájtandó új kötvényre cserélik ki. Az 1947-ben a Szovjetunió népgazdaságának helyreállítására és fejlesztésére kibocsájtott államkölcson kötvényei nem kerülnek konverzióra és az átváltás egy az egyhez. Az átváltási arány a régebbieknél három az egyhez. Ennek tekintetbe kell venni, hogy minden szovjetdolgozó elsőrendű kötelességének érezte mindenkor, hogy a hazája védelmét és felemelkedését célzó kötvényekből vásároljon. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, — mondja a rendelet indokolása — hogy az államkölcsonök jelentős részét a háború éveiben bocsájtották ki, amikor a pénz vásárlóereje csökkent, másrészt azt, hogy a pénzreform lebonyolítása után az állam a kötelezettségét teljes értékű rubellel fogja kiegyenlíteni. Ennek megfelelően a kötvénytulajdonos a három az egyhez átváltási aránnyal magasabb vásárlóerőhöz jut, mint amennyit adott a jegyzés alkalmával. Itt megemlítendő, hogy az államkölcsonök több típusára minden takarékpénztári fiók 30% kölcsönt nyújt meghatározott időtartamra. Így minden szovjetdolgozó — mert minden dolgozónak van kötvénye — átmeneti hitelhez jut. Ez egyúttal nagymértékben megoldja a személyi átmeneti hiteligeny problémáját és elveti azokat a lehetőségeket, amelyeket a könnyelműen felvett személyi hitel okozni szokott. A saját korábbi megtakarításból ki lehet a későbbi átmeneti hitelszükségletet elégíteni.

Az utolsó paragrafus arról intézkedik, hogy az adókötelezettségek, a könyvadósságok az egyes vállalatok, hatóságok és szervezetek között, az állammal szemben fennálló kötelezettségek, valamint a Szovjetunió és a külföldi államok közötti kötelezettségek méretei változatlanok maradnak. Ez a változatlan kötelezettségi elv abból következik, hogy lényegében az állami szervek egymásközti elszámolásairól van szó. A termelőüzemek az árkorrekció miatt amúgy is új költségvetéssel dolgoznak, amiben a korábban konsumált szolgáltatásokból eredő hitelek, vagy a másik oldalon a követelések átértékelése, nem változtatna az állam pénzügyi helyzetén, mert az egész egy belső állami kört alkot.

A szociálista állam hatalmas lépését, amellyel a háborús gazdálkodásból a szociálista fejlődést biztosító békegazdálkodásba megy át, nem lehet csak a pénz oldaláról vizsgálni, mert a pénzreformmal egynapon az árszínvonalat is megváltoztatták, még pedig olyképpen, hogy az egyúttal a nép életnívóját is döntően megjavította. Itt tér el a szociálista állam gazdálkodása szögesen a kapitalista gazdálkodástól, mert a kapitalista rendszer önmagával hozza azt, hogy a veszteségeket a konszolidáció alkalmából a dolgozók terhére egyenlíti ki. A pénzforgalommal kapcsolatos különböző manipulációk burkolt formában a dolgozók kizsákmányolását jelentik, hogy a nemzeti jövedelem újból való szétosztása által a kapitalisták hasznát növeljék. A politikai hatalom birtokában erre minden lehetőség rendelkezésükre áll. Ezzel szemben a szovjet közigazdászok számításai szerint egyedül az árak leszállításából a fogyasztók 58 milliárd rubelt takarítanak meg, illetve ennek az összegnek az áruellentételével növelhetik életszínvonalukat.

A jegyrendszer megszüntetése és ennek kapcsán az új árszínvonal megállapítására vonatkozólag a rendelet a következőképpen intézkedik:

A pénzjegyek átcserélésének első napján megszüntetendő az iparcikkek és az élelmiszerek jegyrendszere. Az állami szabadforgalmú üzletek árai megváltoznak és minden árura egységes, csökkentett állami kiskereskedelmi árak vezetendők be.

Ennek folytán a teljes kereskedelmi apparátus az árak és vásárlók kiszolgálása tekintetében egységessé válik. A kolhozpiac és a szövetkezetek áralakulása azonban továbbra is szabad marad. Ezeket az árakat az állami üzletek árai nivellálják és általában kissé alacsonyabbak, mint az állami árak, hogy vonzóerőt gyakoroljanak. A közönség az állami üzletek jobb, megbízhatóbb minősége folytán általában nagyobb bizalommal viseltetik az állami üzletekkel szemben és ezt ellensúlyozandó, a szövetkezetek olcsóbb árral kívánják a vevőket megszerezni.

A rendelet a következőkben intézkedik az ármegállapításra vonatkozólag:

A kenyér és a liszt árát 12%-kal, a dara és a száraztészta árát 10%-kal kell csökkenteni. Megjegyzendő, hogy az orosz étkezés legfontosabb cikkei a lisztneműek.

Hús, hal, zsír, cukor, cukrászsütemények, só, burgonya és zöldségfélék árai megmaradnak a jelenlegi színvonalon. Azaz megmaradnak az eddigi olcsó jegyes árak, de az állami szabadforgalmú üzletek is jegy nélkül tetszés szerinti mennyiségben árúsítják ezeket a cikkeket.

A tej, tojás és gyümölcsfélék jelenleg érvényben lévő magas szabadkereskedelmi árai és túlságosan alacsony jegyes árai megszüntetendők és a közszükségleti élelmicikkek jelenlegi érvényben lévő áraihoz viszonyított új árak állapítandók meg. Itt változás mutatkozik a többi élelmicikkek áraival szemben, mert az eddigi jegyes árat nem tartották meg, hanem felemelik, de lényegesen csökkentik a szabadkereskedelmi árat. Ez az árkorrekció szükséges volt, mert a háború idején túlzottan alacsonyan tartott jegyes ár nem fedezte az önköltséget.

Az iparcikkekről úgy intézkedik a rendelet, hogy a textil, a cipő, ruha és kötszövött áruk a jelenlegi szabadkereskedelmi áraknál 3.2-szeresen olcsóbban kerülnek forgalomba. A szövetkereskedelem egyik jellegzetessége, hogy egyes cikkek, elsősorban a textilárak, a falun kb. 10%-kal drágábbak, mint a városban. Ez jórészt az elosztó centrumoktól nagy távolságra fekvő falvak magasabb szállítási költségeiből, valamint a magasabb regieszázalékból következik.

Kiemeli még a rendelet, hogy a dohány, a gyufa, a jelenlegi jegyes árak színvonalán maradnak, a sör ára 10%-kal csökken, a vodka és a bor a jelenlegi áron kerül forgalomba.

Befejezésül a rendelet kimondja, hogy az általa megállapított árak nem vonatkoznak a kolhozpiacra és a szövetkezetek saját bevásárlású forgalmára. A szovjetszövetkezetek jellegéből következik, hogy bevásárlásaikat nem kötik meg mereven, mert cikkeik azokból a mennyiségekből kerülnek ki, amelyek a kötelező beszolgáltatáson felül a parasztok szabad rendelkezésére állanak. Az árnivellálást az állami üzletek műkö-

dése biztosítja. Az a körülmény, hogy bizonyosfokú versengés van az állami üzletek és a szövetkezetek között, biztosítja annak a hajtóerőnek a működését, amely a jobb teljesítmény felé ösztönöz, de most már nem az egyéni profit kedvéért, hanem a lakosság jobb és olcsóbb ellátása érdekében.

A közszükségleti cikkek termelésének növekedése szükségessé tette a háború alatt tönkretett kereskedelmi hálózat helyreállítását. 1945 január 1-től 1947 júliusáig kb. 100.000 kereskedelmi vállalatot állítottak helyre, illetve szerveztek meg és az utóbbi időben több mint 20.000 áruházat és üzletet nyitottak. A Szovjetunió az összes háborúk között a legkegyetlenebb és legnehezebb háború után 2 éven belül megszüntette mindazokat a korlátozásokat, a fejadag megállapításán át történő ellátást, a jegyrendszert, amelyeket a háború rákényszerített és helyreállította a normális, fejlett és szabad szociálista kereskedelmet. Ezt a kereskedelmet egységes állami terv alapján a többtermelés kiszélesítése és a dolgozók materiális helyzetének rendszeres megjavítása érdekében vezetik.

Egybevetve végül a pénzreformot és a fogyasztási javak szétosztásának most bevezetett módszereit, abban találjuk mindkét változás elvi alapelemeit, ami a szociálista társadalom klasszikus törvénye, hogy tudniillik a termelőerők felszabadítva a kapitalizmus belső ellentmondásaitól, hatalmas gyorsasággal képesek növekedni még az olyan pusztulás ellenére is, mint amelyet a háború okozott és ez viszont a társadalom szociálista megszervezése által biztosítja a dolgozók anyagi helyzetének szakadatlan javulását.

Ennek a szociálista megszervezésnek a fizetés az az eszköze, amelyen keresztül a szociálista állam ellenőrzést gyakorol a munka mértéke és a társadalom tagjai fogyasztásának mértéke fölött. A fogyasztás mértéke és minősége teljesen a munka mennyiségétől és minőségétől függ. A pénzben kifejezett fizetés vásárlóerejének jelenlegi növelése és a fogyasztási javak megszerzhetőségének hatalmas kiszélesítése biztosítja az egyén számára az életnívó emelkedését. A fizetés és ezen

keresztül az életszínvonal nincs kitéve a munkapiac szeszélyeinek, mint a kapitalista gazdaságban. Az átlagos egyéni fizetés színvonala a szociálista államban az ország termelőerejének fejlődési fokától függ, azoktól a termelési, politikai és gazdasági feladatoktól, amelyeket a szociálista állam az egyik, vagy másik korszakban megoldott.

A második világháború egyetlen ország termelő apparátusát sem pusztította el olyan mértékben, mint a szociálista Szovjetunióét, ennek ellenére már a háború alatt is saját erejéből, a belső tartalékok mozgósításával biztosította a támadó ellenség feletti gazdasági győzelmet. A szövetségesek szállítási játszottak ugyan bizonyos szerepet, ezek azonban a hazai termelésnek a hadigazdaság időszakában mindössze körülbelül négy százalékát tették ki.

A világháború után a kapitalista államok, annak ellenére, hogy a termelő apparátusuk távolról sem szenvedett súlyosabb károkat, sőt az Egyesült Államok még növelni is tudták termelő berendezéseiket, egészen más helyzetben vannak. Az általános gazdasági helyzet a kapitalizmus általános válságának idején nem nyújt lehetőséget a valuta tényleges szilárdítására, sőt ellenkezőleg valutakáoszra vezet. Még az Egyesült Államokban is, amely egyáltalában nem szenvedett a háborútól, infláció van és az elnök ezt nemrégén tartott beszédében a következőképpen jellemezte: „Most már nem beszélhetünk úgy az inflációról, az általa előidézett emelkedésről és a létminimum emelkedéséről, mint valami bizonytalan helyzetről, amelybe a jövőben beleütközhetünk. Már benne vagyunk az inflációban, ami aggodalmat vált ki belőlünk. És még aggasztóbb az a körülmény, hogy ez az infláció egyre erősödik.“

Számszerűsítve az elnök kijelentéseit, a helyzet a következő: A forgalomban lévő pénzmennyiség az 1938. év végétől négyszeresére emelkedett, az élelmiszerek nagykereskedelmi indexe 1945-től 1947 végéig közel 80%-kal nőtt. Ennek a helyzetnek a megoldására utalást kapunk a Federal Reserve

System elnökének a bejelentéséből, amely a Times 1947. december 1-i számában jelent meg. Szerinte az infláció elleni küzdelem csak a munkaidő meghosszabbítása által és a munkabérek ellen irányuló határozott rendszabályok útján lehetséges.

Az angol gazdasági helyzetet ismertetve, Cripps pénzügyminiszter 1948. január 1-én kijelentette, hogy Anglia mindinkább közeledik az ellenőrizhetetlen infláció felé, amely megsemmisítőnek mutatkozik.

A francia frank leértékelése és az ebből támadt gazdasági káosz csak megerősíti azt a tételt, hogy a kapitalizmus konszolidációs kísérlete a dolgozó osztályok rovására történik, ellentétben a szociálista rendszerrel, amely a gazdaság tervszerű megszervezésével a konszolidációt a dolgozók életszínvonalának emelésére használja fel. Ugyanakkor meggyorsítja a teljes egészében kommunista társadalom kialakulására irányuló törekvések tempóját.

A szociálista állam pénzügyi reformját és a szabad áruelosztás megszervezését a nyugati államok közgazdasági sajtója is részletesen tárgyalja és a Neue Züricher Zeitung azt a konkluziót vonja le január 4-iki nagy cikkének a végén, hogy mindez tanulságul szolgálhat más ország gazdaságpolitikáinak. Ha egy közel 100%-ban állami irányítás alatt álló gazdaság nem mondhat le az egészséges valutáról, akkor annál kevésbé tudnak létezni tönkrement valutával olyan nemzetgazdaságok — függetlenül attól, hogy nyílt vagy elfojtott inflációról van szó — amelyekben az állam az iparnak 30, 40, esetleg 50%-át ellenőrzi és amelyekben a piac még mindig döntő faktora a gazdasági irányításnak.

Nem tér ki azonban a cikk arra, hogy milyen fejlődési út eredménye az, hogy csak a szociálista állam tudta eddig magát regenerálni a háborús pusztításokból és hogy eredetileg milyen mélypontról indult ki az 1917-es szociálista forradalom, amíg is például a nehézipar össztermelése az 1913-as 11 milliárd rubelről 1940-ben 129.5 milliárd rubelre emelke-

dett. A gépipar és a fémfeldolgozó ipar termelése negyvenszeresen, a minőségi hengerelt vas gyártása nyolcvanszorosan múlta felül a forradalom előtti színvonalat.

A szociálista gazdaság eddigi fejlődése is teljes mértékben igazolja, hogy a válságmentes szociálista gazdálkodás magasabbrendű, mint a kapitalizmus, mely bizonyos fokán az emberiség fejlődésének akadályává vált.

A világháborút megelőző utolsó békeévek gazdasági fellendülése a Szovjetunióban olyan ütemű volt, hogy az 1940. és 1937-es nemzeti jövedelem közötti különbség többet tett ki, mint a cári Oroszország teljes nemzeti jövedelme 1913-ban. A Sztálin által 1946. február 9-én bejelentett tizenötéves munkaterv, amelynek első etapja az akkor megindult negyedik ötéves terv, az ország ipari erejének a megháromszorozódását tűzte ki céljául a második világháború előttihez viszonyítva. Ez a most folyó ötéves terv a távolabbi fejlődésre is széles perspektívát nyit, amennyiben, mint Vozsnyeszenszkij, a Tervbizottság elnöke a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa részére írt jelentésében kifejezi, a Szovjetunió negyedik ötéves tervének célja: „Az osztálynélküli szociálista társadalom építésének befejezése és a szociálistizmusról a kommunizmusra való fokozatos átmenet.” Vagyis az az alapelv kezd a negyedik ötéves tervben érvényre jutni, amely a társadalom értékeiben való részesedés arányát nem a teljesített munkától, hanem a fennálló szükségletektől teszi függővé. Ennek pedig első alapfeltétele a szükségleti cikkek biztosított mennyiségben való jelenléte. A vásárlás szabadságának a helyreállítása a valuta sztiárdsága mellett választ ad arra a kérdésre, merre vezet a Szovjetunió fejlődésének az útja.

Markovits Jenő

Regressiós analízis a gazdasági kutatásban.

1. A természeti törvényekhez — ellentétben a logikai törvényekkel, észlelés útján jutunk. Minél több észlelésen alapszik egy ilyen törvény, annál *valószínűbb* annak érvényessége. A törvény által meghatározott jelenség bekövetkezéséről azonban mindenkor csak mint valószínűségről beszélhetünk. A logikai törvényeknél nincs szükség ilyen ismételésre. Ha logikailag helyes: igaz. Aposteriori igazolásuk szükségtelen. A közgazdasági törvények az előző csoportba tartoznak. Aposteriori igazolásukat megnehezíti az a tény, hogy a közgazdasági törvény a ténylegesen lejátszódó jelenség folyamatának csak leegyszerűsített alakja. Függvénykapcsolatot fejez ki korlátolt számú változó között. A valóságban sokkal bonyolultabb kapcsolatokról van itt szó. A jelenségek nem lineáris oksági láncot alkotnak. Pontosabban világítunk rá az itt lejátszódó folyamatra, ha — Kant kifejezésével — „kölcsonös okságról“ beszélünk, azaz minden egyes jelenség az összes többit befolyásolja. Mindenik külön-külön mint ok fogható fel, de ugyanakkor az összes többi is befolyásolja ezt az egyet. Az egyes jelenségek tehát egyidejűleg az ok és okozat szerepét is játszhatják.

Egy ilyen bonyolult kapcsolat matematikai szimbólumokkal függvény alakban még kifejezhető, de empirikus igazolásra semmiképpen sem lenne alkalmas. Már pedig enélkül a valóság megmagyarázásának határai nem érzékelhetők. Az ehhez szükséges statisztikai számítások, sajnos csakis leegyszerűsített függvény alakba öntött törvények alapján végezhetők, amelyben — a tényleges folyamat ellenére — leggyakrabban a változók lineáris kapcsolatát feltételezzük és a változók számát a lehetőség szerinti minimumra korlátozzuk, oly módon, hogy a kicsiny okozatot létrehozó (gyenge oksági kapcsolatban lévő) változókat elhanyagoljuk.

Igy a tényleges jelenség több lesz, mint figyelembevett összetevőinek, a részeknek összege. Az egész és a rész kapcsolata, ez elhanyagolásban, tehát nem additív jellegű. A részek létrehoznak egy egységet, amely más mint a részek összege, de amelyben a részek egyéni jellege mégis az egész létrejöttének előfeltétele. Az egész és a figyelembe vett részek közötti kapcsolat már stochasztikus jellegű

lesz. A ténylegesen tapasztalt értékek és az említett elhanyagolás segítségével megállapíthatóvá vált függvény értéke között eltérés mutatkozik; ezt az eltérést az elhanyagolt, nem lényeges okok együttes hatásának kell természetesen tulajdonítani.

A kapcsolat stochasztikus jellegéből adódik, hogy közgazdasági törvényszerűségeket ezidőszerűen stochasztikus módszerekkel tudunk igazolni.

Stochasztikus módszerek alkalmazhatóságának létjogosultságát gazdasági jelenségeknél sokan kétségbe vonják. A stochasztikus eljárások rendszerint urnaproblémára vezethetők vissza, ahol az egyes megfigyeléseknek húzások felelnek meg, melyek egymástól függetlenek. Az egyetlen közrejátszó ok a véletlen. Ekvivalensnek tekinthető-e valamely közgazdasági idősor észlelési adatai valamely úrnából kihúzott húzássorozattal? Az urnaproblémánál az egész sokaság adva van. A részsokaság kiválasztásánál pusztán a véletlen játszik közre, az időnek semmi szerepe. A közgazdasági időornál az idő mint külön változó is figyelembe veendő, mert a jelenségek dinamikusak. Ha pedig dinamikusak, az *egyes észlelések nem függetlenek egymástól*. Biztonságosan egy ilyen sor csak akkor lenne használható, ha meg tudnánk határozni az egyes észlelések közötti kapcsolat fokát. Ez objektíve keresztülvihető. Az egyes észlelési adatok közötti kapcsolat kiküszöbölésére Working és Hotelling (The Application of the Theory of Error to the Interpretation of Trends) az idősor adatainak egyenlő számú észlelést tartalmazó csoportokba való egyesítését ajánlják. De az észlelések közötti kapcsolat ilyen módon való kiküszöbölése még nem jelenti azt, hogy észlelési sorunk egy véletlen kiválasztás által létrejött sorozattal válik ekvivalenssé. Hibaforrásokat még mindig rejthet magában.

Az n észleléséből álló idősor egyetlen észlelési adatnak is tekinthető, mely egy n -dimenziós normális megoszlásnak kell hogy eleget tegyen. Természetesen megvizsgálandó ez esetben az, hogy az idősorok valóban ilyen normális megoszlást hoznak-e létre? Ha igen, a hipotézis elfogadható. (Trygve Haavelmo: The Probability Approach in Econometrics.)

Az idősor észlelési adatai hibákat tartalmaznak. Hiába ismerjük a lejátszódó folyamat törvényét, ha az aposteriori tapasztalás nem fedi azt. A kettő közötti eltérést a véletlennek kell tulajdonítani. Mégis, hogy törvények aposteriori igazolására alkalmasak legyenek, szükséges azt, a hipotézist elfogadni (Frisch: Statistical Confluence Analysis 51. o.), hogy minden aposteriori észlelés x_i két komponensből tevődik össze:

$$x_i = x'_i + x''_i$$

ahol, x'_i a szisztematikus részt (true value) és x''_i a véletlen okozta eltérést (disturbance) jelenti. A szisztematikus rész a törvényszerűséget kifejező regressziós egyenletnek mindenkor eleget tesz (true regressioñ), a véletlen eltérés az, amiben ettől különbözik és apriori nem magyarázható.

2. *Korrelációs koefficiens.* Közgazdasági jelenségek rendszerint quantitative mérhető alakban jelentkeznek. Kapcsolataik felderítése kapcsán feladatunk kimutatni és igazolni — quantitativ mérési eredmények alapján — két jelenség egymásra való kölcsönhatását, oksági viszonyát. Továbbiakban — a rövidség kedvéért — kövessük a matematikai statisztika ismert gondolatmenetét. Legyen adva a két jelenség az alábbi idősorban, ahol u_i, v_i jelentse az illető jelenségek t_i időben észlelt értékeit.

$$t_1, t_2, t_3, \dots, t_n$$

$$u_1, u_2, u_3, \dots, u_n$$

$$v_1, v_2, v_3, \dots, v_n$$

Két jelenség kapcsolatának mérésére általában elfogadott az R^2 kifejezés, amelyben R a jólismert korrelációs koefficiens (redukált eltérések szorozatainak átlaga):

$$R = A(xy), \text{ ahol } x = \frac{u_i - A(u)}{\sigma_1}, \quad y = \frac{v_i - A(v)}{\sigma_2}$$

és σ_1, σ_2 a megfelelő négyzetes eltérés, $-1 \leq R \leq 1$ közben változhatik.

Vizsgáljuk először a fenti idősort legegyszerűbb formájában. Alakítsuk át ú. n. négyrekeszes gyakorisági táblázattá. Jelöljük u' -vel, a B osztályba sorolt olyan u értékeket, amelyekre nézve $u < A(u)$ és u'' -vel a β osztályba sorolt u értékeket amelyekre nézve $u > A(u)$. Hasonlóképpen járva el a v mennyiségekkel, ott A és α osztályokat nyerünk, amelyeket v' és v'' -vel jelölünk. Így négyrekeszes táblázatunk:

$v \backslash u$	u'	u''	
v'	(AB)	(AB)	(A)
v''	(αB)	($\alpha \beta$)	(α)
	(B)	(β)	(E)

lesz, ahol (AB) jelenti azoknak az elemeknek a számát, amelyek az A és B osztályhoz tartoznak egyidejűleg, (A) azokét, amelyek az A osztályhoz és $(E) = n$.

u' , u'' , v' , v'' -nek megfelelő értékeket tulajdonítva (Jordán: A korreláció számítása 23. oldal) és a redukált eltérést bevezetve, a korrelációs koefficiens

$$R = \frac{(E)(AB) - (A)(B)}{\sqrt{(A)(B)(\alpha)(\beta)}}$$

lesz. A korrelációs koefficiens ez esetben megegyezik a

$$K_{AB} = \frac{(E)(AB) - (A)(B)}{\sqrt{(A)(B)(\alpha)(\beta)}}$$

kapcsolatot mérő számmal (Jordán: i. m. 7. o.). Ha a megfelelő

tapasztalati valószínűségeket bevezetjük, melyek: $\frac{(AB)}{E} = p_{12}$, $\frac{(A)}{(E)} = p_1 \dots$

stb., akkor ezekkel R a következőképp fejezhető ki:

$$R = K_{AB} = \frac{p_{12} - p_1 p_2}{\sqrt{p_1 p_2 (1 - p_1) (1 - p_2)}}$$

R értéke K -tól, nem négyrekeszes táblázat esetén, rendszerint eltér. Sőt teljes, függvénykapcsolat esetén $R = 0$ -t is adhat, ha a táblázat szimmetrikus (Jordán: i. m. 18. o.). Tehát, R^2 -nek két jelenség közötti kapcsolat mérőszámául való elfogadása csak kellő óvatossággal ajánlható. A népszerű korrelációs koefficiens legfőbb jelentősége inkább az, hogy a regressziós egyenesek — mellyel később foglalkozunk — iránytangensét adja meg.

Négyrekeszes táblázat esetén, tekintettel a változók kis számára, a korrelációs koefficiens valószínűsége és hibája könnyen meghatározható.

*Az észlelt kapcsolat valószínűsége (apriori probléma).*¹ A korrelációs koefficiens valódi hibájára következtetni csak akkor tudunk, ha bizonyos hipotézisekkel élünk. Tegyük fel, hogy az észlelések és azok korrelációs koefficiensei is *normális megoszlást* hoznak létre. Ez mint hipotézis általában elfogadható. A továbbiakban különbséget kell tennünk valódi kapcsolat és észlelt kapcsolat között. Az első a teljes sokaságra vonatkozik, a második a statisztikai megfigyelés tárgyát képező részsokaságra. Hipotézisünk értelmében a részsokaság korrelációs koefficienseinek követniük kell a valószínűségi görbét. Ha

¹ A korrelációs koefficiens hibájára vonatkozó fejezet Jordán Károly műegyetemi előadásai nyomán készült.

$R = K_{AB}$ -vel jelöljük az A és B tulajdonságok közötti valódi kapcsolatot, $\bar{R} = \bar{K}_{AB}$ -vel az észlelt kapcsolatot és $R = K_{AB}$ -t ismerjük, kérdés, mi a valószínűsége annak, hogy $\bar{R} = \bar{K}_{AB}$ -t észleljünk? Legyen

$$R = K_{AB} = \frac{p_{12} - p_1 p_2}{\sqrt{p_1 p_2 (1 - p_1) (1 - p_2)}} \quad \text{és}$$

$$\bar{R} = \bar{K}_{AB} = \frac{v_1 v_4 - v_2 v_3}{\sqrt{(v_1 + v_2) (v_3 + v_4) (v_1 + v_3) (v_2 + v_4)}} = \frac{(E)(AB) - (A)(B)}{\sqrt{(A)(B)(\alpha)(\beta)}}$$

Annak a valószínűsége, hogy v_1, v_2, v_3 -t észleljünk, Bravais formulája szerint legyen

$$P(v_1, v_2, v_3) = \frac{1}{\sqrt{(2\pi n)^3 \omega_1 \omega_2 \omega_3 \omega_4}} e^{-\frac{1}{2}x^2}, \quad \text{ahol}$$

$$x^2 = \frac{(v_1 - m_1)^2}{m_1} + \frac{(v_2 - m_2)^2}{m_2} + \frac{(v_3 - m_3)^2}{m_3} + \frac{(v_4 - m_4)^2}{m_4} \quad \text{és } m_i = n \omega_i,$$

Azonban ugyanazon \bar{K} kapcsolat többfajta (v_1, v_2, v_3) értékrendszerrel jöhet létre. A \bar{K} kapcsolat valószínűségét akkor nyerjük, ha v_1, v_2, v_3 észlelések valószínűségét v_1, v_2 és v_3 szerint összegezzük. Azaz

$$P(\bar{K}) = \sum_{v_1, v_2, v_3} P(v_1, v_2, v_3)$$

Legyenek adva (A) , (B) és (E) . Mi a valószínűsége annak, hogy $(AB) = v_1$ -et észleljünk?

Vezessük be a redukált eltéréseket.

$$x = \frac{v_1 - n p_{12}}{\sqrt{n p_{12} - (1 - p_{12})}}$$

A redukált eltérés valószínűsége $P(v_1) = \frac{1}{\sigma \sqrt{2\pi}} e^{-x^2}$ egyenlő \bar{K} valószínűségével, mivel v_1 valószínűsége ugyanaz, mint $f(v_1)$ -é

A valódi kapcsolat valószínűsége (aposteriori probléma). A gyakorlatban rendszerint az észlelt kapcsolat ismeretes. Ebből akarunk következtetni a valódi kapcsolat valószínűségére. Bravais formulájának inverz alakja ezt lehetővé teszi.

Adva vannak a v_1, v_2, v_3, v_4 gyakoriságok. Tehát az észlelt kapcsolat \bar{K} meghatározható. Annak a valószínűsége, hogy a valódi kapcsolat K legyen

$$P = \sqrt{\left(\frac{n+3}{2\pi}\right)^3} \frac{1}{m_1 m_2 m_3 m_4} e^{-\frac{1}{2}x^2} d\omega_1 d\omega_2 d\omega_3 \quad \text{ahol}$$

$$x^2 = (n + 3) \left[\frac{\varepsilon_1^2}{m_1} + \frac{\varepsilon_2^2}{m_2} + \frac{\varepsilon_3^2}{m_3} + \frac{\varepsilon_4^2}{m_4} \right] \text{ és } m_i = \frac{\nu_i + 1}{n + 4} \quad \varepsilon_i = \omega_i \frac{\nu_i + 1}{n + 4}$$

Ha a p_1 és p_2 értékeknek az észlelt tapasztalati valószínűségeket fogadjuk el, egyváltozós problémává redukálódik képletünk. Bayes tételét alkalmazva, meghatározhatjuk annak a valószínűségét, hogy AB valószínűsége $p_{12} \pm \frac{1}{2} d p_{12}$ határok közé essék:

$$d \mathfrak{P} = \lambda \omega_1^{\nu_1} (1 - \omega_1)^{n - \nu_1} d \omega_1$$

Ha $p_1 < p_2$ — márpedig ez a valószínűségek megfelelő jelölésével mindig elérhető — $0 \leq \omega_1 \leq p_1$ határok között változhatik. $d \mathfrak{P}$ -t erre a tartományra integrálva 1-et kell kapni. Ebből meghatározható λ értéke:

$$\lambda = \frac{1}{B_{p_1}(\nu_1 + 1, n - \nu_1 + 1)}$$

Ahol $B_{p_1}(\dots)$ a nem teljes betafüggvény definíciója szerint

$$B_{p_1}(\nu_1 + 1, n - \nu_1 + 1) = \int_0^{p_1} t^{\nu_1} (1 - t)^{n - \nu_1} dt$$

Annak a valószínűsége pedig, hogy $p_{12} < \xi$ legyen

$$\mathfrak{P}(\xi) = \frac{B_{\xi}(\nu_1 + 1, n - \nu_1 + 1)}{B_{p_1}(\nu_1 + 1, n - \nu_1 + 1)}$$

Annak a valószínűsége, hogy $(K - \bar{K}) < \eta$ vagyis, hogy

$$\frac{(AB)}{(E)} - \eta \sqrt{\frac{(A)(B)(\alpha)(\beta)}{(E)(E)(E)(E)}} < p_{12} < \frac{(AB)}{(E)} + \eta \sqrt{\frac{(A)(B)(\alpha)(\beta)}{(E)(E)(E)(E)}}$$

$\mathfrak{P}(\xi_2) - \mathfrak{P}(\xi_1)$, ahol ξ_2 és ξ_1 jelentsék a felső, illetve alsó határt. A és B között a kapcsolat akkor negatív, ha $p_{12} < p_1 p_2$.

A negatív kapcsolat valószínűsége tehát

$$\mathfrak{P}(p_1 p_2)$$

Ha (A) és (B) adva vannak és (AB) egyenlő nullával, meghatározandó annak valószínűsége, hogy a kapcsolat negatív legyen. Legyenek

$p_1 = \frac{(A)}{(E)}$ és $p_2 = \frac{(B)}{(E)}$ tapasztalatai valószínűségek. Akkor integrálva és a határokat behelyettesítve kapjuk

$$\begin{aligned} \mathfrak{P} &= \int_0^{p_1 p_2} \lambda (1 - \omega)^n d \omega = \left[-\lambda \frac{(1 - \omega)^{n+1}}{n + 1} \right]_0^{p_1 p_2} = \lambda \frac{1 - (1 - p_1 p_2)^{n+1}}{n + 1} = \\ &= \frac{1 - (1 - p_1 p_2)^{n+1}}{1 - (1 - p_1)^{n+1}} \end{aligned}$$

Ha p_1 kicsiny $\mathfrak{P} \simeq \frac{(n+1)p_1 p_2}{(n+1)p_1} = p_2$

Bernoulli formuláját Poisson formulájával megközelítve azt kapjuk, hogy $dP = \lambda e^{-t} t^\nu dt$, ahol $t = (n+2) p_{12}$ és $\lambda = \frac{1}{\Gamma_{p_1}(\nu+1)}$
 $\Gamma_{p_1}(\nu+1)$ a nem teljes gammafüggvény definíciója értelmében

$$\Gamma_{p_1}(\nu+1) = \int_0^{p_1} t^\nu e^{-t} dt$$

• Annak valószínűsége, hogy $p_{12} < \xi$ egyenlő

$$\mathfrak{P} = \frac{\Gamma_\nu(\nu+1)}{\Gamma_{t_1}(\nu+1)}$$

ahol $t' = (\bar{n}+2)\xi$, $t_1 = (n+2)p_1$ és $\bar{p} = \nu$ (\bar{p} -vel tapasztalati valószínűséget jelölve.)

Ez azonban csak akkor ad jó eredményt, ha $(A) \simeq (B) \simeq \frac{1}{2}(E) \dots$

(Nagy ν -kre itt Laplace formuláját kell alkalmazni.)

Ekkor $p_{12} < \xi$ valószínűsége

$$\mathfrak{P}(\xi) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \frac{\int_{-\infty}^{t'} e^{-\frac{t^2}{2}} dt}{\int_{-\infty}^{t_1} e^{-\frac{t^2}{2}} dt} \quad \text{ahol } t' = \frac{\xi - m}{\sigma}, \quad t_1 = \frac{p_1 - m}{\sigma},$$

$$m = \frac{\nu - 1}{n + 2} \quad \text{és} \quad \sigma = \frac{(\nu + 1)(n - \nu + 1)}{(n + 3)(n + 2)^2}$$

A $\bar{K} = \bar{K} [(A), (B), (AB)]$ észlelt kapcsolatból nem tudunk következtetni a valódi kapcsolatra, $K = K(p_1, p_2, p_{12})$ -re.

Az okok valószínűségének tétele lehetővé teszi $P(p_1, p_2, p_{12})$ valószínűségekre való következtetést. Ez K valószínűségét csak akkor szolgáltatja, ha összegezni tudjuk minden olyan p_1, p_2, p_{12} -re, amelyre nézve $K = \bar{K}$. A keresett valószínűség tehát:

$$P(K) = \Sigma P(p_1, p_2, p_{12})$$

Ha elfogadjuk azt a hipotézist, hogy $p_1 \simeq \frac{(A)}{(E)}$ és $p_2 \simeq \frac{(B)}{(E)}$

akkor problémánk egyváltozósá redukálódik és a valódi kapcsolat valószínűségét meghatározhatjuk.

$$P(p_{12}) = P[K(p_{12})], \quad K = \frac{p_{12} - p_1 p_2}{\sqrt{p_1 p_2 (1 - p_1) (1 - p_2)}}$$

Mi a valószínűsége már most annak, hogy $p_{12} = p$ legyen, ha $(AB) = \nu$ -t észleltünk? Az összes esetek száma $(E) = n$

$$P(p) dp = \lambda p^\nu (1-p)^{n-\nu} dp$$

Ha $0 \leq p \leq p_1 \leq p_2$ akkor

$$\sum_0^{p_1} P(p) = 1 = \lambda \int_0^{p_1} p^\nu (1-p)^{n-\nu} dp = \lambda B_{p_1}(\nu+1, n-\nu+1)$$

ahonnan λ meghatározható.

Ha $\nu = 0$ következik-e ebből az, hogy a valódi kapcsolat negatív? Ezen esetben

$$P(p) dp = \frac{(n+1)(1-p)^n dp}{1-(1+p_1)^{n+1}}$$

$K < 0$ ha $0 \leq p \leq p_1, p_2$ és innen a negatív kapcsolat valószínűsége

$$\mathfrak{B} = \frac{1-(1-p_1 p_2)^{n+1}}{1-(1-p_1)^{n+1}}$$

Regressziós egyenesek. Mint már említettük, a korrelációs koefficiens legnagyobb jelentősége abban áll, hogy a regressziós egyenes iránytangensét határozza meg. Szükséges a regressziós egyenes közelebbi meghatározása. Vezessük be a már említett idősor u_i, v_j változói helyett a megfelelő redukált eltéréseket.

$$x_i = \frac{u_i - A(u)}{\sigma_1} \quad y_j = \frac{v_j - A(v)}{\sigma_2}$$

Ismeretes, hogy $A(x) = 0, A(y) = 0, A(x^2) = A(y^2) = 1$

Ezek az x_i, y_j eltérések a síkban n pontot határoznak meg. Közelítsük meg ezeket a pontokat egy $y = ax + b$ egyenessel, oly módon, hogy a pontoknak az egyenestől az y tengely irányában való eltéréseinek négyzetösszege

$$\sum_i \sum_j (y_j - ax_i - b)^2 \text{ minimum legyen.}$$

Parciálisan differenciáljunk a és b szerint

$$\sum_i \sum_j (y_j - ax_i - b) = 0$$

$$\sum_i \sum_j x_i (y_j - ax_i - b) = 0$$

Tekintettel arra, hogy $A(x) = A(y) = 0$ és $A(x^2) = 1$, meghatározható fenti egyenletekből a és b értéke. $b = 0, a = A(xy) = R$
A keresett egyenes egyenlete tehát

$$\bar{y} = Rx$$

Fenti eljárás függvényyszerű kapcsolatot feltételez az x, y vál-

zők között. A nyert egyenes egyenlete tulajdonképpen az adott x értékekhez tartozó átlagos y értékeket szolgáltatja. Ez az egyenlőség semmit nem fog mondani az egyes izolált y értékekre vonatkozóan, de megadja nagyszámú y értékek átlagos értékváltozását. A ténylegesen észlelt y értékek ezektől bizonyos eltéréseket fognak mutatni. Ha kiszámítjuk a szórást, az

$$A(y - \bar{y})^2 = A(y - Rx)^2 = 1 - R^2$$

kifejezés a megközelítés pontosságáról ad felvilágosítást. Minél kisebb a szórás, annál pontosabb a megközelítésünk.

Ha az x_i, y_i pontokat oly módon közelítjük meg egy egyenessel, hogy azoknak az egyenestől való eltéréseinek négyzetösszegét az x tengely irányában számítva tesszük minimummá, az

$$\bar{x} = Ry$$

egyenletre jutunk. Ez az előbbihez hasonlóan adott y értékekhez tartozó átlagos x értékeket fog szolgáltatni. A szórás itt is $1 - R^2$.

Fenti egyenletekből kitűnik a korrelációs koefficiens fontossága is. *R a mutatója annak, hogy valamely változó redukált eltéréseiben észlelt egységnyi változás, a másik változó redukált eltéréseiben átlagosan hány százalékos változást von maga után.* Regressziós egyeneseink pedig lehetővé teszik valamely x_i illetve y_i változónak, az egyenletek alapján számított átlagaikkal való helyettesítését. Természetesen itt mindenkor figyelembe kell vennünk a megközelítés mértékét, $1 - R^2$ -et.

A korrelációs koefficiens hibája. Láttuk, hogy két változó esetén a korrelációs koefficiens $R = A(xy)$. A nyert korrelációs koefficiens azonban csak egy részsokaságra vonatkozik. A teljes sokaságé ettől különbözni fog. Kérdés, mekkora hibát követünk el akkor, amikor a teljes sokaság korrelációs koefficiense helyett a részsokaságét vettük figyelembe? Mielőtt a kérdésre választ adnánk, szükséges megvizsgálnunk azt, miképpen történt a részsokaság elemeinek kiválasztása? Természetesen itt a véletlen törvényének kell érvényesülnie, egyébként nem tudunk semilyen következtetést a teljes sokaságra vonatkozóan levonni.

Ha \bar{R} az észlelt kapcsolat és R a teljes sokaság kapcsolata, az elkövetett hiba $\bar{R} - R$. A teljes sokaság megoszlását nem ismerjük. Szükséges annak a hipotézisnek az elfogadása, hogy a megoszlás Bernouilli törvényét követi.

Vizsgáljunk meg több kiválasztott csoportot, akkor eredményeink az egyes csoportokban különbözni fognak. Ha kiszámítjuk valamely, az egyes csoportokat jellemző mennyiségnek (pl. észlelt

tapasztalati valószínűségnek) átlagát, úgy az egyes adatok az átlag körül bizonyos törvényszerűségnek megfelelő módon csoportosulnak. Az ingadozást az átlagtól eltérések négyzetének átlagával, σ^2 -tel mérjük, ahol σ a szokásos négyzetes eltérést jelenti. Valószínű eltérésen azt a ρ számot értjük, amelyre nézve $1/2$ a valószínűsége annak, hogy a kedvező esetek számának eltérése azok átlagától abszolút értékben kisebb, mint ρ . Normális megoszlásnál $\rho = 0.67449 \sigma$. Ha n sorozatot veszünk tekintetbe, akkor a valószínű hiba a sorozatok számának négyzetgyökével fordított arányban áll.

A középérték hibája $\frac{\sigma}{\sqrt{n}}$.

Legyenek x_1, x_2, \dots, x_n mérési eredmények és számítsuk ki a négyzetes eltérést σ -t. Ha N ilyen sorozatot veszünk figyelembe és kiszámítjuk mindenik megfelelő szórását, úgy ezek általában különbözni fognak. A szórás valószínű hibája

$$\frac{1}{2\sigma} \sqrt{\frac{A(x^4) - \sigma^2}{N}}$$

Ha az x -ek redukált eltérések

$$\frac{1}{2} \sqrt{\frac{A(x^4) - 1}{N}}$$

Mi a valószínűsége annak, hogy a szórás valószínű hibája λ -val legyen egyenlő? A szórások megoszlása nem követi a valószínűségi görbét. Meg kell határozni tehát azt a függvényt, melyet a szórások követnek.

Legyen adva N sorozat

$$x_{1\nu}, x_{2\nu}, \dots, x_{s\nu} \quad (\nu = 0, 1, 2, \dots, N-1)$$

Számítsuk ki az átlagokat:

$$A(x_\nu^n) = \frac{\sum_{i=1}^{s+1} x_{i\nu}^n}{s} \quad A(x^n) = \frac{1}{N} \sum_{\nu=0}^N A(x_\nu^n) = \frac{\sum_{\nu=0}^N \sum_{i=1}^{s+1} x_{i\nu}^n}{sN}$$

$$\sigma_n^2 = \frac{\sum_{\nu=0}^N [A(x_\nu^n) - A(x^n)]^2}{N} = \frac{\sum_{\nu=0}^N \sum_{i=1}^{s+1} [x_{i\nu}^n - A(x^n)]^2}{sN^2}$$

$$\sigma_n^2 = \frac{A(x^{2n}) - A^2(x^n)}{N}$$

Ez $A(x^n)$ diszperziójának négyzete. Ha u hibája du , úgy u^2 hibája $\xi^2: u^2 + \xi = (u + \delta u)^2$ -ből $\xi \approx 2u\delta u$, honnan $\delta u = \xi/2u$. Tehát σ hibáját úgy kapjuk meg σ^2 hibájából, hogy 2σ -val osztunk.

Ha $\hat{n} = 1$, akkor $\sigma_1^2 = \frac{\sigma^2}{N}$, tehát $\sigma_1 = \frac{\sigma}{\sqrt{N}}$, vagyis a középérték diszperziója a sorozatok számának négyzetgyökével fordítva arányos.

Ha $n = 2$ és x redukált eltérést jelent, úgy $\sigma_2^2 = \frac{A(x^4) - \sigma^2}{N}$ vagyis a szórás hibája

$$\sqrt{\frac{A(x^4) - \sigma^2}{N}}$$

és σ hibája ennek 2σ -ad része

$$\frac{1}{2\sigma} \sqrt{\frac{A(x^4) - \sigma^2}{N}}$$

Ha a megoszlás normális $A(x^4) = 3A^2(x^2)$ és a hiba

$$\frac{\sigma}{\sqrt{2N}}$$

A korrelációs koefficiens hibája, pedig (Bowley) $R = A(xy)$

$$\sigma_R^2 = \frac{R^2}{N} \left[\frac{A(x^2 y^2)}{A^2(xy)} + \frac{A(x^2 y^2)}{A(x^2)A(y^2)} + \frac{A(x^4)}{4A^2(x^2)} + \frac{A(y^4)}{4A^2(y^2)} - \frac{A(x^3 y)}{A(x^2)A(xy)} + \frac{A(x y^3)}{A(y^2)A(x^2)} \right]$$

Ha a megoszlás normális:

$$A(x^4) = 3A^2(x^2), \quad A(y^4) = 3A^2(y^2), \quad A(xy) = R, \quad A(x^2 y^2) = 1 + 2R^2, \\ A(x^3 y) = A(x y^3) = 3R$$

és

$$\sigma_R^2 = \frac{(1 - R^2)^2}{N}$$

Többszörös korreláció, regressziós síkok. Az ok okozati viszony, melynek igazolása a kifizűött cél, általában nemcsak két statisztikai idősor között létezhetik, amelyek közül egyik az ok, másik az okozat, hanem több különböző ok és az általuk létrehozott egy okozati sor között is. A kutatás célja a ható okok felderítése és azok meghatározása, hogy mindegyikük *milyen intenzitású hatást* fejt ki az okozatra. Így lehetővé válik okok hatásának számszerűsítése, sőt ellentétes irányban ható okok hatásának külön-külön való lemérése. Az itt alkalmazott módszer — akár az előbbi — az egyes, izoláltan álló értékek alakulásáról semmit sem fog mondani, de kielégítő képet nyújt nagyszámú észlelés átlagos változásáról!

Legyen adva n idősor

$$\begin{array}{c} t_1, t_2, \dots, t_n \\ u_{11}, u_{12}, \dots, u_{1n} \\ u_{21}, u_{22}, \dots, u_{2n} \\ \vdots \quad \vdots \quad \ddots \quad \vdots \\ u_{n1}, u_{n2}, \dots, u_{nn} \end{array}$$

Vezessük be az u_{ij} értékek helyett a megfelelő redukált eltéréseket. Minden egyes ilyen észlelés redukált eltérése egy pontot határoz meg az n -dimenziós térben. Közelítsük meg ezeket a pontokat egy n -dimenziós síkkal oly módon, hogy a pontok az n -dimenziós síktól való eltéréseinek négyzetösszege előbb az x_1 , majd rendre x_2, \dots, x_n irányban minimum legyen. Ily módon n korrelációs síkot nyerünk, (Jordán: A korreláció számítása 36—38. o.).

$$\bar{x}_i = -\frac{1}{\varrho_{ii}} \left[\varrho_{i1} x_1 + \varrho_{i2} x_2 + \dots + \varrho_{in} x_n \right] \quad i = 1, 2, \dots, n\text{-re}$$

ahol ϱ_{iv} a

$$D = \begin{vmatrix} 1 & R_{12} & \dots & R_{1n} \\ R_{21} & 1 & \dots & R_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ R_{n1} & \cdot & \dots & 1 \end{vmatrix}$$

determináns R_{iv} eleméhez tartozó aldetermináns és $R_{iv} = A(xy)$ korrelációs koefficiens.

Fenti regressziós síkokkal megadható valamely $(n-1)$ változónak megfelelő x_i változó átlagos értéke. A további probléma már csak az, hogy matematikai módszerekkel kiválaszthassuk azt az $(n-1)$ változót, amelyek mellett az $x_i - \bar{x}_i$ különbség a lehető legkisebb, illetve az adott $(n-1)$ változó segítségével megadhasuk az x_i -t, legjobban megközelítő regressziós síkot, a változók külön szelektálása nélkül is.

3. A változók szelektálása. A többszörös korreláció segítségével felvilágosítást kaphatunk egy függő változó és n független változó közötti kapcsolat fokáról. Eljárásunk az egyes változók relatív fontosságáról semmiféle felvilágosítást nem tud nyújtani. A korrelációs koefficiens az n változó együttes, kombinált hatását mutatja. Az eljárás legfőbb hibája abban keresendő, hogy lineáris kapcsolatot feltételez az egyes változók között, továbbá, hogy az egyes független változók külön-külön hatnak a függő változóra és hatásuk *additív* jellegű. Gyakran előfordul, hogy a korrelációs koefficiens nagyságára az „ n ” változó közül csak kevés változónak van lényeges hatása, a többieké külön-külön nagyon csekély és így gyakorlatilag elhanyagolható.

Egyetlen független változónak a függő változóra való hatását a *parciális korrelációs koefficienssel* méri. A többszörös korrelációs koefficiens $R_{1,23\dots n}$, mely az $R_{\mu\nu}$ (nulladrendű) bizonyos általánosításának tekinthető, a korrelációs síkok egyenletéből származtatható. (Kelley)

$$R_{i, 1,23\dots n} = A(x_i \bar{x}_i) = -\frac{e_{i1}}{e_{ii}} R_{1i} - \frac{e_{i2}}{e_{ii}} R_{2i} - \dots - \frac{e_{in}}{e_{ii}} R_{ni}$$

A D determináns i -ik sora szerinti való kifejtéséből következik

$$(D = e_{i1} R_{1i} + e_{i2} R_{2i} + \dots + e_{in} R_{ni})$$

$$A(x_i \bar{x}_i) = 1 - \frac{D}{e_{ii}} \text{ ahol } D = \begin{vmatrix} 1 & R_{21} & \dots & R_{n1} \\ R_{12} & 1 & \dots & R_{n2} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ R_{1n} & \cdot & \dots & 1 \end{vmatrix} = 0$$

és e_{ii} az R_{ii} koefficiense a D determináns' kifejtésében.

Két változó esetén $D = 1 - R^2$ és $A(x_i \bar{x}_i) = R^2$

A parciális korrelációs koefficiens a következőképpen definiálható

$$r_{1n, 23\dots(n-1)} = \sqrt{\frac{R_{1, 23\dots n}^2 - R_{1, 23\dots(n-1)}^2}{1 - R_{1, 23\dots(n-1)}^2}}$$

Logikai értelmezésben a képlet a következőt jelenti: egy új, az n -ik változónak bevezetésével nyert korrelációs koefficiens négyzetéből (coefficient of determination) vonjuk le az $(n-1)$ változóét. Ez a különbség nyilván az új változó' hatásának mérőszáma lesz. Viszonyítsuk még ezt a nevezőben szereplő $1 - R_{1, 23\dots(n-1)}^2$ mennyiséghez, mely tulajdonképpen az $n-1$ független változós megközelítés mértékszám (coefficient of intermination) (minél kisebb, annál jobb a megközelítés). Az így nyert parciális korrelációs koefficiens segítségével egyetlen független változó relatív fontossága mérhető. Bizonyos fokig lehetővé teszi a változók helyes megválasztását.

A közgazdasági probléma itt tulajdonképpen az, hogy megközelítsük valamely x változónak az értékét másik n változó segítségével. Keresni egy olyan n -dimenziós síkot, mellyel az x_i helyettesíthető. Az előbb definiált parciális korrelációs koefficiensen kívül egyéb eljárások is ismeretesek a változók szelektálására.

I. A változók kapcsolata a

$$D = \begin{vmatrix} 1 & R_{12} & \dots & R_{1n} \\ R_{21} & 1 & \dots & R_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ R_{n1} & \cdot & \dots & 1 \end{vmatrix}$$

determináns értékével (scatterance) is mérhető, ahol $R_{ik} = A(x_i, x_k)$ nullarendű korrelációs koefficiens. Az adott n változóból kiválasztandó az a ν változó, amely a regressziós egyenlet előállításához szükséges. Kepezzük az összes $n-1$ -ed rendű determinánsokat a fentiből oly módon, hogy rendre mindig valamely elemet elhagyunk. Majd rendre végezzük el ezt a műveletet $n-2$, $n-3$ stb. változóra is. Az így nyert determinánsok értékeit (subscatterance) hasonlítsuk össze az eredeti értékével. Ha valamely determináns értéke nem számottevően tér el a nála 1-el kisebb rendű legkisebb determináns értékétől, akkor az a változó, amelyben különbözik a másik determinánssal szemben, mint nem lényeges tag mellőzhető. Ha az eltérés számottevő, két eshetőség foroghat fenn: *a*) az új változó vagy erős méretekben hat a függő változóra, vagy *b*) erős zavart okoz a számítás menetében (ez utóbbi esetben szintén mellőzendő). Általában ajánlatos a magasabbrendűre való áttérés, ha az eggyel alacsonyabbrendűek között — melyek mind számottevő eltérést mutattak — legalább egy van, amely a többiektől lényegesen eltér: (*a*); ha lényeges eltérés nem mutatkozik, akkor a magasabbrendűre való áttérés nem ajánlható. (*b*).

II. Ellipszoid módszer. Legyen adva a következő determináns

$$P(\lambda) = \begin{vmatrix} 1-\lambda & R_{12} & \dots & R_{1n} \\ R_{21} & 1-\lambda & \dots & R_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ R_{n1} & \cdot & \dots & 1-\lambda \end{vmatrix} = 0$$

amely sorba fejtvé a

$$P(\lambda) = A_n - A_{n-1}\lambda + A_{n-2}\lambda^2 - \dots + (-1)^n A_0 \lambda^n$$

szekuláris egyenletet szolgáltatja, ahol $A_0 = 1$, $A_n = D$ és A_ν a D determináns $\binom{n}{\nu}$ számú ν -ed rendű főaldeterminánsainak összege.

$\zeta = 1 - \lambda$ transzformációval a

$$P(\lambda) = Q(\zeta) = B_n + B_{n-1}\zeta + \dots + B_0\zeta^n$$

egyenletre jutunk, ahol

$$B_0 = 1 \quad B_n = \Delta \quad \Delta = \begin{vmatrix} 0 & R_{12} & \dots & R_{1n} \\ R_{21} & 0 & \dots & R_{2n} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ R_{n1} & \cdot & \dots & 0 \end{vmatrix}$$

és B_ν a Δ determináns $\binom{n}{\nu}$

számú főaldeterminánsainak összege.

A B együtthatók kifejezhetők az A - k segítségével és megfordítva.

$$B_k = \sum_{h=0}^{k+1} (1)^{n-h} \binom{n-h}{k-h} A_h$$

$$A_k = \sum_{h=0}^{k+1} \binom{n-h}{k-h} B_h$$

A $Q(\zeta)$ értékek könnyen kiszámíthatók:

$$Q(\zeta) = \sqrt{|\zeta^2 + B_2|} \zeta + B_3 + B_4 + \dots$$

Ha $\bar{\eta} = F(u_1, u_2, \dots, u_n)$ az észlelési függvény és Bravais formulával közelítjük meg

$$\eta = c e^{-x^2/2}$$

ahol x^2 az u_1, u_2, \dots, u_n változók kvadratikus alakja, úgy az $x = \text{konstans}$ értékek egy n dimenziós ellipszoid felületén helyezkednek el. A regressziós ellipszoid egyenlete

$$\sum_{ij} R'_{ij} \xi_i \xi_j = C$$

ahol R'_{ij} a korrelációs determináns elemeinek reciprokját jelenti és ξ pedig az egyes változók eltérését, C pedig konstans számot. Ha $c_1 \dots c_n$ origón keresztül menő egyenesek iránytangense, végrehajtható a következő transzformáció.

$\xi_i = K C_i$ ahol K egy arányossági tényező. Képezzük ennek az egyenesnek az ellipszoiddal való metszéspontját

$$K^2 = \frac{c}{\sum_{ij} R'_{ij} c_i c_j}$$

a négyzetes eltérés pedig (szórás)

$$\sum_i \xi_i^2 = K^2 \sum_i c_i^2 = \lambda c$$

ahol

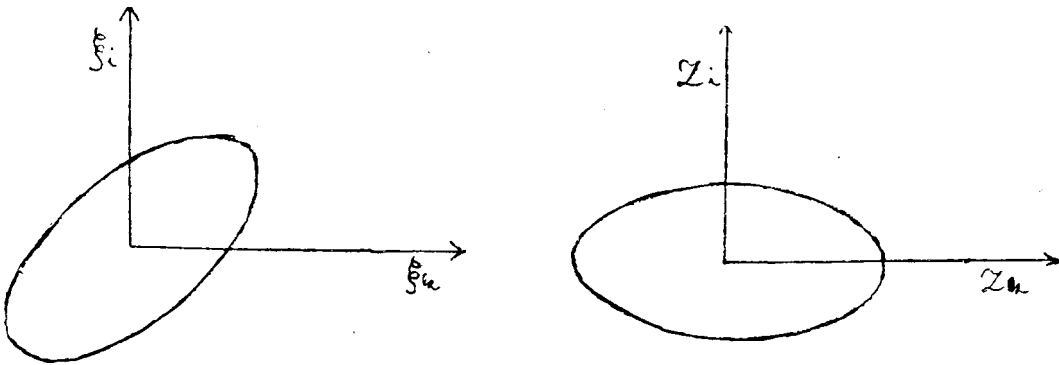
$$\lambda = \frac{\sum_i c_i^2}{\sum_{ij} R'_{ij} c_i c_j}$$

λ arányos az ellipszoid főtengelyeinek négyzetével. Keressük szélső értékeit. Parciális differenciálással a

$$\sum_j (R_{ij} - \lambda R'_{ij}) c_j = 0 \text{ egyenlet — ahol } e_{ij} \begin{cases} = 0 & \text{ha } i \neq j \\ = 1 & \text{ha } i = j \end{cases}$$

a szekuláris egyenletre vezet. Tehet λ maximális és minimális érté-

két a szekuláris egyenlet gyökei szolgáltatják. $z_k = \sum_j c_{kj} \xi_j$ transzformációval az ellipszist transformáljuk féltengelyeire. A transzformáció által a változók nem korreláltakká válnak. (Jordan Mat. Stat. 179 o.)

Ha x_i gyök kicsi, az azt jelenti — tekintve, hogy λ arányos az ellipszoid főtengelyének négyzetével — hogy az ellipszoid z_i irányban kicsiny kiterjedésű. Tehát a

$$\xi_k = z_1 c_{1k} + z_2 c_{2k} + \dots$$

kifejezésben z_i egyszerűen elhagyható kicsinysége miatt. Ha k számú gyök kicsiny, akkor ennek megfelelően k számú z érték hanyagolható el.

Tehát nem az x változó hanyagolható el, hanem csupán z , ami nagy különbség. Nem jelenti azt, hogy valamely x tulajdonságot el lehet hanyagolni. Ez gyakorlatilag semmi hátrányt nem jelent.

Célunk a regressziós sík egyenletének meghatározása. Ehhez elegendők a ξ_i mennyiségek; ezek viszont a z_i -k segítségével kifejezhetők és ez utóbbiakat szelektálni tudom, miáltal ugyanaz érhető el, mintha az x -eket szelektálnánk.

Ennek a módszernek is, akár az ezt megelőzőnek a hibája ugyanaz: szisztematikusként tekinthető-e mindenkor a gyökök egymástól való eltérése ebben, illetve a determinánsok értékeinek egymástól való eltérése amabban; nem zavaró körülmények, közrejátszása hozza-e létre ezeket? Ezt teljes bizonyossággal nem tudjuk eldönteni.

III. Ragnar Frisch módszere. n változó esetén a korrelációs síkok száma n .

$$x_1 = b_{12} x_2 + b_{13} x_3 + \dots + b_{1n} x_n$$

$$x_2 = b_{21} x_1 + b_{23} x_3 + \dots + b_{2n} x_n$$

$$\dots$$

$$x_n = b_{n1} x_1 + b_{n2} x_2 + \dots + b_{n(n-1)} x_{(n-1)}$$

Fenti regressziós síkokat úgy nyertük, hogy ismerteknek tekintve a jobboldali $(n-1)$ változót, azoknak valamely n -dimenziós síktól x_1 majd rendre x_2 stb. irányban való eltérést minimummá tettük. Azáltal, hogy csak a baloldali függő változónak tulajdonítottuk az elkövetett hibát, feltétlenül, hibát köttünk el. Most oldjuk meg a fenti egyenletrendszert x_1 -re.

$$x_1 = b_{12} x_2 + \dots = B_{12}^{(1)} x_2$$

$$x_1 = \frac{1}{b_{21}} x_2 + \dots = B_{12}^{(2)} x_2$$

$$x_1 = \frac{b_{n2}}{b_{n1}} x_2 + \dots = B_{12}^{(n)} x_2$$

Az így nyert $B_{ij}^{(k)}$ koefficienseket (tilting coefficient) ábrázoljuk egy koordináta rendszerben.

A következő elméleti megfontolások alapján járjunk el. Adva vannak a regressziós síkok egyenletei.

$$x_k = b_{k1} x_1 + b_{k2} x_2 + \dots + b_{kn} x_n \quad (k = 1, 2 \dots n)$$

ahol x_k redukált eltéréseket jelent, továbbá

$$b_{kj} = - \frac{\hat{R}_{kj}}{\hat{R}_{kk}},$$

\hat{R}_{vu} -vel jelölve az R_{vu} elemhez tartozó aldeterminánst, következik, hogy

$$D = \sum_v R_{vu} \hat{R}_{vu}$$

Ha az $x_j = b_{j1} x_1 + b_{j2} x_2 + \dots + b_{jn} x_n$ regressziós síkból indultunk volna ki

$$b_{jk} = - \frac{\hat{R}_{jk}}{\hat{R}_{jj}} \text{-re jutottunk volna.}$$

Képezzük az x_i és x_j tengelyek által alkotott síknak a k -ik regressziós síkkal való metszetét. Az egyenes egyenlete

$$b_{ki} x_i + b_{kj} x_j = 0, \text{ illetve}$$

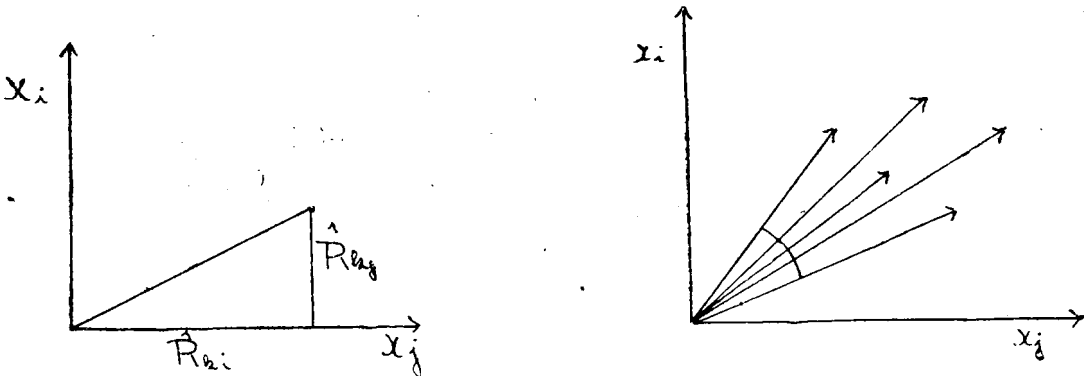
$$\hat{R}_{ki} x_i + \hat{R}_{kj} x_j = 0 \quad \text{Megoldva } x_i \text{-re kapjuk}$$

$$x_i = - \frac{\hat{R}_{kj}}{\hat{R}_{ki}} x_j$$

Az x_j változó iránytangense éppen a $B_{ij}^{(k)}$ koefficiens.

$$B_{ij}^{(h)} = - \frac{\hat{R}_{kj}}{\hat{R}_{ki}}$$

Az x_i és x_j tengelyek alkotta síknak a regressziós síkkal való metszéspontján határozzuk meg a fenti iránytangens (előjelre való tekintet nélkül) számlálóját és nevezőjét, mint ordinátát által alkotott pontot. Ezáltal egy sugarat nyerünk, melynek meghatározott hossza van és az x_j tengellyel adott szöget zár be.

Ha az (x_i, x_j) sík metszetét képezzük valamennyi regressziós síkkal, akkor n sugarat kapunk, melyek egy sugárkévét alkotnak. N változó esetén $\binom{n}{2}$ ilyen sugárkéve lehetséges. Ha csak x_i és x_j közötti kapcsolatot vizsgáljuk, úgy a $B_{ij}^{(1)}, B_{ij}^{(2)}, \dots, B_{ij}^{(n)}$ sugárkévét kell csak tekintetbe vennünk.

A változók szelektálása a sugárkévek alapján történik. A két szélső sugár közé zárt szöget nevezzük precíziónak. Minél kisebb ez a szög, annál pontosabb a megközelítés.

Először $n-1$ változót veszünk tekintetbe. Kiválasztunk két tulajdonságot és megszerkesztjük a hozzájuk tartozó sugárkévét. Bevezetjük az új n -ik változót és megszerkesztjük az ehhez tartozó sugárkévét is. Most már aszerint, hogy az új változó bevezetésével az $n-1$ változó sugárkéve hogyan változott meg, az újonnan bevezetett változó hasznosnak, feleslegesnek, vagy károsnak mondható.

Hasznos. 1. ha az új változó bevezetése által a sugárkéve záródik és az új változó sugara a sugárkévén belül esik,

2. ha az új változó bevezetése által a sugárkéve iránya megváltozik,

3. mégha az új változó sugara kissé kívül is esik a sugárkévén, az új változó hasznosnak mondható, ha az így nyert sugárkéve szöge határozottan kicsiny, vagy iránya megváltozik,

4. hasznos lehet a változó akkor is, ha a kéve kissé kiínylik, de a hajlásszög is megváltozik,

Felesleges. 1. a sugárkéve az új változó bevezetése által nem záródik,

2. a sugárkéve iránya számottevően nem változik (pontosabban: a sugárkéve sugarai számottevően nem változnak),

3. az új változó sugara a többi változók kévén kívül esik,

4. az új változó sugara sokkal rövidebb, mint az új sugárkéve többi sugara,

5. a többi változó sugara nem rövidül meg lényegesen az új változó bevezetése által.

Káros. Ha az új változó bevezetésével a sugárkéve erősen széthyílik.

A változók szétválasztása ezen a módon tehát megtörténhetik. Fennmaradt egy további probléma. Az n változó kiválasztása után, valamely x_k és x_l változóhoz melyik B_{kl} koefficienset fogadjuk el. B_{kl} értéke változhatik a sugárkéven belül. B_{kl} valódi értékének legajánlatosabb a két szélső érték geometriai átlagát venni. Ha

$B_{kl}^{(k)} = -\frac{\hat{R}_{kl}}{\hat{R}_{kk}}$ zárta be az x_l tengellyel a legnagyobb szöget és

$B_{kl}^{(l)} = -\frac{\hat{R}_{ll}}{\hat{R}_{lk}}$ a legkisebbet, akkor

$$B_{kl} = -(\hat{R}_{kl} \text{ előjele}) \sqrt{\frac{\hat{R}_{kl} \hat{R}_{ll}}{\hat{R}_{kk} \hat{R}_{lk}}} = -(\hat{R}_{kl} \text{ előjele}) \sqrt{\frac{\hat{R}_{ll}}{\hat{R}_{kk}}}$$

B_{kl} megbízhatósága a következő f_{kl} kifejezéssel mérhető (significance factor, Koopmans: Linear Regression Analysis 44 o.)

$$f_{kl} = \sqrt{\frac{\hat{R}_{kl}^2}{\hat{R}_{kk} \hat{R}_{ll}}}$$

amellyel megszorozva, illetve elosztva a kapott B_{kl} értéket, a $B_{kl}^{(k)}$ illetve $B_{kl}^{(l)}$ szélső értékeket kapjuk.

A $B_{ij}^{(k)}$ regressziós koefficiens hibáját (szórását) Erik Ruist határozta meg Cramer képlete segítségével. Cramer a következő eredményre jut: Legyen n adva a teljes sokaság, amelyben valamely mennyiség monomehtuma μ , a részsokaságokban legyenek a momentumok $m_\alpha, m_\beta, \dots, m_\omega$. Jelentse $H(m_\alpha, m_\beta, \dots, m_\omega)$ az észlelések monomehtumainak valamely függvényét. Cramer szerint a H függvény szórása (H. Cramér: Mathematical Methods of Statistics, 353 o.)

$$D^2(H) = \sum_{i,j} \left(\frac{\partial H}{\partial m_i} \right)_{m_i=\mu} \cdot \left(\frac{\partial H}{\partial m_j} \right)_{m_j=\mu} A [m_i m_j - A(m_i, m_j)]^2 + O\left(N^{-\frac{3}{2}}\right)$$

A fenti egyenlet érvényes, ha az $m = \mu$ pont, vagyis $m_\alpha = \mu_\alpha, m_\beta = \mu_\beta, \dots$ tetszőleges közelségében a H függvénynek m_α, m_β, \dots szerinti folytonos első és második deriváltjai vannak. Továbbá, ha x_i bármely értékre nézve

$$|H| < Cn^p$$

ahol C és p nem negatív konstansok és n a változók száma.

Ismeretes, hogy az R_{ij} korrelációs koefficiens szorzatmomentumként is meghatározható

$$R_{ij} = \frac{m_{ij}}{\sqrt{m_{ii} m_{jj}}} \quad \text{ahol } m_{ij} = \frac{\sum x_i x_j}{N}$$

Vagyis a $B_{(ij)}^{(k)}$ koefficiens valamely n számú momentum függvénye.

$$B_{(ij)}^{(k)} = -\frac{\Gamma_{ij}}{\Gamma_{ii}}$$

ahol Γ_{ij} a $\Gamma = \begin{vmatrix} m_{11} & \dots & m_{n1} \\ \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \dots & \cdot \\ m_{n1} & \dots & m_{nn} \end{vmatrix}$ determináns olyan aldeterminánsa,

amelyből i sort és j oszlopot kihagytunk és $(-1)^{i+j}$ -el szoroztuk. A $B_{ij}^{(k)}$ függvény $m_{\mu\nu}$ szerinti második deriváltját képezve, Ruist a következő eredményre jut:

$$D^2(B_{ij}^{(k)}) = \frac{\sigma_i^2}{N \sigma_j^2} \frac{\Delta \hat{R}_{kk}}{\hat{R}_{ki}^4} \left[\hat{R}_{ki} \hat{R}_{ki} \right]_{j(i)} + \hat{R}_{kj} \hat{R}_{kj} \left]_{i(i)} + O\left(N^{-\frac{3}{2}}\right)$$

ahol $\Delta = D$ -t, \hat{R}_{ki} az R_{ki} elemhez tartozó aldeterminánst, $\hat{R}_{ki} \left]_{j(i)}\right.$ az \hat{R}_{ki} determinánst, amelyből a j változót elhagytuk, σ_i^2 az i -ik változó szórást jelenti, $O\left(N^{-\frac{3}{2}}\right)$ pedig a maradék tag.

IRODALOM.

Cramér, Harald: Mathematical Methods of Statistics, Uppsala 1945.
Ezekiel, Mordecai: Methods of Correlation Analysis, New York

1930.

Frisch, Ragnar: Statistical Confluence Analysis by Means of Complete Regression Systems, Universitetets Ökonomske Institutt Oslo 1934.

Jordán Károly: A korreláció számítása, Magyar Stat. Szemle Kiadványai 1941, 1. szám.

Jordán Károly: Matematikai Statisztika, Budapest. 1927.

Kendall, M.: The Advanced Theory of Statistics, London 1945.

Koopmans, T.: Linear Regression Analysis of Economic Time Series Haarlem 1937.

Ruist, Eric: Standard errors of the Tilling Coefficients Used in Confluence Analysis, Econometrica, Vol. 14, No. 3. 1946.

Tinbergen, J.: Une Méthode et son Application au Mouvement des Investissements, Société des Nations, 1939.

Tintner, Gerhard: An Application of the Variate Difference Method to Multiple Regression, Econometrica, Vol. 12, No. 2. 1944.

Tschuproff: Die Korrelationstheorie. Leipzig. 1925.

Van Uven, M. J.: Adjustment of N Points (in n — Dimensional Space) to the Best Linear $(n-1)$ — Dimensional Space, Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Proceedings of the Section of Science, Vol. 23. 1930.

Székely Gábor

Mezőgazdasági termelésünk és nép- élelmezésünk az évszázadok folyamán.

Nomadizáló őseink táplálkozása a honfoglalás idején és az azt követő kalandozások korában lényegesen különbözött a letelepedett, szántó-vető népek élelmezésétől. Adataink erről érthetőleg hiányoznak, de feltehető, hogy étrendjük nagyon hasonlított a mai belsőázsiai, kizárólag pásztorkodásból élő néptörzsekéhez, kiknek táplálékát túlnyomóan állattartásuk szolgáltatja. Minden valószínűség mellett szól, hogy ebben a korszakban a nép főtápláléka hús és tejtermékek voltak. Nagy szerepet játszott természetesen őseinknél a vadászat és halászat zsákmánya is, mely az akkori körülmények között hasonlíthatatlanul kiadósabb volt a maiénál. Növényi élelmiszereket őseink eleinte nagyon keveset fogyasztottak, mert ha értettek is termelésükhöz, folyton változó lakhelyük megnehezítette, vagy lehetetlenné tette a rendszeres földművelést.

A $\frac{1}{2}$ milliós lélekszámú nép, — ennyi lehetett a honfoglalók összlétszáma — állati származású élelmének nagyrésze kikerült az aránytalanul nagy állattartásból, mely a vándorlás idején túlnyomóan lovakból és szarvasmarhából állott (és valószínűleg tevékből), minthogy ekkor még a juh és sertés csak alárendeltebb szerepet játszott.

Az itt talált és a peremvidékeken megmaradt, gyér népesség valószínűleg már régebben letelepedett földművelőkből állott, ellenben a királyság megalapítását követő időkben az őseink által letelepített szolgál- és egyéb köznép között feltűnően kevés a földművelő elem. A királyi és más adománylevelekben szereplő telepés népség nagyobb része halász, vadász, pákász, pásztor, méhész, révész, szőlőmunkás, másrészt különféle mesterember és csak kistrészüknek földműves a megnevezése. Ez érthető is, mert Szt. István korában a hazánk területén élő összlakosság aligha hajadta meg az 1 milliós lélekszámot, ami azután az árpádházi királyok uralkodásának végéig 3—4 millióra, Mátyás király koráig, illetve a mohácsi vészig 5—6 millióra gyarapodott. Az eleinte jórésztben még tovább is nomadizáló, állandó lakhelyre csak lassankint kény-

szerűlt nép növényi táplálék szükséglete nagyon szerény volt, éléme még mindig főleg állattartásából, másrészt halászat-vadászat révén került. Mikor azonban a földművelés elterjedése folytán táplálkozásában nagyobb változás következett be, kenyérmagszükséglete aránylag még mindig kevés, az idők folyamán 1—2 millió métermázsáról legfeljebb 15—20 millióig növekedett. Ez utóbbi mennyiségeket is az akkoriban kitűnő termőerőben lévő „szűztalajokon“ a legkezdetlegesebben munkált 4—6 millió hold vetésterületen ki tudták termelni. A búzán és rozson kívül természetesen egyéb kalászosgabonát is termesztettek, inkább az éghajlattól függőleg és csupán emberi táplálékul. Más szántóföldi terményt azonban, ha csak kölest és tatárkát nem, nem ismertek.

Szt. István korától kezdve a hazai termésű kenyér a közéletmezésben mind nagyobb szerepet játszott, de az állati eredetű táplálékok még sokáig uralkodnak. Hamarosan felszaporodnak a tölgy- és bükkerdők makktermésén hízó sertéskondák és ezzel általanossá válik a szalonna- és sertézsírfogyasztás. És bár a növényi táplálékok fogyasztási aránya fokozatosan emelkedik, az országos szükséglet állati származású élelmiszerekből a népesség szaporodásával lényegesen megnő, ennélfogva az állatállománynak a későbbi árpádházi királyok korában és a további korszakokban a honfoglaláskorinál jelentősen nagyobbának kellett lennie.

A nagyállat tenyésztésén kívül ekkoriban a méhészet is fontos termelési ág volt (egyebek között a borokat is mézzel édesítették). A kertművelésre a betelepedett szerzetesrendek korán megtanították a népet is, így kezdtek főzelékféléket és gyümölcsöt termelni, annál is inkább, mert erre hazánk legtöbb tája kiválóan alkalmas volt. A honi termesztésükén kívül használatos fűszereket a gyorsan fejlődött külkereskedelem útján szerezték meg, só pedig volt elegendő a hazai bányákban, ha csak a jövedéki drágítás miatt meg tudta a szegény köznép fizetni. Feltűnő végül az akkori szőlőművelés aránylag nagy elterjedtsége, bár a termelt borok a primitív kezelés folytán aligha lehettek élvezetesek.

Mátyás király korában és azután a mohácsi vészig a hazai élelmezés minőségileg és szokványaiban már nagyjából megfelelt az egykorú, nyugateurópai népekének. Az állattenyésztés arányában még igen magas volt, mert hiszen a 10 millió hold szántóföld az ország akkori területének mindössze csak 16—17 százalékát tette. Többre nem is volt szükség, de ennél nagyobb terület művelésére nem is volt elegendő munkáskéz. Legeltetésre alkalmas, füves terület viszont legkevesebb 25 millió hold volt az országban, aminek eltartóképessége szerényen számítva 15—20 millió métermázsa állati

élősúly volt, úgyhogy az erdők makktermését, a szántóföldi mellékterményeket, továbbá ugart, tarlót stb., a takarmányozás javára számítva, az akkori állatállomány fejlettsége legmagasabb fokán legalább kétszerese lehetett a háború előtti, trianoni időszakinak. (3 és $\frac{1}{2}$ -szeres országterületen.)¹

A mohácsi vészig Magyarország minden belpolitikai és szociális nyomorúsága ellenére az élelmiszertermelés terén viszonylagos bőség uralkodott. Ezen csak az akkor már gyakorivá vált török beütések pusztításai rohtottak. Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet a török hódoltsággal, annál is inkább, mert az ország legtermékenyebb vidékei, éléskamrái pusztultak el és így a súlypont nemcsak politikai és nemzet-társadalmi, hanem gazdasági viszonylatban is a kevésbé termékeny tájakra, a Felvidékre és Erdélyre tolódott át. Pusztasággá és mocsárrá változott az egykor virágzó Temesköz és Szerémség, a Dunántúl legszebb részei csaknem a Felsődunáig és a stájer határokig és a Nagyalföld az Aldunától, a Marosvonaltól a Mátraig és Szatmárig. Alig maradt itt lakosság, az is örökös rettegésben, keserves bizonytalanságban, nyomorúságos életszínvonalon. Néhány nagyobb település, mint Debrecen, Kecskemét, Nagykőrös és Szeged nagymértékű alkalmazkodással meg tudott őrizni valamelyes „modus vivendi”, de az alföldi falvak határai százszámra pusztá legelőkké változtak, ahol csak a szilajpásztorok legeltették a megfogyott rideg gulyákat és méneseket. Másrészt a nádasokat, lápokat lakták, bújták nyomorult halászok és pákászok.

Az erdélyi és felvidéki részeken, a végvárak mögött valamivel nyugodtabb volt az élet, de ott is csaknem állandó hadjárás volt, az ellenséges becsapások gyakoriak, attól csak a legszegényebb hegyvidékek voltak mentesek. Élelmiszerbőségről már szó sem lehetett, sőt a köznép gyakrabban volt inséges, mint tűrhető helyzetben. Erdélyben a magyar és oláh jobbagység és a székelyek, de még inkább a Felvidék tót és rutén parasztnépének nyomora történelmileg kimutatható. A folytonos háborúk és azokkal járó fosztogatások, járványok és egyéb istencsapása végsőkéig elnyomították a szegénységet. Tudvalévő, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát is eredetileg a kárpátaljai nép elviselhetetlen insége robbantotta ki.

A török hódoltság 150 esztendeje alatt az ország népessége a meg nem szállott részeken is inkább fogyott, mint gyarapodott. Különösen a magyar elem, mely leginkább vérzett a harcokban és a török pusztításnak is közvetlenebbül ki volt téve. Az egykor népes és boldog hódoltsági területen a délszláv beszivárgás dacára,

¹ A Magyarbirodalom földrajzi területe ezidőben 320—350 ezer km² volt, ami kb. 55—60 millió kat. holdnak felelt meg.

alig maradt $\frac{1}{2}$ millió nyomorúságos lélek. A magyar uralom alatt maradt területeken pedig a legmostohább tájakon volt legsűrűbb a lakosság, a Felvidék északnyugati sarkában és a Szepességben, ahol az árpa és zab is csak nehezen terem és ahol augusztus végén aratnak. A hegyvidéki nép ellátásában megint csak jobbra juhnyájaira volt utalva, melyek tejéből, kevés húsból álló táplálékát szükös zab és pohánka termésével egészítette ki. A Királyságban és Erdélyben ezidőben aligha műveltek meg évről-évre 1—2 millió kat. hold szántóföldnél többet, aminek gabona-termése 2 millió lakosnak nagyon szükösen volt elegendő. Fölösleg csak kivételesen maradt, azt is elvitték a hadjáratok. Tudjuk, hogy még a végvárakban is gyakorta szükölködött, éhezett a hadinép.

Az állatállomány összetétele természetesen megváltozott. A szarvasmarhaállomány létszáma minimumra süllyedt.² A szatmári békekötés után a Kárpátalján alig találtak lovat, ökröt, tehenet. Valamivel jobb módban a lakosság csak a nyugati részeken, Sopron, Pozsony, Nyitra megyében, a megszállott területen pedig talán a szerencsésebb időkben Debrecenben és Kecskeméten élt. Végeredményben valószínű, hogy az élelmezési fejadag országos átlagban meg sem közelítette a legszerényebb biológiai igény mértékét sem, tápértéke sejtetőleg nem haladta meg az évi 6—700 ezer kalóriát.

Idáig a népélelmezést illetőleg többnyire csak logikus feltevésekre vagyunk utalva, konkrét, bár csak szórványos és többnyire részleges adataink csak a szatmári béke utáni időszakokból vannak. Így az 1720. évi adóügyi összeírás a jobbágytelkeken 1,668.400 hold, illetve Erdéllyel együtt 2,528.000 köblősföld szántóföldállományt mutatott ki (megfelel kb. ugyanannyi kat. holdnak). Ha a nemesi, allodialis birtokok szántóföld állományát ugyanakkorára feltételezzük, úgy az egész szántóterület a szükebb értelemben vett Magyarországon és Erdélyben (tehát a társországokon, Temesközön és a katonai határőrvidékeken kívül), *kerek 5 millió holdra tehe'ő*. Az ugyanakkor tartott népszámlálás eredményeképp (Szlavónia nélkül) 2,582.600 léleknyi népességet találtak, amiből 101.750 személy tartozott a nemességhez és papsághoz. A belföldi kenyérmagszüköséglet bőven számítva 7—8 millió métermázsa volt, amit a nagyobb részben kétnyomásos, de később részben már háromnyomásos művelésben 2—3 millió holdon könnyen ki lehetett termelni, míg a többi vetésterületen árpát, zabot, Erdélyben, Délvidéken és Szerémségben stb. emberi élelemként és sertéshízalásra már kukoricát is kezdtek

² Szarvasmarhából már ezidőben is számottevő kivétel volt. Ez azonban a hódoltság területén lévő, óriási pusztá legelőkről származott (tözsérek).

termelni.³ Éles határt itt a kenyérmag és takarmánygabona között nem lehet vonnunk, mert az akkor legsűrűbben lakott országrészekben, amint mondottuk, az árpa, zab és tengeri általánosan emberi táplálékul szolgált. Egyéb termény még ezidőben a szántóföldeken csak alárendelt szerepet játszott, illetve aránylag kis területet foglalt el (heréskertek, kenderföldek s.b.).

A következő, viszonylag békésebb évtizedek folyamán a népesség — jórészen bevándorlás útján — rohamosan szaporodott. Az egész Magyarbirodalom lakossága Erdéllyel együtt már az 1785. évben jelentősen túlhaladta a 8 millió lelket. (Erdély és a határőrvidékek nélkül 7,008.574 lélek.) Csupán az anyaországé 5 millió felül volt. Természetesen a népesség létszámának gyarapodásával, s a szükséglet emelkedésével a termelésnek is növekednie kellett. És minthogy legelőfeltörés, erdőirtás, mocsarak lecsapolása útján stb. elegendő terület állott rendelkezésre, másrészt meg már általánosan rátértek a háromnyomásos művelésre, a vetésterület nagymértékben szaporodott. Már a Mária Terézia által az 1767. évben elrendelt úrbérredezés kapcsán összeírt jobbágytelkekhez 4,097.023 hold szántóföld tartozott, illetve a Temesközrel együtt kb. 4.8 millió 1200 öles magyarhold. Ha tehát a nemesi, majori birtokok szántóterületét ugyanennyire becsüljük, úgy csupán az anyaországban, — tehát Erdély és a Társországek nélkül — az összes szántóföld 9.6 millió magyarhold, azaz 7.2 millió kat. hold lett volna. Az egész birodalomban mintegy 9 millió kat. hold.

Ez nagyjából egyezik az egykorú közgazdasági író, Schwartner adataival,⁴ melyek szerint a századfordulón az ország szántóterülete Erdélyen és a határőrvidékeken kívül 11.1 millió 1200 öles holdat tett ki (8,325.000 kat. holdat), melynek fele a jobbágytelkekhez tartozott. A háromnyomásos művelési rendszerben az egész vetésterület évről-évre kb. 7.4 millió magyarholdra volt számítható, aminek fele őszi, másik fele tavaszi gabonával volt bevetve. Illetve ekkor már egyéb termények is számottevő — ha nem is a mai arányban — foglaltak el területet. Tengeri, dohány, rosthövények és kevés takarmánynövény stb. Sőt már a burgonya is jelentkezik az uradalmakban,⁵ hasonlóképpen a burgundi- és cukorrépa, valamint lucerna is. Repcét, olajlent is termelnek, helyenként főköt takarmánynak és sok

³ A tengerit Erdélyben az 1611 évben természetették először.

⁴ Schwartner az 1809 évben adta ki munkáját.

⁵ A burgonyával Északmagyarországot Szilézia, Délvidéket a bevándorlott telepesek ismertették meg. Eleinte csak sertéstakarmánynak használták, Szabolcs, Bihar, Arad és Pozsega megyékben az 1788 évben honosodik meg. Nagyobb elterjedtségre csak az 1816 évi nagy inség után jutott.

kitűnő dinnyét. Száraz hüvelyeseket nagy mennyiségben, különösen babot a görögkeletiek fogyasztottak bőjtidejükben, úgyhogy behozatali többlet is volt. Kitűnő és hírneves borsót a Szepesség termelt. Az olaszok által meghonosított rizstermelés a Bánátban az 1794. évben még 5 ültetvényen folyik. Az átlagtermés évente 11 ezer mérő, 4—5 ezer métermázsa.⁶ Termeltek még szántóföldön mákot, festőbuzért, édesgyökeret és helyenként főzelékféléket, különösen káposztát stb. Végeredményben a növénytermelés kezd a maihoz hasonlítani, csupán a féleségek aránya eltérő, Bánátban már gyapottermeléssel is kísérleteznek — sikertelenül. Mind e termények vetésterülete ezidőben 3—400 ezer holdat tehetett ki. Ennélfogva Schwarther nyomán feltételezhetjük, hogy az őszi gabonát 10, a tavasziakat 12 mérős magyarholdankinti hozammal számítva⁷ az egész gabonatermés kb. 7 millió magyarholdon átlag 73 millió mérő, azaz mintegy 31 millió métermázsa volt, amiből $8\frac{3}{4}$ millió lélekre átlag 5 mérő kenyérgabona fejadagot számítva a belföldi fogyasztás kereken 44 millió mérő, azaz 18.5—19 millió métermázsa lett volna.⁸ A kenyérgabona a Fevidéken túlnyomóan árpa és zab volt, az Alföldön csaknem kizárólag búza és kétszeres, amihez Szlavóniában, Erdélyben és a Kárpátalján nagyobb mértékű kukoricafogyasztás járult, ha mindjárt kisebb mértékben, mint a későbbi időszakokban.⁹ Erre különben is csak az egyenlőtlen elosztás és nagy szegénység miatt volt a perifériák népe rászorulva, minthogy búzából az országban normális években nagy fölöslegek voltak, amiket nehezen lehetett értékesíteni. A gabona, mint minden egyéb mezőgazdasági termék, nagyon alacsony áru volt. A századfordulón mérője 1 forint körül (métermázszánként $2\frac{1}{4}$ frt). A kivitel pedig alig haladta meg az összes gabonaművekből az 1 millió métermázszát. Ellenben rengeteg gabona ment kárba, romlott és dohosodott meg a primitív földvermekben. Rendes magtár csak ritka kivételkép volt található.

A szántóföldön kívül már a kertkultúra is kezd erősebben fejlődni, főleg a minőséget tekintve. A kertben a főzelék- és zöldség-, másrészt a gyümölcsstermelés általános. Természetesen itt is az uradalmak és középnemesség birtokai vezetnek. A parasztnép csak lassan, megkésztlenül veszi át a fejlődés előnyeit. A paraszt inkább szőlőjére fordít gondot.

⁶ Egy másik adat szerint az 1804 évben 17—18 ezer bécsi mázsa volt a rizstermés. Ezenfelül 5 ezer mázszát importáltak.

⁷ Kat. holdra átszámítva 6—6.5 q. Túlsoknak látszik. Egy pozsonyi mérő 62.5 lt. A gabonafélék fajsúlya 43.5—79 kg. hektóliterenként.

⁸ Megfelelne 225 kg.-os átlagfejadagnak.

⁹ A Szerémségben például 24.000 holdon átlag 720 ezer mérő kukorica termelt, amit azonban nagyrészt sertéshízalásra használtak.

A nemesgyümölcs-termesztés miht úri kedvtöltés a legzordabb időkben sem veszett ki hazánkban. Akkoriban főleg a nagyúri asszonyok kedvelt foglalkozása volt. Sok adatunk van arról, hogy a felvidéki híres gyümölcsöskertekből még a bécsi királyi asztalra is jutott a különlegesen finom gyümölcsből. Erdélyben is sok kitűnő gyümölcsöt, főleg almát, szilvát termesztettek. Almából és aszalt gyümölcsből azonban számottevő behozatalunk is volt. Az Alföld nagyrészén, így a két Kunságban és Jászságban alig találni gyümölcsfát, ellenben Pest határában a legsivárabb homokon már nemes gyümölcsöt termelnek, az 1800. évben a váci országút mentén mintegy 300 ezer négyzetölön telepítettek szép szőlőt és gyümölcsöst. Kiváló gyümölcsösök vannak különben az Ausztriával határos megyékben, Sopron és Pozsony körül a Balatonig húzódólag. A dombos és hegyes Délvidéken, Szlavóniában és Bánátban kiterjedt szilvások, melyek gyümölcsét pálinkának főzik. Jó esztendőben állítólag 40 ezer akó a termés, amiből az 1802. esztendőben 12.400 akó jutott kivitelre. A gyümölcsexport — talán a diót és mogyorót kivéve — jelentéktelen, ellenben jelentős a délgyümölcs behozatal és például az 1802. évben 6.5 ezer métermázsa olivaolaj import. Megemlíthető még, hogy Dunántúl, Zalában és Sopron környékén, továbbá Horvátországban és Nagybánya vidékén valóságos gesztenyeerdők voltak.

Rohamosan fejlődik a felszabadulás óta a szőlő- és borkultúra. Valamikor a Magyarbirodalom leghíresebb, legelőbbre becsült borait a szlavóniai Karlóca környékén termelték. A törökhódoltsággal elpusztult borvidék helyébe ekkor lépett elő a Tokajhegyalja és a tokaji, mint a „borok királya“. De már ezidőben számos borvidékünk versenyez, ha nem is az elsőségért, de a második helyért, a későbbi, homoki telepítésüeken kívül. Csaknem az összes, ma ismert borfajták szerepelnek. Rangsorban következőkép (Schwartner szerint) említhetők: a sopronvidéki, ruszti, a budai vörösbor, a karlócai borok, az egri, a verseci (a fehértemplomi és lugosi bor állítólag még jobb a versecinél), a pozsonykörnyéki, a siroki (Hontmegye), a szerednyei (Ungmegye), de mindezek fölött a tokaji boroknak méltó versenytársa az édesnemes, feketevörös, zamatos ménesi bor. Természetesen nem minden hazai bor kitűnő minőségű, ellenkezőleg sok silány lőre kerül közfogyasztásra. Schwartner az országos bortemést 18 millió akóra, azaz $9\frac{3}{4}$ millió hl-re teszi, ami kétségtelenül erős túlzás, mert az átlagtermés sohasem haladta meg az 5—6 millió hl-t. Emberemlékezet óta az 1770. évben volt a legnagyobb termés, az 1783. évben szüretelték a legjobb borokat, viszont az 1805. évben a szőlő sehol sem érett be.

A kereskedelmi növények közül legjelentősebb a dohány. Ennek

termesztése ezidőben már erősen fejlett, aminek oka, hogy az osztrák dohányjövedék minden mennyiséget átvett. Az évi termést 300 ezer bécsi mázsára becsülik, amiből Schwarther szerint 6.5 millió font lett volna a belföldi pipa- és szivardohány, másrészt burnót fogyasztás. Rostnövényt, kendert, lent aránylag keveset termeltek inkább a nép saját szükségletére, háziipari feldolgozásra. Kenderünk ezidőben nem volt jó minőségű. Lent értékesítésre csak a Szepességben termesztettek és dolgoztak fel. (Gyolcsostótok) Ugyanekkor azonban len- és kender készáruból 2.7 millió frt. értékű volt a behozatal.

A szántóföldeken már helyenként, újlhyomóan az uradalmakban takarmánynövényeket is termelnek. Legelterjedtebb ezek közül a mohar, különösen Dunántúl. Hűvösebb, nedvesebb éghajlat alatt lóherét és legújában Tessedik javaslatára az Alföldön lucernát is kezdenek termelni. A természetes rétek kezelése, művelése nagyon hanyag. Igaz, hogy találhatók kivételesen még bujafüves rétek, de a legtöbb kaszáló igen gyöngye hozamú, közepes években legfeljebb 5—6 métermázsa szénát, sarjút adnak.

A termelés és fogyasztás megállapításában feltűnő a szerfölött nagy kiegyenlítellenség, ami a Magyarbirodalom minden szempontból erősen heterogén részei között minden időben, — mondhatnók feldarabolásáig — fennállott. A népesség igénykomplexuma, életkörülményei és jóléte, s ebből folyólag élelmezési viszonyai vidékenként és nemzetiség szerint annyira különbözők voltak, mintha nem is ugyanazon országnak lettek volna lakosai. Megállapítható az is, hogy a népesség nagyobbik hányada tengődött éltehosszán inséges sorsban és csupán a kisebbik fele, általában a magyar és német elem helyzete volt tűrhetőbb. Ez utóbbiak élelmezése a katasztrófális, országos inségektől eltekintve, többnyire bőséges, mai szemmel nézve sok helyen túlságosan is az volt.¹⁰ Schwarther például, amint említettük, 5 mérős átlagos kenyérgabona fogyasztással számol, ami lisztnak kiörölve kb. 150—160 kg-nak felelt volna meg. A valószínűség ezzel szemben az, hogy ez a fejadag a búza- és kétszerestermő vidékeken (rozsot külön alig termeltek) jóval magasabb, a mainál nagyobb volt. Sejthetőleg gabonában a 3 métermázst is megközelítette. Az alföldi nép kenyérgabonának túlnyomóan őszi vetésű kétszerest termesztett és fogyasztott, tiszta búzáat csak kisebb

¹⁰ Elég gyakori volt az inséges esztendő. Országos rossz termés, aszály, késői fagy, árvíz stb. következtében. Így az 1780—1790 években sorozatos gyöngye, vagy rossz termések voltak. Az 1786/87 évben az északi megyékben valóságos éhínség pusztított. Az 1794 évben katasztrófális szárazság. Nagy inség volt az 1814/15 évben is és nagyon rossz termés az 1847 esztendőben.

mennyiségben termeltek, ha csak nem piaci, illetve külforgalmi értékesítésre, másrészt tésztaanyagként. A hegyvidékek kenyérgabonája az árpa, a ma már ismeretlen tönköly, de legnagyobb arányban a zab volt. És csak idővel terjedt el erősebben és lett kedvelté a kukoricakenyér (málé) és puliszka. A kenyérrrel Schwartner szerint nem takarékoskodtak, a köznép kenyere azonban a veremelés miatt többnyire földízű volt. Nincs rá konkrét adatunk, de minden valószínűség szerint mindenütt, de különösen a hűvösebb tájakon sok kölest és kisebb mennyiségben tatárkát termeltek, a kásafogyasztás ezidőben sokban pótolta a még ritka burgonyát. A száraz hüvelyesek fogyasztása kb. a mai mértéknek felelt meg, a káposzta „magyarnak, hémetnek, tótnak kedvenc étele volt“, ellenben a hagynafogyasztás — úgylátszik — kezdi veszíteni népszerűségét, mert idézett statisztikus szerint csak a zsidók erős fogyasztói. Természetesen egyéb főzelék- és zöldségfélék, tököt, uborkát, salátát stb. is fogyasztottak, ha nem is a mai arányban. A cukorfogyasztás ekkor még egész kivételes volt, miúgy a cukorrépa-termelést és cukorgyártást csak a 19-ik század elején vezetik be, az importcukor pedig csak kevesek számára megfizethető. Édesítőül a köznép mézet használ. Végül a gyümölcsfogyasztás a termelés elmaradott volta miatt a legtöbb helyen, különösen az Alföldön nagyon gyönge volt, a bor- és gyümölcsstermelő vidékeken azonban eléggé kiadós.

Az állattenyésztés a XVIII-ik század végéig még nagyon leromlott állapotban van. A loállomány igen silány, a jóvérű ló meglehetősen ritka. De a nemesítő akciók már folyamatban vannak. Mezőhegyes és Bábolna üzemben¹¹ és a vármegyék már nagyobb-részt el vannak látva jobb apaállatokkal, tenyésztésre a jóvérű kancákat kiválogatják.

A tárgyunk szempontjából fontosabb szarvasmarhaállomány sem mutat kedvezőbb képet. Az Alföld óriási legelőin túlnyomóan ridegmarha tenyésztés folyik. Az istállózás egész kivételes. Egyes uradalmak tehenészetei ugyan már áttérnek külföldi, svájci és salzburgi fajták tenyésztésére („csírázatok“), de a szegényebb hegyvidékeken mindefféle silány, korcs marhát, azt is feltűnően keveset találunk, mert ezeken a vidékeken a túlzottan fejlesztett juh- és kecsketenyésztés a marhatartást teljesen háttérbe szorította.

Az országos szarvasmarhaállomány nagysága a századfordulón, amelyben aránylag kevés a fejőstehén (talán 35—40%), pon-

¹¹ Mezőhegyest az 1785 esztendőben, a bábolnai ménest 4 évvel később alapították. Kezdetől fogva hatalmas szerepük volt az állattenyésztés megjavításában.

tosabb adatok híján 2,5—3,0 millióra becsülhető. Az állomány létszámban és minőségben a század eleje óta alig fejlődött. A marhavész száz év óta úgyszólván állandóan pusztított. A fogyasztás azonban még így is elég nagy. Egyedül az export a századforduló körül évi 150—200 ezer darab, többnyire ökör, amivel szemben a keleti tartományokból 20 ezer darabos behozatal is volt. Az évi belföldi használat az állatélettani törvényszerűségekből levezetve 300 ezer felnőtt marhára és növendékre, továbbá mintegy 400—450 ezer borjúra tehető. Ennélfogva a kb. 10 millió léleknyi, magyarbirodalmi népesség húsfejadagja, a felnőtt marhát és növendéket 250, illetve 200 kg, a borjút 40 kg hússzolgáltatással számítva

6.5 kg marhahús és

1.7 kg borjúhús lehetett, tehát az átlagos fogyasztás körülbelül a mainak megfelelő volt. A vágóállatok javát érhetőleg az örökös tartományokba, Bécsbe, Alsóausztriába, Csehországba stb. vitték ki és így hazai fogyasztásra túlnyomóan a silányabb anyag maradt. De az exportra kerülő marha is nagyon olcsó volt, ami megmagyarázza az aránylag nagy fogyasztást. Így egy jobb ökör ára az 1801—1802. években 40 frt, a tehéneké 15 frt és a borjaké 6 forint volt. Volt idő, mikor 3—5 font húst mértek 1 garasért, de a századfordulón sem volt a marhahús ára fontonként 8—10 krajcárnál magasabb. A szilajpásztorok is nagyon sok húst fogyasztottak, többnyire a gyöngé, beteg, sokszor az esett marhák és juhok húsát.

A szarvasmarhatartás körülményeiből következően, a tejtermelés nagyon gyöngé lehetett. A rideggulyák tehenei emberi fogyasztásra tejet alig adnak, mert 6—7 havi szoptatás után elapasztanak és borjukat „elrúgják“. A hortobágyi pásztorok a ma is dívó szokás szerint, hogy tejhez jussanak, a kiválasztott tehen szopósborját lekötik, hogy a tehenet megfejlessék. Istállózott tehen, amint mondtuk, ezidőben kevés volt, az is a téli, hideg időben gyöngén takarmányozott, úgyhogy a népélelmezésben a tehéntejnek vajmi kevés szerep jutott. Az országos tehéntej fejadag bizonyosan jelentősen alulmaradt az évi 100 literen a háború előtti, nagyon szerény 150 literes fejadagukkal szemben. Az országos produkció legfeljebb 7—8 millió hektóliter lehetett.

A sertéshízalás és vágás az ország legtöbb vidékén általánosan elterjedt volt. A tartás nem sok gondot okozott az akkori nagyterjedelmű duhántúli, szlavóniai, felvidéki és egyéb makkos erdőkben (tölgy- és bükkmakk), másrészt az alföldi mocsaras rétségeken. A hazai szalontai sertéseken kívül már erős átmeneti forgalomban szerepelnek a szerbiai mangalicák, melyeket makkon és

szlavoniai kukoricán felhízalva továbbhajtanak — kiváltképpen Sopronon keresztül — Ausztriába. De Debrecen is gyűjtőpiaca a sertéseknek és sertéstermékeknek. Innen látják el az egész Felsőmagyarországot zsírral, szalónnával. Schwartner a hazai fogyasztást 2 millió darabra teszi, de ezenfelül 2—300 ezer darab évente kiviteltre került, aminek azonban a nagyobbik fele balkáni származású volt. Az 1802. évben például 287.000 sertés ment át a határon 1,720.000 forint értékben. Az átlagsertés ára tehát mindössze 6 forint volt.

Schwarther fenti adatai szerint a hazai törzsállományt, a télvégi létszámot 2,5—3,0 millió darabnál aligha becsülhetjük többre. A hús- és zsiradékfogyasztást pedig, 10 millió lakosra elosztva, 7,5—8 kg. hús, illetve 11—12 kilogrammos fehéráru fejadagra. Az utóbbinak aránylag alacsony volta ismét csak azzal magyarázható, hogy a peremvidékek lakossága jóval kevesebb sertésterméket, különösen kevesebb szalónnát fogyasztott, úgyhogy az alföldi és dunántúli népesség fejadagja a maiénál is jóval nagyobb lehetett.

A hús- és tejellátásban a század végén a juhtartás szolgáltatása a maiénál sokkal kiadósabb volt. A juhtenyésztés nagyarányú, rohamos fejlesztése ugyan némileg háttérbe szorította a régi, hosszúfürtös-gyapjas fajtákat, melyeket elsősorban húsukért és tejükért tartottak, de végeredményben az országos állomány létszáma hatalmasan megnövekedett. A merinófajták tenyésztése a kedvező gyapjúértékesítés mellett kifizetődő volt, ha a szakemberek szerint nem is olyan mértékben, hogy indokoltá tette volna a többi állatfajok elhanyagolását. Mindenesetre a századfordulón gyapjúexportunk meghaladta a 12 millió fontot (mintegy 70 ezer métermázsá) 5 millió forint körüli értékkel, úgyhogy ez volt külforgalmi árucserénk legfőbb tétele, mely a textilárubehozatalt nagyjából egyensúlyban tartotta. A finomszálú gyapjút hazánkban ezidőben alig tudták feldolgozni, ennél fogva a hazai használatú nyersanyag csaknem kizárólag a hosszúfürtös-gyapjas juhokról került. Ebből az anyagból készítették a hazai mesteremberek, csapók, posztósok, gubások, szűrőszabók stb., másrészt háziiparban a népi ruházati cikkeket (halina, daróc, pokróc, nemez, szűrőposztó, székelyharisnya, stb.)

A gyapjútermelésből következőleg Schwartner az egész hazai állomány létszámát a század végén 8 millióra becsüli,¹² melynek fele lett volna külföldi fajtájú. Valószínű azonban, hogy ebben már az igen tekintélyes létszámú kecskeállományt is beleérti. Tekintve,

¹² A merinó-juhok gyapjúszolgáltatását Schwartner nyilvánvalóan túlalacsonyan veszi fel átlagdarabonként 3 fonttal. Ma ugyanis végyes darabonként 3—4 kilogrammal szokás számolni.

hogy ezidőben a juhokat általánosan fejték, másrészt a kecskeállomány kiadósabb tejszolgáltatását, az egész vegyész állomány tejszolgáltatmánya legkevesebb 1.5—2.0 millió hektoliter volt. Úgyhogy a peremvidékek népének, mely a juh- és kecskeállomány nagyobb részét tartotta, tejellátása, ha szarvasmarhaállományukat is figyelembe vesszük, bőségesebb volt az alföldi tájakénál.

A juhállomány hússzolgáltatása is sokkal nagyobb volt a mainál, 8 milliós, országos állománylétszám mellett az évi fogyasztás 3 millió darabon felül lehetett volna, ellenben a rohamos, további létszámszaporítás miatt ennél kevesebb volt. A hasznosított fogyatékból az 1801—1802. években mintegy 120 ezer darabot vittünk ki juhot, bárányt, kecskét és gödölyét, úgyhogy a belföldi fogyasztásra még mindig 2.5 millió darab maradt, közel $\frac{3}{4}$ millió q élőszúllyal és kb. felényi hússúllyal. Az országos juh-, bárány- és kecskehús fogyasztás fejadagja tehát többszöröse volt a mainak (a háborúelőtti fejadag mintegy 0.8 kg. volt) és pedig 3.5—4.0 kg. között volt valószínű.

A baromfiállományról ezidőben keveset tudunk. Csupán annyit bizonyos, hogy a parlagi tartás lehetőségei a mainál jóval nagyobbak voltak. A szemestakarmány szükséglet fedezése sem okozott nehézséget, ehnélfogva bőségesen tenyészthettek háziszárnyast. Ezt mutatja a baromfi és baromfitermék rendkívüli olcsósága is. Így az úrbéri szolgáltatások értékelésénél egy tyúknak árát 3 krajcárra, egy kappanét 9 kr-ra, 12 tojását 6 krajcárra szabták meg. Ugyanekkor 1 itce vaj 20 kr. áru volt.

Mindezekből valószínű, hogy a baromfihús ellátás elég bőséges volt, ellenben a szárnyasok hizlalásából származó zsiradék mennyisége jelentéktelen lehetett. Viszont a zsiradékfogyasztást olajosmagvak termesztése útján csak kevéssé pótolták és csupán a horvát tengerparton és Dalmáciában volt az olivaolaj fogyasztás általános.

A háziállatoktól nyert élelmiszereken kívül jelentős szerepet játszott még a halászat eredménye, a halzsákmány. Magától értetődőleg különösen a folyók mehtén, s a kisebb-nagyobb állóvizek környékén. Napjainkban a halfogyasztási fejadag feltűnően csekély ($\frac{1}{2}$ kg. körül lehet), a 150—200 év előtti azonban népesség táplálkozásában számottévo tényező volt. Tudjuk, hogy folyóink a szabályozás előtt olyan haldúsak voltak, hogy ahhoz képest mai halászati lehetőségek elenyészőek. A kiöntésekben, folyómenti vízállásokban a halak nagyszerű ívóhelyet találtak és a nagy tengerihalak (a tok, a viza stb.) a Fekete-tengerből is felúsztak Pestig, Komáromig. A nagykiterjedésű mocsarak is telve voltak hallal és egyéb

ehető víziállattal (csik, rák, teknősbéka stb.). Sajnos konkrét adataink erre vonatkozólag teljesen hiányzanak, s így tisztán a szájhagyományokra vagyunk utalva. Ezek szerint úgyszólván összes folyóinkon, tavainkon és egyéb állóvizeinken korlátozatlanul folyt a halászat és pákászat, melynek eredménye sok százezer métermázsas halhús volt (15 mázsás vizák, embernagyságú harcsák stb.). És ha ma kisebb hazánkban a mesterséges haltenyésztés hozamát is beleértve, az évi halzsákmányból 0.4—0.6 kg-os átlag fejadag jut, a századfordulón bátran számolhatunk 4—5 kilogrammal. A hal nagyon olcsó volt. Egy egykorú adat szerint 1 aranydukátért (értéke kb. 4—5 frt. volt) 100 szép pontyot adtak.

Sokkal kisebb jelentőségű volt a közélélmezés szempontjából a vadászat eredménye, mert a vadászat csak az úrrend időnkénti kedvtöltése volt tökéletesen löfegyverekkel. Az Alföldön inkább az agarászat sportja volt divatban, melynek nem volt tömegzsákmánya. Schwartner mindössze 100 ezerre teszi az évenként terítékre került nyulat. Ennél bizonyára sokkal több volt. Ellenben dúvadra, medvére, farkasra stb. vadászni sokkal több alkalom kínálkozott.

Végül a méhészet, minden valószínűség szerint, bár kezdetleges formában és eszközökkel sokkal elterjedtebb volt, mint napjainkban. Már csak azért is, mert cukor hiányában, illetve később az importcukor drágasága miatt, az édességek élvezetében kizárólag a mézre voltak utalva. Ez időben a méhészet nemcsak a méz-, hanem a viasztermelés szempontjából is fontos volt, mert ez volt a viaszgyertyák divatjának kora. A mézfogyasztás természetesen meg sem közelítette a mai szerény, 10.5 kilogrammos cukorfejadagunkat. Egykorú adat szerint Magyar- és Horvátország átlag évi termelése 41.700 mázsa méz- és 2.000 mázsa viaszmenyiségnek felelt meg. Az előbbi háborúelőtti fogyasztásunknál csak valamivel nagyobb fejadagot jelentene, kb. $\frac{1}{4}$ kilogrammot.

Az élelmezésre vonatkozólag elmondottakat összefoglalva, az országos fogyasztási fejadagot ez időben következő, megközelítő számokban adhatjuk meg:

	Nyersanyag és használati súlyban		Tápértékben	
	kg.	kg.	kalória	%
Növényi élelmiszerek	385—400	320—340	765.000	78.15
Állati származású élelmiszeranyag, húsfélék, zsiradék, tej, tojás stb.		150	215.000	21.85
Mindössze:		480	980.000	100.00

Ez lett volna tehát a századfordulón a Magyarbirodalom népességének átlagos élelmezési fejadagja, természetesen csupán jó, vgy közepestertermésű, normális esztendőkből, mert az előrelátó tar-

talékolás, az időbeli kiegyenlítődés híján, inséges esztendőkből az élelmezési fejadag országszerte lecsökkent és helyenként valóságos éhínség lépett fel.

A XIX-ik század első -negyedében a kedvezőtlen kül- és belpolitikai viszonyoknak, másrészt a monarchia állandóan válságos pénzügyi és gazdasági helyzetének dacára, agrárgazdaságunk fejlődése erősen meggyorsult. Az agrártudományok haladása hazánkban is éreztette hatását, másrészt az előző időszakban bevezetett, gazdaságfejlesztő akciók eredményei is mindinkább mutatkoztak. A XIX-ik század elején a racionális, korszerű gazdálkodás terjesztése érdekében további, komoly lépések történtek — Tessedik úttörő munkásságától a Georgicon megalapításáig és korszakotalkotó működéséig. A paraszti gazdálkodást az újítások még kevésbé érintették, ellenben az uradalmak egymásután rendezkednek be a magasabb-színvonalú, eredményesebb gazdálkodásra. (A nyomásosrendszerről a vetésforgókra való áttérés, okszerű talajmegmunkálás, trágyázás, gépfelszerelés stb.) A szántóföldi növénytermelés szerkezetében a burgonyatermesztés elterjedése, a cukor- és takarmányrépa bevezetése és a tengeriterületeknek országszerte nagyarányú növekedése, végül a takarmánynövények felkarolása még a jobbágyföldeken is nagy változásokat okozott. Mindezek a népelelmezést is érezhetőleg befolyásolták.

A múlt évszázad első kétharmadáról meglehetősen részletes és többé-kevésbé megbízható statisztikai anyag áll rendelkezésünkre, főleg Fényes Elek könyveiben. Fényes Elek első munkáját az 1839. évben adta ki, ebben főleg az 1820—1838. évek közötti időszak állapotát tárgyalja. Ez időben a hazai szántóföld területét, Erdély és Dalmácia nélkül, 16,825.000 magyar holdban adja meg. Ebből következően, csupán Magyarország és Erdély területén a szántóföldállomány valószínűleg 15—16 millió magyar hold, azaz 11,5 millió kat. hold volt. (Az egész Magyarbirodalomban 25%-al számítva, megközelítette a 14 millió kat. holdat.)

A századforduló óta, az állandó háborúskodás dacára, a lakosság létszáma erőteljesen gyarapodott, az 1800. évben kereken 10 millióra becsülhető lélekszámról, az 1838. évi népszámlálásig a Magyarbirodalom összlakossága mintegy 14.2 millióra növekedett.¹³

¹³ Az anyaország és Társországok polgári lakossága	
az 1838 évben a felsőiskolai tanulókkal együtt	11.401.644
Erdély népessége a Partiummal a határörvidék nélkül	1.513.406
Az állandó, magyar katonaság létszáma	75.107
Határörvidékek népessége	1.189.479
	<hr/>
Mindössze:	14.179.636

Az időszak átlagában tehát kerek 12 milliós középplétszámmal számolhatunk. Az akkor már túlnyomólag háromnyomásos művelésben évről-évre 12 millió magyarhold bevetett szántóföld termése allott a kerteken és szőlőkön kívül a fogyasztás rendelkezésére. A vetésterület túlnyomó részét természetesen még mindig a kalászosok, és tengeri foglaltá le. Fényes Elek az 1830-as években az egész szemtermést (beleértve még a hüvelyéseket is) 90 millió pozsonyi mérőre, azaz hozzávetőleg 39 millió métermázsára becsüli. A magyar holdankinti vegyes hozamot 10.5 pozsonyi mérőre teszi, ami kb. 6 q kat. hold átlaghozamnak felelt volna meg. Legtermékenyebb vármegyék ezidőben Szerém és Temes, leggyöngébb a Károlyvárost környező katonai határőrvidék. Tiszta búzát csak ott termelnek, ahol az kivitelre értékesíthető, tehát főleg víziútak mentén. Legjobbnek tartott a borsódi búza, de legjobban fizetik a délvidékit. Híres az aradi liszt. Szokásos a „járóbúza“ termesztése, amit felváltva vetnek őszinek és tavaszinak. Kenyérnek a magyar földművesnép túlnyomólag kétszerest termel, annak lisztjéből készült kenyeret kedveli. A rozs legkedveltebb őszi gabona Horvátországban és az alföldi homoktalajokon, Szabolcsban, Pestmegyében, Somogyban stb., másrészt Veszprém és Zala köves domboldalain.

Árpát csak a sörfőzők számára termesztették, vagy kenyérmagként ott, ahol a búza és tengeri be nem érik, azonkívül takarmánynak zölden és szalmájáért. A tót Felvidéken leginkább zabot termelnek, tengerit azonban mindenütt a Kárpátalján és a Karsztvidéken kívül. Állítólag az oláh, orosz, de a horvát, szerb és vend, sőt a székely nép is szívesebben fogyasztja a málét, mint a búzakenyeret.(?)

Kölest (zsíros kása) Debrecen környékén, Pest- és Bácsmegyében, Horvátországban és a szerémi végvidéken termelnek nagyobb mértékben. Tatárkát (pohánkát, hajdinát) Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyék, továbbá Horvátországban és a Vendvidéken termelnek, de a hazai termelés sokszor nem fedezi a fogyasztást, ennél fogva számottevő behozatal is volt. A rizstermeléssel lassankint felhagynak, a gyöngye termés hozamok és alacsony terményárak mellett nem fizetődött ki. Az 1821. évben 175 holdon mindössze 2.800 mérő termett.

A burgonya még általában kerti termény, de az uradalmak kezdik már szántóföldön is nagyobb arányban termelni — egyelőre pálinkafőzési és cukorgyártási célra, másrészt takarmánynak. Étkezésre — különösen a magyar népelem — nehezen szokja meg. Hüvelyéseket főleg a katonai határőrvidékeken termelnek, többnyire babot, kevesebb lencsét, még kevesebb borsót. Az egész országos

termés 800 ezer mérőre becsülhető, de ez a belföldi szükségletre nem elegendő, mert a nyugati országrészt Ausztria, Debrecen vidékét pedig borsóval a lőcseiek látják el. (A soproniak Bohnenzüchter gúnyneve.)

A század elején megjelenik itt-ott a „burgundi répa,” ami alatt a kortársak a cukorrépát is értik. A 40-es években már 25 kisebb cukorgyári üzem van az országban, melyek eleinte külföldi nyerscukor fínomításával foglalkoznak, de már hazai termésű cukorrépát is dolgoznak fel. A legnagyobbak egyike, a szolcsáni gyár, az 1838. évben 15 ezer mázsa répát dolgozott fel. Ebből következtetve, az egész répatermelés még aránylag csekélymértékű lehetett, annak is nagyobb része takarmányként használtatott fel. Cukrot a kisüzemek inkább burgonyából „főztek”, sőt Zomborban sütőtökből próbáltak cukrot készíteni.

A dohánytermelés erősen elterjedt. Az évi termelés 2—300 ezer mázsa. A dohány minőségét javítandó a bécsi dohányjövődék nemesítő akciókat kezdeményez — általában sikertelenül, minthogy a dohányárakat igen alacsonyra állapítja meg. Mindazonáltal a magyar dohányt a külföldi gyárosok a virginiai dohánnyal egyenértékűnek tartják. Legjobb dohány a tolnai, pécsi és muraközi, továbbá a szegedi, aradi, rakamazi, debrői és debreceni. A belföldi fogyasztást a századfordulón Schwartzner 70 ezer mázsára becsüli, ami az 1840-es évekig sejtetőleg megkétszereződött.

A rosnövények közül a kendernek termelése fejlődött minden bizonnyal minőségileg is, mert a kivitel már igen jelentős, az 1822—1827. évek átlagában 117.360 mázsa.

Az olajosmagvak termelése és felhasználása kezd általánossá válni, csaknem az összes, napjainkban használatos olajosnövényeket termelik és feldolgozzák, de mind közül a repce játsza a főszerepet, melynek termelése ezidőben erősen felkapott. A repceolaj-kivitel például az 1823—1827. években 1,4 millió fontról 2,3 millió fontra növekedett.

Főzeléket és zöldséget többnyire csak a kertekben termesztnek. Ezek közül megemlíthendők a hagyma, ezidőben már a magyaroknak is kedvelt fűszerszáma. Nagyban Kalocsa környékén és Bácsmegyében termesztik. A paprikafogyasztás is erősen elterjedt. Az 1837. évben Csanád megyében 1 véka 20 kr. áru volt. A savanyúkáposztát Féhyes E. szerint „hetenkint háromszor is szívesen eszik disznóhússal, vagy anélkül.”

A nyitrai, barsi, mosoni és soproni parasztság, továbbá a vasi hieñcek a gabonaratás után sok helyen tarló- vagy kerekrepát termesztnek, kitűnő tehéntakarmányként. Ugyanezen célra a tengeri

között már mindenütt termelnek „disznótököt“. A sütőtököt magyarok és tótok szívesen fogyasztják; főleg Debrecen és Nagykanizsa környékén, valamint Pest megyében termesztik. Sárgarépat nagyobb mértékben Kalocsa és Csepel termel, mákot előszeretettel a palócok és székelyek.

Sárga- és görögdinnyét némely helyen már több száz hold szántóföldterületen termelnek. Hírneves már a hevesi és csahyi görögdinnye. Saláta, nyári és téli retek termelése általános. Pesten a Dunaparton hordókban árulják a kovászos uborkát.

A szántóföldi szalastakarmányok is erősebben felkaroltatnak. Minthogy a vöröshere száraz, meleg éghajlat alá nem való, az Alföldön terjed a lucernatermelés. Ezenkívül azonban természetnek muhart, bükkönyt tisztán, vagy árpával, csibehurt, spergulát stb. A csalamádét még nem méltányolják eléggé. Újabban, minthogy az 1832—1836. évi országgyűlési határozat intézkedik a jobbágyilegélők elkülönítéséről, ezáltal a parasztság számára is lehetővé válik a mesterséges takarmányok termelése.

A nagyterjedelmű rétek és kaszálók szénahozama nagyon gyöngé. Fényes E. szerint kb. 4,9 millió magyarhold kaszáló (Erdély és Dalmácia nélkül) átlagos szénahozama holdanként alig 9 mázsa. Az egész szénatermés 41.5 millió mázsa.

Gyümölcsben némely vidékek nagyon gazdagok, viszont a rónaságok még mindig szörnyen szegények. A termelés általában sem mennyiségben sem minőségileg nem kielégítő. Az 1818—1827. évtizedben az átlagexport 22.700 mázsa friss gyümölcs és aszalvány, továbbá 12.390 mázsa dió és mogyoró volt. Ellenben Ausztriából sok gyümölcsöt hoztunk be. Az olasz déligyümölcs import évenként kb. 5.000 mázsa citrom, narancs és füge, továbbá 6.000 mázsa mazsola.

A legszebb gyümölcs Sopron környékén terem, de a gyümölcs-termelésben általában Dunántúl és Horvátország vezet. A termelésben határozott fejlődés észlelhető, helyenkint már a szántóföldek mesgyéin is találunk gyümölcsfákat. Elég gyakoriak a nagyobbterjedelmű, külön gyümölcsösök. A Délvidéken sok szilva terem, amit pálinkának főznek ki. Nemesfajta almát Verőce, Pozsega, továbbá Somogy és Baranya megyék termesztnek. Szepesség és Versecz szép spanyolmeggyet terniel, a szőlőkben az őszibarack mintegy ötven fajtája díszlik, a kajszinbarack is kezd erősebben terjedni. Gesztenyések igen sok megyében, de leginkább Sopron környékén találhatók, Horvátország egyes vidékein pedig annyi gesztenye terem, hogy disznót hizlalnak vele. A Délvidéken a füge is beérik, itt és Baranyában olajfák is honosak. A gyümölcsstermelés

fejlesztése érdekében, különösen az alföldi városokban „pomologiai társaságok” alakulnak.

A szőlő- és bortermelés tisztos múltjához méltóan tovább fejlődik, — főleg az okszerű, minőségi termelés irányában. Fényes E. szerint az egész országos bortermés 1,4 millió magyar holdon átlag 30 millió akót tett volna ki, ami azonban teljesen valószínűtlen adat. A valószínűség ezzel szemben az, hogy az egykori Magyarbirodalom szőlőterülete mindenkor 1 millió kat. holdon alul maradt és az átlagos bortermés a 8 millió hl-t nem haladta túl. A bortermelés különben ezidőben, az értékesítés hiánya miatt, válságon ment keresztül. Fényes ezt a pálinkafogyasztás terjedésének, a magas harmincadymoknak és a síkföldi szőlők telepítésének tulajdonítja. A borárak a századfordulóhoz képest érezhetőleg estek. Így a kitűnő fajborok ára akónként 10—20 frt. között van, ami ugyan még mindig elég magas a gabona- és egyéb terményárhoz viszonyítva.

Az értékesítési válság a többi vonalon is jelentkezik, ami érthető is, minthogy a hazai, ellátatlan, városlakó elem aránya még mindig nagyon alacsony és az export az egész Európát érintő, szörnyű gazdasági válság miatt a legtöbb cikkben erősen visszaesett. Így a szarvasmarhakitétel is. Az átlagmarha exportértéke is szerfölött alacsony, 30 ezüstforint darabonként.

A magyarfajú tehenek Fényes szerint is gyengén tejelők. Az uradalmakban azonban már régebben megkezdődött a külföldi fajták honosítása. Fényes az egész Magyarbirodalom szarvasmarhaállományát (Erdély nélkül) 4.800 ezerre adja meg, amiből egyedül a jobbágyok tulajdonában az 1838. évben 3,881.500 darab volt. Ez utóbbi országos állományból az állatvéltani törvényszerűségekből következőleg, ha az exportot, az állandónak mondott marhavész veszteségeit, másrészt az állománylétszám további létszámgyarapodását tekintetbe vesszük, a belföldi fogyasztás mintegy 400—450 felnőtt marhára és hövendékre, továbbá legfeljebb 600 ezer borjúra tehető. Ennélfogva a magyarbirodalmi átlagfejadag minden valószínűség szerint

marhahúsból	8,2 kg.-ra,
borjúhúsból	2,0 „ lett volna számítható.

Az itt tárgyalt időszakban az előző korszakokban bevezetett, nemesítő akciók hatása kezd lassankint mutatkozni, de a loállomány túlnyomó része még mindig nagyon silány. A lovak „rosszak, elcsigázottak, vagy korcs gebék — ott, ahol olcsó az abrak és egyéb takarmány.” Az állomány nagyon kevert. Mezőhegyes és

Bábolna azonban már arabs tenyészanyaggal működik.¹⁴ Vannak még tenyészetek arabssal nemesített angolvérű lovakkal, sőt magyar és erdélyi tenyészanyaggal is. Fényes az országos állománylétszámot 1.200 ezerre becsüli.

A gazdasági dekonjunkturában egyedül a gyapjú volt jó cikk. Ez a körülmény erősen hatott a hazai juhállomány továbbfejlesztésére. A gyapjúkivitel az 1823—27. évek átlagában már meghaladta évente a 17 millió fontot 13,658.000 frt. értékkel, sőt az 1834. évben értéke 19 millió forinton felül volt. Ezzel szemben ezen időszakban évente átlag 16 millió frt. áru gyapjuszövet jött be az országba.

Fényes E. szerint az egész gyapjútermelés évente 340 ezer mázsa lett volna, aminek szerinte 17 milliós állomány felelt meg. Fényes azonban az átlagjuhról nyert gyapjút csak 2 fontra teszi, másrészt nem tesz különbséget a merinóállomány és a hosszúfürtös-gyapjas juhok között. Ez okból adatai valószínűtlenek, a 17 milliós létszám nyilvánvalóan túlzott.¹⁵ Arad és Biharmegyében, a Partiumban és Erdélyben, továbbá a Tiszaháton és Bánátban jobbra a régi fajtájú juhokat tartották, de a Felvidék kiterjedt fejős juhászai is többnyire hosszúfürtös-gyapjas juhokból állottak. A nagyarányú kecsketartást már ezidőben intézményesen megszüntetni töreksezenek, de a szegénység érthetően ragaszkodik igénytelen, bőtejelő állataihoz, ennél fogva az egész Birodalomban a kecskeállomány bizonyára milliós létszámú volt. A hegyvidékeken a kecskéket a juhokkal együtt legeltették. A merinófajtájú juhokat túlnyomóan az uradalmak tartották, így például az Eszterházy birtokoknak 200 ezer, egy más 1938. évi adat szerint 335 ezernyi juhállományuk volt.

Ha a Fényes által feltételezett, országos állománynál jóval kevesebbet veszünk számítási alapul, úgy az exportot és elhullást tekintetbe véve az évi használat lehetősége változatlan állománylétszám mellett mintegy 4 millió juh, bárány, kecske és gödölye lett volna kb. 1.2 millió q. élősúllyal és felényi hússúllyal. Ennél fogva a juhhúsfogyasztás igen tekintélyes lehetett, legkevesebb 4.5 kilogrammos fejadagnak felelt volna meg.

¹⁴ A csaknem 40 ezer holdas Mezőhegyesen a loállomány ezidőben 3.000 darab, ebből 700 anyakanca. Bábolnán ugyanakkor a lólétszám 565.

¹⁵ Schwartner szerint a századfordulón az országos juhállomány létszáma csak 8 millió volt. A végvidéken az 1838 évben 518 négyzetmérföld területen 1,031.500 juhot írtak össze. Ha ezzel arányosan számítjuk úgy az egész Magyar Birodalomban Erdéllyel együtt 11,5—12 millió juh lehetett volna. Ehhez jön még a kecskeállomány. Ma különben átlagállatonként 4 kg.-os zsírban-nyírt gyapjúhozammal számolunk.

„Az alföldi magyar gyakran egész heti munkáját kenyéren és szalonnán végzi. Szegény embernek számít, aki karácsony táján legalább egy hizót nem vág,” írja Fényes E. A kortársak 4 millióra becsülik az 1830-as években a hazai sertésállomány létszámát, mely akkor már felerészben mangalica és szalontai fajtájú egyedekből adódott össze. Exportunk ezidőben inkább átmeneti forgalomból származott, minthogy a Balkánról évente jó részben felhízalás céljából 200 ezernyi sertés jött be az országba. A sertésenyésztés hazánk sík tájain egyformán el volt terjedve, ellenben Erdély, Kárpátalja, az északi hegyi tájak és a horvát Karsztvidék sokkal gyöngébben voltak ellátva. A hizlaláshoz legjobban értettek Debrecenben és a Dráva mentén, de „legolcsóbb volt a szalonna Eszéken.” Nagyjából a mai használati szokványokat tartva szem előtt, a különféle kategóriájú sertések vegyes használatát a belföldi fogyasztásban évi 3—3¼ millió darabra feltételezhetjük kb. 3 millió métermázsa vágósúlyal. Ennélfogva a sertésvágásból az 1820—1838. évek átlagában 13 millió magyarbirodalmi lakos számára mintegy:

1,65 millió q. fehérarú,	
1,35 „ q. sertéshús és	
0,30 „ q. belseőség és egyéb élelmiszeranyag állott volna rendelkezésre. Az országos fejadagok eszerint következők lettek volna:	
Nyerszsiradék	12,7 kg.
Sertéshús	10,4 „
Belseőség és egyéb	2,3 „

A baromfitehésztség a XIX. század elején nagymértékben felendült, különösen a lúdtenyésztés fejlett az országnak csaknem minden vidékén. Az egész baromfitartás mainál nagyobbarányú terjedelme már csak azért is valószínű, mert a falusi népesség aránya is sokkal magasabb volt, másrészt a parlagi tartásnak hasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségei kínálkoztak. Ennélfogva joggal feltehető, hogy ezidőben a Magyarbirodalom területén a baromfiállomány volumene a háborúelőtti, trianoni állományának legalább kétszerese volt. Tekintve, hogy az export baromfiból ezidőben még jelentéktelen volt, az egész hazai használatot élősúlyban mintegy 2 millió q.-ra tehetjük, amiből a lakosság egyedeire legkevesebb 12—13 kilogrammos hús- és zsiradékfejadag esett. A magasabb baromfilétszám folytán valószínűleg a tojástermelés és ellátás is bőséges volt, amit az olcsó tojásárak is bizonyítanak (darabja ½ krajcár körül.)

Az óriásilag túlnyomó hányadban magyarfajta, népiesen tartott, főleg legelőtáplálékra utalt és csak erős télen kivételesen is-

tállózott tehenek tejszolgáltatása aránylag csekély volt. Országos átlagban minden bizonytalanság nélkül évi 1.000 literen alul maradt. Emlékeztetve az egész Magyarbirodalomban 2 millióra becsülhető tehenállomány tejszolgáltatása 16—18 millió hektóliternél több aligha lehetett, amiből az elméleti fejadag 125—140 literre lenne számítható, (a háborúelőttinél valamivel alacsonyabb). Ehhez járult azonban 3—4 millió fejőszőke és legalább $\frac{1}{2}$ millió tejelő kecske szolgáltatása legkevesebb 2.5—3.0 millió hl., ami teljesebben alakban további 20—23 literes fejadagot eredményezett.

A halászat eredménye a múltéhoz képest érezhetőleg csökkent. Különösen a Tisza híres halgazdagsága nagyon megfogyatkozott. Ellenben halban bővelkednek még a délvidéki folyók és eredményes a halászat a Balatonon is. A magyar és horvát tengerparton főleg tintahalat halásznak. A hazai halfajták közül híresek: a dunai, már ritkábban jelentkező, óriási viza, a balatoni fogas, a tiszai és szamosi kecsge, a poprádi és dunajeci lazac. Szegeden még üzemben vannak a halhasító és szárító üzemek, melyek a nagymennyiségben kifogott „szeméthalból” halzsír és szárított, sóshalat készítenek (a görögkeleti népesség bőjtjei eledeleként). Rák a folyókban és patakokban bőven található, a Lajta és Zala folyók rákjai hírnevesek. A mocsarakban sok a teknősbéka, Karánsebes mellett csigát hizlalnak. Különleges ezen időszakban a piócakonjunktura, ami az 1838. évig 200 millió exportált pióca után 6 millió forint hasznot hajtott az országnak.

A vadászat haszna nem jelentős, legalább is a külforgalmi adatokból következtetve. Tekintve azonban az apróvad akkori, valószínű elterjedtségét, feltehetőleg 1—2 millió nyúl és fogoly, továbbá többszáz ezer egyéb vadszárnyas került évente terítékre. A lápokban, nagyterjedelmű nádasokban különösen sok volt a víziszárnyas. Fényes szerint például Szerém és Verőce megyékben, de bizonyára másutt is „bőven jutott vízimadarakból a köznépi asztalára.” A nagy uradalmak vadaskertjeiben sok helyen óvták a nemes vadat, medve és vaddisznó az erdőkben gyéren fordult elő, ellenben farkas a nádasokban gyakoribb. A Tátrában és Máramarosban még zerge is akad. Mindezekből következtethetjük, hogy az átlagos vadhús fogyasztás némileg nagyobb volt a mainál.

A méhészet fejlődése megtorpant, különösen a krumplicukor és cukorszörp fogyasztás növekedése miatt. Másrészt a viaszgyertyát már stearin- és fagygyúgyertyával pótolták. Ez időben az egész osztrák-magyar monarchiában 350 ezer mázsára becsülik az átlagos évi méztermést, a Magyarbirodalom termelése ennek $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{5}$ része lehetett.

Mindezeket összefoglalva a XIX-ik század első felében az élelmezési viszonyokat, a következő számadatokkal jellemezhetjük: Az 1830-as években 13.6 millió magyarbirodalmi lakos átlagfej-adagja:

Növényi élelmiszerekből	322	kg.	688.000	kalória	72.1	%
Ebből kenyér- és kenyérpótló gabona	158,8	„	563.000	„		
Állati eredetű élelmiszerek	187,0	„	266.000	„	27.9	%
Ebből húsfélék és hal	38,5	„	67.500	„		
Zsír és szalonna	12,5	„	106.250	„		
Tej és tejtermék, teljestejérték	130,0	„	84.500	„		
<hr/>						
Mindössze:	509	kg.	954.000	kalória	100,0	%

Amint látható, az élelmezési fejadag a századforduló óta mennyiségileg nem sokat változott, ellenben az állati származású és egyéb értékesebb táplálékok arányának emelkedésével érezhetőleg javult. Mindazonáltal a jobbmódú és szegény vidékek között a nagymértékű egyenlőtlenség tovább is fennmaradt mindaddig, míg a civilizációs berendezkedés és a terméketlen tájak iparosítása útján a kiegyenlítés bizonyos fokig lehetővé nem vált. A múlt század közepén azonban még nagyterjedelmű országrészek népének ellátása és életsorsa — eltekintve a klíma és környezet mostohaságától — valóban nyomorúságosnak volt mondható. Az északi országhatár től vidékein és a Kárpátalján, Trencsén, Zólyom, Árva, Turóc, Liptó és Máramaros stb. megyékben Fényes szerint a lakosság egész éven át tejbe, káposztába kevert burgonyánál és kásánál, továbbá sajtnál, túrónál egyebet nem fogyasztott. A legmódosabb házban sem volt kenyér található. Őszi gabona itt nem terem meg, csak árpa és zab, a gyümölcs ritkán érik be. Haszonállat juhon, kecskén kívül alig van. De az erdélyi és partiumbeli oláhság életszintje sem volt kedvezőbb. Örökéletükön málén és kevés tejen, tejterméken éltek. Böjtidőben (a görögkeletieknek 238 böjtnapjuk volt évente) vízbenfőtt babon, olajos nyerskáposztán, korpalevesen tengődtek, amit legfeljebb vöröshagymával, túróval, vagy szárított sóshallal javítottak meg. Kenyerük, ha termeltek is gabonát, a durvára öröit lisztben hagyott csermelytől szürkés-kékes színű, rosszízű volt. Ezzel szemben a hazai magyar és német népesség legnagyobb része szinte kifogástalan élelmezési jólétet élvezett.

Ez a nagy különbözőség az élelmezési jólétben továbbra is, a század második felében, úgyszólván Nagymagyarország feldarabolásáig megmaradt. Erre nézve tanulságosak a Keleti Károly által az 1880-as években gyűjtött adatok, ha mindjárt nem is egészen megbízhatóak. Ez utóbbi időszakig ugyanis a magyar agrárgazdaság eredménysszintje hatalmasan emelkedett és az ellátottság az

élelmezési vonalon látszólag kevés kívánnivalót hagyott fent. Keleti szerint a mondott időpontban az országos élelmezési fejadag következő lett volna:

Kenyérnek való és egyéb gabonaliszt	160,— kg.
Húsféle	34,5 „
Sertészsír és szalonna	26,7 „
Tej és tejtermékek teljestej értékben	130,— lt.

Az összes élelmiszerek használati súlya 574 kg., az egész fejadag tápértéke 1,160.000 kalória, melyből 32.5 százalék állati eredetű. Ha ez megfelelt a valóságnak, úgy tagadhatatlanul nagyjából kifogástalan élelmezési jólétet jelentett volna. Ellenben a fogyasztás megoszlása országszerte és megyék szerint Keleti Károly adatgyűjtésében is óriási egyenlőtlenséget mutat. Így például a

húsfogyasztási fejadag a színmagyar megyékben többnyire 40—71,5 kg. között van, ellenben Liptó és Árva megyékben már csak 8—9 kg. volt.

Ugyanígy a sertészsír és szalonna fogyasztás Pest, Csongrád, Fejér és Jász-nagy-kun-szolnok megyékben 40—43 kg, a felvidéki tót és rutén megyékben azonban 7—15 kg. között van.

Igaz viszont, hogy megfordítva, a tej- és tejtermék fogyasztás az északi és erdélyi szegényebb megyékben a legnagyobb 60—65 kilogrammal, míg Tolna- és Baranyamegyékben csak 25 kg. körül volt. (?)

A kenyérfogyasztásban a különbözőség természetesen tovább is fennállott. Így a búzakenyérfogyasztásban évi 100—105 kg.-al vezettek Csanád-, Torontál- és Somogy megyék, feltűnően csekély volt viszont a fejadag a Felvidéken és Máramarosban 2 kg.-os mennyiségig. A magyar vidékeken helyenként a búzakenyeret túlnyomóan rozs- és kétszereskenyérrel helyettesítik, ellenben a Felvidék csaknem kizárólag árpa- és zabkenyeret fogyasztott, az erdélyi megyék és Krassó-Szörény pedig kukoricakenyeret. Végül a burgonyafogyasztás is nagyon változatos, Keleti szerint az északi tót vármegyék 200 kg.-on felüli fejadagjától az alföldi megyék 60—70 kg.-os fogyasztásáig.

Kétségtelen, amint a még élő kortársak emlékezhetnek rá, hogy a XX-ik század fordulóján hazánkban a jobbmódú néprétegek élelmezési viszonyai nagyon kedvezőeknek voltak mondhatók, amit az élelmiszerek egykorú, alacsony árszintje is bizonyít. Az is bizonyos, hogy már ezidőben a magyar agrárgazdaság élelmiszerekben óriási, valóságos fölösleget produkált, amiből, ha azt a nemzetgazdasági

egyensúly megengedte volna, könnyűszerrel lett volna egyenletes, általános élelmezési jólét biztosítható.¹⁶ De még ha az országos fogyasztási átlagfejadag a Keleti K. által számítotttnál — kimutathatólag — alacsonyabb is volt, mégis mindenesetre bőségebb, minőségileg jobb volt a két világháború közöttinél, annál inkább a mainál. A nagymértékű kiegyenlítetlenség azonban országrészek és vidékek ellátása között a trianoni országban túlnyomórésztben megszűnt. A második világháború előtt az országos élelmezési fejadag tápértéke megközelítette az 1 millió kalóriát, aminek kb. 25 százaléka volt állati származású táplálék. Ez utóbbiakból mintegy 29 kg.-os volt a húsfélék fejadagja, 13 kg.-os a sertés- és baromfi zsiradéké és 150 lt. a tejfejadag, a tejtermékek teljestej egyenértékét is beleértve.

A búza- és rozslisztfogyasztás országos fejadagja a világháború előtti évtized átlagában 147 kg. volt, amihez a gabonafélékből különféle felhasználásban még 8—10 kg. járult.

Ujlaki Nagy Árpád

¹⁶ Az 1880—1884 években $20\frac{1}{4}$ millió kat. hold szántóföldön az átlagtermés: Kalászosgabonákból 63.— millió q.
 Tengeriből 24.— „ „
 Burgonyából 25.— „ „
 Cukorrépából 6,5 „ „
 Szarvasmarhaállomány: $4\frac{3}{4}$ millió, ebből 1,75 millió tehén
 Sertés 4,8 „
 Juh 10.— „

A szakszervezetek szerepe a népi demokráciában.

A szakmánként való szervezkedés, mivel az azonos munka azonos életviszonyokhoz vezet, már igen rég óta fennáll és az ókorban sem ismeretlen. A középkorban tipikus példái a munkaadók részéről a céhek, s később midőn a gyáripar fejlődni kezd s a munkásoknak semmi reményük sincs az önállósodásra, megalakulnak a munkavállalói szervezetek is. Azokban az iparokban, ahol a munkás sohasem remélhette önállósodását, már a kapitalizmus előtt is találunk munkásszervezeteket. A magyarországi sóbányászok pl. már 1492-ben hatalmas bérmozgalmat szerveztek, mely felkeléshez is vezetett s véresen megtoroltatott. A gyáripar terjedése azonban ezeken kívül elvágja az önállósulást a céhlegényektől, sőt tönkrefeszi a kisiparoság nagy részét is. A fizikai munkát végzők mindinkább bérmunkásokká válnak, s szomorú körülmények között dolgoznak. A manchesterizmus következményeként mutatkozó irtózatosságot még csak súlyosbítja a közgazdasági elmélet akkori felfogása a munkabérek magasságáról. A szabad verseny, a munkabérelmélet, párosulva a Malthus-féle törvény sötét perspektíváival arra a meggyőződésre vezet, hogy a munkabér nem emelkedhet a létfenntartási költségek fölé. A gyakorlat még az elméletnél is sötétebb képet mutat. A néha 20 órás munkaidő, a sötét tudatlanság és a rossz szociális viszonyok, egyszóval: a rettenetes nyomor természetessé teszi, hogy a munkásság szervezkedni kezd. A munkavállalók szervezkedése nem ismeretlen a középkorban sem. A céhlegények is igyekeztek javítani helyzetükön, de a mester és legény között fennálló patriarchális viszony és a legénysors ideiglenessége megakadályozta azt, hogy harci szervezeteket alkossanak. A legények célja csak az, hogy minél inkább eltávolítsák azokat az akadályokat, melyeket a mesterek elzárkózó politikája eléjük gördített. A munkás-proletár szervezkedést viszont nagyszerűen jellemzi a kommunista kiáltvány: „A proletáriátus számos fejlődési fokon megy keresztül. A burzsoázia elleni harc akkor kezdődik meg, amikor a létezése. Eleinte az egyes munkások harcolnak, később valamely munkaágnak egyhelyen lévő munkásai az egyes burzsoa ellen,

aki őket kizsákmányolja... Ezen a fokon a munkások szétszórt és versenytől szétforgácsolt tömeget alkotnak“. De a kapitalizmus eggyé kovácsolja a munkásosztályt, mely ezáltal öntudatra ébred. Első kísérletük a kapitalizmus ellen, a géprombolás (luddisták) nem szerencsés. Hamarosan rájönnek, hogy nem a gép a hibás, hanem a kapitalisták hatalma a termelőeszközökön. A kapitalisták hatalma elleni küzdelem első lépése a magasabb bért és rövidebb munkaidőt követelő munkásegysületek alakítása Angliában. A munkavállalók szervezkedését 1800-ban a parlament törvénytelennek jelenti ki és csak 1825-ben adatik meg a munkásságnak a szervezkedési joga. 1871-ben hozza az angol parlament a Trade Union Act-ot, melyben a szakszervezeteknek bizonyos jogokat ad. Németországban 1850-ben alakultak meg az első munkásképző egyletek és munkás-szövetkezetek, majd 1863-ban Lassallé megalakítja Általános Német Munkásegylet címmel az első komoly német munkásegysületet. Ebből nő ki később az imponáló német szakszervezeti mozgalom. Franciaország 1789-ben mindenféle szervezkedést megszüntet. 1864-ben elismeri a sztrájk jogát és a feltételes egyesülési jogot is. 1867-ben tartják meg az első francia munkáskongresszust. Az USA-ban az 1850-es évek elején kezdődik nagyobb arányú szervezkedés. 1880-ban a munkásszövetségek már 1/2 millió tagot számlálnak és 1866-ban megteremtik közös csúciszervezetüket is. Magyarországon 1848-ban jön létre az első kollektív szerződés: a nyomdaiparban. Az 1855-ben életbelépett osztrák iparrendtartás alapjaiban rendíti meg a céhrendszert. Táncsics Mihály vezetésével rövidesen megalakul az Általános Munkás Egylet, melynek saját lapja is van, az Aranytrombita. Az 1872. évi ipartörvény hallgatólagosan elismeri a munkásság szervezkedési és egyesülési jogát. Döntő fordulatot jelent a Szociáldemokrata Párt megalakulása, melynek 1891. évi pártkongresszusa kimondja, hogy az összes szakmák szervezkedését egyesíteni és támogatni kell és fel kell venni a kapcsolatokat a külföldi „hason szakegyletekkel“ is. Sok nehézség után alakítja meg a magyar szakszervezeti mozgalom 1898-ban a Szakszervezeti Tanácsot. Az első kongresszuson — 1899-ben — 62 szakmai egyesület 23.000 tagja képviselőjében 70 kiküldött jelenik meg.

A szakszervezetek harcának főként gazdasági jellege van ez időben. Ennek fegyvere a sztrájk, mely azonban az akkori gyenge anyagi megalapozottságánál fogva igen kétélű fegyver. De nem hanyagolják el a szakszervezetek a politikai küzdelmet sem, sőt hatásuk behatol a közgazdasági elmélet területére is. Az új irányzat mindenek előtt a Malthus-féle törvényt veszi bírálat alá. Quetelet már 1835-ben rámutat arra, hogy vannak tényezők, melyek idővel a nép-

szaporodást lassítják, sőt meg is állítják. Ezen felül az új elgondolások rámutatnak arra, hogy a népességnek a munkakinálattal való egyenlővététele is túl merész általánosítás. Éles bírálat éri a munkabéralap egybként sokszor ködös elméletét is. Nyilvánvalóvá válik, hogy a munka termelékenységének döntő jelentősége van a munkabér magasságára nézve. Ebből az elgondolásból — melyet Thünen érint először — indul ki a határtermelékenységi elmélet, mely szerint valamely termelési tényezőnek a termelés határán való hatályossága lesz döntő a termelésből neki jutó hányadra. A határtermelékenységi elmélet azonban nincs tekintettel a verseny határait, azaz a munkabér piaci vonatkozására, ahol a hatalmi viszonyok döntően lépnek a sorompóba. Erre a tényre épül fel az angol Trade-unionism, mely a szervezkedéssel kívánja a magasabb munkabért biztosítani. A Trade-unionism komoly sikereket ért el, mivel a bér piaci határai igen tágak. A szakszervezetek magukévá teszik Marx gazdasági és politikai tanait és célul a kapitalizmus megdöntését és a szociális társadalom megteremtését tűzik ki. A végcél a termelőeszközök köztulajdonbavétele. A harc módja az osztályharc. A szakszervezetek szerepe a kapitalizmus idején az, hogy minél magasabb munkabérek és minél jobb munkafeltételek biztosításán keresztül csökkentsék a vállalkozói nyereséget és szolgálják a munkásság jobb életlehetőségeinek közvetlen megvalósítását. Fordulópontot jelent a szakszervezetek történetében az 1917. évi orosz forradalom, mely a szakszervezeteket komoly politikai szerephez juttatja. 1922-ben Lénin a következőkben határozza meg a szakszervezetek szerepét: „Világos, hogy a tőkés társadalomban a sztrájk-harcok végső célját az államgépezet szétrombolása és a fennálló osztályuralom megszüntetése képezi. Az átmeneti jellegű proletár államban pedig, mint amilyen a miénk, a munkásosztály minden mozgalmának célja csakis a proletár állam és a proletár-osztály államhatalmának megszilárdítása lehet... Ezért a munkásosztály egyes csoportjainak a munkás-állam egyes intézményei és szervei között felmerült vitás kérdések és surlódások terén a szakszervezetek feladata, hogy azon általuk képviselt munkáscsoport leglegnagyobb előnyeire hozzájáruljanak az ellentétek leggyorsabb és legkevésbé fájdalmas elsímítéséhez... a surlódások elsímítésének egyetlen helyes, egészséges és célravezető módja, ha a szakszervezetek mindkét fél pontosan megállapított követeléseit és indítványait alapján lépnek fel mint közvetítők... A szakszervezeti munka helyességének... legbiztosabb fokmérője annak a ténynek a megállapítása, hogy a szakszervezeteknek milyen mértékben sikerül körültekintő politikával — mely a munkástömegek érdekeinek sokoldalú és hathatós védelmére irányul — az állami üzemekben megakadályozni a töme-

ges surlódásokat és időre eltüntetni az összetűzésre vezető indokokat“. A földbirtokreform, valamint az ipar mintegy 80%-ának államosítása oly változásokat idéz elő, mely nem marad hatás nélkül a szakszervezetek politikájára sem. Lenin gondolatmenete szerint *amilyen formában változik valamely ország nemzetgazdasági és államhatalmi jellege, olyan mértékben változik meg a szakszervezetek szerepe is és olyan mértékben kell más és más feladatok megoldására vállalkozniok*. Az államosítások hatásaként a munkásság döntő módon vesz részt a gazdasági élet menetében. Ennek hatása kitűnik az alábbi adatokból: Míg a kapitalista Magyarországon 1934—38 között a nehézipar termelése 32%-al emelkedett, a munkásság reálbére 7%-al csökkent. 1946—47-ben a népi demokráciában a termelés 42%-os emelkedését a reálberek 44%-os javulása kísérte.

A szakszervezeteknek azért ma is vannak nehézségei. Ezek taglalásánál mint a múltban, ma is bérpolitikából kell kiindulni.

Az infláció alatt a szakszervezetek mérsékelt, infláció ellenes bérpolitikát folytattak. A stabilizáció után a forint értékállandságának megőrzése volt az a cél, mely a szakszervezeteket irányította. E cél elérése érdekében szükséges volt, hogy a béreket az 1938. évi reálberek 50%-ban állapítsák meg. Az 1946 augusztus 1.-i kollektív szerződés két elvi szempontja, hogy egyrészt az ország újjáépítéséhez legfontosabb rétegeket lehessen a lehetőséghez képest ellátni, másrészt a forint értékét minden áron meg kell őrizni. Kérdés, mennyiben sikerült ezt elérni? Annyi bizonyos, hogy a stabilizáció adta meg az alapot először arra, hogy a szakszervezetek tervszerű bérpolitikát folytassanak. Kollektív szerződések voltak ugyan az infláció alatt is, de ezek csak keretszerződések maradtak, mert a bért megállapítani nem lehetett. Pedig a kollektív szerződések jelentősége a munkás részére óriási. Az OTI-, MABI-járulékok áthárítása, fizetett szabadság stb. nagy eredményeket hozott a dolgozók számára. Sajnos, ezt nem mindenki érezte át teljesen, mégpedig két okból. Egyrészt mert a kollektív szerződést mint ajándékot kapták a dolgozók, másrészt mert a reálbér kezdetben meglehetősen alacsony volt. Hátrányos volt az is, hogy az idő rövidege miatt a munkásság széleskörű bevonása a tárgyalásokba nem volt lehetséges és ezért a munkásság egyes rétegei a kollektív szerződést mint felülről jövő diktátumot tekintették, s hogy az egyes szerződések között némi diszharmónia mutatkozott. Ennek előnyös következménye az lett, hogy 1947-re a munkásság széles körei kapcsolódtak be a tárgyalásokba és így a visszasságok elkerülhetők lettek. Ezen felül azonban 1947-ben figyelembe kellett volna venni: 1. az egyes szakmák béreiben mutatkozó aránytalanságok eltüntetését, 2. az akkordban dolgozók és órabéres mun-

kások keresetének arányosítását és 3. a normák kiigazítását. Az akkord és órabéres munkások bérének összhangba hozását a kapcsoltakkorddal kívánták megoldani, melynek lényege, hogy az akkordbérbe dolgozó munkás keresetéhez igazodik az őt kiszolgáló órabéres keresete. A normák kiigazítására szükség volt, mert az egyes üzemek normái között még 700%-os eltérés is előfordult. Hibája a norma-rendszernek, hogy a minőségre nem fordít gondot (holott a selejtszázalék előírásával sokszor megtehetné) és hogy kiszámítása nehezen érthető. Az egy üzemben belül foglalkoztatottak bérének arányosítására szükséges lenne üzemi kollektív szerződések kötése. A MÁSZ, NIK 70.000 dolgozót foglalkoztatnak, itt ez feltétlenül kívánatos.

A másik nehéz kérdés a fizikai és szellemi dolgozók bérének arányosítása. Nem helyes, hogy egy jelentéktelen munkát végző tisztviselő többet keressen pl. egy jó szakmunkásnál. A díjazásnál a minőségi munka legyen a döntő. A műszaki értelmiség pótléka jó példa ebben az irányban, ha a gyakorlati megvalósítása nem is mindig tökéletes. Komoly probléma a kisipari bérek és köztisztviselői bérek megállapítása. Az előbbieknél vigyázni kell, hogy egyes bérek túlzottan ki ne ugorjanak, míg az utóbbit emelni kell, amint mód nyílik rá.

Az életszínvonal emelése egyébként a munkásosztály részére is szükséges. A reálbérek eddig a termelésnek megfelelően növekedtek, de nem egyformán, hanem szakmánként aszerint, hogy a normák miként lettek megállapítva. Az aránytalanságok kiküszöbölésére jelent meg a II. sz. függelék, mely a kirívó, látszatteljesítmények díjazását mérsékelte, és ezzel átmenetileg megnyugvást hozott. Az 1947. évi kollektív szerződés nem hozott eredményt a minőségi munka díjazásában. Ma gyakran az a helyzet, hogy gyártmányaink minősége nem kielégítő, sok a selejt, magas az önköltség. Az új kollektív szerződésnek fokozott gondot kell fordítania a minőségi munka megfelelő díjazására. Mivel magasabb bérek csak magasabb termelés esetén lehetségesek, ezért a szakszervezetek a múlttal ellentétben ma mindenütt a teljesítmény fokozását elősegítő teljesítménybér bevezetéséért harcolnak. A múltban u. i. a sokat teljesítő munkás részben magának, részben társainak ártott, mert a munkaadó az akkordot fokozatosan leszállította. Meg kell értenie a munkásságnak, hogy ma a helyzet nem ez. A stabilizáció óta a termeléssel együtt emelkedő reálbér sokat tett a munkásság bizalmatlanságának elosztatásában. Megállapítható, hogy a teljesítménybér bevezetése erősen növelte a termelést, ezért a teljesítménybér-rendszert tovább ki kell építeni.

A teljesítménybérrendszer kiépítésével párhuzamosan kell folyni a javításnak is. A teljesítmény normák vizsgálatakor léptenyomon a rosszul megállapított és rosszul alkalmazott normák tömegével találkozunk. Ennek magyarázata igen sok tényezőre vezethető vissza. A normák túlnyomóan becslésen alapulnak, tényleges időmérésen alig egynehány. A Termelési Tanács is túl volt terhelve, így nem tudott kellő ellenőrzést gyakorolni.

A döntő változás, ami a szakszervezetek bérpolitikájában bekövetkezett 1945. után az, hogy a szakszervezet teljes súlyával a teljesítménybér bevezetése mellé állt, s ma már a munkásság meggyőzése után a harcot sikerrel befejezettek tekinthetjük. Ezt bizonyítja az is, hogy a munkásságnak nem teljesítménybérben dolgozó része is maga követeli munkahelyén a teljesítménybér bevezetését.

A bérkérdés mellett a szakszervezetek fontos feladata a termelés problémája. Míg régen a szakszervezetek ellenzéki szerepet töltöttek be, addig ma legfőbb céljuk a demokratikus államhatalom támogatása és a termelés fokozása. E változásnak a megmagyarázása, valamint a munkafegyelem biztosítása nehéz, de megoldott feladatnak tekinthető. A termelés emelkedése különösen a 3 éves terv folyamán, melyet a szakszervezetek minden erejükkel támogatnak, örvendetes fejlődést mutat. A széntermelés megfelelően alakult, sajnos, csökkent a nyersolaj termelés, a nyersvas termelés megduplázódott. Textiliparunk kielégítő fejlődést mutat.

A szakszervezetek nagy mértékben segítették a terv eddigi végrehajtását és bebizonyították, hogy megértve új feladataikat, képesek helyes irányba vezetni a gondjaikra bízott dolgozókat. A 3 éves terv sikerének növelésére indították meg a szakszervezetek a munkaversenyt, melynek célja több, jobb és olcsóbb termelés előmozdítása. Tehát a mennyiség fokozása mellett a minőség javítása és az önköltség csökkentése a kitűzött cél. A termelés fejlődését azonban erősen hátráltatták és részben hátráltatják különböző tényezők. A múltban az értelmiségi dolgozók és munkások között igen nagy szakadék tátongott, mert a munkaadók a mérnököket maguk mellé állították, bizalmasukká tették. A felszabadulás után ez az ellentét rendkívüli módon kiéleződött és legtöbbször igen éles értelmiség ellenességben nyilvánult meg. Napirenden voltak a gyárakból való eltávolítások, alaptalan feljelentések stb. Az értelmiségi szakszervezetek igen nehéz munka előtt állottak. Meg kellett védeniök tagjaikat és gondoskodniok kellett haladéktalan munkába állításukról. Ezt a munkájukat a munkásság kevéssé öntudatos rétegének meggyőzésével sikerült megoldani. Komoly feszültség van a munkásság és a normamegállapító bizottságok között. Az értelmiség

félve a munkás-ellenesség vádjától, gyakran nem mert kellő erővel fellépni a termelés érdekében, és így eñnek a termelés látta a kárát.

Új problémaként jelentkezett a szakszervezetek területén a felszabadulás után az üzemi bizottságok megalakítása is. Az üzemi bizottság a gyár munkásainak megbízottaiból álló testület, amely hivatva van a gyár vezetésének ellenőrzésére és a dolgozók érdekeinek a gyáron belül való védelmére. A gyári önkormányzati szervek, a szakszervezetek életében nem voltak ismeretlenek. A szakszervezeti szervezkedés első jeleivel egyidőben alakultak ki a szakszervezeti bizalmi testületek, amelyek a szakszervezeti munkát végzik az üzemen belül. Az üzemi bizottságok célja, mint láttuk, más. Az üzemi bizottságokról szóló rendelet azonban feladatukat csak igen lazán körvonalazza, úgy, hogy az üzemi bizottságok úgyszólván a maguk erejére voltak utalva. A szakszervezeti irányítás is igen nagy nehézségbe ütközött, hiszen üzemenként kellett az üzemi bizottságok feladatait meghatározni és a megfelelő taktikát megválasztani. Az üzemi bizottságok munkája igen nehéz és sokszor tették magukat népszerűtlenné az infiació alatt azzal, hogy a munkásságot kitarásra és mérsékletre intették. Sok zavart okozott az üzemi bizottsági rendelet homályossága, melyet mindenki úgy magyarázhatott, ahogy akart. Súlyosbbitotta a helyzetet az a tény, hogy néha nem a munkásság legmegfelelőbb elemei kerültek be az üzemi bizottságba. Így alakultak ki az üzemi bizottsági királtságok, fokozódtak az értelmiség ellenes kilengések stb. Leváltásuk néha pártszempontok miatt lehetetlen volt. A stabilizáció után az üzemi bizottságok feladata eltolódott a szociális síkról, a termelés ellenőrzése felé, s ezzel kezdték tényleges hivatásukat betölteni. Az új üzemi bizottsági választás kitette az oda nem való elemeket és ezután az üzemi bizottságok nagyban és egészben megállották helyüket. Felmerül a kérdés, hogy az államosítások után mi legyen az üzemi bizottságok feladata, van-e szükség egyáltalán üzemi bizottságra? A szakszervezetek szerint az üzemi bizottságokra továbbra is szükség van, csak feladatuk változik meg. Nincs szükség ezután a munkaadó politikai ellenőrzésére, de szociális téren komoly feladataik vannak. Mindenestre szükség lenne egy új üzemi bizottsági rendeletre, mely világosan és egyértelműen meghatározná az üzemi bizottságok jogait és köteleességeit.

Az üzemi bizottságokról mondottak többé-kevésbé érvényesek a bizalmi testületekre is. Itt is a főhibák a gyenge minőségű tagok bekerülése és az üzemi bizottságokkal való hatásköri villongások voltak. Az előbb említett rendelet kibocsátása ezt is orvosolná.

Külön kell beszélni a szakszervezetek szerepéről az oktatás

terén. Ez az oktatás két-irányú: egyrészt ideologiai, másrészt szakmai.

Az ideologiai oktatás komoly méretekben folyt már az előző időkben is, bár az akkori rendszer rendőrsége igyekezett ezeket az előadásokat, összejöveteleket megakadályozni. Az ideologiai oktatás azonban hatalmas erkölcsi erőt jelentett a szakszervezeteknek, ezért természetes, hogy a felszabadulás után fokozott figyelmet fordítottak rá. Mégis azt látjuk, hogy a legkevesebb eredményt itt tudták a szakszervezetek elérni. Ennek érthető okai voltak. Egyrészt magyarázható a rossz életviszonyokkal, melyek a munkásság figyelmét az elméleti kérdésektől elvonták, másrészt nem állt kellő oktatógárda sem rendelkezésre. Lerontotta az oktatás hatását a két munkáspárt eltérő ideológiája is, mely a pártok egyesüléséig több kérdésben lényegesen eltért. Mindeme nehézségek csökkenésével mindinkább előtérbe kell hogy lépjen az ideologiai oktatás jelentősége, mely elsősorban alkalmas arra, hogy a szakszervezetek erkölcsi befolyását és súlyát biztosítsa.

A szakszervezeti oktatás másik területe az ú. n. szakmai oktatás, a munkásság szakmai továbbképzése. A magyar munkásság a háború előtt kiváló volt, külföldön is keresték, de a háború következményeként, a szakmunkásság nivója erősen lecsökkent. Pedig a nivó emelésére soha olyan szükség nem volt, mint most. A szakszervezetek tanfolyamok, előadások tartásával igyekeznek segíteni. Kívánatos lenne a népszerűen megírt szakmai továbbképzést szolgáló könyvek széles körben való terjesztése, mint ez pl. Jugoszláviában történik. Másik kérdés a betanított munkások kérdése. Meg kell adni a betanított munkásoknak azt a lehetőséget, hogy szakmunkásokká váljanak. A szakszervezeteknek egyik feladatát kell, hogy képezze annak elbírálása, hogy milyen körülmények között lehet a betanított munkás szakmunkás nélkül, hogy ez a szakmai színvonal csökkenéséhez vezetne. Ugyancsak a továbbképzéshez tartozik a munkásság felsőfokú képzése és általános szellemi nivójának emelése. Ezen a téren történt talán a legtöbb. Bebizonyosodott, hogy azok, akiknek módjuk van ilyen tanfolyamokat látogatni, meglepő eredményeket képesek felmutatni.

Itt kell még megemlékezni a szakszervezeti oktatás más területéről, a Szakszervezeti Tanács főiskolájáról és a szakszervezeti vezetőképzőről. A szakszervezeti mozgalom állandó fejlődése szükségessé teszi a nem dogmákon nevelődött, hanem az adott körülményekhez és problémákhoz alkalmazkodni tudó megfelelő elméleti felkészültségű vezetők folytonos képzését.

Meg kell említeni a szakszervezeti sajtót is. Ma már minden

szakszervezetnek megvan a maga lapja. Ha megnézzük ezeket a lapokat, akkor azonban meg kell állapítanunk, hogy legtöbbjük nivója gyenge. Feltétlenül emelni kell a nivót, s ennek elérése érdekében minél szélesebb rétegeket kell bekapcsolni a sajtó életébe. Szükséges, hogy a vezetők elzárkózása megszűnjék és a munkásságot érintő fontos kérdések fokozott megvitatást nyerjenek a szakszervezeti sajtóban is.

A mai szakszervezetek egyik központi kérdése a szervezeti kérdés. Ennek két irányzata van: 1. a szakmai szervezkedés és 2. az ipari szervezkedés. A szakmai szervezkedés a múlt általános szervezkedési formája. Ma azonban nem megfelelő, mert alkalmas a szakmai sovinizmus felélesztésére és ennek következtében a munkások egyes csoportjainak szembeállítására. A szakmai szervezkedés folytatása a „Trade unionism”-nak, melynek megteremtői az angol szakszervezetek. Ezek azonban csak a szakmunkásoknak kedveznek, s így egy munkárisztokráciát termelnek ki, mely a munkásosztály harci képességét jelentősen csökkenti. A szakmai szervezkedés az oka annak is, hogy egy nagy üzemben, pl. a Weiss Manfred-ben 28 féle kollektív-szerződés kerül alkalmazásra, ami súlyos zavarok okozója.

Mindeme hátrányok vezettek az ipari szervezkedéshez, melyre a magyar szakszervezeteknek is át kell térni, ha nem akarnak elmaradni a fejlődéstől. Az ipari szervezkedésre való áttérés azonban csak akkor lehetséges, ha előbb az egyes kis rokonszalmák egyesülnek.

Az előbbiekkal szorosan kapcsolódó kérdés az értelmiségi szakszervezetek kérdése. Az előző rendszernek sikerült az értelmiség túlnyomó részét meggyőzni, hogy érdekeik a munkásság érdekeivel ellentétesek. Ezért az értelmiség ellenségesen tekintett minden baloldali mozgalomra. A politikai fordulat készületlenül érte az értelmiséget. Az értelmiség félrehúzódtott s csak lassan kezdi megérteni, hogy érdekei közösek, a munkásság érdekeivel. Másrészt a munkásság eleinte igen bizalmatlan volt az értelmiséggel szemben. E két ok miatt is szükség volt az értelmiségi szakszervezetek felállítására, mely tagjainak védelmet nyújthatott egyes túlzó kilengések ellen. Ma már az értelmiségi szakszervezetek befejezték ezen a téren hivatásukat. Megszerelték a munkásság bizalmát és elvégezték az értelmiség ideológiai nevelését. Így semmi sem áll útjában az ipari szervezési formára való áttérésnek.

A szervezeti kérdések kapcsán kell megemlékezni egy új magyarországi jelenségről, a paraszt-szakszervezetekről, a Földmunkások és Kisbirtokosok Szövetségéről, mely csak hosszú politikai

küzdelmek után tudott kibontakozni. Jelentősége különösen kollektív szerződésnek kötésével és a munkaközvetítés megteremtésévé emelkedik ki.

A szakszervezeti szervezkedés kérdésével kapcsolatban meg kell emlékezni a szakszervezeti mozgalom felépítéséről nemcsak a magyar, hanem világviszonylatban is. A szakszervezeti mozgalom legkisebb egységei az egyes szervezetek, melyek vagy szakmai vagy ipari szervezetek. Az egyes szakszervezeteket egy országon belül a Szakszervezetek Országos Szövetsége, a közismerten Szakszervezeti Tanácsnak nevezett szerv fogja össze. A Szakszervezeti Tanács az egyes szakszervezetek által nagyságuk szerint beküldött képviselőkből áll, mely elvi kérdésekben illetékes. A végrehajtó szervezet vezetője az elnök és a főtitkár. A Szakszervezeti Tanács fenntartásáról az egyes szakszervezetek járulékkal gondoskodnak, mely a hozzájuk befizetett járulékok 5—10%-a között mozog. Az egyes országok szakszervezeti szövetségét a Szakszervezeti Világszövetség fogja össze. A Szakszervezeti Világszövetség nemzetközileg elismert szervezet, de nem tagja az UNO-nak, s minden eddigi kísérlete, hogy az UNO-ba teljes jogú tagként felvegyék, kudarccal végződött. Hasonlóképpen ellentét van a Szakszervezeti Világszövetség és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal között, mely utóbbi a szakszervezetek szerint mai felépítésében nem alkalmas arra, hogy a világ dolgozóinak bizalmát bírja.

Általában a szakszervezeti mozgalom egyik lefőbb sikere a kötelező szakszervezeti munkaközvetítés elrendelése. A munkaközvetítés eleinte iparszerűen üzött foglalkozásként alakult ki, de az ezzel járó visszásságok és uzsora arra indították a munkáltató és a munkavállaló szervezeteket, hogy a munkaközvetítést maguk vegyék a kezükbe. Így alakult ki először a szakmai típusú munkaközvetítés. A szakmai munkaközvetítés azonban csakhamar a munkaadók és munkavállalók harcává vált, mert a nagyobb hatalom birtokosa állapíthatta meg a munkafeltételeket. Hazánkban az első állami felügyelet alatt működő munkaközvetítő 1900-ban nyílt meg. Vezetésében a Szakszervezeti Tanács is szerephez jutott, de a Kereskedelemügyi Minisztérium a Tanács minden küzdelmét hiábavalóvá tette. Így a munkaközvetítés mint állami monopólium csak 1945-ben szűnt meg és került a szakszervezetek kezébe. Az erről szóló rendelet a szakszervezeti munkaközvetítést mindenkire kiterjeszti, tehát nemcsak szakszervezeti tagokra és kifejezetten kimondja, hogy a szakszervezetek kötelesek a jelentkezés sorrendjében a náluk nyilvántartásban lévő munkanélküliek közül megfelelő munkaerőt kiközvetíteni, tekintet nélkül arra, hogy a soron következő munkanélküli tagja-e a szakszervezetnek,

vagy sem. Ez természetes is, hiszen a szakszervezetekbe való belépés szabad, s a kívülállók nem részesíthetők oly hátrányban, mely gyakorlatilag az éhhalállal egyenlő. Hibája azonban a rendelkezletnek, hogy lehetővé teszi az ú. n. személyszerinti kikérést, azaz azt, hogy bármely vállalat valamely megnevezett személyt kérjen kiközvetítésre és ezzel a rendelet bő lehetőségét nyújt a protekció érvényesülésének és egyben lehetetlenné teszi a munkaerőgazdálkodás megszervezését. Pedig a munkaerőgazdálkodás mind a helyenként már jelentkező szakmunkáshiány leküzdésére, mind pedig a nagyobb munkanélküliség elkerülésére nagyon szükséges. A szakszervezeteknek sikerült a stabilizáció után a nagyobb munkanélküliséget elkerülni azzal, hogy nem engedték meg a tömeges elbocsátásokat. A szakszervezeteket e felfogásukban az vezette, hogy az infláció alatt a dolgozók az üzemeket úgyszólván ingyen építették fel és ezért méltányos az, ha az átmeneti idő terhét a vállalkozók viselik. A munkanélküliség további enyhülését hozták a szakszervezetek kezdeményezéseire a Gazdasági Főtanács által engedélyezett hitelkeretből a minisztériumok útján végzett közmunkák, amelyek 82.000 munkást foglalkoztatnak átlag 31 napig. Ennek ellenére ezidő alatt, azaz 1946 augusztus és 1947 január között a munkanélküliek száma 31 ezerről 54 ezerre nőtt. A látszólagos növekedés egyik oka az, hogy az eltelt idő folyamán sok olyan munkanélküli jelentkezett kiközvetítésre, akik az első nyilvántartásban nem szerepelnek. A valószínű munkanélküliség ennél a nyilvántartott adatnál valószínűleg kisebb, mert sok ezerre tehető azoknak a száma, akik továbbra is több listán vannak nyilvántartva. A munkanélküliség legnagyobb mértékű a mezőgazdaságban, aminek nyilvánvaló oka az aszály. Az iparban a szállítók, a vasipar és a magánalkalmazottak terén van a legtöbb munkanélküli. Ha a munkanélküliek számával egybevetjük a közvetítések számát, mely havonként 16—37.000 között változik, azt látjuk, hogy átlagban két havonként az egész munkanélküli állomány elhelyezkedést talál. Sajnos, az OTI és MABI be- és kilépések nagy számából arra kell következtetni, hogy a foglalkoztatottak tekintélyes része nem dolgozik rendszeresen. A legújabb munkaközvetítői adatok arra mutatnak, hogy mindinkább nő a szakmunkások iránti kereslet, a bennük mutatkozó hiány.

Semmiesetre sem lehet lebecsülendő az az eredmény sem, melyet a szakszervezetek szociális és egészségügyi téren értek el.

Reprezentatív statisztika alapján azt látjuk, hogy az üzemeknek csak 7%-ában van bölcsőde, 20%-ában napközi otthon és 21%-ának van üdülője. Az üzemi konyhákat a munkavállalók 40%-a veszi igénybe. Ezen adatok alapján látható, hogy e téren még sok

a tennivaló. Remélhető, hogy a politikai viszonyok konszolidálódása után rohamos javulás fog mutatkozni.

A szakszervezeti feladatok közül utóljára maradt a legutóbbi időben állandó vita tárgyát képező önkéntes, vagy kötelező szakszervezeti tagság kérdése.

A kötelező szakszervezeti tagság mellett kiálló szakszervezeti vezetők az önkéntes tagság bevezetésével attól tartanak, hogy a szakszervezetek taglétszáma visszaesik és így csökkenni fog a szakszervezetek rendelkezésére álló anyagi erő. Ugyancsak a szakszervezeti kötelező tagság mellett foglalnak állást azok az üzemi bizalmiak is, akik feladatukat teljesen mechanikusan fogják fel és nem törődnek a gondozásukra és vezetésükre bízott munkásság lényeges problémáival. Ezeknek a szakszervezeti vezetőknek komoly gondot okoznak a felvilágosító munkával való szervezés, a meggyőzés útján való tagszaporítás. Világos, hogy ezeknek a szakszervezeti vezetőknek nincsen igazuk.

A szakszervezetek nevükben viselik a „szabad” szót és ez a szó azt is jelenti, hogy a szakszervezetekben való tagság senkire nem lehet kötelező, a szakszervezetekbe mindenki saját, önkéntes elhatározásából kell, hogy belépjen. A magyar dolgozókat meggyőződésük vezesse a szakszervezetekbe.

Szakszervezeteink, különösen az utóbbi időben, a legtöbb helyen már átvették ezt az irányvonalat és fokozatosan térnek át a szabad szakszervezeti tagság helyes útjára. Az önkéntes szakszervezeti tagság sokkal nagyobb vonzóerőt jelent a szakszervezetek számára, mint a kötelező tagság, ugyanakkor pedig biztosítja, hogy a szakszervezeti vezetéssel, a szakszervezeti gondolattal egyet nem értő dolgozók a szakszervezeten kívül maradnak és így a szakszervezetek sokkal tisztultabb arcvonalon vehetik fel a küzdelmet a szakszervezet ellenes elemekkel, mintha, kötelező tagság esetén, a szakszervezeti mozgalomnak ezen ellenfelei, mint szakszervezeti tagok léphetnek fel.

A Szakszervezeti Tanács is állást foglalt a szabad tagság mellett és nem kétséges, hogy ha a szakszervezetek helyes politikát kívánnak követni, akkor erre az útra kell térniök.

A szakszervezeti mozgalom 1945 óta nagy változásokon ment keresztül. Komoly nehézségekkel kellett megküzdenie ahhoz, hogy a szakszervezeti mozgalomban részt nem vett széles dolgozó rétegeket a helyes útra vezesse.

A 3 év során szerzett tapasztalatok helyes felhasználásával, a marxista-leninista ideológia szellemében fogják a szakszervezeti vezetők új sikerekre vezetni a magyar szakszervezeti mozgalmat.

Lakatos Béla.

KÖZLEMÉNYEK.

A totozás gazdasági hatásai.

A páhis mellett a circensesről való gondoskodás az államvezetésnek régi gondja. A sportolás iránti érdeklődésnek a tömegekben lappangó és csupán ritkán felszínre bukkanó játékszenvedéllyel való kapcsolatbáhozatala hozta létre az embersport eredmények előrelátására építő totalizátor-kassza intézményt, a gyors népszerűsége szert tett „toto“-t. Közelfekvő az a gondolat, hogy ez az intézmény nem csupán azáltal vált be, hogy népszerűvé lett és így nyilván egy tömegszükségletet elégít ki, hanem azáltal is, hogy ezzel összefüggésben számottevő bevételt biztosít a Kincstar számára.

A következő fejtegetések távolról sem kívánnának állást foglalni a tekintetben, hogy a totozás intézménye az állampénzügyek, a tömegszórakoztatás vagy akár a sport iránti érdeklődés felkeltése szempontjából hasznos, kívánatos és bevált-e vagy sem. Csupán néhány olyan szempontra kívánnánk a figyelmet ráirányítani, amelyek talán figyelmen kívül maradnak és amelyek egyidejűleg alkalmasak annak bemutatására, hogy a gazdasági jelenségek összefüggése mily szoros és hogy a gazdasági életbe történő bármiféle beavatkozás következményei szerteágazóak, amit a közgazdasági gondolkodás sémáinál mindenkor figyelembe kell venni.

A totozás gazdasági hatásai nagyon sokfélék.

A közgazdasági gondolkodás alapvető tétele, hogy adott mennyiségből valamely célra csak úgy juttathatunk többet, ha a többet valamely más céltól vonjuk el. Ez történik a totozásnál. A Postatakarékpénztárhoz a toto-szelvényekért befolyó pénzt más felhasználás elől vonják el. A továbbiakban számpéldaképpen azt fogjuk feltételezni, hogy egy-egy héten egymilió embersportfogadási szelvény kerül forgalomba, összesen 3,300.000 Ft értékben, továbbá, hogy ennek az összegnek felhasználása az embersportfogadás első tizenegy hetének eredményei¹ szerint történik. Az egyszerűség kedvéért azt is feltételezzük, hogy az egész összeg egyetlen felhasználási módtól vonatik el, ami nyilván téves, de mégis leegyszerűsítve jelzi azt, hogy minő fajta hatásokkal és következményekkel kell számolni. Egyszerűség kedvéért tehát, és arra való tekintettel, hogy a totozásban résztvevő tömegek a fiatal évjáratokhoz tartoznak, feltesszük — bár a feltevés természetesen túlzás, — hogy a heti 3.3 millió forintot az

¹ V. ö.: *Gazdaságstatisztikai Tájékoztató*: II. évf. 1. szám, 63. lap.

érdekeltek úgy teremtik elő, hogy kevesebb cukorkát és csokoládét vásárolnak, mint korábban. Hogy ez így van, azt igazolja, hogy a tokozás bevezetése óta a cukorka- és csokoládéárusok forgalma jelentősen visszaesett. Annak következtében, hogy hetenkint 3.3 millió forinttal kevesebb cukorkát és csokoládét lehet eladni, a cukorka- és csokoládéárusok forgalma visszaesett. Kénytelenek alkalmazottaik egy részét elbocsájtani és saját kiadásaikat korlátozni. A cukorkaüzletekbe befektetett tőke egy része hibás tőkeirányításnak bizonyul és ennek is van hatása, így pl. új üzletberendezések létesítésénél tartózkodás fog mutatkozni, ez visszahat az asztalosiparra, stb.

Másrészt figyelmet érdemel, hogy a cukorka- és csokoládé tápszer is. A gyermek, aki eddig cukorkát és csokoládét evett, most éhes marad és otthon esetleg lekváros kenyeret kér. Ez fellendíti a gyümölcsfogyasztást, további hatásában emelheti a baracknak és más gyümölcsöknek árát és mindez előidézheti a gyümölcsösöknek kiterjesztését.

A csokoládé külföldről importált kakaóbabból készül. A kisebb kakaóbabimport devizákat szabadít fel más felhasználásra, vagy feleslegessé tesz bizonyos exportokat, melyeket csupán kakaóbabimport indokolt és tett szükségessé.

A toto bevételének 39%-a került a nyertők között kifizetésre. A többletből 21%-ot a költségek vettek igénybe 40% pedig megosztott az Állami sportalap, a Posta és a Kincstár illetékbevétel részesedése között, ideszámítva az 5%-os nyereséget is. Ez a 40% minősül tehát a teljes nettó kincstári részesedésnek. A nyereseményként kifizetésre kerülő 40% azonban nem jelenti annak a piaci keresletnek legalábbis részbeni visszaállítását, amelynek elterelését jelenti a toto-szelvények megvásárlása. Egy-egy szelvény ugyanis 3.30—3.30 forintot von el a vásárlótól, míg a nyeresemény egy-egy személynek lényegesen nagyobb, szerencsés esetben több százezer forintot juttat. A szelvény vásárlására költött 3.30 Ft a cukorka- és csokoládéárusoktól von el keresletet. Az egy-egy személynek kifizetett több tízezer vagy százezer forint viszont egész más jellegű új keresletet teremt meg. Ez az új kereslet túlnyomórészt alighanem ruházati és lakásberendezési cikkek, esetleg kerékpár felé terelődik, nagyobb nyereség esetében házépítésre vagy vásárlásra, kisebb birtokszerezésre teremt majd új keresletet. Mindez a termelés vonalán tesz egy adaptációs folyamatot szükségessé, amelynek termeléspolitikai, piaci és továbbgyűrűző hatásai vannak. Ezek elsősorban az ingatlanpiacon jelentkezhettek, de az azon végbemenő áremelkedések megélénkíthetik az építkezési tevékenységet is. Ezáltal az építkezési iparok munkásainak a helyzete javul, ugyanakkor, amikor a cukorka-

és csokoládégyárak, valamint kereskedések alkalmazottainak helyzete romlik. A számításba veendő hatások nehezebb gondolhatók végig. A cukorka- és csokoládégyárak, valamint a cukorkaüzleti elárusítók rosszabb keresete következtében fogyasztási visszaesés jelentkezhetik például a textilkereskedelemben. Ezt ugyan ellensúlyozhatja a totói nyerők által keletkező új kereslet, valamint az a kereslet, amely azáltal keletkezik, hogy a nagyobb nyerők ingatlanvásárlásai következtében az építkezési iparok foglalkoztatása megjavul, de mindezzel mégis keresleti eltolódásoknak is kell bekövetkezniök, mert az előbbieket és utóbbiakat másfajta textiliákat kívánnak vásárolni.

Nem érdektelen azonban a szorosán vett államháztartási hatásoknak taglalása sem. Első pillanatban úgy vélnénk, hogy a totozásból származó kincstári bevétel egy valóságos többletet jelent, amely tekintetében éppen ezért bizonyos könnyelműséggel is lehet rendelkezni és amelyet ezért a közületi szükségletek szempontjából nem elsőrendű fontosságú célok kielégítésére is lehet áldozni. A közelebbi vizsgálat meggyőz arról, hogy ez a feltevés sem egészen helytálló. Ha igaz az a feltevés, hogy a közönség által a totozásra fordított pénz a cukorka- és csokoládévásárlástól vonatik el, úgy figyelembe veendő az, hogy ezáltal jelentős bevételi kiesés is jelentkezik az államkincstárban. A cukorkát jelentős fogyasztási adó és kincstári haszonrészesedés terheli, amelynek összege több, mint az eladási ár 50%-a.² Ha tehát a totozásból hetenkint 3,3 millió forint

² a) 1 kg. savanyú cukorka detail eladási árából (32.— Ft) a kincstár részesedése:

Ipari cukoradó, fogyasztási és forgalmiadó	
együtt	9.32 Ft
Termelői forgalmiadó	2.26 „
Eladási forgalmiadó	2.88 „
Társulati adó	1.92 „
Munkabér utáni terhek	— .38 „
	<hr/>
összesen:	16.76 Ft = 52.4%

b) 1 kg. csokoládé detail eladási árából (106.— Ft) a kincstár részesedése:

60 dkg. kakaóbab után lefölözés à 29.70	16.92 Ft
Vám- és vámforgalmi adó à 5.—	3.— „
60 dkg. cukor után ipari cukoradó, fogyasztási és forgalmiadó à 9.32	5.60 „
Termelői forgalmiadó	13.18 „
Eladási forgalmiadó	9.54 „
Társulati adó	6.36 „
Munkabér utáni terhek	— .85 „
	<hr/>
összesen:	55.45 Ft = 52.3%

A csokoládé csomagolásával felmerülő kincstári részesedés nem állapítható meg. Ez azonban — feltehetőleg — elhanyagolható.

— folyik be és ebből 1.3 millió forint (40%) a kincstári nyereség, ezzel szemben azonban a cukorka- és csokoládéárusok heti forgalma 3.3 millió forinttal csökken, így — mert a cukorka eladási árának 52%-a az adó — a heti 1.3 millió forintos kincstári bevétellel heti 1.6 millió forintos bevételei kiesés áll szemben, amiről meg szoktak feledkezni.

Ez a gondolatmenet a hatásokat csupán részben vázolja. A nyeremények elköltésénél például szintén keletkeznek kincstári bevételek stb. Feltehető az is, hogy ha hetenkint 3.3 millió forintot költenek totozselvények megvásárlására, úgy az eddigi kereslet átírányulása ennél lényegesen nagyobb összegű, mégpedig annak következtében, hogy a totozás megélénkítette a sportesemények iránti érdeklődést, így többen járnak most sportmérkőzésekre, több sportujtságot vásárolnak, stb. Az ilyen célra felhasznált összegek is elvonatnak eddigi felhasználásuktól és az ezáltal egy keresletátírányulást teremtenek, amelynek mind piaci, mind államháztartási hatásai vannak. Természetesen túlzott azt feltételezni, hogy a totozásra költött összeg kizárólag a cukorka- és csokoládéfogyasztást csökkenti. Feltehetőleg más fogyasztástól is elvon pénzt, így talán a mozitól, a dohányzástól, a szeszes italok fogyasztásától, stb. Mindez a valószínűséget befolyásolja, de a hatások megvizsgálásánál alkalmazandó gondolkozási sémát változatlanul hagyja. Ezzel összefüggésben talán azt is meg lehet említeni, hogy a totozás esetleg csökkenti a kártyajáték iránti szenvedélyt. Azonban ez a piaci kereslet módosulásának szempontjából elhanyagolható körülmény. A kártyajáték ugyanis csupán akkor teremt vásárlóerőelvonást, ha maga a kártyázás költséges, tehát nyilvános helyen történik, ahol a kártyázással összefüggésben adót és más díjat kell fizetni, s.b. Ha ilyen költség nem merül fel, úgy az, amit az egyik elveszít, a másiknál nyereségként jelentkezik és ezáltal a piacon jelentkező kereslet összetétele és iránya, feltételezhetően, nem nagyon módosul.

Az előadottak nem azt bizonyítják, hogy a gazdasági életbe nem szabad beavatkozni, hanem azt igazolják, hogy a gazdasági életbe való mindehennemű beavatkozás egy új tagozódási rendet teremt, amelynek során másodlagos, harmadlagos és azon túlmenő következmények jelentkeznek, amelyeknek eredményeit mind fel kell mérni ahhoz, hogy az alapintézkedéseknek helyességét el tudjuk bírálni. Ezeknek a hatásoknak megítélése szemlélet kérdése, de elbírálásukat az is megnehezíti, hogy ezek részben kedvezőeknek, részben kedvezőtleneknek minősíthetők, amikor is a döntésnél figyelembe kell venni, hogy az utóbbiakat az előbbieknek biztosítása érdekében el kell viselni.

Varga István

Gondolatok korunk társadalmi átalakulásá- nak kérdéséhez.

Az a megállapítás, hogy a rendkívül labilis társadalmi helyzet, melyben világszerte már néhány évtizede élünk, két stabilabb, az egyensúlyhelyzetet jobban megközelítő társadalmi rend közötti átmenet jellegzetessége, ma már nem is közhely, hanem egyszerű ténymegállapítás. Fél századdal ezelőt azonban kiáltás lett volna a pusztában. Megértéséhez a társadalmi történésbe való hatalmas erejű betekintés kellett akkor még, amikor *Marx* a „Kapital“-ját megírta. Ma már olyan elmélettel is találkozunk, mely valószínűnek tartja, hogy a „kapitalizmus“-nak nevezett jelenségcsoport körülbelül másfél évszázadot felölelő korszaka nem volt más, mint két stabil társadalmi rend, vagy mondhatnánk két általánosan elfogadott, univerzális hatályú társadalmi értékrendszer közötti átmeneti állapot különösen hányatott, ingadozó korszaka. *Schumpeter* legújabb munkájában¹ p. o. arra az álláspontra helyezkedik, hogy a kapitalizmus nem tekinthető önálló korszaknak. Az a társadalmi osztály ugyanis, amelyik a kapitalizmus idejében a társadalom szerkezetére ráütötte bélyegét, a polgárság, szerinte nem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyek az uralkodás eredményes és tartós gyakorlásához szükségesek. Pareto² szóhasználatára, melyet *Schumpeter* nem használ, lefordítva, a kereskedői társadalomban, a polgári osztály által kialakított társadalmi rendszerben, olyan egyének alakítják a társadalom intézményeit és a társadalom alakját általában, melyekben a kombináció reziduumaiban túlsúlyban, ezek pedig nem értenek az uralkodáshoz elegendhetően szükséges erőszak kellő használatához.³ Az ezekben az egyéneknél túlsúlyban lévő reziduumokból származó derivációkból kialakított elméletek pedig nem tartalmaznak olyan értékrendszert, melynek elfogadására a társadalom többi rétegei hajlandók lennének. Ennek okára lejjebb még rátérünk. Mindkét körülményből *Schumpeter* azt a következtetést vonja le, hogy a polgári osztály önmagában nem is lett volna képes olyan társadalmi fegyelmet fenntartására, ami a társadalom mechanizmusának annyira sima működését garantálja, amilyen szükséges volt a kapitalizmus teljesítményeinek megvalósításához.⁴ A kapitalizmus korszaka valójá-

¹ *J. A. Schumpeter: Capitalism, Socialism and Democracy. New York, 1947.*

² *Pareto: Traité de Sociologie Générale. Paris, 1917.*

³ *V. ö. Theiss Ede: Közgazdaság és társadalom a törvénykutató módszer megvilágításában. 7. pont. Közgazdasági Szemle 1944.*

⁴ *Schumpeter, id. m. 12. fejelet II. pont.*

ban szimbiózis volt a régi arisztokratikus osztály és a polgári osztály között, ahol utóbbi hatalomban, az értékrendszer determinálásában és az intézmények ki- és átalakításában csak fokozatosan került — a nemesség privilegiumainak hivatalos elforrása után is — vele szemben túlsúlyba: és a kapitalizmus hanyatlása, politikai légkörének romlása és társadalmi szerkezetének oszlása evvel a folyamattal párhuzamosan halad. Ennél az állításhat természetesen figyelembe kell venni az „elitek körforgását“, vagyis úgy a polgári osztály, mint az arisztokrácia a kapitalizmus idejében is állandóan felszívott magába új embereket és régieket kilökött. De a kapitalizmus szerkezetének „acélváza“ még mindig feudális anyagból állt: az állami hivatalok, a katonaság, a bel- és külpolitika vezető helyeit és pozícióit nagyrészt kapitalizmus előtti értékrendszerben érző és gondolkodó emberek töltötték be, akik a polgári érdekek végrehajtó közegei voltak ugyan, de életformájukban tőle különböztek és tudatosan távortartották magukat tőle. Éppen nálunk, Magyarországon, nem is olyan nagyon szükséges kihangsúlyozni, hogy a kapitalizmus (1867—1944) korszaka e két osztály aktív szimbiózisából állt. De nem kevésbé így volt ez akár Angliában, akár Franciaországban.

Ha tehát valóban ilyen átmeneti korban élünk, olyannyira, hogy ma már mindenki észrevette, felmerül — és valóban hivatottak és nem hivatottak beszéd- és írástémáját képezi mindenütt a világon — az a kérdés, hogy hova „megyünk át“ a kapitalista — vagy feudális — korból? Ennek a kérdésnek megválaszolását kétféleképpen lehet megközelíteni. Az egyik megoldási mód — és ezt követik a napi politikusoktól eltekintve igen tekintélyes és komolyan vevődő helyről jövő megoldási kísérletek is — ismét Pareto szóhasználatával „derivációkat“ állít fel. Vagyis tudatosan vagy tudat alatt bizonyos politikai meggyőződés vagy világnézet által adoott, nem racionális elemekből származtatott premiszákból kiindulva felépítik a kívánatosnak tartott társadalmi rend vázát, vagy tervrajzát és igyekeznek azután kimutatni, hogy a tényleges fejlődés annak megvalósítása felé tendál, vagy — több reális érzékkel — hogy az emberiségnek tudatos akarati elhatározással olymódon kell cselekednie, hogy ennek a társadalmi rendnek megvalósítását elérje. A legkiválóbbak ezek közül a kutatók közül ragyogó logikával és átfogó képzettséggel elemzik ki a fennálló rend hiányait és hibáit és olymódon értékes hozzájárulást nyújtanak a kapitalizmus elemzéséhez, sőt némelyik ugyanezt teszi bizonyos alternatív javaslatokkal is, legszívesebben a szocializmussal. A javasolt megoldás azon-

ban minden esetben feltárja az elfogulatlan (unbiased) olvasó előtt „deriváció“ jellegét. Ide sorolhatók p. o. Röpke,⁵ Huizinga,⁶ Hayek,⁷ Hawtrey⁸ és a korporatív rendszer szószólói. Ezek közül Röpke a *harmonisztikus*, Huizinga a *katolikus-keresztény*, Hayek pedig a *liberális* világnézet híve.

A megoldás másik módjával már jóval ritkábban találkozunk. Ez a módszer a *Pareto* által *logiko-experimentálisnak* nevezett eljárás, mely „tapasztalati tényekből logikai következtetés útján vezet le bizonyos egyöntetűségeket (uniformitét).“⁹ Ilyen előttem csak kettő ismeretes, nevezetesen *Burnham*¹⁰ munkája és *Schumpeter* idézett műve. Előbbinek komoly fogyatékosága, hogy szerzője történelemtanár, azaz gazdaságelméletileg néha fájóan képzetlen, ami bizonyos elemi összefüggések téves meglátását vonja maga után. Bizonyos megállapításaira azonban még utalunk. Annál nagyobb jelentőségű *Schumpeter* műve, mely a világ szakirodalmában komoly feltűnést keltett és parancsolóan kívánja, hogy ismertetésével és méltatásával bővebben foglalkozzunk.

Schumpeter könyvének mottója lehetne az a mondat, melyet egy másik munkája előszavában leírt: „Ennek a munkának eredményeit sokan szocialista pártok melletti vagy elleni fegyverek szempontjából tekintik és ítélik majd meg. Nem ez volt azonban szándékom és remélem, hogy vannak emberek, akik képesek társadalmi történések tudományos leírására tudományos szellemben.“¹¹ A könyv öt részre tagozódik. Az első részben *Marx* elméletét bírálja és méltatja, a második rész a kapitalizmus teljesítményét elemzi és társadalmi rendszerét bírálja, a harmadik rész a szocializmus működőképességével foglalkozik, a negyedik a demokrácia elméletét adja, valamint annak összeegyeztethetőségét vizsgálja a szocialista társadalmi berendezkedéssel, az ötödik rész végül a szocialista mozgalom rövid történetét vázolja. Ez utóbbival, mivel nem tartozik a tárgyhoz, nem foglalkozunk bővebben.

Szocializmussal foglalkozni *Marx* művének figyelembevételével, sőt alapos tanulmányozása nélkül nem lehet. Mindeh, a szocializmus problémáit tárgyaló munkának szükségszerűen *Marx* művének

⁵ *Röpke*: Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart. Zürich, 1942.

⁶ *Huizinga*: A holnap árnyékában. Ford.: Garzuly Mária. Bp. 1938.

⁷ *Hayek*: The Road to Serfdom. London, 1944.

⁸ *Hawtrey*: Economic Destiny. London, 1944.

⁹ *Theiss*: id. m. 504. o.

¹⁰ *Burnham*: The Managerial Revolution. New York, 1941.

¹¹ *Schumpeter*: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. München, 1935. IX. o.

méltatásával, illetve bírálatával kell kezdődnie. Ez a meggondolás készítette *Schumpetert* is arra, hogy könyvét a látszólag nem szorosán a tárgyhoz tartozó Marx-fejezettel kezdje. *Marx* művének jelentőségét két szempontból lehet és kell méltatni. Az egyik szempont a szocialista mozgalom fejlődésére és alakulására gyakorolt döntő hatása, a másik pedig tanának igazságtartalma. Előbbivel *Schumpeter* csak futólag foglalkozik. Annál részletesebben veszi vizsgálat alá *Marx* tanrendszerének egyes részeit és tételeit a modern gazdaságelmélet szémszögéből. Nem köve hetjük részleteiben ezt a bírálatot, mely nem marxista tollából eddig a legtárgyilagosabb *Marx* kritikának minősíthető és annál jelentősebb, mivel a világ egyik legelsőrendű elméleti közgazdájának tollából származik. Végeredményben *Schumpeter* két részre bontja *Marx* rendszerét: az egyes elméleti tételekre és a meglátásra, „vizió“-ra. Azt a megállapítást teszi, hogy minden egyes tantétele — eltekintve a csak rudimentér alakban található konjunkúraelméletétől — ugyan nem hibás, de elavult. A gazdaságelmélet ma a *Marx* által vizsgált összes problémákat konzisztensebb, egyszerűbb és éhnel fogva „igazabb“ elméletekkel tudja magyarázni. Ez magától is értetődik, ha figyelembe vesszük, hogy *Marx* a klasszikusok, elsősorban *Ricardo* tanítványa volt és a klasszikusok elmélete ma már szintén elavult. Legyen szabad *Marx*, illetve *Ricardo* és a modern gazdaságelmélet „igazságtartalmának“ viszonyának megvilágítására egy bekezdést idézni egy elemi logikai tankönyvből: „Két elmélet egyformán képes lehet bizonyos területen rendszert teremteni. De az egyik elmélet be tudja bizonyítani, hogy a terület különböző tényei az elmélet *suppozícióinak rendszeres konkluziói* alapján állnak egymással kapcsolatban. A másik elmélet azonban csak úgy tud rendszert alkotni, hogy *ad hoc* külön *suppozíciókat* állít fel, melyek semmilyen rendszeres módon hincsenek összekötve. Az első elmületről azt mondjuk, hogy egyszerűbb, mint a második... Egy ebben az értelemben egyszerű elméletet *általánossága* jellemzi. Egyik elmélet ezek szerint akkor egyszerűbb vagy általánosabb, mint a másik, ha az általa vizsgált relációkat az alapvetőnek feltételezett összefüggések *különleges eseként* tudja levezetni, míg a másik erre nem képes.“¹² Éppen ez a különbség a klasszikusok és éhnel fogva *Marx* gazdaságelmélete és a modern gazdaságelmélet között. Nem veszel ennek megállapítása azonban semmit *Marx* tudományos teljesítményéből — mint ahogy *Ricardo* sem lehézeendő, mert nem volt

¹² *Cohen és Nagel: An Introduction to Logic and Scientific Method.* Madon, 1934. 214. o.

p. o. ökonometrikus — ahnál inkább, mivel *Marx meglátásai* ma is igazak és az előtte lebegő tudományos célkitűzés ma is időszerű. Annál rosszabb fényt vet *Marx* azon követőire, akik ma is művének betűjéhez ragaszkodnak és akik vaskalaposága már *Marxot* magát arra a tréfásan elkeseredett felkiáltásra készítette, hogy: „Je ne suis pas Marxiste!”

Marx tanrendszerének ugyanis az a sajátosága, — és ez állítja *Marxot* kora *tudósai* közül is első sorba — hogy meglátásai, megfigyelései a gazdasági és társadalmi élet tendenciáit illetően nemcsak helyesek, de sokkal mélyebbre hatók voltak, mint korában általában. Rendszerének bizonyos hibái onnan származnak, hogy ezeknek a megfigyeléseknek magyarázatára nem talált megfelelő elméleti fegyverzetet és így megoldási kísérleteinél szükségszerűen tévedésekre esett. Vegyünk egy példát. Az a megfigyelés, hogy a kizsákmányolás létezik, hogy a termelés megszervezésének kapitalista módjából folyik és hogy nem tisztán ökonomiai jelenség, hanem hatalmi tényezők, a piacon elfoglalt hatalmi helyzet következménye, ma már minden elméletileg képzett közgazda ismeretanyagához tartozik. Magyarázata azonban nem vezethető le kielégítően a klasszikus, a tökéletes verseny premisszájából kiinduló és az akkori értékelmélettel dolgozó elméletből. *Marx* ezt kísérte meg és ezért nem minden tekintetben megfelelő a kizsákmányolás nála található magyarázata. A határhaszonelmélet és a korlátozott verseny elmélete¹³ segítségével a kizsákmányolás azonban teljesen a gazdaságelmélet többi tételével konzisztensen illeszthető bele a gazdaságelméletbe. Ugyanez áll a nagy gazdasági egységek (big business) és a kapitalista rend összeomlásának és a szocializmus bekövetkezésének elméletére. *Marx* munkájának ezen oldalán felül azonban *Schumpeter* kihangsúlyozza tanításának azt a sajátosságát, hogy már akkor olyan tudományos célt tűzött ki maga elé, mely még ma is megvalósítandó célként lebeg a gazdaságtudomány szeme előtt. Ha ugyanis a gazdasági történelemnek igazán reális elméletéhez akarunk jutni, akkor nem elegendő a tiszta ökonomiára korlátoznunk magunkat, hanem a társadalmi életnek másik, *társadalmi* jellegű összetevőjét is figyelembe kell vennünk.¹⁴ Végül pedig szem előtt kell tartanunk, hogy a társadalmi folyamatok általában és így a gazdasági folyamatok is *időben* zajlanak le. A modern gazdaságkutatók, így *Schumpeter* szeme

¹³ V. ö. *Robinson*: The Economics of Imperfect Competition. London, 1933.

¹⁴ V. ö. *Theiss Ede*: Dinamikai közgazdaságtudomány és társadalmi folyamat. *Közgazdasági Szemle* 1947.

előtt tehát olyan gazdaságelmélet kiépítése lebeg, mely nemcsak a különálló egyedi folyamatok nagy számú elméleteiből áll, hanem ezeknek a folyamatoknak tényleges lefolyását magyarázza, úgy, ahogy összességükben azt a gazdasági történést alkotják, mely minden egyes pillanatban megteremti azt az állapotot, mely önmagában a következő pillanat állapotát meghatározza.¹⁵ Ilyen elmélet kiépítését a konjunktúrakutatás terén igyekszik Schumpeter maga is megvalósítani.¹⁶ És ezt akarta Marx is munkájában az egész közgazdaságra nézve megtenni és így „annyi vitás fogalom szerzője volt egyben az első, aki meglátta azt, ami még ma is csak a jövő gazdaságelmélete”.¹⁷

A második részben a szerző arra a kérdésre keres választ, hogy fennmaradhat-e a kapitalizmus. Erre pedig határozott *hem*-mel felel. Módszeresen kettéválasztja a kapitalizmus vizsgálatát. Előbb *gazdasági* teljesítményével foglalkozik. Ez a rész nagyjából régebbi munkáiból ismert fejlődési elméletének rövid összefoglalását és további kiépítését képezi, melynek sarkpontja a vállalkozó dinamikus szerepe. Szerinte a kapitalista vállalkozó az a tényező, melynek közreműködésén a kapitalizmus nyugszik és akivel a kapitalizmus áll és bukik. Annak a közismert ténynek hosszabb kifejtése után, hogy a kapitalizmus az általános életszínvonalat olyan eddig példánélkül álló mértékben növelte, hogy további ötven évi zavartalan működése esetében mindaz, amit ma nyomornak nevezünk, már csak muzeális értékű lesz és ugyanabba a lomtárba kerül majd, amelyben a gyermekmunka és a 16—18 órás munkanap már van, sőt a munkánélküliség nyomasztó problémája is kielégítően megoldható lesz, rátér ennek a résznek legérdekesebb fejezetére, mely dinamikus vállalkozói elméletének egyenes következménye: monopolelméletére. Szerinte ugyanis a monopóliumok — szemben az általánosan elterjedt véleménnyel — nem sértik a maximális termelés legolcsóbb piacrahozatalának elvét. Eltekintve attól a társadalmilag jelentős vonástól, hogy a kapitalizmus nagy teljesítménye éppen a tömegfogyasztási cikkek előállításában áll — a kapitalizmust nem, az jellemzi, hogy selyemharisnyát termel, hanem, hogy selyemharisnyát termel még a *gyári munkásnő részére* is — és ez csak a *big business* vállalati formájában valósítható meg, nem áll az elméleti tanításnak az a megállapítása, hogy a tökéletes verseny az ár minimalása és a termelés maximalása szempontjából az ideális gazdasági szervezet. A *Cournot*

¹⁵ Hardy: Schumpeter on Capitalism, Socialism and Democracy. *Journal of Political Economy*, 1945.

¹⁶ Schumpeter: *Business Cycles*. 2 kt. New York, 1939.

¹⁷ Schumpeter, id. m. 3. fejelet 7. pont.

nyomán kisarjadzott monopol- és oligopol-elmélet költséggörbéi, melyek azt bizonyítják, hogy a monopolista a maximális nyereséget nem a maximális, hanem annál kisebb termelésnél éri el,¹⁸ ugyanis csak statikus közgazdaság esetében fedik a valóságot, vagyis *short-run* szemléletben. Hosszú távú vizsgálatnál kiderül azonban, hogy a kapitalizmusban, mely az állandó változás, a „teremtő pusztítás” folyamata, a verseny igazában nem ugyanazt az árut előállító vállalatok között áll fenn, hanem új javak, új termelési eljárások, új szervezési formák és a régiek között. Az a vállalati forma, mely a tökéletes verseny sémájában szerepel, nem is lenne képes a tömegtermelésnek és ezzel az életszínvonal emelésének a kapitalizmusban tapasztalt mértékű megvalósítására. Az igazi kapitalista verseny tehát p. o. nem két vasútvonal, hanem vasút és autó, vagy postakocsi és vasút között folyik. A példák száma tetszés szerint szaporítható. Mindazok a „monopolista ármányok” pedig, melyeket a modern kapitalizmus ellelségei (l. *Röpke*) annyira elítélnék, a szabadsághoz vagy védjegyhez hasonló eszközök, melyek az újítást bevezető vállalkozónak lehetővé teszik, hogy a gazdasági haladást szolgáló újításával a piacon lábát megvetesse és fennmaradhasson. *Schumpeter* képével élve, a teremtő pusztítás viharában a monopólium hatalma az a biztosíték, mely a vállalkozót az elpusztulástól megmenti. Teremtő pusztítás alatt éppen azt a folyamatot érti, melynek során a régi módszerek elpusztítása mellett új, jobb módszerek teremődnek. Hogy a monopolista eszközökkel lábát megvető vállalkozó termelvényeit azután mind olcsóbban hozza piacra, azt az autó, műselyem és alumínium példáján vezeti végig.

A big business problémája már átvezet a kapitalizmusról szóló rész második felébe. Ha ugyanis a kapitalizmus gazdasági teljesítménye a történelemben egyedülálló gazdagságot és jólétet teremtett és erre, magára hagyva, tovább is képes lenne, miért fenyeget ez a társadalmi rend mégis összeomlással? Erre a választ implicite már megadtuk. A kapitalizmus ugyanis nemcsak a termelés megszervezésének egyik formája, hanem egyben *társadalmi* rend. Összeomlásának oka pedig az általa teremtett társadalmi légkör fokozódó rosszabbodásában keresendő. Ebben különbözik éppen *Schumpeter* *Marx*tól. Szerinte, mint mondtuk, a kapitalista társadalom hordozója a *vállalkozó* és rajta keresztül a polgári osztály, melynek gerincét a vállalkozók képezik. A big business kifejlődése során azonban a specifikusan vállalkozói funkció — az újítások bevezetése — elszemélytelenedik. Ma már új termelési eljárásokat nem egyes felfedezők egyéni finanszírozása útján vezetnek be új vállalatok erre felépülő

¹⁸ Ld. *Heller Farkas*: Közgazdaságtan. I. k. Budapest, 1945. 50. p.

alapításával, hanem mindeñi igazi nagyvállalatnak ván kutató osztálya, laboratoriuma, ahol fizetett személyzet módszeresen végez tudományos kutatást új termelési eljárások után. Ma már nem kell a fogyasztóközönséget rábeszéléssel, reklámmal stb. új fogyasztási javak használatára, új fogyasztási szokások felvételére ösztönözni, ma az állandó változás már rutinná vált. Általánosságban: a stabil társadalmi rendekben tapasztalható konzervativizmus, mely minden újszerűség elleni ellenséges érzületben nyilvánul meg, a kapitalizmus behatása következtében a változáshoz, labilis társadalmi környezet-hez szokott emberiségből nagymértékben kiölte a változás elleni ellenségeskedést. Mivel pedig a vállalkozónak éppen az volt a szerepe, hogy egyéniségével leküzdje ezt a konzervativizmust, igazi funkciója megszűnt. A „vállalkozó” és a mai „társasági igazgató” közötti különbséget jól lehet a középkori „hadvezér” (Napoleon!) és a mai „vezérkari főnök” közötti funkcionális különbséggel megvilágítani. És a vállalkozói funkció megszűntével létjogosultságát veszítette az a társadalmi rend, melynek oszlopa a vállalkozó volt: a kapitalizmus. Kapitalizmus alatt itt nemcsak a tőkés termelési rend, hanem a polgári társadalom által kialakított teljes életforma érthendo, mely a családi élet formájától a tudományos szemlélet alapját képező filozófiáig minden társadalmi életmegnyilvánulást magába foglal. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezzel távolról sem merítettük ki azon érvek sokaságát, melyeket *Schumpeter* elmélete alátámasztására fölhoz, hanem gondolatmenetének sokféle ágazó szövedékéből csak a vörös fonalat igyekeztünk kihámozni, ami természetesen bizonyos mértékig torzítja az általa rajzolt képet. Igen nagy súlyt helyez a kapitalista rend halálának megokolásánal arra az ellenséges politikai légkörre, mellyel a nem polgári rétegek ezt a rendszert körülveszik és melynek egyik okára fentebb már utaltunk. Ennek során található a könyv egyik legragyogóbb fejezete: az *intellectuel* szociológiája. Említésre méltó még, ahogyan a polgári életforma (takarékosági hajlam, családi élet stb.) bomlásának mélyen elrejtett jeleit feltárja.

A szocializmus működőképességének taglalása is két részre oszlik. Az első a tisztán ökonomiai problémával foglalkozik. Mielőtt erre rátérnénk, ismerjük meg a szocializmus definícióját: „Szocialista társadalomnak azt az intézményi rendszert nevezzük, melyben a termelési tényezők és maga a termelés irányítása központi szervre van bízva — vagy másképpen kifejezve, ahol a társadalom gazdasági ügyei elvileg közügyek és nem magánügyek”.¹⁹ Tisztán ökonomiai szempontból a szocializmus működőképességének problémája azzá a kérdéssé válik, sikerül-e a termelési tényezők irányítására olyan

¹⁹ *Schumpeter*: id. m. 15. fejezet.

módszert találni, mely azok leggazdaságosabb felhasználását legalább olyan eredményesen biztosítja, mint a piac mechanizmusa forgalmi gazdaságban az áralakuláson keresztül. Ez a kérdés általában a tervgazdaság racionális keresztülvihetőségének kérdésével azonos, amire vonatkozólag a vélemények messze eltérnek. Az egyik oldal azon az állásponton van, hogy a gazdasági élet minden mozzanatát átfogó tervezés racionálisan lehetetlen, viszont nem lehet csak egyes szektorokba belenyúlni, hanem vagy minden mozzanatot kell szabályozni vagy szabad folyást hagyni a gazdasági erőknek.²⁰ A tervgazdaság és ezen keresztül a szocializmus gazdaságilag így megoldhatatlan. A másik oldal viszont azt a nézetet vallja — és igyekszik bizonyítani — hogy a termelési tényezők irányítása lehetséges, azonban „ez a feladat rendkívüli matematikai bonyolultsága folytán *megoldhatóan* volna, ha a verseny szerepét *minden* vonatkozásban kellene helyettesítenie az államnak... Végeredményben csak néhány kulcsiparban kell a gazdaságpolitikai szerveknek bizonyos alapvető piaci tényezők nagyságát számszerűen megállapítani“.²¹ Schumpeter ezen utóbbi álláspontra hajlik az ökonometria legújabb eredményeire támaszkodva.²² Éppen erre való tekintettel nem helytálló Röpke azon kijelentése,²³ hogy Pareto és Barone szerint a gazdasági egyensúly matematikai egyenletei nem kiszámíthatók, mert ezzel meglepő járatlanságot árul el a modern dinamikai gazdaságtudomány elmélet és az ökonometria együttműködése által elért eredmények terén. Kétségtelen azonban annyi, hogy a termelési tényezők irányítása állami intervencionizmus segítségével a szabad piaci mechanizmus által elért gazdaságossági határfok elérésének feltétele mellett még nem egészen kielégítően megoldott probléma és mindenesetre még hiányzik gyakorlati kísérletek útján történt igazolása.

A kérdés szociológiai részében mindenekelőtt azt a kérdést kell megválaszolni, hogy miért lép éppen a szocializmus a kapitalizmus örökségébe? Önmagában az a tény, hogy a kapitalizmus uralma hanyatlóban van és sokan a szocializmus eljövételét *kívánják*, még nem elegendő objektív bizonyíték a szocializmus *tényleges* eljövételére. Itt egyenesen kapcsolódhatunk a monopóliumok problémájának fenti tárgyalásához. Az *érett* állapotban történő szocializálás (és kielégítő eredményeket mindenesetre csak ott lehet a szocializ-

²⁰ V. ö. Mises: Kritik des Interventionismus. Jena, 1929.

²¹ Theiss Ede: Korlátozott verseny és gazdaságpolitika. *Közgazdasági Szemle* 1939. 439. o.

²² Szerző itt elsősorban Lange és Taylor: On the Economic Theory of Socialism. Minnesota, 1939. és Lerner: The Economics of Control. New-York, 1944. munkáira hivatkozik.

²³ Az itt ismertetett munka ismertetésében, Erasmus, 1947. 47. o.

mustól várni) elsősorban a nagy vállalati egységek állami kezelésbe vételével történik majd, ha pedig a gazdasági élet minden jelentős szektora (termelés, elosztás, közlekedés, energiatermelés stb.) egy-szerűen állami törvényhozás útján nagyobb társadalmi megrázkódtatás nélkül (l. angol szénbányák, vasutak és az Angol Bank államosítása) megvalósult, akkor a fenti definíció szerinti alapfeltétele a szocializmusnak megvalósult. Vagyis a kapitalizmusnak az a tendenciája, hogy a tömegtermelés eredményesebb megvalósítása útján mind nagyobb vállalati egységeket kitermeljen (big business), egyenesen a szocializmus, mint utód felé mutat. Ez a szocializmus természetesen nem hasonlít semmibe sem p. o. a Marx előtti francia szocialisták elképzeléseihez, hanem inkább hatalmas bürokratizmus alakját ölti, melyet szakszerűségi vonalon főleg műszaki szakemberek (nagy-mértékben a kapitalizmusból átvett vállalatvezetők, igazgatók, l. ismét angol államosítások) irányítanak. Ez az elgondolás lényegében nem különbözik attól a társadalmi rendtől, melyet Burnham hivatkozott munkájában a „managerek“ társadalmának nevez. A szocializmus szociológiáját tovább vizsgálva azonban arra a nem is meglepő felfedezésre jutunk, hogy képe csak ökonomiai szempontból van egyértelműen meghatározva (ami a definícióból is következik), de egyébként társadalmilag, kultúrvilága szempontjából egészében indeterminált. „Abszolút uralkodó vezetése alatt állhat vagy a lehető legdemokratikusabb módon lehet megszervezve, arisztokratikus vagy proletárius lehet, lehet teokrata és hierarchikus vagy ateista, vagy a vallással kapcsolatban indifferens, sokkal szigorúbb fegyelem alatt állhat mint a férfiak egy modern hadseregben, vagy teljesen fegyelem nélküli lehet, szellemisége lehet aszkétikus vagy eudemonikus, energikus vagy lanyha, csak a jövőre vagy csak a pillanatra gondolhat, lehet háborús és nacionalista, vagy békés és internacionalista, egyenlőség elve szerint megszervezve vagy ellenkezőleg, követheti urak erkölcsi felfogását vagy rabszolgák etikáját, művészete lehet szubjektív vagy objektív, életformája individualista vagy standardizált és normálisan felüli, vagy normálisan aluli emberanyagának kedvezhet és ennek megfelelően felsőbb vagy alsóbb rendű embereket teremthet“.²⁴ Ha azonban a szocializmus kultúrvilága ilyen gondolati űrt mutat, nyomban felmerül az a kérdés, nem tölthető-e be ez az űr azokkal a politikai formákkal, melyek minden európai ember szemében néhány generáció óta az emberi élet *sine qua non*-ját képezik és amelyeket a demokrácia szóban foglalunk össze?

Ezt a kérdést, a szocializmus összeegyeztethetőségét a demokráciával, tárgyalja a szerző a könyv negyedik részében. Elvben fen-

²⁴ Schumpeter, loc. cit.

tiük szerint nem lehet kétséges, hogy a szocializmus demokratikus politikai formák között is megvalósítható. Ha azonban a demokrácia fogalmi meghatározását megkíséreljük, a probléma nyomban jóval nehezebbé válik. Ha ugyanis közelebbről vizsgáljuk a demokráciát, mindenekelőtt fel kell fedeznünk, hogy a demokrácia önmagában nem végső ideál, nem abszolút értékrendszer a meggyőződött demokrata szemében sem. Gondoljunk csak arra, hogy p. o. demokratikus politikai eszközökkel és a demokratikus játékszabályok teljes betartásával valamely állam olyan törvényt hoz, hogy minden zsidó (vagy néger, vagy katolikus, vagy kékszemű, vagy boszorkány) kiírtandó. Ennek a példának végiggondolása rögtön világossá teszi a fenti állítást. Vagyis „vannak végső eszmék és érdekek, melyeket a legizzóbb demokrata is a demokrácia fölé állít, és ha a demokráciához való megalkuvás nélküli hűséget vállalja, úgy ezt azért teszi, mert meg van győződve, hogy a demokrácia garantálja azokat az ideálokat és érdekeket“ legbiztosabban.²⁵ Beveridge összeállította ezen ideálok jegyzékét: a vallás, beszéd, írás, tanulás és tanítás szabadsága, politikai és egyéb, beleértve a kormányzati rendszer békés megváltoztatásának érdekében tartott gyülekezések és egyesülések szabadsága, foglalkozás választásának szabadsága, a személyi jövedelem hovaforrásának szabadsága.²⁶ Ebből az következik, hogy a demokrácia elveszti működőképességét, mihelyt a lakosság széles rétegei a végső értékrendszer szempontjából egymással szemben állnak, vagyis ha a lakosság nagy része különböző vagy ellentmondó értékrendszert, (hitet, erkölcsi felfogást) követ. Ez az ellentét demokratikus eszközökkel nem hidalható át, éppen mert a demokrácia csak eszköz egy adott értékrendszer megvalósítása érdekében. Ebből a szempontból döntő fontosságú, hogy a szocializmus uralomrajutása „érett“ vagy „éretlen“ állapotban következik-e be. Érett állapot alatt azt értjük, ha a kapitalizmus mind tárgyi (vállalati forma), mind társadalomlélektani szempontból abban a stádiumban van, hogy a szocializmus komoly belső harcok nélkül, a demokrácia szabályai szerint megvalósítható legyen. Ekkor ugyanis a kapitalizmus bomlási folyamata, főleg a polgári réteg és ezen belül a vállalkozók értékrendszerének specifikusan kapitalista jellegének megszűnése annyira előrehaladt, hogy a szocializmus bevezetése elé komoly akadályt nem gördít (I. Angliát, ahol ma a legnyakasabb tory közelebb áll a szocialista gondolkodáshoz, mint ötven évvel ezelőtt bármely szakszervezeti vezető és a liberális párt, a pol-

²⁵ Schumpeter, id. m. 22. fej. I. pont.

²⁶ Beveridge: Full Employment in a Free Society. London, 1944.

gári értékrendszer igazi letéteményese, jelentéktelenné zsugorodott). Éretlen állapotban a „feudális“ és polgári réteg szimbiozisa viszont még olyan virulens, hogy a szocialista világnézettel szemben erős ellenállást tud kifejteni, mely az ellentétnek a demokrácia szabályai szerinti megoldását lehetetlenné teszi.

Hogy ezt jobban megérthessük, el kell némileg térnünk *Schumpeter* gondolatmenetétől és terminológiájától, habár könyvében elszórva a most következő gondolatmenet lényeges láncszemei kivétel nélkül megtalálhatók, különösen a kapitalista kultúrára vonatkozólag.²⁷ A polgári osztály világnézetét vagy értékrendszerét ugyanis más, p. o. a keresztény középkor világnézetével szemben racionalitása jellemzi. Ez annyit jelent, hogy egyrészt a racionális, vagyis a logika szabályai szerinti gondolkodás az életnek sokkal több és mind inkább növekedő számú szektorában érvényesül. Másrészt pedig — és ez nem kevésbé lényeges — a nem racionális gyökerekből fakadó részei ennek a világnézetnek (így a természetes emberi jogok, vagy a társadalmi szerződés elmélete) — a derivációk — igazolásukat nem transzcendens vagy mítikus gyökerekből *nyerik*, hanem a racionalitás köntösébe bújnak. A hitvallás „racionálizálása“ azonban nem áll meg ott, ahol a polgári osztály érdekeit szolgálja, vagyis — *Schumpeter* szavaival — nemcsak a pápa és király hatalmának racionális magyarázatát követeli, hanem a burzsoázia hitvallásának nem racionális gyökereit is mind jobban megtámadja. A folyamat mindinkább oda fejlődik, hogy főleg a nem polgári rétegekből mindenemű hitet kiöl és az embereket teljesen értékrendszer, erkölcsi támasz nélkül hagyja. A kapitalizmus előtti értékrendszert a polgári osztály filozófiája ölte meg, a polgári osztály filozófiáját pedig a nem-polgári osztályok vezetői, főleg a szolgálatukba szegődött *intellectuellek* ölik meg (p. o. *Sorel*, *Nietzsche*). Az eredmény hallatlan lelki sivárság. És éppen ez a lelkiállapot igazolja *Schumpeter* azon állítását, hogy „a gazdasági“ teljesítményből nem következik, hogy az emberek a kapitalizmusban „boldogabbak“, mint a középkori földesúri uradalomban voltak“. Ezért nemcsak lehetséges, de közfelfekvő, hogy valaki teljes mértékben elismerje a kapitalizmus gazdasági teljesítményét és mégis szíve mélyéből gyűlölje utilitarizmusát és a világnézetek vele együttjáró teljes elpusztítását.²⁸

Es itt lép be a képbe *Marx* és művének az a jelentősége, melyet fent csak érintettünk. Műve a lelki táplálék után sóvárgó embereknek hitet adott, értékrendszert, mely a világot úgy magyarázta, hogy benne mindenkinek helye legyen — sőt, éppen a polgári

²⁷ *Schumpeter*, id. m. 11. fejezet.

²⁸ *Schumpeter*, loc. cit.

világnak csupán perifériáján élő emberek — a munkásság — kaptak nála központi helyet. Az ő rendszere is „racionálizáló“ rendszer, de a gyökereit képező reziduumok (nem racionális érzések és ösztönök) annyira eltérők a polgárságot jellemző reziduumoktól, hogy a belőlük felépített elmélet, világnézet teljes mértékben különbözik a polgári osztály világnézetétől. És ez a körülmény nemcsak érthetővé, de indokolttá is teszi *Marx* követőinek fentebb jelzett vaskalaposságát, mert hitvallás alapját képező szentírás szövegén változtatni nem szabad a hitvallás hatékonyságának veszélyeztetése nélkül, azt csak egzegézis módjára szabad teológiai jellegű magyarázatokkal ellátni. Hogy ez a mondat ne lássor blaszfémianak, visszamegyünk párhuzamért a római világba. A római császárság korának uralkodó társadalmi osztálya szintén a régi nemesség (patriciusok) és burzsoá, kereskedői osztály (equites) szimbiozisából alakult és szintén nagyfokúan racionális világnézetet vallott (sztoikus és epikureus iskola). A nép széles rétegei — és az *in.ellectuelles* osztálya — szintén elvesztette a régi istenekbe vetett hitet és lázasan keresett újat. Ezt nyújtotta neki a kereszténység.²⁹ És a keresztények szentírása sem felelt meg az akkori haladottabb tudomány követelményeinek, messze alatta volt a görög filozófusok színvonalának. De a hatalomrajutása utáni patrisztika a biblia egzegézise útján gyönyörűen elfogadásra alkalmassá tette a legműveltebb elme részére is.

Ezen exkurzus után visszatérve a demokrácia és szocializmus problémájára, most már világosan látható, hogy a virulens kapitalizmus korában és országaiban a demokrcia a polgári osztály értékrendszerének részét képezvén, nyilván nem képezheti a szocialista hitvallásnak fontos részét, különösen mivel ahhoz való alkalmazkodás esetében a szocialisták nem is remélhetik, hogy uralomra jutnak. Szükségszerűen kénytelenek helyébe más politikai elméletet léptetni, ezt a célt szolgálja a forradalom és a proletáriátus diktatúrájának elmélete. Ha tehát a szocializmus az éretlenség állapotában jut uralomra, a kapitalizmusnak harcban való legyőzése után, akkor minden valószínűség mellett szól, hogy a szocializmus nem lesz demokratikus az általunk meghatározott értelemben. Mivel ebben az esetben az általános életszínvonal is viszonylag alacsony, az annak emeléséhez szükséges beruházási programm keresztülvitele (kényszertakarékosság) és a munkafegyelem biztosítása később is valószínűsíti diktatórikus, autoritativ kormányforma kialakulását, és fennmaradását. Ha azonban a szocializmus érett állapotban jut uralomra, mikor a burzsoázia

²⁹ A keresztény és marxista eszkatológia tartalmi és társadalomtörténeti hasonlatosságát szépen mutatja be *Bertrand Russel*: *A History of Western Philosophy* c. munkájában, London 1946. 383. o.

maga is már áttért a szocializmus értékrendszerére, mikor a gazdasági élet már elbürokratizálódott és a racionalizmushoz ragaszkodó lelkek száma nagyon kevésre csökkent, akkor a nép messze túlnyomó többségében az értékrendszer felől egyöntetűség uralkodik és a demokrácia a szocializmus bevezetése után csupán az új értékrendszer, az új végső eszmék és érdekek biztosítására szolgáló politikai eszközzé válik. És valószínű, hogy az érett állapotban uralomra jutó szocializmus továbbra is demokratikus berendezkedésű marad, ha annak tartalma bizonyos mértékig meg is változik. Igaz ugyan, hogy a polgári társadalomban *politikai* ellentéteket jelentő gazdasági ellentétek (mezőgazdaság, ipar, termelő-fogyasztó, tőkés-munkás) technikai kérdésekké válnak a szocializmusban, amelyekre szakemberek egyértelmű válaszokat tudnak majd adni és így a politikai surlódások jelentős része kiküszöbölődik. Igaz azonban az is, hogy a munkafegyelem elengedhetetlen helyreállítása és a közigazgatásnak a gazdasági szférába irányító beleszólása az egyéni szabadság fokozott meghyirbálását kell, hogy jelentse. Az érett állapotban való szocializálástól sem várható tehát a demokrácia érihtetlen megőrzése, de minden esetre a demokrácia által jelenleg takart értékrendszert elfogadó egyének szempontjából a szocializmusnak *egyetlen* formája, melybe egyáltalában belehyugodhatnak.

Korunk problémája szempontjából összegezve tehát arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a kapitalizmus — a szó legtagabb, a kultúrvilágot is felölelő értelmében — összeomlásának jelei az utolsó néhány évtized eseményeiből a látni akaró részére tisztán leolvashatók és minden jel arra mutat, hogy örökségébe a szocializmus lép. Hogy azonban ez a szocializmus milyen lesz, arról — a tisztán ökonomiai vonatkozásoktól eltekintve — pontos képet alkotni magunknak nem tudunk. Kétségtelen, ha nem az „érettség“ állapota előtt következik be, az utolsó két-három évszázad szellemében felnőtt európai ember részére is inkább elfogadható lesz és békés úton valósul meg. *Schumpeter* könyvének elolvasása után mindenesetre valószínűnek látszik, hogy az a világ, melyet benne eljövendőnek fest, nem az a világ, melyben ő maga is élni szeretne.³⁰ De rokon- vagy ellenszenvek nem változtathatnak a társadalmi történetés kérihetetlen logikáján.

Nemény Vilmos Béla

³⁰ *Röpke*, loc. cit.

A multilaterális clearing.

A clearingrendszer hibái és nehézségei már régebben ráterelték a figyelmet a többoldali, multilaterális clearingelszámolás problémájára. A többoldali clearing, melyet Burky „plurilaterális“¹, Schaad pedig „super“ clearingnek nevezte², a nemzetközi gazdasági kapcsolatok természetéhez közelálló bankszerű képződmény. A többoldali elszámolás lebonyolításának eszköze ugyanis a clearingközpont, melynek a gondolatát a bankéletből vették át a fizetési forgalom államközi lebonyolításának a rendezésére. Schaad továbbmelve még azt is mondja, hogy „a többoldali clearingelszámolás alapjábanvéve az aranyvaluta lényegének felel meg“.³ Bár ebben a megállapításban sok igazság rejlik, mégis tagadhatatlan, hogy az egyes országok külforgalma a multilaterális clearingben is szenvedne, és pedig főképpen strukturális szempontból.

Az 1931-ben Prágában a Nemzetközi Fizetések Bankja kezdeményezésére tartott értekezlet, amelyen a devizakényszergazdálkodáshoz folyamodott országok igyekeztek szempontjaikat összeegyeztetni, már azt javasolta, hogy lépjenek az államok egymással összeköttetésbe a clearingek nemzetközi rendezése céljából. Ez a rendezés azonban, amelynek a B. I. Z. közvetítésével kellett volna megvalósulnia, sajnos, sohasem jött létre. A multilaterális clearing megvalósítása felé tett első lépésnek az olasz-osztrák-magyar hármas clearing, az ú. n. Brocchi rendszer tekinthető.⁴ Brescian-Turroni Európában két multilaterális clearingrendszer megszervezését tartotta volna szükségesnek.⁵ Az egyiknek központja Rómában, a másiké Berlinben működött volna. A berlini clearingközpont hosszú időn keresztül működött is (Deutsche Verrechnungskasse). A római clearingközpont rövid ideig működött, majd a katonai események hatása alatt felszámolták. A gyakorlati megvalósítás módjait mindkét esetben az volt, hogy a többoldali elszámolási forgalomba résztvevő országok külforgalmi aktívumaikat vagy passzívumaikat a központra ru-

¹ Ch. Burky: *Grandes Puissances et organisation du monde*. Neuchâtel, 1943.

² H. Schaad: *Die Schweiz im internationalen Clearing-Verkehr*. Zürich, 1943.

³ H. Schaad op. cit.

⁴ A Brocchi-rendszer egyben preferenciális céllal fuvar- és hitelkedvezményeket is nyújtott, melyeket azonban kiviteli praemium gyanánt tüntettek fel, nehogy a legnagyobb kedvezmény elve alapján más államok is igénybe vehessék azokat.

⁵ C. Brescian-Turroni: *La funzione del regime aureo e del regime dei clearings*. Giorn. d. ec. 1941.

házták és így azok nagyrészből kiegyenlítették egymást, azaz az egyes államok közötti elsődleges devizakompensáció másodlagos kompenzációs folyamaton ment keresztül. Világos ezzel kapcsolatban, hogy a többoldali clearingben a központi lebonyolítást végző állam helyzetéből kifolyólag kiváltságos szerepet töltött be, hiszen a reá engedményezett aktivumokat saját kész termékeivel egyenlíthette ki, a passzívumokat pedig az általa igényelt nyersanyagokban vételezhette be. A központi elszámolást végző állam egyben a pénzügyi vezetést is a kezében kellett, hogy tartsa, mert a clearinggel kapcsolatos szükségessé válható hiteligényeket neki kellett kielégítenie.

A clearingközpontok felállításával az árfolyamok intervallumtáris ingadozásai kiküszöbölhetőkké, a nemzetközi fizetések pedig a minimumra csökkenthetőkké látszanak. Az a veszély fenyeget azonban, hogy a multilaterális clearing megakadályozza az elszámolási blokkon kívüleső országokkal való forgalmat. Ezért az ilyen törekvések véleményünk szerint maradéktalanul csakis egy regionális vagy egy esetleges nagyterg gazdaság keretén belül volnának megvalósíthatóak. Ha azonban az elszámolásban sikerülne igen nagy számú és gazdaságilag jelentős állam részvételét biztosítani, továbbá, ha az elszámolást pénzhelyettesítők segítségül vételével lehetne lebonyolítani és végül, ha az elszámolás adminisztrációját egy, erre a célra létesült független és tőkeerős intézetre lehetne bízni, akkor a multilaterális clearing intézménye a nemzetközi gazdasági kapcsolatok újjáépítésére irányuló törekvések keretébe sikerrel volna beilleszthető.⁶

Milhaud 1936-ban részletes tervet dolgozott ki a nemzetközi fizetési forgalomnak a fennálló kötıtségekhez alkalmazkodó rendezésére vonatkozólag.⁷ Abból az általunk is hangsúlyozott tényből indult ki, mely szerint nem lényeges, hogy a fizetési mérlegek minden egyes országközötti viszonylatban ki legyenek egyensúlyozva. A fontos csak az, hogy az egyes országok összfizetési mérlegei legyenek egyensúlyban. Az országonkénti egyensúlyra való törekvés felesleges és elhibázott. Az egészséges nemzetközi forgalomnak multilaterálisnak kell lennie. Ha tehát a clearingelszámolás nyújtotta előnyöket a jövő gazdasági élete számára át akarjuk menteni, akkor a clearingrendszert a többoldali forgalommal össze kell kapcsolnunk. A lebonyolítás eszköze az új rendszerben Milhaud szerint a kompenzációs csekk lenne, amely nem egyéb, mint a forgalomképes alakba öltöztetett clearingkövetelés. Az importőr saját nem-

⁶ V. ö. Société des Nations Enquête sur les accords de clearing Genève, 1935. 56. o.

⁷ E. Milhaud: Le chèque-compensation international. Paris. 1936.

zeti clearingintézeténél saját valutájában megejtett befizetés ellenében egy ilyen kompenzációs csekket kapna, amely megegyezés szerint akár az import-, akár az exportország valutájára szólhatna. Ezt a csekket váltószerűen lehetne kezelni, ami azt jelenti, hogy az exportőr azt saját országának clearingintézeténél történt bemutatás után olyan importőrökkel szemben érvényesíthetné, akik a másik országban fizetést tartoznak teljesíteni. A megfelelő kontingensek kimerülése esetében a clearingkövetelés a kompenzációs csekk alakjában továbbadható volna államközi megegyezés alapján (mindig előre megállapított fix árfolyamon) olyan országoknak, melyekkel szemben az exportőr országának tartozása, az importőr országának pedig követelése áll fenn. Ebben és az előbbi esetben az exportőr részére a kifizetést a csekk beszolgáltatása ellenében országának clearingintézete teljesítené. A várakozási idő így elesnék, a clearingkövetelések pedig eddig még nem ismert mozgékonyásra tennének szerű. A valutapolitikai követelmények és az áruforgalmi kötöttségek Milhaud terve alapján könnyen összeegyeztethetők volnának és a multilaterális elszámolás teljes bankszerűséggel bonyolódna le.

Keynesnek, az Angol Bank 1946 tavaszán elhunyt kiváló elnökének hasonló szellemű javaslatát az angol kormány 1943 április 7-én „fehér könyv” alakjában tette közzé.⁸ Keynes tervében legfőbb feladatként a váltoárfolyamoknak az intézményes rögzítését jelöli meg abból a célból, hogy a versenyképesség emelését célzó egyoldalú leértékelések lehetetlenné váljanak. „Szükségünk van — mondja — a nemzeti valutaegységek viszonylagos árfolyamának rendszeres és megegyezéssel meghatározására úgy, hogy az egyoldalú cselekvés és a váltoárfolyamok versenyző leértékelése lehetetlenné válják.” Keynes tehát szembehelyezkedik korábbi felfogásával és a belső egyensúly által megkívánt ingadozó váltoárfolyamok helyébe intézményesen rögzített árfolyamokat akar léptetni. Hozzákapcsolja tervéhez a nemzetközi pénz megteremtésére irányuló elgondolását is; mindezen célok végrehajtására pedig szükségesnek mondja egy olyan nemzetközi gazdasági intézmény — clearingunió — létesítését, amely a kétoldali clearingszerződések kikerülésével az elzárkózó gazdaságpolitikát és a kötöttségek fenntartását lehetetlenné tenné. Ezek a tervek egy még átfőbb általános tervnek vannak alárendelve: ez a nemzetközi kereskedelem kifejlesztése és az abban résztvevő államok életszínvonalának megjavítása.

⁸ Közzétéve *J. M. Keynes: Proposal for an International Clearing-Union*. B. I. Z. Basel, 1943.

A Keynes által elképzelt clearingközpontnak, mint a jegybankok központi szervének hatásköre, csakis az ezen intézetek közötti fizetések rendezésére szorítkoznék. Az igazgatóság, illetőleg kormányzótanács, melynek tagjait a csatlakozó államok kormányai neveznék ki, határozná meg a nemzetközi pénznek, a bancornak az értékét bizonyos súlyú aranyban kifejezve. Ez lenne az az alap, amellyel szemben az egyes országok valutáit rögzítenék. Emellett a bancor könyvelési egységnek is minősülne, azaz az unió számlakönyveiben a pénzhelyettesítő szerepét töltené be. Az a tény, hogy az egyes nemzetgazdaságok az uniótól bancorokat vehetnének kölcsön, megadná a lehetőséget arra, hogy az unió idegen valutákat és devizákat megállapított fix árfolyamon kellő mennyiségben szerezhessen be. Ezáltal gondolja Keynes a váltóárfolyamoknak spekulációra visszavezethető ingadozásait kiküszöbölni. Minden ország szerezhetné az uniótól meghatározott arany mennyiség ellenében bancorokat, de arany szerzése bancorok ellenében nem lenne lehetséges. Ily módon az aranyt vissza kellene folynia a nemzetközi gazdasági életnek vérkeringésébe, annál is inkább, mert a terv az is kimondja, hogy az unió a rászoruló tagállamoknak a hála felgyülemlett aranyból hiteleket is nyújthatna. Ezen túlmenően minden ország szabadon használhatná az aranyat mind a belső, mind a külső forgalomban, kényszeríteni akarja azonban őket Keynes arra, hogy ne szerezzenek be aranyat magasabb árfolyamon, mint ahogy azt számukra az unió nemzeti valutájukban lehetővé teszi.

Duperrex Keynes tervével szemben az eredetietlenség vádját emeli. „Valóban — mondja — Németország már két éve kísérletezik a többoldali clearingelszámolás rendszerével.”⁹ Duperrex felhívja a figyelmet arra is, hogy az egyes tagállamoknak a kereskedelmi, pénzügyi és a hitelpolitikában szükséges szuverénitását a terv megvalósulása milyen káros mértékben befolyásolná. Stampfli Keynes tervével szemben hasonló aggodalmakat táplál. „A nemzetközi áruszállításokból adódó feleslegek feletti központi rendelkezés a résztvevő államok kereskedelmi politikájának mozgási szabadságát kétségelennül érzékenyen megszükitené” — mondja.¹⁰

Duperrex arra is rámutat, hogy a tőkeszegény államok félve

⁹ E. Duperrex: Le plan Keynes Jour. de Gen. 1943. „En effet, depuis deux ans déjà l'Allemagne poursuit l'expérience des clearings multilatéraux.”

¹⁰ W. Stampfli: Wirtschaftliche und Soziale Probleme der Nachkriegszeit, N. Z. Z. 1944. „Durch die zentrale Verfügung über die Überschüsse aus der internationalen Warenlieferungen... wird zweifellos die Bewegungsfreiheit der Handelspolitik der Mitgliedstaaten erheblich eingeengt.”

a tőkében gazdag államok versenyétől, továbbra is a clearing bástyái mögött akarnának meghúzódni, míg az aranyban gazdag államok az arannak régi szerepkörébe való visszajuttatását kívánják maradéktalanul megvalósítani. A két törekvés összeegyeztetésére irányuló kísérlet tehát szükségképpen nehézségekkel kell, hogy találkozzék. Judik szerint a terv ezt a problémát az adós államokkal szemben a hitelező államok javára döntötte el. A terv ugyanis a fizetési mérlegek egyensúlyhiányának esetében az adós, tehát passzív egyenleget felmutató államot sokkal súlyosabb hátrányokkal sújtja, mint azt, amelyiknek a mérlegében aktív egyenleg jelenkezik, noha nem kétséges, hogy „az aktív és passzív egyenleg kölcsönösen egymás függvénye és ezért egyik éppen úgy kifogás alá esik, mint a másik.”¹¹

White az amerikai kormány megbízásából ellenjavaslatot dolgozott ki,¹² melyben elérendő célként a szabad nemzetközi áru- és tőkeközlekedés biztosítását, a háborús adósságok rendezését és a bilaterális kereskedelmi szerződések kiküszöbölését jelölte meg. Keynes központi clearingintézetével szemben White egy alapot akarna szervezni, melybe minden ország bizonyos megállapított összeget, quótát fizetne be és pedig bizonyos százalékot aranyban, bizonyos százalékot pedig devizákban, illetőleg saját nemzeti valutájában. Az alap működését a jegybankokéhoz hasonló szervek vezetése alatt fejtené ki, politikáját is leginkább a jegybankok nyilvántartási politikájához hasonlíthatnánk, amennyiben, mint egy valutaki-egyenlítő alap működne. A terv meg is állapítja, hogy az alap a tagállamok kincstáraival, jegybankjaival, illetőleg stabilizációs alapjaival állana összekötésben és működését az ezekkel, illetőleg bármelyik hivatalos jellegű nemzetközi bankkal történő megállapodások útján fejtené ki. Emellett White javaslatot tesz egy ún. Ujjáépítési és Fejlesztési Bank (Világbank) felállítására vonatkozólag is, amely tervei szerint a nemzetközi jegybank tevékenységét fejtené ki.¹³

Az arányt, amely az egyes tagállamok valutája, illetőleg ezek és az arany között fenn kell, hogy álljon, az alap autoritatív módon állapítaná meg. A vezetőségnek White az egyes államok pénzügyi politikájába széleskörű beleszólási jogot biztosítana, amennyiben az

¹¹ Judik J.: A Keynes és a White terv Kg. Szle. 1944.

¹² H. White: Proposal of the Stabilisations Fund of the United Nations. Közzétéve B. I. Z. Basel, 1943.

¹³ Ez a „Bank for Reconstruction and Development“ a tulajdonképpen White tervben nem szerepel; megteremtésének szükségessége csak a terv későbbi tárgyalásai során merült fel.

illetékes államokat fel lehetne szólítani fizetési mérlegük megfelelő irányban való alakítására. Az alapnak meg volna az a joga is, hogy az egyes tagállamokkal önálló egyezményeket köthessen, hogy pl. kimerült devizakészleteinek pótlásáról gondoskodhassék. Túlzott külföldi követelések felhalmozódását megakadályozandó, minden tagállam kötelezné magát arra, hogy más országokkal szemben fennálló követeléseinek a normális keretet meghaladó részét megfelelő ellenszolgáltatás ellenében az alapra engedményezné. A rendkívüli háborús egyenlegek és adósságok hatását úgy akarja White semlegesíteni, hogy ezeket eladatná a hitelező állammal az alapnak azzal a felhívással, hogy azt később megfelelő részletekben az eladó állam visszavásárolná. Megfelelő hozzájárulás esetében azonban az alap ezeket a követeléseket bárhol szabadon értékesíthetné.

Az alap pénzügyi egysége Keynes bancorjával szemben az „unitas“ nevet viselné, amely tíz U. S. A. dollárral, azaz $137\frac{1}{7}$ grain finom arannyal lenne egyenértékű. Tekintve, hogy az unitas számolási egységnek minősül, az egyes államok pénzének értékében beálló változás az alap vagyonát nem érintené, mert az unitas-szal szemben történő minden értékelődés az illető állam részéről pótszolgáltatással, illetőleg az alap részéről történő megfelelő visszafizetéssel kiegyensúlyoztatnék. A tagállamok csak az alap pénzügyi politikájának teljes mértékben alárendelt pénzügyi politikát folytathatnának, külön engedély nélkül egy tagállam sem léphetne újabb bilaterális clearingmegállapodásra sem nem csatlakozhatnék többoldali clearingszámolási rendszerhez.

Ha a két tervet együttes bírálat tárgyává tesszük, megállapíthatjuk, hogy azok a háború utáni idők kereskedelmi és pénzügyi politikájába központi összehangolást és irányítást igyekeznek belevinni, mégis úgy, hogy a kereskedelem szabadsága bizonyos mértékben megóvassék. White Keynes szigorúan kötött váltóárfolyamaival szemben a bankszerűbb valutakiegyenlítő alapok segítségéhez folyamodik, illetőleg ezeknek a működését kívánja nemzetközi viszonylatban rendezni. A „Sveñsk Utrikenshandel“ evvel a kérdéssel foglalkozván hangsúlyozza, hogy a váltóárfolyamok rögzítése sohasem lehet öncél, hanem mindig csak eszköz a termelés és a kereskedelem viszonyainak szilárdantartására.¹⁴ A szilárd váltóárfolyamok politikája azt jelentené, hogy a passzív fizetési mérlegű államoknak a defláció útjára kellene lépniök és így az autonóm konjunktúrapolitika alapjait fel kellene áldozniök. A svéd lap a maga részéről a régi sterling- és dollár blokkhoz való visszatérést tartaná kívánatosnak, mert ezeken belül az érdekek kiegyenlítését szerinte

¹⁴ Ismertette a Pester Lloyd 1944. jan. 14-i számában.

jobban meg lehetne oldani. Judik értesülése szerint az Economist szintén hasonló értelemben foglalt állást az ismertetett tervekkel kapcsolatban.¹⁵

Figyelemreméltó az a bírálat, amely hivatalos orosz részről hangzott el és egy amerikai folyóiratban látott napvilágot.¹⁶ Varga professzor, az orosz kormány gazdasági szakértője, a bírálat során találóan mutat rá arra, hogy a Keynes-terv törekvéseiben elsősorban is Anglia különleges pénzügyi helyzetére van tekintettel, amennyiben az elvesztett angol pénzügyi hegemonia visszaszerzésére törekszik.

Valóban Keynes és White tervében lényegileg Anglia és az Egyesült Államok küzdenek egymással a jövő-pénzügyi vezetőszerepéért. Találóan állapította ezt meg Neubauer is, aki szerint féltő, hogy a Keynes-terv csupán az angol kereskedelem piacszerző eszköze kívánt lenni „a világgazdaság megváltásának a köpenye alatt”.¹⁷

A váltóárfolyamok stabilitását illetően helyesen jegyzi meg az orosz bíráló, hogy azt Keynes terve sem tudná megoldani, mert olyan sok előfeltétel fennforgását kellene egyidejűleg biztosítani, hogy erre vonatkozó törekvései minden bizonnyal meddők fognak maradni. Ha pedig a szükséges előfeltételek mégis egyidejűleg megvalósulnának, akkor bármiféle nemzetközi terv nélkül automatikusan megvalósulna a kívánt egyensúlyi állapot. „Kétség nélkül — írja Varga professzor — a White által javasolt nemzetközi stabilizációs alap a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén sokkal fontosabb tényező jelentene, mint Keynes clearinguniója és a váltóárfolyamok szilárdságának biztosítása terén is sokkal alkalmasabb eszköznek bizonyulna”. A tíz milliárd dolláros alaptőkéjű Világbankkal együtt a nemzetközi valutastabilizációs alapban egy olyan gazdasági hatalom jönne létre, amely az új nemzetközi fizetési rendszerbe az aranyat is teljes mértékben át tudná menteni. Varga tehát inkább a bankszerű stabilizációs alapot fogadja el megoldási módnak, semmint Keynesnek intézményes felépítésű javaslatát.

Bretton Woods-ban a Keynes és White tervek alapján megtartott nemzetközi valutáris értekezlet a fentieknek megfelelően a White tervet fogadta el a jövő nemzetközi valutáris újjáépítésének alapjaként. A konferencia határozatai szerint feállítandó lesz egy nemzetközi valutakiegyenlítő alap (International Monetary Fund) és egy nemzetközi újjáépítési és fejlesztési bank (International

¹⁵ Judik J. op. cit.

¹⁶ Ismertette a Der Bund 1944. február 8-i számában „Russland und die Währungspläne“ c. alatt.

¹⁷ Neubauer Gy: A világgazdaság válaszüton. Budapest, 1943.

Bank for Reconstruction and Development). A valutakiégyenlítő alap feladata lesz többek között a nemzetközi multilaterális fizetési rendszer kiépítése, valamint a passzív fizetési mérlegű országok rövidlejáratú hitellel való ellátása. Alaptőkéje tíz milliárd dollárra van kontemplálva, melyből az egyezmény kidolgozásában résztvevő államok 8.8 milliárd dollárt fizetnek majd be, és pedig 25%-ot aranyban, a többi nemzeti valutáikban. Minden államnak meg lesz a joga, hogy valutájának paritását az alap beleegyezésével 10%-os keretben megváltoztathassa. Az alap által egy éven belül nyújtott hitelek a meghitelezett ország quótájának 25%-át, egészben véve pedig a quóta 200%-át nem léphetik túl. A hiteleket $\frac{3}{4}$ % jutalék terheli, ezen felül pedig progresszive emelkedő kamatláb: $\frac{1}{2}$ % három hónapra, 1% egy évre, $1\frac{1}{2}$ % két évre, 2% három évre, stb. Ha az alappal szemben fennálló adósság a quóta 25%-át túllépi, a kamatlábak még $\frac{1}{2}$ %-kal, 50%-os túllépésnek az esetben pedig még további $\frac{1}{2}$ %-kal emelkednek. Ezáltal megakadályozni vélik az alap túlzott igénybevételét.

A nemzetközi újjáépítési bank tagja csak az lehet, aki egyúttal az alappal is tagja. Az alaptőke szintén 10 milliárd dollár lesz, ami 100.000 db. 100.000 dolláros részvényre oszlik, melyeket 20% erejéig kell befizetni. Ebből a 20%-ból is csak 2% fizetendő aranyban, míg 18% megfelelő nemzeti valutában. A részvények nem ruházhatók át és nem zálogosíthatók el. A bank főfeladata nem annyira abban áll majd, hogy maga nyújtson kölcsönöket, mint inkább abban, hogy a nemzetközi hosszúlejáratú kölcsönnyújtásokat garanciálja. A garanciák és a ténylegesen nyújtott hitelek összege a jegyzett alaptőkének és a tartalékalapoknak együttes összegét nem haladhatja túl.

Mіндеzek az egyezmények akkor lépnek életbe, ha az alaptőke 65%-át képviselő quótával rendelkező államok kormányai, illetőleg törvényhozó testületei már elfogadták, illetőleg ha a megállapodásokat a megfelelő szervek ratifikálták.¹⁸

Összefoglalva fejtegetéseinket, megállapíthatjuk, hogy a jövő fejlődés szempontjából a fontos végeredményben az lenne, hogy a két vezető világvaluta, a fontsterling és a dollár megfelelő egyezsége tudjon jutni egymással a jövőben követendő valuta- és hitelpolitikai elvek tekintetében. Ehhez főleg az Egyesült Államoknak kellene jövőendő magatartását revízió alá vennie, ma még nem tudjuk azonban, hogy ez meg fog-e történni, és ha igen, úgy milyen mér-

¹⁸ A Bretton Woods-i konferencia eredményeinek összefoglaló ismertetését lásd a Schweizerische Bankverein 3—4. sz. jelentésében „Für den wirtschaftlichen Wiederaufbau Europas“ c. alatt, 1944. Basel.

tékben. Bizonyos azonban, hogy az így kialakuló egyensúlyhoz a kisebb államok automatikusan és önként alkalmazkodnának és így semmiféle kényszer alkalmazására nem lenne szükség. Amit már most Keynes tervében minden felfogásbeli eltérés ellenére is helyeselnünk kell, az a nemzetközi clearing-központ felállításának a gondolata, amely az érvényben lévő clearingszerződések lebonyolítása szempontjából nagy könnyebbséget jelentene és lehetővé tenné a multilaterális forgalom kifejlesztését. Ami viszont White tervében helyesnek mutatkozik, az az egyes nemzetgazdaságok jegybankjai és valutastabilizációs alapjai egybehangzó működése szükségességének a hangsúlyozása. A szükséges összhang az egyes jegybankok között a múltban is meg volt ugyan,¹⁹ a jövőben azonban még fokozottabb mértékben lenne rá szükség. Véleményünk szerint mindemellett az út a jövő kereskedelmi és fizetési forgalmának nemzetközi kiépítéséhez a régi intézményeknek korszerűsített formában való felhasználásában teljes mértékben biztosítottnak lenne tekinthető. A Nemzetközi Fizetések Bankja szerencsésen tudná magában egyesíteni a Keynes-féle clearingközpont és a White-féle Világbank gondolatát, a valutablokkok visszaállítása pedig a kötöttségektől a jövőben inkább meg tudná szabadítani a gazdasági életet. Természetesen ezzel párhuzamosan szükség lenne az aranykészletek arányos elosztására és a nemzetközi hitelszervezet egységes működésének biztosítására is. Ezek a kérdések viszont jobbra az Egyesült Államok jövőben követendő gazdaságpolitikájától függenek. A döntés és a vele járó felelősség így most is, miként a múltban is, az Egyesült Államok vállán nyugszik.

Tarnóczy Lóránt

A mezőgazdaság szerepe a bolgár kétéves tervben.*

Kelet- és Délkelet-Európa történelme sok tekintetben más módon alakult, mint a nyugati országok történelme. Olyan nagy történelmi eltolódások keletkeztek kelet és nyugat között, hogy ezek hatásait napjainkban is érezzük. Nem akarok itt rámutatni a politikai, vallási és más síkon történő eltolódásokra, itt célunknak megfelelően csupán a gazdasági élet fejlődési különbözőségével foglalkozunk. Ezt röviden és reálisan úgy fejezhetjük ki, hogy amíg Nyugat-Európa gazdasági fejlődése folytán a kapitalizmus legmagasabb kiteljesedéséhez

¹⁹ *Judik J.*: A Magyar Nemzeti Bank tevékenységének külföldi vonatkozásai, Budapest, 1941.

* (A Balkán Intézet közleménye.)

jutott el, addig Kelet- és Délkelet-Európa csak most, a századfordulóján, sőt egyik-másikuk csak legutóbb, a világháború befejezésével tudta likvidálni a feudalizmust és az azzal együttjáró társadalmi és gazdasági elmaradottságot. Ezek az államok most tervgazdálkodás formájában igyekeznek behozni azt, amit elmulasztottak. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Kelet- és Délkelet-Európa az európai kultúra és civilizáció mostoha gyermeke volt és szárazkenyeret evett akkor, amikor azok éppen gazdasági fejlettségüknél fogva viszonylagos jólétben éltek. Ez a gazdasági fejlettségnek különböző foka természetesen az eredményezte, hogy a kevésbé fejlettebb függőségi viszonyba került a gazdaságilag erősebbekkel szemben, mint ahogy ezt pl. Bulgáriánál is látjuk. Bulgária főleg az utóbbi időben szinte teljesen ki volt szolgáltatva a német iparnak. Így nagy tévedés azoknak a véleménye, amely szerint a tervgazdálkodás valami diva, olyasféle dolog, ami hirtelen észbejut az embernek, egyideig tetszik, azután valami újabb miatt félreteszi. A tervgazdálkodás főként a Kelet- és Délkelet-Európa-i népek számára gazdasági szükség-szerűség, csak így tudják bepótolni évszázadok mulasztását, amiért sok tekintetben nem is ők a hibások. Hiszen mikor már Manchesterben javában dohogtak a gőzgépek és zörögtek a szövöszékek, a Balkán országainak népei a török kardzsallikkal, török rablókkal viaskodtak. Míg Nyugaton Goethe-k, Anatole France-ok, Byron-ok nőttek, a Balkánon csak nemzeti hősök teremhettek és a nemzeti öntudat a széles néptömegekben csak akkor kezdett pislákolni. Mivel pedig ilyen hasonló a sorsuk ezeknek a népeknek, a felemelkedés leggyorsabb útját, a tervgazdálkodást választották mindnyájan. Bulgária is készített magának gazdasági tervet két évre, 1947—1948-ra, aminek ismertetése tanulmányunk feladata.

A terv jelentőségének nagyságát csak akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük azt, hogy a háború előtt Bulgária a nemzeti jövedelem szempontjából Európában az utolsó helyen állott, utána már csak Albánia következett. A gazdasági elmaradottságáért azonban nem tehetősek felelőssé és hibássá egyedül csak a történelmi adottságok és körülmények, hibások ebben a bolgár tőkés is, akik saját hasznukra dolgozva nem tekintették az egész nép gazdasági érdekét. Az így előállott gazdasági elmaradottságnak megfelelően a kétéves tervnek a feladatai is nagyok. A perspektívák tulajdonképpen egybeesnek azokkal a roppant nagy problémákkal, amelyeket a kapitalizmus nem tudott megoldani. Az nem tudta elektrifikálni az országot, nem tudott a szárazsággal megbirkózni. Nem tudta felemelni a mezőgazdasági termelés színvonalát, így az abban foglalkoztatott munkások életnívóját sem. Nem tudta megszüntetni a falu

muñkahétküliségét, amely mintegy teher fekszik a bolgár falvakon és aminek következtében bolgárok tízezrei keltek vándorútra és mentek neki a nagyvilágnak megélhetést keresni. Példaképen említem csupán, hogy csak Magyarországon háromezerre tehető azoknak a bolgár kertészeknek és egyéb foglalkozásúaknak száma, akik odahaza nem találtak megélhetési lehetőséget.

Mindezek a problémák most államhatalmi úton, állami beavatkozással lesznek megoldva. A gazdasági életben kiterjesztik az állami szektort, ugyanakkor az állam nemcsak kontrollőr és szabályozó lesz, hanem maga is hatalmas gazdasági képviselővé alakul át. Növelik a szövetkezési szektort, amelynek az állam segítséget nyújt a magánkapitalista szektorral szemben. Ez a tény természetesen megváltoztatja a gazdasági élet képét és karakterét is, ami viszont azt jelenti, hogy békés evolúciós úton folytatódó gazdasági, szociális és kulturális reformok által a szocializmus felé haladnak. Az állam határozott beavatkozása nélkül, sok vízduzzasztó nélkül, hatalmas gazdasági vállalatok nélkül nem lehet legyőzni a szárazságot és nem lehet egy modern mezőgazdaságot megalkotni. A mezőgazdaság vízzel, műtrágyával és gépekkel való ellátása a legelső feladat. Ezért szükséges nagyszámú gép. Ezt külföldről szállították. A bolgárok most azt akarják, hogy ők maguk gyártsanak gépeket.

A történelmi adottságokból folyó szükségszerűségeken kívül még a háború okozta pusztítás is diktálja a tervgazdálkodás bevezetését. Így tulajdonképpen a tervgazdálkodás kettős jellegű, egyrészt az újjáépítést célozza, hogy a termelést az utolsó békeév, azaz 1939 szintjére emeljék, másrészt az újjáépített gazdaságból, mint alaphoz, tervszerűen egy virágzó nemzetgazdaságot kiépítsenek.

A bolgár kétéves gazdasági terv alapfeladatait röviden a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. a mezőgazdaság és az ipar helyreállítása az 1939-es szintre és legfontosabb ágaiban még ennek a szintnek is érezhető túllépése, hogy ezáltal alapot nyerjenek az ország termelői a további gyors fejlődésre.
2. Gyors villamosítás által és erőltetett széntermelés útján az ország nemzetgazdasága részére szükséges energia alap létrehozása. Ez a két erőforrás képezi alapját minden további gazdasági fejlődésnek.
3. A dolgozó tömegek anyagi és kulturális életszínvonalának állandó és rendszeres emeléséhez szükséges előfeltételek megteremtése.
4. A nemzetgazdaság szociális jellegének megváltoztatásához szükséges alapok megvetése.

A terv precízen és konkrétan meghatározza a bolgár gazdasági élet egyes szektorainak feladatait a kétéves terv keretén belül. Leszögezi, hogy az adott körülmények között az egyes szektorok milyen mértékben emeljék a termelést, majd konkretizálja és kiszabja a cél elérésére a legmegfelelőbb rendszabályokat.

Vegyük tehát mindjárt sorra a bolgár gazdasági élet legjelentősebb területét, a mezőgazdaságot.

Bulgária agrárállam. Mezőgazdasággal foglalkozik a lakosság 70%-a. Mezőgazdasági termékek teszik ki a nemzeti jövedelem 45%-át és az export 95%-át. Bulgária mezőgazdasága kétfős képet mutat. Északon a középeurópai típusú mezőgazdaság, tehát szemtermelés, délen pedig a félig földközítengeri gazdálkodás, tehát dohány, mák, rizs, dálygyümölcs, gyapot stb. termelése alakult ki. A bolgár mezőgazdaság egyike Európa legelmaradottabb mezőgazdaságának. A kétéves terv jelzi azt az utat, amellyel a bolgár nép változtatni kíván azon a szomorú képen, amelyet a mezőgazdaság most mutat. Túlnyomó az apró birtok, ezek is elaprózott, szétszórt parcellákban. A gazdaságok gyors szétforgácsolását főleg az utóbbi években tapasztalhattuk. 1926-ban 3 hektárig terjedő kisbirtok 27.772 volt. 1946-ban viszont ugyanilyen kiterjedésű kisbirtok már 458.105, ugyanakkor a megművelhető föld csak 1.5%-kal szaporodott. A másik jellegzetesség a rossz szervezés. Mutatja pl. az, hogy az ország munkaerejének csak 52%-át használják ki a mezőgazdaságban. Rosszul van kihasználva az igavonó állatállomány is. Az igavonó állatoknak 47%-át használják ki. Nemzetgazdaság szempontjából az igavonó állatállomány 40%-a felesleges, ugyanakkor 200.000 mezőgazdasági üzemnek nincs igavonó állata. Tehát az állatállomány megoszlása nagyon rossz. Ugyanez a helyzet a mezőgazdasági eszközöknél is. 1941-ben pl. 500.000 eke volt Bulgáriában, mely elégséges volt 4,800.000 hektár föld megműveléséhez, vagyis Bulgária összes megművelhető földjéhez. Ezzel szemben 500.000 mezőgazdasági üzem, tehát az összeseknek, mintegy fele eke nélkül volt. Egészségtelen a mezőgazdasági üzemek túlságos nagy száma. A 4,800.000 hektár megművelhető föld megműveléséhez kb. 600.000 mezőgazdasági üzem szükséges. Ezzel szemben van 1,000.000. Felesleges tehát 400.000 kiscgazdaság. Ennek felszívása az ipar feladata, mivel a falvakban egy állandó rejtett munkanélküliség van.

Ehhez járul még az is, hogy északon a külterjes gazdálkodást nagyon kis haszonnal folytatják. Ennek az oka az, hogy a mezőgazdaság nagyon primitív eszközökkel van felszerelve és primitíven is művelik a földeket. Bulgária felszínének csak 44%-a megművelhető és ebből is 70% szemtermelésre van beállítva. Bulgáriának tehát

elsőrendű feladata, hogy ezt a kevés megművelhető földet minél jobban kiaknázhassa. Ezzel szemben mi történik? A földeket egy-két évig pihenni hagyják, legjobb esetben legelőnek használják fel. A primitív eszközökkel történő földművelés következtében a termelékenység igen alacsony, így általában hektáronként 12 q szemtermést kapnak. A terménybetakarításnál és cséplénél nagy a szemvesztés. A cséplés a legtöbb helyen lónyomtatással történik. Cséplőgép mindössze 3500 van az országban. A kaszát kevés helyen használják. Az apró, szétforgácsolt mezőgazdaságok következtében a modern gépek és a technika egyéb vívmányai és a tudomány eredményei nem használhatók ki. A kisgazdaságok miatt nem lehet megvalósítani a megfelelő irányítást sem. Azáltal pedig, hogy kevésbé hitelképesek a kisbirtokok, nem lehet nagyobb arányú beruházásokat és egyéb kezdeményezéseket a termelékenység emelésére eszközölni, így kevés lehetőség nyílik a racionalizálásra is. Szemlélte ő pl. a következő kis kimutatás.

Általában 5 hektárig terjedő kis gazdaságoknál az egy hektárra eső épületberuházás 21.700 leva, az 5—10 hektárig terjedőknél már csak 11.000 leva, a 10 hektáron felülieknél pedig az egy hektárra eső épületberuházás már csak 7000 leva.

Mint kísérő jelenség, ezekhez járul még a fejletlen állattenyésztés.

Ezekhez a hiányosságokhoz, amelyek a kisgazdaság természetéből adódnak, hozzájárul még a múlt rezsimnek nemtörődőmsége, amely egyáltalán nem fordított gondot a mezőgazdaság kifejlesztésére, hiszen az apróbirtokok nagymérvű szétforgácsolódása is erre az időre esik. Így tehát a mostani rezsimre hárul a feladat, hogy mindezeket a hátrányokat megszüntesse és már a kétéves terv keretein belül megkezdjen egy nagyarányú mezőgazdasági politikát, amely gyökerében megváltoztatja a bolgár mezőgazdaság képét.

Mik tehát a feladatok? A kétéves terv a mezőgazdaságban adódó feladatokat így határozza meg:

A földművelésnek, állattenyésztésnek, erdészeti és a halászatnak minden irányú megsegítése azáltal, hogy támogatni kell és ösztönözni a mezőgazdaságban a gépesítést, megfelelő intézkedéseket kell foganatosítani az állategészség védelme terén, ugyancsak minden erővel támogatni kell a mezőgazdasági termelő szövetkezeteket és más szövetkezetfajtákat, figyelembevéve a teljes önkéntes bekapcsolódást a szövetkezeti élebe.

A kétéves terv a mezőgazdaság általános termelékenységének emelésén belül különös gondot fordít az ipari növények termelésének fokozására, amelyet 1948-ban 38%-kal akar a legutolsó békeévi

nívó fölé emelni. Néhány adattal érzékeltetni kívánom egyes ipari növények termelésénél elérni kívánt százalékot.

Így pl. lucernamag	1.000 %
napraforgó	130 %
len	1.613 %
pamut	186 %
kender	410 %

Ezek a számok az 1946-os nívóhoz képest mutatják a növekedést. Ezzel szemben a szemtermelés 14%-kal növekedik. Az egész mezőgazdaság pedig 34%-kal. Hogy ezeket az eredményeket és általában a mezőgazdaságban előirányzott termelést elérjék a kétéves terv nagy körületekinjéssel és alapossággal olyan rendszabályokat fogantatosít, amelyek a bolgár mezőgazdaság jelenlegi állapota mellett megvalósíthatók. Az előzőkből már tudjuk azt, hogy Bulgária felszínének csak 44%-a, mintegy 4,800.000 hektár a megművelhető terület. Ennek a gyarapítására kevés eshetőség van, ezért a már meglévő területek mind nagyobb mértékű kihasználása jöhet csak számításba. Így első sorban a föld szakszerű megművelését tervezik. 1947 és 48-ban 60, illetve 70%-kal kell emelni a mély őszi szántással művelt területeket. 60-, illetve 71%-kal kell emelni a nemesített magvakkal való bevetett területeket és 10-, illetve 17%-kal a nemesített takarmány magvakkal bevetett területeket. A napraforgó hozamának és minőségének emelésére Zsdahovka nevű magvat fogják használni 62-, illetve 82%-ban. Nagy súlyt fektetnek általában a magvak megtisztítására és a föld karbantartására. Az utóbbit úgy kívánják elérni, hogy az első évben 10.000, a második évben 20.000 modern istállótrágya és műtrágya állomást létesítenek a község és a szövetkezeti szektoron keresztül. 1947 és 1948 folyamán a megművelhető föld területét 35.000 hektárral kívánják növelni, lecsapolás, folyószabályozás stb. útján.

A terv nem elégszik meg a termelés emelésével, gondoskodik arról is, hogy a mezőgazdaságot növényi betegségektől a lehetőséghez képest megóvja és ezért a kereskedelemügyi miniszter külön feladatává teszi, hogy a megfelelő mennyiségű vegyi anyagokról, permetező szerekről gondoskodik.

A mezőgazdaság másik szektora, az állattenyésztés egyike volt a legjobban elhanyagolt területeknek. A német okkupáció következtében és a háború miatt is az állattenyésztés szenvedett a legtöbbet úgy, hogy 1939-el szemben 1946-ban az általános állatállomány csak 55.8 százalékban volt meg. Tejtermelés csak 56.7 és a tejtermékek feldolgozása csak 22.5%-ban volt meg. Éppen az állattenyésztése elmaradottsága folytán a terv nagy súlyt helyez az állattenyésztés megjaví-

tására és az állati termékek mennyiségének emelésére. Így mint általános elvet, a terv 79-, illetve 116%-os emelést irányoz elő az 1939-es évhez képest. Bulgária szarvasmarha-, ló-állománya békében is elég alacsony fokon állott. Sokkal jobban el voltak terjedve a kisebb állatok, mint juh, sertés, szárnyasok tenyésztése. Az állatállomány növelésén kívül nagyon fontos az állati termékek fokozása a bolgár export szempontjából. Ezért törekszik a kétéves terv is arra, hogy az állatállomány növelésével párhuzamosan az állati termékek mennyiségét is, tehát a gyapjú, bőr, tejtermékek, tojás stb. növelje. Ebből a célból a kétéves terv egyik legjelentősebb intézkedése az állattenyésztő farmok létesítése, állami, szövetkezeti és magán szektorokon keresztül. 1948 végére 330 állami, 1200 szövetkezeti és 150 községi állattenyésztő farmot kíván létesíteni. A helyi állatok keresztelését valósítják meg értékes, nemes állatokkal és erre a célra már be is vezették és alkalmazzák a mesterséges megtermékenyítést. A kétéves terv előírja a legelők karbantartását, itatók létesítését és az iparügyi minisztériummal karöltve takarmány kombinátokat, takarmányvágó gépeket kell létesíteni, illetve beszerezni. Gondoskodniok kell takarmányállomány megnöveléséről és a megfelelő mennyiségű nemesmagvak beszerzéséről legelő biztosítására. Az állattenyésztés keretében fokozni kívánják a selyemhernyótenyésztést és a méhészetet 5, illetve 10%-al. Nagy súlyt fektetnek a halászat kifejlesztésére, ezért új halastavakat létesítenek tenyészhalak szaporítására, így pl. pisztráng tenyésztésére, fokozzák a kaviártermelést, mely fontos exportcikk. A halászat fellendítése céljából, amely 1948-ban 141%-ot fog elérni 1946-hoz képest, az ipar és kereskedelmi miniszter feladatává teszi, hogy megfelelő nyersanyagról és halászati szerszámokról gondoskodjék.

Ezek után szóljunk néhány szót a bolgár erdészetről is. Már a bevezetésben említettük, hogy a bolgár erdőgazdaság nagy nehézségekkel küzd. Mindezideig eléggé el volt hanyagolva. Bulgária területének nagyobb része hegyes, erdőgazdálkodásra kiválóan alkalmas, mégis erdészete nem mutatta fel azt az eredményt, amelyet adottságai lehetővé tették volna. Tény az, hogy ezért a múlt rezsim a felelős, amely nem gondoskodott arról, hogy a még a törökök által kiírtott erdőrészeket megfelelően befásítsa és a meglévő erdőket észszerűen kihasználja és óvja. A fakitermelést pedig a szakszerűség hiánya mellett a kedvezőtlen szállítási lehetőségek is megnehezítették. Emiatt azután a külföldi piacon a bolgár fa nem volt versenyképes. A terv keretén belül nagy lehetőségek nyílnak bolgár erdőgazdálkodás számára. A bolgár kétéves terv mozgósítja úgyszólván a gazdasági élet minden szektorát, hogy az erdőgazdál-

kodást megjavítsa és így egy fontos gazdasági erőforrást biztosítson Bulgáriának. A terv szerint 1948-ban 27%-al kell felülmúlni építőanyagok tekintetében az 1946-os nívót. Az erdőállomány gyarapítása és megővése szempontjából pedig 1800 hektár üres hely erdősítését, 1737 hektár ritka erdő sűrűsítését, 15.000 hektár kiöregedett erdő megújítását és 20.000 hektár puszta hely befásítását tervezik. A fakitermelés szempontjából fontos rendelkezések azok, amelyek a szállítás megkönnyítése szempontjából elengedhetetlenül szükségesek. 350 km hosszúságú új erdei utat építenek, 5 komplett drótkötélpályát létesítettek 1947-ben, ugyanannyit 1948-ban, 5 km-es hatótávolsággal. Ellátják azonkívül az erdőgazdaságot egyelőre mérsékelt mennyiségben vontatókkal, gőzhengerekkel és teherautókkal.

Igy végignézve nagyvonalakban a bolgár mezőgazdaság képét és a tervet, mely megkívánja változtatni a kedvezőtlen képet, felvetődhet a kérdés, mi lesz az az organizációs szerv, ami ezeket az elgondolásokat meg is valósítja.

A kétéves terv egyik alapja a földreform volt. A 20 hektáron felüli földet elvették és 20 évi törlesztésre a parasztnak adták. A másik alap, amire egyszersmind a Hazai Front egész gazdasági politikája is támaszkodik: a szövetkezeti élet minél nagyobb arányú kifejlesztése. Tehát mezőgazdasági viszonylatban is a kétéves terv termelőszövetkezetek segítségével kívánja megoldani azokat az elégtelenségeket és hiányokat, amelyek a bolgár kisbirtokrendszernek a hátrányát képezik és így a mezőgazdasági üzemek termelékenységének nagymérvű csökkenését okozzák, ugyanakkor főleg a szövetkezetekre támaszkodik ama rendszabályok megvalósításánál is, amelyek a mezőgazdasági üzemek termelékenységét fokozzák. A termelő szövetkezeteken keresztül ugyanis sokkal tökéletesebben lehet a modern technikát a mezőgazdaság terén hasznosítani, jobban lehet a termelést megorganizálni és az irányítást is eredményesebbé tenni, így ki lehet küszöbölni a felesleges állatok tartását, különösen száraz időben, amikor nincs takarmány. Sokkal jobban ki lehet használni a gépeket, jobban lehet megművelni a talajt, helyesebben lehet a termést betakarítani, a mezőgazdaságot nemesített magvakkal és tenyészállatokkal ellátni és általában az egész termelést racionalizálni. Mindezek a tényezők pedig olcsóbbá teszik a termelést. A hitel szempontjából is inkább számításba jöhet a szövetkezet, ami azután elősegítené a fejlődést, míg a kis mezőgazdasági üzemeknél erre nincs lehetőség. A szövetkezeteken keresztül valósul meg főleg a mezőgazdaságnak gépekkel, tenyészállatokkal és nemesített magvakkal való ellátása. A szövetkezte-

ket az állam minden erejével támogatja, anyagi és erkölcsi segítséget nyújt nekik. A szövetkezetek pedig gazdasági erejüknel fogva alkalmasak arra, hogy a rájuk váró nagy feladatot sikerrel elvégezzék. A bolgár népnek nem kell magyarázni a szövetkezet jelentőségét, mert ez már a múltban is a bolgár életformának egyik megnyilvánulása volt és most Bulgáriának 23%-a valamilyen szövetkezet tagja. Bulgáriában jelenleg legalább 5.000 szövetkezet működik, ebből 438 a mezőgazdasági szövetkezetek száma, 186.796 hektár földdel. Ezek a szövetkezetek a gyakorlatban jól beváltak. Így a szövetkezeti földek 25%-al felülmúlták szemtermelés terén a magángazdaságokat. 1946 folyamán már a szövetkezetek 333 traktort, 250 traktorekét, 365 diszkoszboronát, 260 kévekötgépet kaptak.

A terv előirányozza, hogy a földműves szövetkezeteket 438-ról 800-ra emeljék 1948 végén. 1948 végéig 30-ról 50-re emelik fel a traktorállomások számát, amelyek a két év alatt 1917 traktort, 2900 traktorekét, 1440 vetőgépet, 810 kévekötgépet, 280 cséplőgépet és 50 kombájnt kap. Ezek szerint a két év alatt hatszor annyi traktor, 5 és félszer annyi traktoreke és háromszor annyi kéveköttő lesz, mint 1946-ban volt. Ezenkívül a lehetőséghez mérten a magángazdaságot is ellátják gépekkel.

Mindeme rendszabályok magukbavéve azonban nem elégségesek, ha ugyanakkor nem eléggé gondoskodnak arról, hogy a szárazság veszélyét a minimálisra csökkentsék. Az aszály ugyanis a bolgár klimatikus viszonyok következtében nagy károkat okozott eddig is a bolgár mezőgazdaságban. Nagy súlyt helyez ezért a terv az öntözött területek növelésére, melyet nagyszerűen meg tud valósítani az elektromos bázisok kiépítésével kapcsolatban. A vízduzzasztók építésénél ugyanis nagy vízmennyiséget tudnak elvezetni a lapályokra és ezeken a vidéken az aszály veszélyét a minimumra csökkentik. A nagy vízduzzasztók víztömegeinek levezetése folytán a tráciai lapályon, Sztara-Zagora és a duhamelléki síkságokon a nagyobb hegyi folyók kiszélesedő völgyeiben összesen kb. 500.000 hektár földet öntöznek meg.

Röviden ez nagyvonalakban a kép, amit a kétéves terv a bolgár mezőgazdaság fellendítése érdekében megrajzol.

Varga Perke József

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Varga Jenő: A tőkés gazdaság a második világháború után. Budapest, 1947. 348 lap.

A háború folytán a kapitalizmus egész rendszerében előállott változásokat elméletileg megvizsgálni és megvilágítani — ebben jelöli meg szerző könyvének célját. A háború — s minél szélesebb területekre csap át a fegyverek munkája, annál inkább — új gazdasági jelenségeket idéz elő. Lehet arról vitatkozni, hogy ezek közül melyek átmeneti jellegűek, és melyek azok, amelyek a békés elrendezés időszakában is rányomják bélyegüket a gazdálkodás fejlődésére. Ezek a különleges, s eddig alig ismert gazdasági jelenségek annál is inkább törtek előre, mert amíg az első, az 1914—18-as világháborúban csak 36 állam üzent hadat egymásnak, a második világháborúban már 61 ország állott szemben egymással. Ilyen módon érthető, ha az első világháborúban a fegyveres szolgálatra behívottak számát 36 millióra teszik a második világháború 110 millió harcosával szemben. Ilyen méretű összecsapásra a világtörténelemben eddig még nem volt példa. Természetes, hogy a hadviselő országok közgazdasága nem lehet közömbös az egyre nagyobb arányokban kibontakozó hadi igényekkel szemben és így mélyreható változások és átalakulások követték egymást. Elsősorban az értékesítés területén mutatkoznak nagy elváltozások, amennyiben mindenfajta árucikkben soha ki nem elégíthető kereslet mutatkozik, s a javak legnagyobb része véglegesen elhasználódik, megsemmisül és az újratermelés folyamatába nem kerül vissza. A polgári lakosság fogyasztása is változásoknak van alávetve. Bizonyos elszegényesedési irányzat lesz urrá minden háborús országon, mert a legnagyobb gondot a hadsereg kielégítése, ellátása képezi mind hadianyagokkal, mind pedig élelmiszerekkel. Az állam veszi át a közgazdaság irányítását, az állam parancs-szava szab irányt nemcsak a termelésnek, hanem még a fogyasztásnak is, amennyiben előírja a termelhető iparcikkek minőségét és mennyiségét. A mezőgazdaság termékeinek polgári célra való felhasználásánál is ugyancsak az állami befolyás érvényesül. Ilyen módon „hadi monopolista államkapitalizmus“ (11. old.) jellegűvé változik át a közgazdaság.

Az állam döntő jelentőséget nyer a háborús gazdálkodásban, s szerző szerint ez a befolyás a polgári országokban jobban érezhető, mint a szocialista államokban. (17. old.) Milyen területeken volt főleg az állami befolyás érezhető, arra vonatkozólag szerző a következő megállapításokra jut: Az állam volt az árupiacon a legfőbb vásárló; az állami tulajdon is erősen megnövekedett a háború alatt, amit úgy kell érteni, hogy az angolszász államokban a hadüzemek jelentős részét maga az állam építette. A nemzeti jövedelem lényegesen nagyobb részét vonta el adók alakjában

az állam polgáraitól, mint béke idején. Legjobb hasonlat erre az angol-szász példákra való hivatkozás, melyek szerint Angliában 1938-ban a nemzeti jövedelem 21%-a került az államhoz adók formájában, míg ez a szám 1944-ben már 39%-ra emelkedett. Az Egyesült Államokban még kedvezőtlenebb az arány, amennyiben 1941-ben 13.7%, 1944-ben pedig 47.7% jutott az állam pénztárába a nemzeti jövedelemből. Ezenkívül hadikölcsönök formájában a jövedelem és a vagyon még egy részét igénybe vette az állam; hasonlóképpen a munkaerőgazdálkodás is az állam fennhatósága alá került, mert a háború méreteinek bővülése újabb és újabb munkaerők bevetését tette szükségessé, hogy a hadiipar feladatának megfelelhessen. Végül az állam az áralakulásnál mint fék játszott szerepet, egyrészt árörögzítés révén gyakorolt befolyást, másrészt pedig a minden országban érezhető fekete piac kilengéseit próbálta lecsökkenteni.

Ez az átalakult gazdálkodás nem előre lefektetett tervek gazdasági vágyain haladt előre a kapitalista országokban, jóllehet Németország „a háborús gazdaság szabályozásának” legmagasabb fokát mutatta. (39. old.). Szerző elvi különbségeket fedez fel a szocialista és kapitalista országok között abban a vonatkozásban, hogy a szocialista államokban tervgazdasági alapon történt meg a háború gazdasági eszközeinek az előteremtése is, míg ez a rendszer a kapitalista államokban ismeretlen maradt. Ennek következtében a kapitalista államokban a háborús szabályozás rendkívüli jelenség, amely csak a háború tartamára szól. Ezzel szemben a *szocialista államban a tervgazdaság* a társadalmi rendszer *állandó*, elmaradhatatlan tényezőjének mutatkozik mind a háború idején, mind a béke korszakában. Az eltérés csak ott tapasztalható, hogy a „termelt áruk fajtáit, elosztásukat hozzák összhangba a háború szükségleteivel” (40. old.), míg a kapitalista államokban a háborús szabályozás csak azokra a gazdasági tényezőkre terjed ki, melyek a hadsereg szükségleteinek kielégítését szolgálják, s a gazdasági élet egyéb területein a tervszerűtlenség marad érvényben. Természetes, hogy a háború soha el nem képzelhető igényei a termelés és a tőke összpontosítását parancsként írják elő és szerző ennek a koncentrációs művelet lezajlásának módozatait példákkal és számadatokkal támasztja alá. Legjellegzetesebb annak felemlítése, hogy a háború alatt létesített új vállalatok jelentős része „óriás vállalattá” lett (60. old.). Különösen vonatkozik ez az új repülőgép-üzemekre, gép-, hajó- és alumínium-gyárakra. Hogy ezek az óriás vállalatok miként vonták magukhoz a munkaerőket, arra fel lehet említeni, hogy az Egyesült Államokban már 1943-ban egyetlen vállalatnál, a General Motors-nál több mint 500.000 alkalmazott dolgozott és ezenkívül több olyan hatalmas vállalkozás terpeszkedett az ország testén, ahol a munkavállalók száma jóval túlhaladta a 100.000-t. Németországban a Farbenindustrie mutatja a legnagyobb arányú koncentrációt, mert ez a vállalat állította elő a szintetikus kaucsukot teljes 100%-ban, és a harci gázokat 95%-ban. Ugyancsak ez a vállalat szállította a műanyagok 90%-át. Messzire vezetne a példák folytatása, de azt az egy körülményt mindenesetre érdemes felemlíteni, hogy a tőke összpontosítása folytán — főleg Németországban — a kis- és középvállalatok tízezrei szűntek meg, s ezek átvándoroltak a nagy hadiüzemekbe.

A háború mindig rossz üzlet, s erre már az első világháború után rámutatott Normann Angell: *Rossz üzlet a háború* c. könyvében. Az elszegényedési folyamat erősödött — szerző szerint — a tőkés országok háborús gazdaságában. (73. old.). Az elszegényedés azt jelenti, hogy az ország

nemzeti vagyona kisebb az év végén, mint az év elején. A háború ugyanis a pusztítás leghatásosabb eszköze, a javak nagyrésze felhasználás közben végleg megsemmisül s ez a folyamat idézi elő a hadviselő államok elszegényedését. Rendkívül hatékonyan befolyásolja az elszegényedés folyamatát két körülmény. Az első a hadműveletek időtartamával függ össze, a másik pedig, hogy a háború az illető ország területére átcsap-e, vagy esetleg áttől mentes maradhat. A háborús megszállás terheit és következményeit igen sok példával lehet alátámasztani. Legcélszerűbb a németek által megszállt nyugati zónára, a belga, holland, és francia szomorú tényekre hivatkozni.

Ha most nagy általánosságban megállapítjuk azt, hogy a tőkés államokban a háborús gazdaság területén milyen jelenségeket figyelhettünk meg, érdemes a részletkérdéseknek is nagyobb teret szentelni, s különösen azokat a kérdéseket vizsgálat tárgyává tenni, hogy *milyen az összefüggés* a háborús gazdaság és a technika között, hogyan szívja magához a háborús gazdálkodás a munkaerőket, és milyen képet mutat a termelés és a polgári fogyasztás a háború alatt. Az első kérdéscsoportozatban szerző arra a megállapításra jut, hogy „a kapitalizmusban a technikai fejlődés súlyt helyez arra is, hogy a tőkés a haszon növelése céljából csökkentse az egyes termékekre eső termelési költségeket“ (92. old.) és ez a felfogás a háborús gazdálkodás idején már nem érvényes, mert minden hadviselő állam a technika hirtelen fejlődésétől reméli a háború sikeres befejeződését. Nincs többé tekintettel a termelés eredményére, felfüggeszti profitéhségét és egész tevékenységét a kísérletek és kutatások szolgálatába állítja, hogy új előállítási és gyártási műveletek révén anyagot takarítson meg. A szűkös viszonyok ezt parancsoló kényszerrel írják elő, másrészt pedig a tudományos kutató intézetek s laboratóriumok és szervező irodák révén a haditechnika tökéletesítése és új fegyverek tervezése a legkiemelkedőbb feladat. Milyen emelkedést mutat a termelés a háború folyamán, ennek bemutatására legcélszerűbb a termelési indexből kiindulni, s jöllehet az első világháború adatai már régebben feldolgozást nyertek, szerző természetesen a második világháború adataival foglalkozik részletesebben. Az általa felvonultatott adatokból kitűnik, hogy az Egyesült Államokban 1940-ben az ipari termelési index 114 volt, amely 1944-ben 231-re emelkedik. Még figyelemreméltóbb Kanada, ahol a két szám ugyanazon idő alatt 122, illetőleg 282. (130. old.) Vitán felül állapítható meg, hogy az 1940—43-as évek folyamán az Egyesült Államok ipari termelése már kétszeresére nőtt. Angliában nem ilyen nagyarányú az emelkedés, ami arra vall, hogy a Szigetország nem tudott annyi új munkaerőt a termelés folyamatába bevetni, mint az Egyesült Államok. A mezőgazdasági termelés meneténél természetesen az időjárás viszontagságai is rendkívüli szerepet játszanak, de mindézeket egybe véve, az Egyesült Államok búzával bevett vetésterülete az 1938. évhez képest 1944-ben 23%-kal nagyobb, s a termelés mennyiségi eredménye az 1938. évi 195 millió q-val szemben 290 millió q-t tüntet fel (141. old.), amit arra kell visszavezetni, hogy a termelési módok, a gépesítés valósággal csodákat műveltek az addigi eredmények fokozására.

Miután így a részletkérdéseken keresztülmentünk, érdemes, sőt szükséges annak vizsgálatába bocsátkozni, hogyan alakult a világgazdaság, illetőleg a külkereskedelem a kapitalista országokban a háború folyamán. Abból indulhatunk ki, hogy a második világháborúban a világgazdaság két, egymástól csaknem teljesen elszigetelt részre bomlott szét. A világ-

piac szétesése elsősorban arra vezethető vissza, hogy a hadviselő államok szinte megkérülhetetlen válaszfalat emeltek önmaguk és ellenségeik között. Ez a válaszfal két csoportra különítette el a világgazdaságot. Az első rész a Németország hatalma alá került kontinentális Európából tevődött össze. Egyéb tengerentúli kapcsolatai Európának nem maradtak a rendkívül szigorú tengeri zár következtében. Csak olyan anyagokat dolgozhattak fel és vethettek bele a termelés menetébe, amelyeket Európa felszínre hozott. A második csoportot Anglia és az Egyesült Államok alkották, amelyek — különösen a háború utolsó szakaszaiban — a tengeri közlekedés korlátlan uraivá váltak. Ilyen módon az angolszász államok a világgazdaság területén sokkal nagyobb és értékesebb forgalmat bonyolíthattak le, mint a Németország igája alatt nyögő európai országok. Kezdetben Japán is bekapcsolódott a világgazdaságba, de később a nagy távolság következtében az általa megszállt területekkel nem győzte szállítóeszközökkel a szükséges forgalmat lebonyolítani és szerepe a világgazdaság területén fokozatosan csökkent.

Ha azt a beosztást kívánjuk követni, amelyet szerző könyvében lefektet, akkor most a nemzetközi munkamegosztás csökkenésének irányát és következményeit kell szemügyre vennünk. Mindjárt előljáróban annak megállapítására kell szorítkoznunk, hogy a kérdés taglalásánál nemcsak a gazdasági és háborús tényezőkre kell utalnunk, hanem a megváltozott gazdálkodási rend is kiemelkedő fontossággal bír. Főleg angol példákra, folyóiratokra és könyvekre hivatkozik szerző annak igazolására, hogy minden jelentősebb termelési ágban a háború „a nemzetközi munkamegosztás csökkenéséhez vezetett” (218. old.). A hiányzó színes fémek helyett más anyagok és egyéb fémek felhasználása, egyidejűleg a műanyagok, főként műbenzin, és műkaucsuk előállítása, továbbá a világgazdaság szétesése mind egy-egy hatékony tényező a nemzetközi munkamegosztás tényének hanyatlásánál. Bizonyos ellentétes irányú törekvés is észlelhető volt, amely abból állott elő, hogy az Egyesült Államok, Kanada és Anglia az ipari termelés területén sok közös tervet dolgozott ki és valósított meg, s ezek a tervek a munkaerő megosztásánál is éreztették hatásukat.

Ennél a kérdésnél jelentékenyebb programnak szentel nagy teret szerző, amikor az inflációról — mint a háború elmaradhatatlan következményéről — ír kimerítően és részletesen. Elsősorban arra a megállapításra jut, s ebből vezeti le további fejtegetéseit, hogy minden hadviselő, de még néhány semleges államban is a fizetési eszköz a dollárhoz viszonyítva elértéktelenedett. (249. old.) Igaz ugyan, hogy törekvések indultak meg abban az irányban, hogy a fizetési eszköznek a dollárhoz, vagy az aranyhoz viszonyított elértéktelenedését az államok által irányított külkereskedelemmel szabályozzák, de a fizetési mérleg fokozatos romlása nem tudta kiegyensúlyozni azt a nyomást, amely a fizetési eszközök állandó szaporodása folytán az egyes hadviselő országok valutáira nehezedett. A költségvetési hiányok járultak hozzá a fizetési eszközök intervalutáris árfolyamainak lerombolásához, s hiába léptették életbe — amely téren Németország járt elől — a szigorú takarékosági rendszabályokat. Ezek az állami intézkedések képtelenek voltak elejét venni a fizetési eszközök területén mutatkozó szükségletnek, s így végeredményben növekvő pénzforgalommal kellett minden kapitalista államban a pénzügyi hadviselés érdekében megbirkózni. Sohasem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy „a háború alatt forgalomban volt papírpénzek gazdasági értelemben, különösen részben nem voltak valódi bankjegyek” (257. old.). A jegyforgalom

alakulása és a létfenntartási index emelkedése érzékelteti legjobban az infláció növekedését, amelynek gazdasági és szociális következményei lépten-nyomon érezhetőkké váltak. Elég arra utalnunk, amikor ezt állapítjuk meg, hogy „az infláció az országon belül a tényleges jövedelem új elosztását jelenti“ (267. old.). Ezenfelül a pénz elértéktelenedése a járadékosok jövedelmének csökkenését is magában rejt. Ezzel kapcsolatban szerző a nemzetközi valutáris terveket, White és Keynes tervezeteit is ismerteti, továbbá a Bretton-Woodsban elfogadott határozatokat, majd pedig az európai valutajavítási kísérletekről is beszámol. Végső megállapítását úgy foglalja össze, hogy „még a nemzetközi valutaalap és a Nemzetközi Bank segítségével is hosszú évek kellenek ahhoz, hogy a tőkés országok — ha egyáltalán sikerül — legyőzzék a valutáris káoszt“ (276. old.).

Milyen arculatot mutat az ipari ciklus menete a háború befejezése után és milyenek a kapitalizmus gazdasági fejlődésének kilátásai, ezek képezik a könyv záró fejezeteit. Szerző könyvét 1946. végén fejezte be, tehát akkor még sokkal ködösebb volt a légkör, semhogy pontos jóslásokba lehetett volna bocsátkozni a jövő fejlődésére vonatkozólag. Annyi azonban kétségtelen, hogy „minden világháború megszakítja az ipari ciklus menetét“ és különleges jó konjunkturát idéz elő. Meddig tart ez a jó konjunktura a háború befejezése után és milyen hullámvonal fog mutatkozni a békés ipari termelés területén, érdemes arra hivatkozni, hogy az első világháború harci zajának elülése után a fellendülés időszaka aránylag rövid ideig tartott. Szerzővel szemben azonban azt az álláspontot célszerű megvilágítani, hogy a volt hadviselő és győztes államok azokat a tanulságokat bizonyára levonták, amelyek az első világháború után a fejlődés egészséges vonalát megzavarták és így egy esetleges világgazdasági válság kikapcsolása inkább lehetséges. Arra is indokolt rámutatni, hogy a világgazdaság elrendezése rendkívül lényeges körülmény a jövő gazdaságpolitika fejlődésénél és ha sikerül a kapitalista államoknak a szociálista országokkal egy olyan közös alapot találni, amelynél a gazdasági érdekek kiélesedése csökkenthető, ebben az esetben a tőke és az árumozgalom egészséges kicserélődése előbb indulhat meg, ami mindenesetre gátló tényező egy válság kialakulásánál. Szerző a haszon „rátájának“ (321. old.) esési irányzatától sokat vár abban a vonatkozásban, hogy alacsonyabb áron nagyobb mennyiségű áru lesz elhelyezhető. A tőkés vállalatok egyik része azonban — szerző szerint — olyan politikát kíván majd folytatni, amely erős monopólium alakításában, a termelés belföldi és nemzetközi méretű alacsony színvonalon tartásában és áremelésben jut majd kifejezésre. (322. old.) Pillanatnyilag — és ebben szerzőnek feltétlenül igazat kell adnunk, — az angolszász államokban a *tömeges munkanélküliségtől való félelem* uralja az ipari termelés politikáját és ennek a kérdésnek a megoldása, mégpedig kielégítő levezetése, nyugodtabb menetet biztosíthat a békés termelésnek. A nemzetközi verseny terén a változás szembezőköbb azáltal, hogy Németország és Japán, mint „világpiaci versenytársak“ háttérbe szorultak (329. old.) a világkereskedelem új elrendeződésénél és a világpiacok rendezésének kérdése abban a pillanatban napi-rendre kerül, amint az Egyesült Államok és Anglia belső piacának fellevevőképességét a békés termelés és fogyasztás színvonalára emelte. Egy bizonyos és ebben szerzőnek tökéletesen igazat adunk, hogy a „háború után a kivitelnek nagyobb mértékben kell tőkeexport formáját öltenie, mint az a háború előtt történt“ (337. old.). Ezt helyesen látta szerző már másfél évvel azelőtt is, amikor könyvét befejezte, mert a megújuló angol-

szász tervek, különösen a jelenleg szőnyegen fekvő és annyi vitatkozásnak tárgyát képező Marshall-terv sem egyéb, mint olyan megsegítési művelet, amely tőkeexport, hosszú lejáratú árukihitelezések formájában kíván segítséget nyújtani azoknak a kapitalista államoknak, amelyeket elsősorban próbál a világgazdaság nagy épületének tatarozási munkáiba belevonni és velük tartós gazdasági kapcsolatokat létesíteni. Milyen siker koronázza törekvéseiket, milyen eredmények kísérik a vállalkozást, arra a legközelebbi jövő fogja a beszédes tanulságokat megadni.

Sok közlemény látott már eddig is napvilágot, amelyek a második világháború nyomában az egyes államok belső gazdasági szerkezetében beállott változásokkal és az ezek kihatásaként az egész világgazdaság területén tapasztalható átalakulásokkal foglalkoznak. Ezek sorából azonban toronymagasságban emelkedik ki Varga Jenő könyve, amely nélkülözhetetlen kútforrás lesz mindazok számára, akik a gazdasági átalakítások folytán mutatkozó új gazdasági jelenségeket olyan módon kívánják a gazdasági fejlődés szolgálatába állítani, hogy a levonható tanulságok szilárdabb és válságoktól mentes fejlődést készítsenek elő a világgazdasági kapcsolatok minél szélesebb alapokra való kiterjesztésére. Ha csak ennek az egy célnak a megközelítése is elérhető Varga Jenő könyve által, úgy szerző igazán hasznos munkát végzett, s kutatásai, adathalmazai, tudós megállapításai nagy értékeket rejtenek magukban.

Domány Gyula

Székely Artur: A párisi béke aláírása után. Különlenyomat a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1946. évi jelentéséből. 13 l.

Dr. Székely Artur, a kamara főtitkára negyedmagával tagja volt a Párisban működött békedelegáció gazdasági bizottságának. Nagyon helyesen tette, hogy ebben a minőségében közvetlen közelből szerzett tapasztalatai és benyomása alapján ebben a kis füzetben világosan és szemléltetően foglalja össze a magyar békeszerződésnek — nem nagyon örvendetes — eredményeit. Bevezetőleg egy szemrehányással világítja meg a balsikernek egyik — persze nem a leglényegesebb — okát. „Hamarosan a fölszabadulás után tájékozott és nyelveket tudó informátorokat kellett volna küldenünk a külföldre — írja — és eljuttatni oda azokat a fölvilágosító és tájékoztató iratokat, amelyek ezrével érkeztek a párisi konferencia napjaiban — tehát erősen elkésve — Párisba.“ Kiemeli, hogy a békeszerződés 6 év helyett 8-ban állapította meg a jóvátételi idő tartamát és a petrozsényi bányarészvények értékének beszámítása 12 millió dollárral csökkentette jóvátételi terheinket. De azért a jóvátételi teher mégis 5.3—6.5%-a nemzeti jövedelemnek és közigazgatási összes bevételeinknek 36.8%-a. Ezt még súlyosbítja az Egyesült Nemzetek területéről

erőszakkal elhurcolt javak visszaszolgáltatása (restitúció) és az a kötelezettség, hogy az Egy. nemzeteknek és polgáraiknak minden Magyarországon levő jogát és érdekét az 1939.-iki állapothoz képest visszaállítsuk (restauráció). Ezt aztán New-Yorkban $\frac{2}{3}$ -ra mérsékeltek, de becslések szerint így is 7—800 millió forintot tesz. További teher, mégpedig súlyos teher, amelyet már Párisban róttak reánk a Szovjetunió ellenzése dacára. A 20. c. szerint ugyanis a Szövetségeseknek jogukban áll a területükön levő magyar javakat és követeléseket saját és polgáraik követeléseinek biztosítására és kiegyenlítésére fordítani, ha azokat a hadiállapot idején kényszerkezelés alá vették.

A kereskedelempolitika terén csak egy intézkedés történt. A 33. c. ugyanis kimondja, hogy 18 hónapon át Magyarország kötelezve lesz az Egy. nemzetekkel szemben a legtöbb kedvezmény elvét érvényre juttatni. Ez alól csak a határszéli forgalomban és vámszövetség kötése esetén lenne kivétel.

A nagyon tartalmas, igen világosan szerkesztett és a maga tömörségében kitűnően használható füzet befejezésül — a szerződés nagyon súlyos rendelkezései ellenére — bizonyos optimizmust juttat kifejezésre. „A békeszerződés — írja — életbeléptetése véget vet a hadiállapotnak, helyreállítja politikai szuverenitásunkat, lehetővé teszi a nemzetközi gazdasági kapcsolatok széleskörű kiépítését és megszabván a háború elvesztése által származó gazdasági terhek nagyságát, az életfeltételek bizonyos stabilitását biztosítja, amelyen a gazdasági tervezés építő munkáját megindíthatjuk.“

(é. a.)

Harsány Péter: Új termelési politika, mint szociálpolitika. Budapest, Athenaeum. I. A magyar mezőgazdaság belterjeségének fokozása. 1946. 96. old. II. Megoldás. 1947. 84. old.

A szerző, a mezőgazdasági termelés gyökeres irányválttatásának kérdésével foglalkozik. A népesség foglalkoztatása és a nyershozam növekedése, a szántó föld célszerűbb felhasználásával biztosítható, melynek a jövőben olyannak kell lennie, hogy a mezőgazdasági foglalkozású népesség szociális háttérbe-szorítottsága is megszűnjék.

Azok a termeléspolitikai intézkedések, amelyek az átalakulás ezen nagy értékeit biztosíthatják, csak úgy lesznek jól eltalálhatók, ha szám-szerű alátámasztást is nyerhetnek. A szerző igyekszik is a közgazdasági és mezőgazdasági tudományokból megalapozott gondolatai számára a statisztika adattárát hasznosítani s nem rajta múltott, hogy ebben a vonatkozásban munkája sok kívánnivalót hagy maga után. Amiket a statisztikai

forrásokból felhasznál, a közgazdasági statisztika közléseiből származnak, pedig nyilvánvaló, hogy egy olyan termelési politika, amely az azt végrehajtók életszínvonalára szempontjából kap hangsúlyt, sokkal inkább üzembiztonsági statisztikai alátámasztásra szorul, mintsem közgazdaságira. Közgazdasági szempontból kívánatos lehet és az is, hogy minél több munkát teljesítsenek ebben a foglalkozási ágban is, ám a parasztok szempontjából mégis csak a nagyobb mezőgazdasági jövedelem van a hangsúly és azon a valószínűségen, amellyel fáradságukat e téren siker koronázhatja. Az elérhető jövedelem nagysága és annak valószínűsége szoros összefüggnek és döntően befolyásolják azt a több milliós réteget, amelynek jövőbeli ténykedéséről van szó.

A szerző szemé előtt tehát a mezőgazdasági termelés olyan irányváltoztatása lebeg, amely a földreformmal juttatott 3.6 k. h. üzembiztonságban is teljes foglalkoztatást biztosít, a magasabb kategóriáknál pedig lehetővé teszi, hogy mintegy 800.000, egy k. holdnál kisebb parcellával rendelkező, vagy teljesen nincstelen mezőgazdasági keresőt foglalkoztatni tudjanak.

Ennek az egyáltalán nem könnyű feladatnak a megoldását élet-halál kérdésnek tartja, amelyet még van idő megoldani. Viszont, ha a kényszerítő körülmények szorítanak rá bennünket, akkor már nem lesz idő sem nevelni, sem olyan szűk körben határvonalat meghúzni, hogy egy kis elhibázás az ellenkezőjét ne eredményezze. Nem lesz idő alapos helyszíni tanulmányokra (?), pedig hatalmi szóval, propagandával, egy-szerű elhatározással nem lehet máról holnapra irányt változtatni.

A megoldás: a belterjes gazdálkodás. Megvizsgálja előbb ennek a múltját. A hivatalos statisztikából a learatott területek és a bruttó termelési érték évről-évre elkészített tábláját veszi alapul s némi önkénytelenséggel belterjesnek, s így a jövőben más terményekkel szemben előnyben részesítendőnek nevezi meg azok közül legnagyobb-részt azokat, amelyek az egyes üzemek életműködése szempontjából — kevés kivétellel — közömbösek. E tábla szerint 1935-ben hazánkban (a szerző, nem tudni mi okból, az olvasóban azt az érzést akarja kelteni, hogy adatai 3 esztendő átlagértékei) 64 ezer ha-on termeltek kereskedelmi növényeket, 39 ezer ha-on hüvelyeseket, 474 ezer ha-on burgonyát, répát, dinnyét, 24 ezer ha-on konyhakerti növényeket s ugyanakkor, a gyümölcsösök és szőlők kivételével, 81 ezer ha. állt kerti művelés alatt, úgy hogy összesen 682 ezer ha. területet műveltek a szerző szerint „belterjes”-en.

Az adatok ilyen összeállítása azt a célt szolgálja, hogy a bruttó termelési értéken keresztül összehasonlítást lehessen tenni a búzatermeléssel. Ugyanis ennek a 682 ezer ha. területnek a Statisztikai Hivatal értékelése szerint 360 millió P a bruttó hozama, vagyis ha-onként 528.— P, ami a 13.7 q/ha-os 13.35 P/q-ás (ezek három éves átlagok, ami az után, hogy a belterjes terület és bruttó érték nem azok, teljesen indokolatlan) terméseredmények, illetve árak mellett búzára, a búzával szemben közel háromszoros bruttó földhozamot jelent.

Amikor az ember a könyv. olvasásában idáig jut, azt kérdezi, hogyan? Elvégre a mezőgazdaságban több mint 4.5 millió ember feltörekvő reményei ostromolják a lehetetlent, a mezőgazdasági ismeretek és tudományok oktatása a legrégebb gazdasági műveltségnyújtás hazánkban, a földdel való harcot legtovább bírók, a legjózanabb, legvilágosabb fejű, legderekabb gazdasági egyedek s nem jönnek rá arra, hogy nem tengerít

kell vetni, az egyébként előkészítésében változatlanul hagyható földbe, hanem borsót, babot, lencsét, nem zabos bükkönyt, lucernát vagy herét, hanem takarmányrépát vagy takarmánytököt, nem árpát, zabot, hanem repcét, lent vagy napraforgót stb. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk (most már a magyar gyakorló gazdák józan esze érdekében) ezt az 528.— P-ös átlagos bruttó hozamot (amely az adatok sajátos csoportosítása révén született meg — mert mi jogon nevezhető az a gazda, aki lencsét vagy babot termel, „belterjes“-en gadálkodónak, azzal szemben, aki tengerit és lucernát termel, mikor az előbbi növényeket a gazda egyetlen állatja sem eszi meg) akkor kiderül róla, hogy nem átlag, hanem egy olyan bizonytalan szám, amelyből semmi következtetést levonni nem lehet. Nem lehet pedig először azért, mert a statisztika elemi tanítása szerint, olyan szétszórtságú adatokból számított átlag, mikor a legkisebb érték (napraforgóé) a legnagyobb értéknek (a kerti területé) csak 17-ed része, egyszerű számtani absztrakció marad. Másodszor azért is semmitmondó, mert ennek a 682 ezer ha. területnek döntő többsége burgonyára, répára és dinnyére esik, úgy hogy ha az előbbi hibát kiküszöbölve számítunk átlagos bruttó hozadékot 528.— P helyett 366.— P-öt kapunk és ez, ezeknek a terményeknek 373.— P-ös átlaga alakítja így. A „háromszoros földhozam“ felfedezés így ugyan kétszeresre mérséklődnek, de tárgyilag ennek sincs jelentősége. A következő okokból: **számszerű** alapon: nem járnánk el korrektül: mert helytelen a búzának hároméves 13.35 P-ös átlagát szerepeltetni a ténylegesen használt 14.3 P-ös ár helyett. De figyelmen kívül maradt ebben a számításban a szalma, polyva, törek, szár, kóró, igen tekintélyes összege, aminek számbavétele a búza 184.— P-ös átlagos bruttó hozamát sok más „belterjesnek“ vett növény bruttó hozama fölé emeli. **Minőségi** alapon: a zab, kukorica, bükköny, here, lucerna alacsonyabb bruttó hozama, a takarmányrépa, tök vagy cukorrépa hozamánál nem abszolút értelemben, hanem a vetésterületek mai viszonyainál fogva kisebb. Ha a vetésterület fordított módon alakulna, mint a szerző ezt óhajtja is, a bruttó hozamok vele fordulnának (pl. tök). Másrészt mi indokolja a gazdaságban egyformán felhasznált répa és here 319:182 bruttóhozam arányát, döntő-e itt a piaci értékelés és nem a gazdasági beszámítás veszi-e át a szót? A kereskedelmi növények csoportja, mint csoport átlagot: 285.— P-öt eredményez. Ez is magasabb az átlagnál, de ha az 541.— P-vel szereplő dohányt kihagyta volna, (mint aminek a számbajövele a verseny miatt elesik) még olyan átlagot sem kapott volna, mint a válságos éveket élő kenyérterményekre. Egyedül a konyhakerti növények szántóföldi termelése eredményezett vitathatatlanul sokkal magasabb bruttó hozamot azon a 24 ezer ha. területen, az egész megművelt terület cca ½ %-án, amit ilyen termelésre közgazdasági okokból lehetett fordítani. Ha ebben a vonatkozásban a termelők csak 10-szeres hozamokkal rohamoznák a belső piacokat, az bizonyára tetemesen növelné értékesítési gondjaikat, viszont ez a termelés képét még lényegesen nem befolyásolná. Tehát a jobb bruttóhozamot biztosító növények (különböző kapásnövények és konyhakerti növények) közül máris többet a mezőgazdák, minden biztatás nélkül, felkaroltak és minden bizonnyal pl. a konyhakerti növények termelésére is szívesen áttérnének egyik esztendőről a másikra, csak legyen valaki ebben az országban, aki ezeknek a növényeknek a termelésével járó óriási gazdasági kockázatot magára vállalni kész és képes is.

Ezután a szerző a közgazdasági előfeltételeket vizsgálja. A tőke-

szegény magyar közgazdaságot szem előtt tartva, *Aereboe* ama tételéből kíván vigaszt meríteni, hogy a mezőgazdaságban nem a pénztőkén van a hangsúly, hanem a belterjesség mértéke a tulajdonképpeni felszerelési tárgyak és a végzett munka természetbeni mennyiségétől függ. Viszont nem szabad elfelejteni, hogy a végzett munka természetbeni mennyisége a konyhakerti növények termesztésével egyik legdrágább üzemi tőkebefektetés és akkor is az, ha a gazdálkodó és családja munkabérigénye, és éppen akkor rúg a legnagyobb összegre, amikor egyéb olcsóbb tőkével nem társulhat. Nem beszélve arról, hogy a bér munka igénybevitelének szüksége már igen alacsony területen jelentkezhet. Ez a tőkeszükséglet megmarad akkor is annak, ha gépek géphasználati szövetkezeti közös hasznosításáról van szó, tekintetbe véve ennek gazdaságossága mellett a velejáró nem gazdaságos momentumokat is (gazdasági és technikai üresfutás, adminisztráció, magasabb karbantartás, rövidebb élettartam stb).

A belterjességet befolyásoló tényezők sorában foglalkozik a földárak, a mezőgazdasági termények áralakulása, a munkabér és a piac távolságának kérdésével, de azzal, hogy helyes elveket hangoztat, nem oldja meg a kérdést, amely mindig konkrét helyzetből kiindulva adódik. Igaz, hogy ezek olyan termelés-elméleti kérdéseket érintenek, amelyek kielégítő tárgyalására adatok híján nincs módja. Az természetes, hogy minden gazda olyan tényezők mennyiségi bevetését fogja szorgalmazni, amelyek a leggazdaságosabbak a számára.

A külkereskedelmi tényezők számbavételéből kaphatnánk a legfontosabb indításokat — miután a külföldi értékesítés lehetőségén áll, vagy bukik az átállás lehetősége. A közgazdasági statisztika adatai itt sem elegendők. A kérdés jobb megvilágítása érdekében azonban annyi adatra kell törekedni, amennyi egyáltalán felkutatható. Ugyanis a magyar termelés nagysága, az európai szükséglet és fedezet országokénti ismerete még semmi pozitívumot nem mond a jövőre, miután ezeknek a számoknak alapján kínálkozó lehetőségek kihasználása a magyar mezőgazdák számára nem a jólétesültségnek a kérdése, hanem a rentabilitásé. Tehát még az árak s az értékesítési költségek is csak goromba tájékoztatást adnának, mert valójában az áralakulásra döntő befolyással bíró országok *költségviszonyainak* ismerete alapján lehetne, a kockázat elviselhető foka mellett, bizonyos növénytermelési ágakat favorizálni. Miután ez olyan statisztikai munka, ami az egyes ember teljesítő képességét felülmúlja, legalább arra kellett volna törekedni, hogy a ha-kénti terméseredmények egybevetéséből lehessen következtetni a külföldnek a befolyására, teszem hagymát termelő magyar gazda várható életszínvonalára. Hiszen ő maga is megállapítja, hogy míg Európa 296.000 tonna dohányimportjából Görögország 40, Bulgária 22, Szovjet Unió 4 és Jugoszlávia 3 ezer tonnát, összesen ezek az európai országok mintegy 70 ezer tonnát fedeznek, addig Magyarországon évenként gyülemlett fel a magyar dohány a raktárakban és a teljes romlástól azzal lehetett megmenteni, hogy növényvédelmi célokra használták fel.

Az intenzív növénytermelés állattenyésztési szükséglete, a háborús veszteségek miatt messze van a kielégítettség fokától. Az 1945-ös állatállomány alapján 66½ k. hold terület jut egy kettes ló- és ökrfogatra, több mint háromszorosa a kívánatosnak és valamivel kevesebb mint 3-szorosa a jó középterjes gazdálkodást megengedő 1938-as üzemi jelzőszámoknak (23 k. hold). Sajnálatos, hogy e szomorú tény további konzekvenciájával az átállítás szempontjából nem foglalkozik, pedig nyilvánvaló

az a szállítási többlet-igény, amely ennek folytán szükségképpen jelentkeznek.

A megoldás egészen újszerű és nagyvonalú ismertetésébe fog ezek után. A mezőgazdasági nagyiparra hárul a feladat, hogy az új viszonyok között „Hinterland“-ját megfelelően építse ki. A föld megművelésére kiadott eszközök közös használatát külön ipari növénytermelő szövetkezetek létrehozásával kell biztosítani, és az átállás biztosítását decentralizáltan kiépítendő mezőgazdasági ipari központok tennék a gazdáknak lehetővé. Konzervgyárak, szeszgyárak, cukorgyárak mellett olyan egységes típusú ipari feldolgozó üzemek volnának szövetkezeti formában felállítandók, amelyek jóformán valamennyi mezőgazdasági ipari feladatot képesek megoldani. Ha járható út egyáltalán van, akkor ez az, amely a siker felé vezethet. A tervezés, szervezés, kalkuláció valójában innen indulhat ki. Csakhogy felmerülhet a kérdés, nem messze elkerült-e ezen az úton a szerző eredeti célkitűzésétől: a mezőgazdasági dolgozók szociális helyzetének gyökeres megjavításától. Ezeknek az üzemeknek működésével kapcsolatban ugyanis nem szociális szükségleteken kell legyen a hangsúly, hanem azok az üzemgazdasági és közgazdasági adottságok volnának felderítendőek, amelyek életműködésüket objektíve lehetővé teszik. A magángazdasági érdekük és közgazdasági hasznosságuk nem feltétlenül áll összhangban a nekik termelő parasztok szociális igényeivel és nem kielégítő vezetésük következményei, a legkisebb ellenállás irányában keresne kiutat. Természetesen az ilyen nem várt fordulat a gondolat értékét nem ronthatja le.

A munka második kötetében ismertet egy ve'éstervet, amelyet az agrárlakosság szociális igényeinek, a fokozott exportnak és a közellátás igényeinek megfelelően állított fel. Ebben a tervben a kenyértermények 4 millió holdnyi vetésterületét 2,4 millió holdra szállítja le, a zabot 353-ról 200 ezerre, a kukorica csalamádé-ét 114-ről 60-ra, a búkkönyféléket 256-ról 110-re, a moharét 95-ről 50-re, az ugar 525 ezer holdját pedig teljesen megszüntetné. Nagyjában változatlanul hagyná az árpa, a burgonya, lencse, baltácím vetésterületét. Felemelné a kukorica, cukorrépa, takarmányrépa, a bab (négyyszeresre), a borsó (tízyszeresre), a mák (nyolcszorosra), a napraforgó, kender, len, tők, dinnye, zöldpaprika (tízszerezésre), paradicsom (tízszerezésre), zöldborsó, káposztá s egyéb konyhakerti növények vetésterületét. Komló, majoranna termelésre 2000 k. hold jutna, fűszernövényekre 13.000 hold helyett 140.000, konyhakerti és virágmagvak 20.000 holdja helyett 300.000, gyógynövények 3.000 holdja helyett 100.000 holdat kapnának ebben a vetéstervben. Az eddigi 600 ezer hold helyett 700 ezer holdban termelne babot, közöttek terményként. Megduplázná a napraforgó eddigi ilyen módú termelését is, a takarmánytökét pedig megháromszorozná és jelentékenyen emelné a cirok termelését is. Kerek 2 millió hold tarlót használna fel kettős termelésre, mégpedig 1—1 millió holdat tarlórépa és tarlóba vetett zöldtakarmányok termesztésére.

A terv szép, csak nem lehet figyelmen kívül hagyni két dolgot. Az egyik az igaerő, a másik pedig a föld termőerejének az egyensúlyban tartása. A megvalósíthatás megvizsgálása szinte fontosabb, mint annak vizsgálata, hogy az emberi táplálkozás kalóriaszükséglete és az állattartás keményítő és fehérje igénye kielégíthetők-e általa.

Az 1935-ös vetésterület-összetétel 214 millió férfi-munkanap szükségletével szemben az új terv 416 millió munkanapot igényelne, ami teljes foglalkoztatottságot biztosítana, miután a szerző a mezőgazdaság teljes munkakapacitását évi 400 millió redukált férfi munkanapra becsüli.

A foglalkoztatás tehát biztosítva volna. Most már csak az van hátra, hogy ugyanekkor megfelelő életszínvonalat is biztosítson. A szerző — nagyon helyesen — nem feledkezik meg erről sem. Megvizsgálja, hogy a tervezett változtatás alapján egy férfi munkanap, a múltéhoz képest, hogyan jutalmazódik. Úgy okoskodik, hogy ennek a munkamennyiségnek a teljesítése révén belső fogyasztásra, ipari felhasználásra, export célokra, a nyershozam felhasznált része a mezőgazdasági üzemekből kikerül, azokból kivonható és mint a mezőgazdaság összes tisztajövedelme, fogható fel. Ez az érték az 1938-as átlagárak alapján 2,5 milliárd pengőt eredményez, amelyet ha a 400 milliós munkakapacitáshoz viszonyít, 6,25 P-öt kap, amellyel felfogása szerint egy napi munka átlagosan értékesül. Ezt az adatot 1939-ben elért 2,21 P-ös nyári férfi munkanap nap-számbérével veti egybe és „óriási különbség“-et állapít meg. A két számot teljességgel összehasonlíthatatlannak tartjuk. Sokkal szerencsésebb lett volna egy egybevetés az 1938-as termelés, értékesítés és egyéb felhasználás alapján. Azonban az eredmények értékelése az életnívó szempontjából nagyon problematikus maradna így is. A probléma eldöntése újból csak az üzemgazdasági statisztika adatainak előteremtése után kiált.

Megvizsgálja a szerző a tervezete szerinti átállítás hatását a mezőgazdasági exportra is. Több cikk indokolatlan kihagyásával az 1938. évi kivitel mezőgazdasági származású cikkeinek értékét 289 millió P-ben adja meg, amellyel szemben az új módszerű termelés 720 millió P értékű termék exportálását tenné lehetővé. Ennek az örvendetes emelkedésnek a részletei számíthatnak különös érdeklődésre. Az élő és holt állapotban kivitt baromfi és termékei 50,4 millió P-ös tétele felemelkednék 125 millió P-re. (A vágó és igásállat kivitel csak 64,2 millió P-t tudott eredményezni 1938-ban. A baromfi szemesterményt fogyaszt széna, répa stb. helyett.) A cukor kivitel 10 millió P-re, a konyhakerti és virágmagvak pedig 123 millió P-re emelkednének, ami a hagyma 1,3 millió q-ás, 14,5 millió P-ös tételével közel hozná az 1938-as eredményt. Viszont ezzel a hagymakivittel felülmúlnánk a legnagyobb európai fogyasztóhoz, Angliához tengeri úton közelfekvő spanyol piacot. A gyógynövénykivitel 510.000 q-ával és 76,5 millió P-vel szerepel, amihez azt kell hozzátenni, hogy a munka első kötetében mondottak szerint ilyenek termelését csak piac-kutatás alapján lehet ajánlani, mivel a sok ezer gyógynövény közül évenként mást és mást kíván a piac. A háború előtt borsösmentát termeltek nálunk — a szerző szerint — „nagy területen“ és volt is 2—3.000 q. kivitelünk belőle, jórészt Németországba s később nagy tételek maradtak a nyakunkon. A mák 170 ezer q-ás kivitele egymagában 13 millió P lenne, holott 1938-ban 600 q-át adtunk el az Egyesült Államoknak olajkészítés céljaira. Az is nagyon lényeges ennek a 720 milliós értéknek a mérlegelésére, hogy az egyéb konyhakerti növények 7 millió q-ja 140 millió P-vel, vajjon megtalálja-e Európában a vásárló kezét?

A könyv utolsó fejezetében a mezőgazdaság újjáépítésének tökélszükségletét igyekszik felmérni. Tőke a nép szakműveltségének emelésére, a gép- és eszközhiány megszüntetésére, a jószágállomány felemelésére és a szükséges mennyiségű műtrágyaféleségek biztosítására kell.

Az állatállomány feljavítása céljából a tenyészmарha behozatalt mindennél előbbrevalónak tartja, de, hogy ebben a vonatkozásban milyen szerény tud lenni, arra elegendő egy adat: 1.300 drb. tenyészmарha importját már lényeges segítségnek véli. Átlagosan minden 2000-ik gazdaságba jutna egy darab belőle. A géphiányt az erre illetékes bizottság tervezete alapján 475—815 millió P körüli összegnek számítja. A gépi fel-

szerezés, tenyészállatok, gazdatitkári intézmény, mezőgazdasági szervezés és propaganda, 2000 új mezőgazdasági feldolgozó ipari kisüzem létesítése és meglévők talpraállítása és kiterjesztése, műtrágya és műtrágyanyersanyag és gyárhelyreállítás együttesen 585 millió P-t igényelne az újjáépítés első 5 évi kiadásaiéért.

Ennek a területében viszonylataiban óriási feladatnak a megoldására értékes elveket hangsúlyozó munkának a boncolgatását fejezzük be a szerzőnek a munkaszellemét jellemző saját végső mondatával: „Hiába volna akár szervezettség, akár rideg szakszerűség és anyagi erő, ha nem itat át minden lépést a mezőgazdaság újjáépítése terén a szociális szempont, az agrárlakosság egész népére jobb életlehetőség nyújtása — úgy minden törekvés kudarcha fullad és a mezőgazdaság újjáépülése helyett csak újabb osztályelválasztó falak épülnek“.

Hamar József

Jirkovsky Sándor: Az Osztrák-Magyar monarchia jegybankjának története. Budapest, 1944., 305. oldal.

A jegybankok politikája szoros összefüggésben áll az állam pénzügyi politikájával, ezért a jegybankok története egyúttal az állam pénzügyi helyzetének változására is fényt vet. Így az ismertetendő könyv is egyben hű tükrét adja a tárgyalt korszakok pénzügyi alakulásának is. A könyv két fő részre oszlik: 1. az Osztrák Nemzeti Bank és 2. az Osztrák Magyar Bank történetére.

A monarchia jegybankjának történetét a szerző mind a két részben az adott szabadalmak szerinti sorrendben tárgyalja. A jegybank első szabadalma 1816—1841-ig tartott. A monarchiának a pénzegysége ekkor a konvenció forint volt, mely 11 6906 gr finom ezüsttel volt egyenértékű. A napoleoni háborúk következtében a monarchia szükségletei rohamosan emelkedtek és a deficitet a kormány egyéb jövedelem hiányában kénytelen volt a Mária Terézia korából már ismert ún. bankcédulák szaporítása által fedezni. Ez a bankjegyszaporítás a pénz értékének romlásához vezetett, úgyhogy 1811-ben a kormány rendeletben (pátens) kimondotta a devalvációt és a régi bankcédulákat 5:1 arányban újakra cserélte ki. A pénz értéke azonban csak a napoleoni háborúk befejezése után állandósult. A bankcédulák kibocsátására és beváltására szükségesnek mutatkozott egy, a kormány által ellenőrzött banknak a felállítása s így 1818. január 19-én megalakult a monarchia jegybankja, amely 1841-ig kapott szabadalmat jegykibocsátásra. Ezt 1841-ben 25 évvel meghosszabbították.

Az uralkodó 1841. július elsejei elhatározásával a szabadalmat 1842-től számított újabb 25 évre, vagyis 1866. december 31-ig meghosszabbította. E második szabadalom kedvező politikai és gazdasági viszonyok között kezdődött, de csakhamar háborús idők köszöntöttek be. A bank ezekben a nehéz időkben az állam részére folyósítandó kölcsönöket főleg bankjegyszaporítással és kamatozó kincstárjegyek és utalványok forgalombá hozatalával fedezte. Természetesen a pénzügyiségnek ez a növekedése a pénz értékére csökkentő hatással volt és később a pénzügyi kormányzat el is határozta a valutarendezést, amelynek első fázisát az államjegyek beváltása jelentette. A valutarendezés érdekét szolgálta az 1857. január 24-én a monarchiának a német államokkal kötött érmeegyezménye is. A cél a papír és ezüstpénz értéke között mutatkozó különbség eltün-

tetése volt. Ezt 1866. elejére sikerült is a banknak megvalósítania, de a rövidesen kitört osztrák—porosz háború ismét a valuta romlását eredményezte. Hiába folytatott a bécsi kormány nagyarányú deflációs politikát, a valutarendezést nem sikerült véglegesen megoldania, sőt a gazdasági élet a pénzszüke miatt méginkább leromlott.

A bank harmadik szabadalmának idejét 1867—1878-ig úgy politikai, mint gazdasági szempontból nagy átalakulások jellemzik. Politikai téren az abszolutizmust az alkotmányos kormányzás, gazdasági téren pedig a merkantilizmust a liberalizmus váltotta fel. Ettől kezdve a bankot nem úgy tekintették, mint az állam pénztárát, hanem főfeladatának az ipar és kereskedelem előmozdítását jelölték meg. 1868-ban a bank üzletkörét több üzletággal kibővítette, amelyek között legnagyobb jelentőséggel — nemesércéknek és külföldi váltóknak vétele és eladása bír.

A bankjegyforgalom 1866. január 1-én 351 millió forintról 1869. szeptemberéig 624 millióra emelkedett, amely az előző évek pénzszüke után jótékony hatással volt a monarchia gazdasági életére. Egymásután alakultak ebben az időben iparvállalatok, amelyeknek részvényeit a tőzsdén már a bevezetésekor árfolyamon felül megvásárolták. Ez a jelenség határtalan tőzsdei spekulációra vezetett, mert később gyakran csak azért alakítottak újabb vállalatokat, hogy részvényeiket tőzsdei spekulációra használják fel. Ebbe a nagyarányú tőzsdejátékba a jegybank is belekeveredett a report-üzletág révén, de hamarosan visszalépett, ami a kitörő tőzsdekrachot mégjobban növelte. A tőzsde-krach 1873. május 9-én olyan erővel tört ki, hogy a tőzsdén jegyzett értékpapírok árfolyamesése 1.370 millió forint volt. A banknak az a kísérlete, hogy bankjegyszaporítással segítsen a krízisen, nem sok eredménnyel járt.

A könyv következő fejezetében Magyarország és az Osztrák Nemzeti Bank közötti kapcsolatok ismertetésére kerül sor. Magyarországnak 1847. óta állandó törekvése egy önálló jegybank alapítása volt, amelynek megvalósítása csak átmenetileg, a szabadságharc idején történt meg, amikor a Pesti Kereskedelmi Bank kapott felhatalmazást bankjegyek kibocsátására. Az önkényuralom alatt természetesen az önálló jegybank gondolatát nem lehetett felvetni és csak a kiegyezés után foglalkoztak ismét ezzel a kérdéssel. Az önálló jegybank azonban az Osztrák Nemzeti Bank állandó ellenvetései folytán nem alakult meg, hanem ehelyett az Osztrák Nemzeti Bank Magyar-Osztrák Bank elnevezéssel közös jegybankká alakult át, amit nálunk az 1878. XXV. t. c. szentesített. A banknak két főintézete volt, az egyik Bécsben, a másik Budapesten. A M.-O. Bank első szabaddalma 1878—1888-ig, 10 évre szólott.

A bank élén a főtanács, a bécsi és budapesti főintézetek élén pedig az igazgatóság állott. Az igazgatóság állapította meg a két főintézet dotációját. Az 1873. évi tőzsde-krach következtében néhány évre megakadt gazdasági élet újból megindult és a bank első főüzletága ezzel kapcsolatosan a váltó leszámítás lett. A monarchiát a bankfiókok szerint bankkerületekre osztották s Ausztriában 24, Magyarországon 16 bankkerület volt. A bank másik főüzletága a kézizálogkölcson. A két főintézet egyenlő eibirálásban részesítette az osztrák és a magyar értékpapírokat. A bank az említett üzletágakon kívül, amelyekkel főleg az ipart és kereskedelmet támogatta, jelzálogkölcsonökkel is foglalkozott, de sokkal kisebb mértékben, mint ahogy ezt az agrár osztály érdeke megkívánta volna.

Az 1880-as éveket a nagy pénzbőség jellemzi, amelyet az ezüstnek a monarchia területére való beáramlása idézett elő. Ennek oka az volt,

hogy a nyugati államok: Anglia, Franciaország, Németország, Hollandia stb. mind áttértek az aranyvalutára és az ezüst ezekből az országokból a monarchiába vándorolt. Az ezüst értékének csökkenése és az, hogy a nyugati államok már régen az aranyvalutára tértek át, a monarchiában is az ezüstvaluta helyett, az aranyvaluta alkalmazásának szükségessége mutatkozott.

Az aranyvalutára való áttérés az Osztrák-Magyar Bank második szabadalma idején (1889—1900.) történt meg. A monarchia azonban a tiszta aranyvaluta helyett az új, sánta valutát valósította meg, tehát az arany mellett ezüstpénz is volt forgalomban, de ennek mennyisége meg volt szabva. A valutareform szerint 1 forint értéke 0.609 gramm színarany értékével tetetett egyenlővé. Ennek az értéknek felét, vagyis 0.340878 gramm színaranynak megfelelő értéket 1 koronának nevezték. A forint pénzlába tehát 1.638, a koronáé pedig 3.276 volt. A jegybank az aranyvalutához szükséges aranyat hosszú éveken keresztül gyűjtötte. Az arany forintnak a papír forinthez viszonyítva kezdetben agiója volt, amely csak akkor tűnt el, amidőn a jegybank a pénzügyminiszter felhívására a deviza- és valutaüzletágot nagyobb mértékben kiterjesztette és így deviza politikájával a pénz értékét szabályozhatta. Az Osztrák-Magyar Bank, a többi európai jegybankokhoz hasonlóan a hitel és kölcsönnyújtás helyett, a 90-es évektől a deviza- és valutaüzletet, továbbá az aranykészlet gyűjtését tekintette főüzletágának.

A bank harmadik, 1901—1911-ig terjedő szabadalmának engedélyezése nem ment olyan simán, mint a másodiké, mert a két kormány nagyobb igényeket támasztott a bankkal szemben és a szabadalom megadását szigorú feltételekhez kötötte. A kormányok ezáltal a bank politikájára nagyobb befolyást nyertek és a bank nyereségében is részesedtek. Bár a szabadalom 1910. december 31-ig terjedt, a meghosszabbításról szóló törvény ennek tartamát a vám- és kereskedelmi viszonyokat szabályozó törvény hatályának megszűnésével, vagyis 1907. évvel kapcsolta össze és kimondta, hogy amennyiben a két ország a vámközösséget nem hosszabbítja meg, a szabadalom hatályát veszti.

Amint az 1907. év közeledett, Magyarországon olyan arányban szaporodott az önálló magyar jegybankot követelők száma. A parlamentben, ankétokon és gyűléseken állandóan hangoztatták az önálló jegybank felállításának szükségességét. A szakértők azonban más véleményen voltak és rámutattak arra, hogy az önálló jegybank felállítása milyen nehézségekbe ütközik és Magyarország gazdasági életére nem járna előnyvel. Természetesen a szakértők között is voltak olyanok, akiknek más véleménye volt ebben a kérdésben, a kormány azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy megmarad a közös jegybank mellett.

A harmadik szabadalom korát az általános pénzsűke és a termelés állandó növekedése, valamint a háborúra való készülődés, fegyverkezés jellemzi.

A negyedik, vagy utolsó szabadalom ideje 1911—1919-ig tartott. A jegybank ebben az időben folytatott politikájára a háború teljesérányomja bélyegét. A háború kitörésekor és a háború tartama alatt a jegybank tulajdonképpen az állam pénztárosa volt, úgyhogy 1918. október 26-án Ausztria 25, Magyarország 10 milliárd koronával tartozott a banknak. A bank arany mennyisége és deviza állománya a háború folyamán állandóan apadt. A pénzügyi kormányzat a védekező intézkedéseket, mint pl. a kötött devizagazdálkodást, csak elkésve tette meg. A szerző rámutat

arra, hogy a monarchia pénzügyi politikája, különösen a háború alatt nem volt helyes.

A háború után az Osztrák-Magyar Bank megszűnt, illetve visszaalakult Osztrák Nemzeti Bankká, így Magyarországon az önálló jegybank felállítása, az Ausztriától való teljes különválás következtében, magától értetődő dolog lett. Az önálló jegybank 1924-ben Magyar Nemzeti Bank néven meg is alakult. A közbenső időben 1921-től 1924-ig a magyar kormány államjegyekkel látta el a szükséges pénzforgalmat.

Jirkovsky fent ismertetett munkája részletes és csaknem kimerítő tárgyalást nyújt a monarchia jegybankjának történetéről és hűen jellemzi az illető korok pénzügyi és gazdasági helyzetét.

Némedi Mihály.

Rajty Tivadar: Bevezetés a kettős, könyvvitelbe. I. kötet. Kolozsvár, 1948. 156 oldal. Kiadja a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jogi és Közgazdaságtudományi Karának Vállalatgazdasági Intézete. (Bevezetés a kereskedelmi tanulmányokba. Szerkesztik: Rajty Tivadar és Szentkirályi Sámuel. 1—4. szám.)

A mű Kolozsváron most megjelent első kötete kezdők részére igyekszik bevezetést adni a kettős könyvvitelbe. A könyv négy részből áll. I. A könyvvitel alapformái. II. Könyvvitel gyakorlata. III. Folyószámlák tana. IV. Folyószámla- és áruügyletek.

Az első rész a könyvvitel elméleti megalapozása. Az előszóban a szerző elismeri Kuntner, Trautmann érdemeit a könyvviteli irodalom terén, de kijelenti, hogy tőlük annyiban fog eltérni, hogy az üzemgazdasági szempontokat kezdettől fogva érvényesíteni kívánja. Ez az elgondolás dícséretreméltó. De éppen ez az üzemgazdasági szemlélet néhány olyan megállapításra vezet, mely sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem helyeselhető. Így a 6. lapon azzal a megállapítással találkozunk, hogy „a kettős könyvvitel rendszere, mely a vagyon egyes részeiről vezetett pontos mennyiségi kimutatások (segédkönyvek) mellett a vagyon minden egyes részét éppúgy, mint a vállalat összvagyonát érték szerint számolja el”. Holott a kettősség lényege nem a mennyiségi és értékelszámolás, hanem az, hogy a vagyont két módon: egyszer részek szerint, egyszer pedig egy összegben számoljuk el úgy, hogy az összes számlák tartozik forgalma megegyezzen a kivetel forgalommal. Ennek a félreértésnek, illetve helytelen hangsúlyozásnak további következményei is vannak. Nem tévén készlet és tőkeelszámolás között a szokásos módon különbséget, a szerző nem készlet és tiszta vagyonszámlákat különböztet meg, hanem a mérleg baloldalán szereplő számlákat vagyonrészszámláknak, míg a jobboldalon szereplő (összes!) számlákat tőkeszámláknak nevezi. Ez utóbbiakat saját és idegen-tőke számlákra osztja, mely között üzemgazdasági szemlélete folytán csak jogi különbséget lát. Ez üzemgazdasági szempontból helyes lehet, könyvvitel-elméletileg azonban zavarokra vezet. Pedagógiai célból a szerző alkalmazza Nyárády elemző könyvelését, de mivel a genetikus elmélet lényegére nem tér ki, annak világosságát sem éri el. Ha pl. X. Y. befizet egy összeget, akkor genetikusán így gondolkodom: Pénzben készletgyarapodás, Pénztárszámla Tartozik-Féllel szemben készletcsökkenés, Folyószámla Kivetel. A szerző rendszere szerint a féllel második felének elkönyveléséhez meg kellene nézni előbb a folyószámla egyenlegét, s ha az tartozik

egyenleg, akkor *vagyonrészcsökkenésről* beszélünk, míg ha követel, akkor *idegen-tőkegyarapodásról*. Nem is szólva a komplikációkról, ha a számla egyenlege éppen e tétel folytán megváltozik! Tehát u. a. a tétel két logikai műveletet kíván, ami sem elméleti (szisztematizáló), sem gyakorlati (pedagógiai) szempontból nem kívánatos. Mellőzve a könyvelési szabályok gentikai magyarázatát, a szerző a könyvelést a mérlegből vezeti le, (mit szólna Angliában, ahol a mérleget éppen fordítva csinálják?), és azután a szabályokat egyszerűen megadja. Van még több megállapítás is, amellyel vitába lehetne bocsátkozni, de a rövidség céljából helyesebb áttérni a második, gyakorlati részre, mely példákkal és táblázatokkal mutatja be a könyvelés alapformáit. Ez a rész viszont igazán mintaszerűen tiszta és világosan érthető, pedagógiai célokra kiválóan alkalmas.

A harmadik rész, melynek szerzője *Cseke Vilmos dr.* a folyószámlák tana. Elméleti és gyakorlati megvilágításban látjuk a folyószámlák vezetését, szintén figyelembe véve az üzemgazdasági szempontokat, melyek azonban itt jó háttérrel adnak a tiszta számviteli szempontoknak.

A negyedik rész a folyószámla, bizományi és közös számlára lebonyolított ügyleteket tárgyalja minden részletre kiterjedő figyelemmel. Ami magyarországi szemmel feltűnik, hogy az idegen pénznemek elszámolásánál az 1:1 arányban való könyvelést nem említi. Egyébként a magyar és román jogi helyzet eltérései nem csak itt, hanem különösen az adók tárgyalásánál magyarországi tanulóknak sok nehézséget okozhatnak.

Az egész könyv mint a „Bevezetés a kereskedelmi tanulmányokba“ sorozat első négy kötete jelent meg. Reméljük, hamarosan megjelennek a további kötetek is, melyekben az üzemgazdasági szempont komoly nyereséget fog jelenteni, amint azt az első rész kivételével már e kötetben is tapasztalhattuk.

● *Hetényi István*

Rajty Tivadar: A számvitel szervezési irányelvei. Vállalatgazdasági könyvtár 15. sz. Kolozsvár, 1948. 27. old. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem vállalatgazdasági intézetének kiadása.

A most megjelent „A szervezés vezérfonalai“ c. sorozat hatodik és egyben utolsó része. A szerző célja: röviden rámutatni a számviteli szervezés *tárgyi és személyi* problémáira.

A *tárgyi* kérdésekkel foglalkozó rész tárgya az iratok útjának, a nyomtatványok megtervezésének, a számviteli munka technikájának, a munkahely és munkaeszköz megválasztásának stb. ismertetése. Ebben a részben különösen annak a kiemelését helyeselhetjük, hogy a számvitelt alá kell rendelni a gazdaságosságnak: a költségek szabják meg határát annak, hogy meddig mehetünk a számvitel mechanizálásában. A szerző azonban számszerű példán mutatja be, hogy már aránylag kis tételszámnál (havi 2000) a teljesen gépi könyvelés nemcsak gyorsabb, minőségileg jobb, hanem olcsóbb is a kevésbé mechanizáltnál. Ehhez járul a gépi könyvelés másik nagy előnye, hogy olyan kimutatások is készülnek, melyek egyébként nem készülnének el, és ezek közvetve oly

hasznos hajthatnak (pl. kalkulációnál), mely még a költségtöbblet vállalását is érdemessé teszik.

A személyi szervezéssel foglalkozó rész főérdeme, hogy nem az ügyrend ezerszer megbeszélte kérdéseivel, hanem a legfontosabb, de eddig sajnálatosan elhanyagolt tárggyal: *a személyzet kiválasztásával foglalkozik*. Ez alkalmassági vizsgával történik. Az amerikai Stievers módszerének ismertetése után, mely könyvelői, gépírói és gépszámolói vizsgát különböztet meg, a szerző a végrehajtó könyvelői vizsgára tesz részletes javaslatot. A vizsga a következő részekből áll: érzékszervek vizsgálata, figyelem-reakció, emlékezet, intelligencia, kezűgyesség, munkapróbák. Reméljük, hogy az ajánlott alkalmassági vizsga a jövőben el fog terjedni és lehetővé teszi a szervezés első követelményének a megvalósítását: „a megfelelő embert a megfelelő helyre“.

Hetényi István

Bachmann, H.: Az angolszászok háború utáni világgazdasági tervei. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1945. 89 old. (A könyv eredeti címe: Angelsächsischer Vorbereitung und Pläne für die Nachkriegswirtschaft. Fordították: Sóváry Emik és Szikszay Gerő.)

Bár a háború alatt legtöbbször svájci és svéd közvetítéssel kaptunk bizonyos adatokat az angolszász háborús gazdasági gépezet működéséről és a háború utáni időszakra vonatkozó tervekről, ezek a közlések azonban semmi esetre sem voltak teljesnek mondhatók és egységes, átfogó kép kialakítását nagyon nehezítették. Ennek a hiánynak pótlására állította össze éppen ezért H. Bachmann, az St.-galleni külföldi piackutató intézet igazgatója, a háború alatti angolszász gazdasági erőfeszítések és a háború utánra vonatkozó elgondolások rövid ismertetését.

A szerző kifejti, hogy míg az orosz és német forradalomban tisztázódtak az elvi és eszmei alapok, addig az angolszászoknál ez a tisztulás elmaradt és éppen ezért igen nehéz az általuk követendő gazdaságpolitika prognózisát felállítani. Csak a nagy irányvonalak leszögezése kísérelhető meg sikerrel és ezeket mind a két vonatkozásban az utószóban le is szögezi Bachmann. A háborús erőfeszítés érdekében a két angolszász nagyhatalom minden fontos gazdasági ágazat részére közös legfőbb irányító szerveket létesített. Ezeknek működése mindazokra a termelőterületekre és beszerzési lehetőségekre kiterjedt, amelyek a két hatalom részére az egész világon nyitva álltak, közvetve tehát még semleges államokra is. Ezeknek a szervezeteknek működése különösen a pénzügyi vonalon vezetett a lehető legszorosabb együttműködésre. Az így kiala-

kult Sterling-area erőteljesen megszigorította a korábbi Sterling-blokk szabad elveit, minthogy az areán kívüli területtel zárt devizagazdálkodást vezetett be kétoldali fizetési és elszámolási egyezményekkel, bár a liberális kezelés angol oldalról azért itt is lehetővé tette egy sokoldalú fizetési egyensúly létrehozását. Ezzel egyben *J. M. Keynes* nemzetközi kliringuniójának javaslata messzemenően megvalósult. A szabad-francia kormánnyal kötött pénzügyi egyezmény (1944) még ezen is túlment és egy brit-francia valuta-unió alapjait fektette le, melynek jelentősége abban állt, hogy a két kormány ezt a háború utánra is fenn szándékozott tartani. A holland-belga valuta-egyezmény (1943. okt. 21.) is végeredményben a Keynes-terv szellemében és az angol kormány jóváhagyásával jött létre. A háború gazdasági erőfeszítéseit szolgálta a kölcsön- és bérlet-törvény, továbbá a kölcsönös segélynyújtásról szóló egyezmények, melyek Angliával és a később bevont többi államokkal szemben lehetővé tették az adósságok felszaporodását és ugyanakkor a legnagyobb megértéssel még a katonai bevételek felszámítását is lehetővé tették; a végső elszámolásra vonatkozólag pedig elvül állították fel, hogy annak nem szabad zavarnia sem az adós, sem a hitelező állam gazdasági életét. Kanada még ezen is túlmenőleg segítette az anyaországot, azáltal, hogy követeléséit részben kamatozatlan kölcsönné változtatta át, részben törölte.

Az Egyesült Államok nemcsak angolszász viszonylatban, hanem pánamerikai vonalon is hatalmas tervező munkát végeztek a háború érdekében. A konferenciák egész során (panamai-értekezlet 1939, hawannai-értekezlet 1940, rio de janeírói-értekezlet 1942, stb.) egyre inkább kialakult az egységes kereskedelmi politika és az egyenlő kezelés, a legnagyobb jelentősége azonban az u. n. Inter-American Bank felállításának volt ezen a téren. A dollár-blokk tulajdonképpen ebből alakult ki azáltal, hogy a Bank az Európával szembeni dollár-stabilizálás helyett a délamerikai államok valutáinak stabilizálása felé tolódott el. A dollár-hitelek megkönnyítették a hivatalos és nem hivatalos árfolyamokkal dolgozó délamerikai államoknak, hogy kiegyenlítsék az árkülönbségeket és a dollárárfolyamát fenntartsák. Kötelező árfolyam megállapítására azonban csak mexícoi viszonylatban került sor. A dollár-blokk természetesen az angol-amerikai devizaegyezmények és a közép- és délamerikai államokkal kötött közvetlen egyezmények folytán szoros kapcsolatban állt a Sterling-areával és a szabad-francia va-

luta-határozmányokkal. Az Egyesült Államok ezenkívül is kötött közvetlen árucsereszerveződéseket a közép- és délamerikai államokkal, a kölcsön- és bérlet-törvényből folyó szállítások azonban csak braziliai vonatkozásban voltak jelentősek. Különlegesen alakult a viszony Kanadával a háború alatt, minthogy a közös katonai, politikai és gazdasági hivatal csakhamar az összes kereskedelmi sorompók felfüggesztését vonta maga után. Kanada azonban a kölcsön és bérlet szállításokra nem tartott igényt és a forgalom Mutual Aid Agreements keretében bonyolódott le.

Ezeknek a háborúhoz kötött intézkedéseknek hordereje a jövőre nézve azért óriási, mert egyben egy világgazdasági rendszert is jelentenek, nemzetek feletti irányító szervekkel, világot átfogó ellenőrzéssel, termelő-, elosztó-, ár-, valuta- és deviza, stb. rendszerrel. Ezen a világgazdasági rendszeren belül két hatalmas regionális pénzügyi unió alakult ki a Sterling-areával és a dollár-blokkal. A búza-, nyersanyag- és fizetési kérdések rendezése pedig egyben a világgazdaság legakutabb problémáit is megoldotta. A New-Deal és a Labour Party programmok ezzel tulajdonképpen megvalósultak.

A háború utáni gazdálkodásra való előkészületek között az Atlanti Charter és a nemzetközi búzaegyezmény a legjelentősebbek. Az előbbinek 4. és 5. cikke szögezi le, hogy az általános jólét javítása minden állam számára azonos feltételek mellett a legfőbb cél. A nemzetközi búzatanács a búzaegyezmény alapján nemcsak a termelőket, hanem a fogyasztókat is egy táborba hozta össze, és mindkettőnek érdekeit egyaránt kívánta szolgálni. Az egyezmény szociális jellege mellett tehát itt nagyarányú alkati eltolódásokról van szó, melyek a jobb táplálkozási lehetőségek biztosításán túl egyben a mezőgazdasági túlnépesedés kérdését is meg kell, hogy oldják, a mezőgazdasági munka értékének növekedése nélkül azonban csupán a városi lakosság további megterhelését érnék csak el. Ide tartozik végül az Egyesült Nemzetek Szükség-segély Akciója (U.N.R.R.A.) is, amelyre szükségtelen bővebben kitérnünk.

A háború utáni gazdaságpolitikára vonatkozó hivatalos javaslatok és tervek között a Hot-Springs-i élmezési konferencia a nemzetközi búzaegyezménnyel majdnem azonos eredményekre jutott és határozatai részben az U.N.R.R.A. tevékenységével párhuzamosak. A Beveridge-tervet, amely az emberi lét bizonytalanságának abszolút határt kíván szabni a felső osztályok és az állam fokozott anyagi megterhelésével,

a magyar szakkörök részletesen megvitatták már annakidején. A Roosevelt-féle üzenet egy része e terv amerikai kiadásának felel meg, mégis azzal a különbséggel, hogy a gazdasági szabadságot lehetőleg egyensúlyban akarja tartani a szociális kívánalmakkal, és így a gazdaságpolitikai rendszabályok is erősebben vannak benne képviselve. A Keynes- és White-tervet szintén alaposan megvitatták a magyar szakkörök és a Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottság a magyar közgazdaság szempontjainak megfelelő kiértékelést is elvégezte.¹

A két terv közti pénzügyi technikai különbségektől eltekintve, Bachmann a főbb különbséget az eladósodás nagyságrendjében állapítja meg. Így a Keynes-féle tervezetre felépülő Sterling-area és a White-tervre felépülő dollár-blokk éppen ezért teljesen eltérő fejlődést mutatnak. Az aranykészletek különbözősége folytán ez nem is alakulhatott másként, mint ahogy ezt az Economist már a tervezetek vitatása során kifejtette.² Kitér a szerző röviden a Nemzetek Szövetségének átmenetgazdasági beszámolójára is, amely végeredményében egy autoritativ nemzetközi testület felállítását javasolja. Ez illetékes lenne a jelentésben ajánlott összes rendszabályokat a kereskedelempolitikai nehézségek leküzdésére végrehajtani, bár tevékenységének súlypontja inkább csak a tanácsadáson és a tervező munkásságon nyugodna.

A szerző a nagy irányvonalakat szociálpolitikai téren a meglévő berendezések kiterjesztésében, a nemzetgazdaságokon belül a gazdasági irányításra való törekvés elmélyülésében, a nemzetek feletti téren pedig az együttműködésre való törekvésben látja. A világgazdaság terén jelentkező irányítás angol-szász, de főleg amerikai irányítás.

Ezek a szociális és tervgazdasági irányzatok merőben különböznek az utolsó 150 év liberális kapitalizmusától, de egyben a kommunizmustól is. Ez utóbbtól főleg abban, hogy az emberi lét megnyilvánulásait nem kívánják kizárólag a kollektív célok szolgálatába állítani, hanem a gazdálkodást végső fokon az egyesek ügyének tartják. Az állami befolyás kiterjesztése a gazdaságra abból az elgondolásból fakad, hogy az egyesek gazdasági ténykedése ma jobban előmozdítható állami támogatással. Az angolszász értelmezésű gazdaságsszocializ-

¹ A háború utáni valutaügy nemzetközi szabályozására vonatkozó külföldi terveknek a magyar nemzetgazdaság szempontjából való kiértékelése. Albizottsági jelentés és Melléklet az albizottsági jelentéshez, Budapest, 1943.

² Post—War Currency, August 28. 1943. 261-62. 1.

mus tehát az egyesek közti függésbe tudatos és elmélyült szolidaritizmust visz bele. Ezen a téren a fejlődés Bachmann megállapítása szerint nem vág össze tehát W. Röpke prognózisával, aki szerint a megoldás sem az egyik, sem a másik irányzatban, hanem a harmadik úton, az u. n. konform gazdaságpolitikával lenne megközelíthető.³

Horváth Róbert.

Homolyai Rezső: A városi önkormányzat időszerű kérdései. Különlenyomat a Városi Szemle XXXIII. évfolyamából. 10. l.

A Magyar Városok Országos Szövetsége nevében a városok 1947. évi párisi nemzetközi kongresszusához intézett jelentés, amely világosan, szemléltetően tárja elénk a városi önkormányzat időszerű kérdéseit. Különösen érdekes a pénzügyi önkormányzatról szóló fejezet. Szerző kifejti, hogy a községek kapnak ugyan adóztatási jogot az államtól, de az adóztatási lehetőségeket az állam szinte teljesen kimeríti. Így az a helyzet alakul ki, hogy — a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvén alapuló, nem elégséges bevételektől eltekintve — az állam kénytelen saját adóbevételei bizonyos részét a községeknek átengedni. Ez a megoldás azonban csak akkor lenne megfelelő, ha ezeket az átengedett adóbevételeket a törvényhozás állapítaná meg é. p. úgy, hogy azok a község fejlődésével automatikusan emelkedjenek. Ez pedig legjobban akkor volna biztosítható, ha a község bizonyos kulcs szerint a területéről befolyó minden jövedelemből nyerne részesedést. A községeket azonban a kiadási oldalon is fenyegeti veszély. Új törvény, vagy rendelet költséges feladatokat ruházhat rájuk. Ez ellen csak az a rendelkezés nyújtana védelmet, ha az újabb feladatkör-meghatározásánál megfelelő fedezetet is kapna a község. Viszont szerző elismeri a kormányhatóság beavatkozásának jogosságát, ha a község a pénzügyi lehetőségek ellenére nem vállalja a fejlesztéssel járó terheket. — Az államsegélyt szerző nem tekinti szerencsés megoldásnak, mert veszélyeztetheti az önkormányzat szabadságát.

A tanulmány csak a következő esetekben tartja megtagadhatónak az önkormányzat határozatának jóváhagyását. Ha a határozat sérti az állam érdekeit, ha törvénybe ütközik

³ W. Röpke: A harmadik út. (Korunk társadalmi válsága.) Budapest, 1943.

és ha az önkormányzat háztartási egyensúlyát zavarja. A költségvetést pedig a kormányzat csak az egyensúly szempontjából vizsgálhassa. Ha a költségvetés egyensúlyban van és az előirányzott bevételek reálisak, akkor ne lehessen beleszólni a kiadásokba. Az önkormányzatnak azt a jogát, hogy szükségleteit maga állapítja meg, nem volna szabad kétségesse tenni. — A nagy tárgyismerettel, az autonómia eszméje iránti szeretettel és friss, eleven stílussal megírt tanulmány élvezetes olvasmány és igen sok megszívlelendő útbaigazítást nyújt azok számára, akiknek feladata az állam és az autonómiák egymás közti jogviszonyának helyes szabályozása és kezelése.

(é. a.)

Haberler, G.: The Present Cyclical Situation of the American Economy in the Light of Business Cycle Theory. (Economia Internazionale, 1948. 1.)

Haberler e tanulmányban az amerikai konjunktúraváltozásnak a kilátásait taglalja. Különbséget tesz a konjunktúra fordulópont elmélete és a kumulatív zsugorodási elmélet között. Ezzel kapcsolatban rámutat a közgazdászok között fennálló kontroverziára és megállapítja, hogy tagadhatatlanul összefüggésben áll a depresszió hossza és súlya azzal, hogy milyen tényezők okozták a konjunktúra végét. Hangsúlyozza azonban, hogy a boom sok esetben külső tényezők hatása következtében szűnik meg és így például a kormány gazdaságpolitikai intézkedései is bizonyos hatást gyakorolnak a konjunktúraváltozásra, amelyek egyébként nem állnak közvetlen összefüggésben a depresszió közvetlen kiváltó okaival.

Az elméletet a jelenlegi amerikai gazdasági helyzetre alkalmazva megállapítja mindenekeelőtt, hogy milyen tényezők nem hathatnak a depresszió előidézése szempontjából. Ilyenek például a pénzsűke, ill. a szándékos hitelkorlátozás. Csak abban az esetben, ha a bérek és ennek következtében az árak emelkednének, válnék egy hitelkorlátozási politika elkerülhetlenné. Nem elképzelhetetlen az exportok csökkênése, de szerző ezt nem tartja valószínűnek.

A cikk keretében nagyobb teret szentel a Keynes-i közgazdák depressziós elméletének, amely a beruházások és megtakarítások közti egyensúly megromlásából származtatja a depresszió okát. Ezek a közgazdák a depressziót a háború befejeztét közvetlenül követő időszakra ísolták és ezek nem váltak be, azonban nem kizárt, hogy csak időbeli eltolódásról van szó. Szerző nem tartja valószínűnek, hogy általános beruházási hiány adódik a közeljövôben, tekintettel arra, hogy lakóházak, üzemi felszerelés, fogyasztási javak és közmunkák terén igen nagy a kielégítetlen kereslet. Mindazonáltal két fenntartással él: Ha az általános beruházás csökkenési okokat ki is zárjuk, egy időleges csökkenés valamely speciális vonalon elképzelhető és ennek lehet depressziós hatása, azonkívül ha bármilyen okból bekövetkezik a depresszió, megjelenési formája olyan lesz utólag, mintha ez a megtakarítások és a beruházások

aránytalanságából erédtt volna. Ha ugyanis a dekonjunktúra megkezdődik, ennek a hatása annyira kumulatív, hogy a megtakarítások nemcsak látszólag, hanem utólag már a valóságban is meghaladják a beruházási szükségletet. A szerző speciálisan a készletberuházások terén lát egy depressziót előidéző veszélyt (fogyasztási javak, nyersanyagok, félgyártmányok, stb.). Az elmúlt években az ilyen készletek összértéke havi 1 Md dollárral növekedett és jelenleg mintegy 3—4 M munkás kizárólag ilyen cikkek gyártásával van elfoglalva. Tehát a háború utáni konjunktúra elsősorban ilyen cikkek gyártásából adódik. Minthogy ez nem tart hat örökké, valószínűnek tartják, hogy a közeljövőben ilyenfajta beruházások terén visszaesés fog mutatkozni és az ebből eredő depressziós veszélyt csak az küszöbölheti ki, ha tartós javak, illetve épületek termelésére tolódik át a súlypont. Ez természetesen kérdéses és rendkívül sok függ a munkaügyi helyzettől. 1946-ban pl. számos tipikusan tartós javakat termelő iparágban igen erős volt a sztrájkhullám, bár depressziót nem okozott. Ha ez ismétlődik, feltehető, hogy egy bizonyos fokú dekonjunktúra nem lesz elkerülhető.

Szerző rámutat arra, hogy ezzel a dekonjunktúra okait nem sikerült kimeríteni, sőt utal egynémely közgazdának arra a kijelentésére, hogy voltaképpen a konjunktúra a kivételes jelenség és a gazdasági élet depressziók sorozata, azonban ezzel a szélsőséges állásponttal nem azonosítja magát.

Mindenesetre két lehetőségre rámutat, amelyek veszélyt rejtenek magukban. Elsősorban munkabérek nagyobbarányú emelése természetesen természetesen depressziós drágulást von maga után. Ennek természetes következménye az lenne, hogy az inflációs veszélyt pénzügyi intézkedésekkel igyekeznének megállítani, amiből ismét dekonjunktúra adódhatnék. Szerző itt ismét megcáfolja egyes közgazdának azt a nézetét, hogy a jelenlegi nagy likviditásra való tekintettel a dekonjunktúrát nem lehet pénzügyi intézkedésekkel leküzdeni; Haberler szerint ez természetesen elérhető, csak legfeljebb a módszereknek kellene a szokásosnál drasztikusabbnak lenniök. Az általános nézet, hogy egyelőre (a cikk 1947-ben íródott) ilyen veszély nem fenyeget.

A másik veszély mezőgazdasági vonalon mutatkozik. Szerző még a mezőgazdasági árak felfelé irányuló korszakát látja és szerinte mielőtt más államok mezőgazdasági termelése megfelelő méreteket élt, ezen a vonalon dekonjunktúra következhet be. A veszélyt azonban csak ott látja, ha a mezőgazdasági árak lemorzsolódása meg fogja haladni a 25%-ot. (Megjegyezzük, hogy a közelmúltban bekövetkezett mezőgazdasági áresés a jelzett 25%-nak felét sem érte el.) Rámutat azonban arra is, hogy a mezőgazdasági áresésnek a többtermelésre inkább ösztönző hatása van, míg az ipari áresésnek termeléscsökkenés a következménye és így a mezőgazdasági árak lemorzsolódása kisebb dekonjunktúrális veszélyt rejt magában, mint az ipariaké. A mezőgazdasági depresszió akkor válik országos veszéllyé, ha áttérjed ipari vonalra.

A fentiekből szerző arra a következtetésre jut, hogy az elkövetkező 1—2 éven belül valószínűtlennek látszik egy gazdasági depresszió. Legfeljebb a távolabbi jövőben lehetséges, amikor a közösség kereslete különféle cikkekben kielégül. Felveti Haberler a kérdést, hogy amennyiben az a valószínűtlen eset bekövetkezik, hogy már a közelebbi jövőben megfordul a konjunktúra, akkor a depresszió súlyos lesz-e vagy

nem. Szerző nemlegesén válaszol és azt a következőkkel indokolja: 1. a háztermelés iránti kereslet erősen kiegyenlítheti az árukészletek terén esetleg mutatkozó dekonjunktúrát, 2. a bankrendszer likviditása oly erős, hogy ezen a vonalon semmiféle veszély nem látszik valószínűnek, 3. elméleti alapon most már könnyebben ki lehet küszöbölni egy dekonjunkturális irányzat kedvezőtlen hatásait, mint a múltban. Elsősorban monetáris eszközökre gondol Haberler.

Komoly veszélyt munkaügyi vonalon lát, minthogy a szakszervezetek öntudatos bérpolitikája következtében a monopolizáció kénytelen számos esetben engedni. Természetesen ennek ár- és nyereségvonalon belát-hatatlan következményei támadhatnak.

Végül a szocialista közgazdák (Pigou és Myrdal) álláspontját teszi magáévá a cikk. Szerinte egy bizonyos arányú munkanélküliség szükséges ahhoz, hogy a bérek ne emelkedjenek a termelékenység fölé, vagyis, ha nincs munkanélküliség, úgy a bérek gyorsabban emelkednek, mint a termelékenység egy bizonyos időszakon belül. Ez azonban a ciklikus változások intenzitását lényegileg nem fogja növelni, csak hosszabb időn belül várható egy bizonyos fokú, stagnálást eredményező hatás.

Stux László

Chevalier, Jean: Doctrines économiques. Paris, 1947, III. édition, Perspectives, 401. lap.

Chevalier az „Académie des Sciences Morales et Politiques“ díjával kitüntetett munkájának bevezetésében megszabja az irányvonalakat, amelyek alapján munkáját felépítette. Mint mondja, nem ért egyet azzal a véleménnyel, mely szerint a közgazdasági rend örök és változatlan és a „laissez faire“ elvének megvalósítása elegendő ahhoz, hogy minden a legjobban menjen ezen a világon, sem azzal, hogy a közgazdaságot irányítani kell; nem akarja mennyiségi analízis alá vonni a közgazdaságtudományt, nem akar rendszert alkotni, hiszen korunk úgyis nagyon gazdag már szisztematizáló elmékben. Úgy gondolja, hogy amint a viharbakerült hajónak is nagyobb szüksége van bójákra, hogy átjusson a zátonyokon, nekünk, akik most a romokon akarunk újjáépíteni, ugyancsak az a legszükségesebb, ha vészjelzőkkel látjuk el útunkat.

A munka két részre oszlik: a közgazdasági fejlődés történetére és a pozitív közgazdaságtanra.

A bevezető gondolatok között olvassuk azt is, hogy a közgazdaságtannak, ennek a nagy emberi színjátéknak, hiányzik még a Balzac-ja. Aki azonban ezt a könyvet végigolvassa, már nem mondaná ezt; az egész munka, de különösen egy-két fejezete (mint pl. a renaissance-ról szóló) a legnagyobb írók fogalmazásában sem lenne megragadóbb.

Végigkísérjük a szerzővel az ókori népek életétől kezdve a legmodernebb időkig az Embert a gazdasági fejlődés lépcsőfokain. Asszirook, babilónok, föníciaiak, görögök, rómaiak eszméi, problémái tárulnak fel előttünk. Meglepődve, vagy csendes belenyugvással látjuk, hogy a mi mai problémáink egyáltalán nem újak, s ez érthető is, hiszen az ember, aki ez események, eszmék, középpontjában áll, ugyanaz maradt a századok során.

Vezéreszméje ennek a fejlődéstörténetnek, hogy a közgazdasági fejlődés csaknem pontosan meghatározható ciklusokra oszlik. Történelmi

periódusokat figyelhetünk meg 150 évről 150 évre. Hiába változtatta meg az ember életmódját és kísérte megváltoztatni a körülötte levő világot is, ezek a periódusok nem mutatnak változást. Platon törvényével és az évszázados tapasztalattal igazolja Chevalier állítását. Platon a „jó és rossz születésekre“ négy, egyenként tizenkét éves időtartamot különböztet meg, amelyek háromszor váltakoznak egymással, ami megfelel annak a 150 esztendőnek körülbelül, amit Chevalier állapít meg mint olyan időpontot, mely ahhoz szükséges, hogy a liberális és autoritív rendszer eljusson ahhoz a végső határhoz, ahol már nem talál más módot a boldogulásra, mint azt, hogy fáradtságosan újra feltalálja azokat az intézményeket, amelyeket egykor elítélt, miután azok már a tökéletesség legmagasabb fokára emelkedtek. Nagy világválság után azután újra kezdődik az egész. Az az áramlat, mely a népeket sorsuk felé viszi, emelkedő és eső görbét mutat: sinusvonalat hoz létre 150 éves periódusokkal.

Sorra veszi a szerző a merkantilizmus, a fiziokratizmus, a liberális tanait, mindenütt kritikával kísérve ezeket és mindenütt kiemelve a régiek szerepét, meg akarván cáfolni azt a hiedelmet, mintha az antik kultúrák népei nem igen foglalkoztak volna gazdaságpolitikára vonatkozó ismeretekkel. Kemény bírálatban részesíti a matematikai irány mai követőit, mikor igyekszik minket meggyőzni arról, hogy ezek az egyenletek nem vezetnek semmilyen, ismert számokkal kifejezhető megoldáshoz és hogy sokan a matematikus közgazdák közül nem is igyekeznek a tapasztalat adottságaival ellenőrizhető értéket kihozni ezekből az egyenletekből. Megnevezi a határhaszon-elmélet és a matematikai irány alapítóit s ugyanakkor ki is jelenti, hogy az első matematikusok a közgazdaságtudományba a matematikával együtt a pszichológiát is bevezették, a legújabb időkben azonban a közgazdaságtanból egy teljesen deduktív tudományt akarnak fejleszteni az ő követőik.

A pszichológiai iskola ismertetésénél megállapítja, hogy a közgazdaságtan csak egyet kér a pszichológiától: az igazi ember ismeretét, hogy számot vehessen vele, miként fog az ember a nehézségekkel szemben viselkedni. A problémák jóval egyszerűbbek volnának — jegyzi meg —, ha az emberi faj megváltoznék, megjavulna, de ez, sajnos, nem áll, hatalmunkban.

A szocializmus fejezetében hű korpépet kapunk a szocializmus első szárnypróbálgatásaitól kezdve, egészen a mai időkig lejátszódott eseményekről. Az utopisztikus szocialistáktól Marx Károlyig felvonulnak előttünk a szocializmus harcosai.

A fejlődéstörténet utolsó fejezete a klasszikus közgazdaságtan követelményeiről szól: érték- és egyensúly követelménye és a munkának áruhoz hasonlítása. Ez utóbbival kapcsolatban foglal élesen állást Malthus ellen, mikor ez utóbbi annak az embernek, ki nem talál többé munkát, a legkisebb jogát sem ismeri el ahhoz, hogy csak a legcsekélyebb létfenntartását is követelhesse. Chevalier nemes haraggal veti ellene: „Mindenkinek élnie kell. Az a közgazdasági rend, amely nem biztosítja mindenkinek a létét, nem természetes rend (ordre naturel), hanem kaosz, ahol a tudatlanság és az önzés megfosztja a közösséget egy munkától, mely nemrég még őt gazdagította. A közgazdaság az ember műve és nem az ember az alárendelt terméke a közgazdaságnak. Mindenkinek meg kell itt találnia a helyét a nyomorúság napjaiban éppenúgy, mint a boldogulás idején.“

Ezért tartja fontosnak a szerző, hogy áttekintsük a pénzre, munkabérre, kamatra és az adóra vonatkozó ismereteinket, hogy ezeknek az ismereteknek a birtokában birkózzunk meg az élettáruló nehézségekkel.

A pénzről szóló fejezet történeti távlatban mutatja a pénzproblémák kialakulását, a megoldási lehetőségeket, a mai próbálkozásokat.

A merkantilisták azt hitték, hogy a közgazdaság helyes irányba terelése a kereskedelmi mérleg kiviteli és behozatali oldalának egyensúlyozása által, minél több nemesfémnek az országba vonásával történhetik. Ez természetes is volt abban az időben, hisz árut csak nemesfémért lehetett kapni, minden országnak pedig nem volt bányája, ahonnan könnyűszerrel szerezhette volna meg az érmék verésére szükséges nemesfémeket. Mikor kezdik figyelni a pénz hatását a közgazdasági tevékenységre, önként adódik az a gondolat, hogy éppúgy lehet irányítani a közgazdaságot pénz útján, mint a pénzt kormányozni közgazdasági politikával. Így születik meg Law rendszere: az irányított pénz. A XIV. Lajos után maradt siralmas pénzügyi helyzetben kivezető utat kellett keresni: növelni a pénzmennyiséget, hogy az üzleti tevékenység folytatható legyen, hogy fizethessenek bért azoknak, akiknek dolgozniuk kell a kenyérért. Law elválasztotta a pénz két fogalmát, az árupénzt és a jelpenzt. Volt tehát egy törvényes (nemesfém) pénz és papírpénz a mindennapi forgalomban. De hiába volt jó a rendszere, a soron következő válságot nem akadályozhatta meg és ez el is söpörte a rendszerét, amely azóta már újból felütötte a fejét és valószínűleg még ismétlődni is fog.

A pénz stabilitásával és a vásárlóerő állandóságával foglalkozva a szerző a XIII., XVI. és XIX. század fejlődését hasonlítja össze. Ezután foglalkozik azokkal az intézményekkel, amelyek a közelmúltban alakultak, hogy a nemzetek közötti cserét és az ezzel kapcsolatos pénzkiegyenlítést megkönnyítsék. (clearing, gold exchange standard, a Nemzetközi Kiegyenlítő Bankja Bázisban, a Bretton-woods-i egyezmény alapján megalkotott Nemzetközi Pénzalap.) Ezek általános jellemvonása, hogy nem egyedül az aranykészletre korlátozzák a pénznek a nemzetközi kereskedelem rendelkezésére álló mennyiségét. Jól meg kell ismernünk azokat a funkciókat, amelyeket a pénz hivatott betölteni, hogy megítélhessük azokat a zavarokat, amelyeket ezeknek a funkcióknak ilyen, vagy olyan változása kikerülhetetlenül belevet a közgazdasági rendbe, hogy kikerüljünk a mi szerencsétlen emberiségünket ostromozó bajoknak a további súlyosbodását. Majd, ha a világ már belefáradt a kalandozásokba, vissza fog térni az észhez, vagyis az egészséges pénzhez, mely egészséges pénzügyeket és békepolitikát teremt — mondja Chevalier.

Az áralakulásra vonatkozóan kifejti a szerző, hogy ezt a szükségletek határozzák meg, a spekuláció tágítja és a pénz mennyiségi elmélete magyarázza. A mezőgazdaság és az ipar közötti alapvető különbségek magyarázzák, hogy az iparcikkekénél nem tapasztalunk olyan árváltozáskilengést, mint az agrárterményeknél. Különösen megfigyelhetjük ezt a gabonánál: a búzát ezért termelési barométernek is mondják. Ha a gabonaárak alakulását vámvédelem, behozatali szabadság és mérsékelt vámvédelem esetén megfigyeljük, megfigyeléseink az egymást követő években nagyjából azonos képet mutatnak. Ami az árak változását előidézi, nem annyira a termelés mennyisége, hanem inkább a gazdasági konjunktúra. A kereslet és kínálat törvéne nemcsak a piacra hozott mennyiségektől függ, a kereslet és kínálat egyensúlyban lehet különböző mennyiségek esetén és esetleg ugyanazon az alapokon sincs meg az egyensúly. Minden ár emelkedik, ha az üzleti tevékenység élénk és zuhan a válság idején.

Ha kutatjuk az okokat, amelyek az áralakulás mechanizmusában áremelkedéshez, vagy áreséshez vezetnek, el fogunk jutni a pénz játéka-

hoz: az áringadozások a pénz — az üzleti élet mozgatója — hullámzásának a megnyilvánulásai. Nem a túltermelés okozza az áresést, de az az arány, mely szerint a pénz elcserélődik az áruk ellenében.

A kamatról szólva a szerző visszapillantást vet a múltba, a kamath fogalmának kialakulásában végbement változásokat tárva elénk. Hosszú utat tett meg az emberiség, míg az usura vorax helyét elfoglalta a kamatról vallott helyes felfogás. A pénzlábról, a leszámítolásról, a takarékoságról és spekulációról, végül a kamatlábról szóló oldalak nyomán jut el a szerző ahhoz a megállapításhoz, hogy a kamatmechanizmus a legkevésbé ismert, mert legkevésbé tanulmányozott része a gazdasági rendszernek. A kamat szabályait szerinte nem határozhatjuk meg doktrinális megállapításokkal. Hogy a pénzláb és az üzleti tevékenység kapcsolatát meghatározhassuk, ahhoz először ismernünk kellene a kamatlábváltozásokat és konjunktúra-ingadozásokat, mégpedig jobban, mint ahogy a még kevésbé tökéletes statisztikák azt lehetővé teszik.

A bér problémájánál először az időt látjuk, mint alapvető közgazdasági értéket, mely a termelési tényezők mellé sorozható negyedik tényezőnek. Foglalkozik Chevalier a munkabéralapelmélettel, bírálóban részesíti a munkaerő áruként felfogását, végül foglalkozik a munkanélküliség és teljes foglalkoztatottság problémájával; Marshall, Pigou, Keynes nevei és eszméi töltik be ezeket az oldalakat. A bér különböző funkciói között említi a szerző, hogy a pénz már nem elegendő az árak összehasonlítására magában, ehhez szükség van a bérre is, az árakat a bérre is vonatkoztatni kell, mely a termelők életének az ára. A bér különböző funkcióit összhangba hozó és a javaknak a fogyasztás és beruházás közötti elosztását szabályozó szervezési törekvések nélkül (munkaszervezés) a liberális közgazdaság éppúgy képtelen meglenni, mint az irányított.

Az adó fejezetében Manu törvénykönyvéből olvassuk az adózási elveket, melyek érvényesek maradnak minden időre.

Az adó és a kölcsön az irányított közgazdaság parancseszközei. A pénz megszűnik pénz lenni, hogy adóvá váljék. Az adó, kölcsön és pénz egymáshoz való viszonyát számokkal, a modern közgazdaság életéből vett adatokkal mutatja be a szerző. Ha a pénz értéke csökken, ez leszállítja automatikusan az adósság terhét, de kiapasztja a megtakarítást és felborítja az egyensúlyt. Nincs olyan rendszer, amely többet tudna kihozni a megtakarításból, vagy az adóból, mint ami a népesség létfenntartása után a mindennapi termelésből fennmarad. Az adónak a javak elosztásában való szerepével foglalkozva Chevalier óva int a túlzásoktól.

A mű befejező része az „Új megoldások“ fejezete. A két rendszer, amelyek váltakozó uralma a történelmen átvonul, itt mégegyszer szemben áll egymással. Mindkettőnek erényei és bűnei mégegyszer felelevenednek, hogy azután helyet adjanak a szerző konklúziójának: Nincs arról szó, hogy mindenben a laissez faire elvét kövessük, de arról sem, hogy minden tevékenységet direktíváknak vessünk alá. E két szélső helyzet között van egy középút: az adminisztráció — mely alatt előrelátást, szervezetet, parancsolást, összeegyeztetést, ellenőrzést kell értenünk, — amely a tevékenységeket összhangba hozza és a közérdekben olvasztja össze az egyéni érdekeket.

Ahhoz, hogy az ember irányítson, tudnia kell, hogy hova megyünk. Ebből a gondolatból születik meg a térvgazdaság eszméje.

Chevalier szerint a pénzügyi politika meghatározása után a munka

megszervezése a legfontosabb feladat. Ezután foglalkozik még az államosítással, annak fontosságával, de ugyanakkor int ezzel kapcsolatban a helyes megfontolásokra.

A közgazdasági fejlődés törvényeinek kutatása nem fedte fel az üzleti mechanizmus minden titkát, de felhívja a figyelmet a közgazdasági jelenségek, mint tények kutató vizsgálatára. De ha a mult tanulságán akarunk továbbhaladni, ne a tegnapi tapasztalatok szolgáljanak mintául, -- int Chevalier -- vegyünk inkább példát régebből, olyan rég letűnt századokból, amelyek nyoma már nagyon elmosódott, ami tehát azokból megmaradt, az halhatatlan.

Műve utolsó soraiban a szerző az ifjúsághoz fordul. Arra biztatja őket, ne támaszkodják az öregekre, akik nem tudták kihasználni mindazt, amit az élet neki nyújtott, hanem keressen új utakat. Hisz előtte az élet! Most mindent újjá kell alakítani. „S ide csak erős karok, a jövőért aggódó szellemek, buzgó lelkek, nemes szívek kelljenek! Az ifjúságban mindezek a tulajdonságok megvannak. Az az ifjúság, mely ősei csodálatát kívánja, sokkal több, mint a feltámadás ígérete!”

Szinnyey Henrietta

Marbach, Fritz: Die Kreditschöpfung der Handelsbanken und das Postulat der Verstaatlichung des Kredits. Bern, 1947. A. Francke A. G., Bern, kiadása. 75. l.

Szerző, aki a berni egyetemen a közgazdaságtan ny. r. tanára, munkája 1. részében azt a kérdést taglalja, mennyiben teremtenek a magánbankok hitelt, illetve pénzt. A kérdést pozitív értelemben dönti el. A bankok pénzalakotása úgy megy végbe, hogy bár nem teremtenek értékeket, de oly eszközöket hoznak létre, amelyek — mint girálpénz — forgatnak értékeket, pl. munkaerőt és parlagon heverő termelőeszközöket. Ez a hitel, illetve pénzteremtés nem inflatórius, ha javak és munkáskezdek tétlenül hevernek vagy ha észszerűbb termelést tesznek lehetővé. Ellenben inflatórius, ha teljes foglalkoztatottság áll fenn. A girális pénzalakotás forgalomba hozza az árukat, anélkül, hogy a bankok észrevennék, hogy hiteleket és ez által bankpénz alakjában pénzt teremtettek. A bankrendszer keretében nem lehet észrevenni, vajjon hitelközvetítés (t. i. a betétként elhelyezett pénz továbbítása) vagy hitelteremtés forog-e fenn. A bankok járulékos hitelteremtése teszi lehetővé, hogy árukat és szolgáltatásokat a jegybank igénybe vétele nélkül hoznak cirkulációba. Ezért mondhatjuk, hogy a bankok nemcsak *hitelkereskedések*, hanem *hitelgyárak* is. Mint már Macleod a múlt század végén mondta: „A bank nem olyan intézmény, amely kölcsön vesz és ad pénzt, hanem hitelgyár („manufactory of credit“.)

Marbach azután tisztázza, hogy a hitelteremtésnek két fékje van: a likviditási és a biztonsági, vagyis bonitási fék. Ami a likviditást illeti, úgy abban az esetben, ha például a betétek 10%-át kell likvid alakban tartani, a hitellel kapcsolatban girószámlán jóváírt, tehát betétte átalakult összeg 10%-át is likvid alakban kell tartani. Ez csak úgy történhet, ha valóságban pénzben befizetett — a hitel 10%-ával azonos — betétösszeget likvid állapotban kezel. Vagyis a girális betétek likviditásának biztosítása azt igényeli, hogy ezek összegének és a likviditási arányszámnak megfelelő valóságos pénzbetét folyjon be, vagy kihelyezett hitelek közül ugyanily összeg pénzben visszafolyjon. A bonitási fék azt jelenti, hogy az ily girális

hitelek biztonságának megítélésénél éppenoly szigorú mértéket kell természetesen alkalmazni, mintha a hitelt konkrét készpénzben kellene kifizetni.

Szerző érdekesen utal arra, hogy éppen a likviditási követelmény folytán egyedül a valóságos pénzkészletben rejlik az a kumulatív erő, amelyen a bank-autonom hiteltermelés nyugszik. Ezért fontos a bankhitelezés szempontjából a magánosok pénzhalmozása, mert a teaurált pénz nem csak az így kívánt összegnek, hanem annak a nagyobb összegnek a sterilizálását jelenti, amennyit a teaurált összegnek bankbetétként való funkcionálása esetén a bankok hitelképen képesek lettek volna nyújtani. A teauráló tehát depresszió idején sokkal többet árt, mint amennyi a teaurált összeg, viszont fellendülés idejében sokkal kevesebbet árt, sőt túlzott konjunktúra idején esetleg többet használ, sem mint az feltehető volna.

A könyv 2. része azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon a bankoknak hitel-, illetve pénzalkotó hatalma alátámasztja-e azt a követelményt, hogy a svájci bankokat is államosítsák. Szerző ezt a követelményt teljesen elutasítja, mert a svájci bankok mérlegösszegein át mérve, a bankok súlyának $\frac{2}{3}$ -a máris a szocializált szektorba esik és a magángazdasági szektorra csak $\frac{1}{3}$ jut. Ettől eltekintve pedig nemcsak a szövetkezetek, hanem magán-középbankok is foglalkoznak — tisztán szociális megfontolásból — a kisemberek személyi hiteligényeinek kielégítésével. A kormány a parlamenthez 1946-ban intézett jelentésében többi közt ezt írta: „Újból utalunk arra, hogy a bankok egész sora nagy megértéssel fordul a „kisember” pénzügyi zavarai felé és ez a megértés a kishitel-üzletek fokozott ápolásában és könnyítésében nyilvánul meg.”

A komoly tudásra alapított és gyakorlati szempontokkal megvilágított, kitűnően megírt könyv értékes gyarapítása a pénzalkotás elméletével foglalkozó irodalomnak.

(é. a.)

Dürr, Karl: Boden ertrags theorie. Fr. Düring. Bern, 1943., 95. old.

A földművelés, általában a föld hozadékának figyelemmel kísérése valamennyi történelmi korban felbukkan. Különösen előtérbe kerül oly időkben és területeken, melyekben a termőföld bizonyos túlnépesedési állapotba jut. Vizsgálat tárgya rendszerint a földbe fektetett munka, ritkábban a trágyázás és öntözés, valamint a földhozamának ehhez viszonyított alakulása.

Igen régen — ókori írónál sok utalás mutat erre — felismerték a föld ún. korlátolt hozadékképességét. Nevezetesen azt a jelenséget, hogy adott föld területből, hozamegységre vonatkoztatva, mindig csak nagyobb és nagyobb munkával, általában több és több termelői áldozattal lehet az addiginál nagyobb hozamot kitermelni. Korán megfigyelték, hogy bizonyos — aránylag hamar elérhető — hozamon felül a termelői áldozat mind nagyobb arányban emelkedik, mint a termelt mennyiség. E tényállás kapta azután a „föld csökkenő hozadékképessége” nevet. Az elnevezés nem éppen helyes, mivel a földművelés, a növénytermesztés e sajátságát csak bizonyos fajlagos termelési mennyiség után mutatja. E pontig pedig éppen az ellenkezője tapasztalható. Kétségtelen azonban, hogy Európa és a többi földrész túlnépesedett területein a gyakorlati életben túlnyomórészt már csak a csökkenő hozadékképességű állapotban lévő földművelés fordul elő.

Ez a körülmény okozta nagyrészt, hogy mind több gonddal kezdték vizsgálni a földművelés termelékenységi viszonyait.

A könyv szerzője óvatosan és körültekintően jár el, midőn — éppen az elmondottakra való tekintettel — nem beszél a földnek sem növekvő sem pedig csökkenő hozadékképességéről, hanem egyszerűen a „földhozadék alakulása”-ról. Csatlakozván ahhoz az újabb gazdaságtudományi állásponthoz, hogy a *termelő gazdaságban csak egy termelékenységi törvény van*. A növekvő, vagy csökkenő hozadékképesség a termelőgazdaságnak csupán az éppen szóban forgó termelő tényezők (munka, trágya, víz stb.) a többihez képest viszonylagos hatómenyisége szerint elő álló tulajdonsága. Abból a célból, hogy a könyv gondolatvezetése lehetőleg egyértelmű legyen, rajta van, hogy ahol csak lehet, a matematika, legalább is a geometria szemléltető eszközeivel határozottá tehető fejtegetést nyújtson. Ez csak részben sikerül, mivel ezeket az eszközöket nem a legszerencsésebben alkalmazza.

Fejtegetései különösen egy, Hellriegelnek tulajdonított *statisztikai törvény* vizsgálatából indulnak ki, melyet a föld nedvtartalma és termés-hozam között figyeltek meg. E, lényegileg élettani, szabályszerűséget fennállónak tekintik azután a többi termelő tényező vonatkozásában. Sajnos, nem sok ügyet vet a termelő tényezők kiegészítő vagy egymást helyettesítő jellegének a figyelembe vételére, ami azután sok felesleges és néha kifogásolható gondolatmenetbe sodorja. Ez okozza, hogy nem fejt ki világosan a Liebig-féle minimum törvény igazi tartalmát. Sokkal áttekinthetőbb már fejtegetése, mikor a hozadékalkulás forgalomgazdasági alakjára tér át, ahol a termelői áldozat, de maga a hozam is, azonos egységekben, pénzben szerepel. Itteni nehézkességét jobbára már csak az okozza, hogy az áralakulás alaptörvényeit nem vonja be, a szükséghez mérten tárgyalásába.

Tanulságosak és figyelemreméltóak megállapításai, melyek *többféle földterülethől álló mezőgazdasági üzem* növénytermelési rendjére, továbbá a mezőgazdasági és ipari üzem eltérő természetére vonatkozóan tesz. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy mindezek önként adódnak a termelés gazdasági és műszaki szabályszerűségeiből. Földjáradékról kifejtett álláspontja, melyben azt intenzitási járadéknak minősíti, túlságosan egyoldalú. Meglátszik rajta, hogy a piaci mechanizmusnak a jelentőségét itt is figyelmen kívül hagyja.

Tisztán fejt ki a föld ún. „csökkenő hozadékképességé”-nek lényegét és elnevezésnek eredetét, valamint e megállapítás fogyatékoságát.

A könyv igazi értékét talán nem is annyira a földhozadék alakulásának és elméletének a tárgyalása, mint inkább az erre vonatkozó igen tanulságos gazdaságtörténeti és tantörténeti anyag alapos — bár nem teljes — összehordása és bizonyos rendszerbe foglalása alkotja. E részben hivatkozik hazánkfiának, Navratil Ákos professzornak a megállapítására is.

Kádas Kálmán

Hänelcke, Karl: Der Finanzbedarf von Bund, Kantonen und Gemeinden 1938. Bern 1946. Buchdruckerei Turbenthal 169 l.

Pénzügystatisztikai tanulmány, amelynek rendeltetése, hogy adatokat szolgáltatson a svájci Bund pénzügyi reformjához, amely most kerül tárgyalásra és 1950-ben kell, hogy életbe lépjen. A reform célja, hogy ujon-

nan rendezze a Bund és a kantonok, valamint a községek (ezek közt a városok) közötti pénzügyi viszonylatokat és újabb biztos alapot teremtsen a Bund pénzügyei terén. Ehhez a reformhoz hiányzott a községi pénzügyek statisztikája, pedig a szövetségi és kanton-pénzügyek mellett természetesen azok is figyelembe veendők. A könyv szerzője az 1938. évet választotta kutatása alapjául, mint az utolsó békeévet. A közüzemek mérlegei figyelmen kívül maradtak. Szerző óriási munkával és nagy szorgalommal gyűjtötte és foglalta össze 44 táblázatban a három ágú pénzügyi igazgatás eredményeit. A főeredmények a következők. Az összkiadások 1997.9 millió frankot tettek. Ebből a Bund kiadásai 719.1, a kantonoké 647.8, a községeké 631 millió fr. A Bund kiadásai közt a főtételek voltak 146 m. az adósságszolgálatra, 216 m. a katonai kiadásokra, 65 m. a szociális terhek. A kantonok főbb kiadásai: adósságszolgálat 105 m., építkezések 94 m., nevelésügy 112 m., egészségügy 70 m., szociális ügy 74 m., közigazdaság 29 m., stb. A kantonok összkiadásai közül 16.4% esik a zürichi, 17.3% a berni és 12.6% a Basel-városi kantonra, a többi kb. 55% esik a többi 23 kantonra. A községek (városok) kiadásaiból 43.6% esik Zürichre (25.1), Bernre (17.4) és Baselse (1.1), a többi a fennmaradó városokra.

(é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje.

Mirovoje Chozjajsztvo i Mirovaja Politika (Világgazdaság és Világpolitika).

1947. 8. sz. Moszkva.

Varga Jenő: A harc és az együttműködés az USA és Anglia között. Az Anglia és az USA közötti viszonyt a mai időkben furcsa, hol együttműködő, hol pedig széthúzó jelleg jellemzi. Az USA mindinkább túlsúlyba jut és Angliát az USA és a Szovjetunió után következő másodrendű állammá teszi.

Körülbelül a XIX. század végén Anglia kezdi elveszíteni vezető szerepét a világ gazdaságban és a világpolitikában. Angliát a XIX. században a világ urává a következő tényezők tették. Anglia iparának gyors kifejlődése, ami Angliát a világ „ipari műhelyévé” tette; gazdag szénkészletek az országban, jó klíma, amely erősen elősegítette a textilipar fejlődését, amely akkor hatalmas jelentőséggel bírt. Hatalmas flotta, amely uralta a tengereket és a bankhálózat, amely az egész világot beágazta. Anglia az egész világnak és közte Amerikának is a hitelezője volt. Ez az a kor volt, amikor Anglia a szabad kereskedelem hazája volt és úgy elméletben, mint gyakorlatban a szabad kereskedelemért harcolt. Az ipar gyors fejlődése és a kitermelt iparcikkek alacsony ára teljes konkurrenciamentességet biztosított Anglia számára. Ezért engedhette meg Anglia, hogy mindenféle árut hozzanak be hozzá vámmentesen és ezért védekezett az USA és a többi európai állam, amelyeknek viszonylag gyengébb ipara volt azzal, hogy nagy vámokat róttak ki az angol iparcikkekre.

Ez az a kor volt, amikor Anglia biztosítani tudta Amerikának a Monroe-ely megtarthatóságát, ez volt a „Pax Britannica”.

A század végére azonban az USA és Németország ipara odafejlődött, hogy felvette a versenyt, sőt később a század végére a harmadik helyre szorította vissza Anglia iparát.

Az ipari termékek termelésének tempója a XIX. század második felében sokkal magasabb volt, mint Angliában. Ezt mutatják a termelési index adatai:

Évek	Anglia	USA
1860	34	8
1880	53	17
1900	79	54
1913	100	100

Anglia ipari termelése megháromszorozódott, míg az USA ipari termelése megtizenkétszeresedett.

Íme az ipar főbb termékeinek összehasonlítása:

Évek	S z é n		Termékek (millió tonnában).				Gyapot-szükséglet	
	Anglia	USA	Öntött vas		A c é l		Anglia	USA
1871	117	42	6.6	1.7	0.2	2.0	1.42	0.29
1900	225	241	9.0	13.4	4.9	10.2	1.62	0.88
1930	244	480	6.2	31.8	7.3	40.6	1.20	1.36
1946	192	520	7.8	41.0	12.7	60.0	—	2.27

A gépgyártás terén is messze elhagyta Angliát az USA.

A feudalizmus teljes hiánya, a nagy természeti kincsek lehetővé tették a gyors fejlődést az iparban. A belső piac felvevőképesége lehetővé tette az USA számára az izoláltságot. A Fülöp-szigeteken kívül más idegen, illetve kívülálló területet nem foglaltak el az Egyesült Államok és így meg tudtak maradni a saját kontinensükön.

A XIX. században Amerika fellendülését főleg két tényező segítette elő, egyik a tőke (Angliából), a másik a munkaerő (Európából).

A munkásokat nagyon meg kellett fizetni, mert nyugatra vonultak a szabad földekre és ott farmerek lettek. Ezért vezették be a gépeket, amelyek viszont Európában nem voltak rentabilisak.

Az amerikai iparcikkek konkurráltak az angolokkal. Jobb, modernebb felszerelés, olcsóbb áru, a behozatalnál magas vám.

Angliát az USA-val a kapitalizmusért folyó harc kapcsolja össze. Bevin Churchill politikáját folytatja.

Az USA külpolitikájában a Truman doktrina fordulópontot jelent, amely nyíltan megtagadja Rooseveltnök külpolitikáját.

Wallace szerint a Truman-féle politika odairányul, hogy a Szovjetunió határait amerikai patrul őrizze.

Az angliai labour-party minden vonalon a saját szocialista elvét állítja a kommunizmussal szembe és minden országban próbál úgynevezett jobboldali szociáldemokrata pártot alakítani.

A Marshall-terv egy bizonyos oldalról jó Anglia számára mert megadja az Anglia számára oly fontos újabb hiteit és elősegíti az úgynevezett „nyugati blokk“ megalakulását.

Másrészt a Marshall-terv elfogadása káros Anglia számára, mert a nyugati blokk nem Anglia, hanem az USA hegemoniája alatt alakulna meg. Ezért csak antiszovjet jellege lenne és nem válhatna Anglia védőpajzsává a kolónia-rendszer fenntartásánál és az USA-val szembeni elősőbbőség megtartására.

A nyugatnémetországi iparvidék (Ruhr-vidék) így az USA és nem Anglia fennhatósága alá fog kerülni.

Ez lenne a legnagyobb háborús veszteség úgy Anglia, mint Franciaország számára. Ilyen segítséget természetesen nem kíván egyik sem az USA-tól. Anglia lassan elveszti uralmát a gyarmatai felett, lásd India, stb.

G. Gercovics: Németország megszállása két évének gazdasági eredményei. A cikk összehasonlítja a nyugati és az orosz zóna gazdasági fejlődését az utóbbi két évben. Az amerikaiak és az angolok monopolisztikus hatalomra törekednek, ami ellentétben áll a Krimi értekezlet határozataival. A krimi értekezlet Németország iparának békeszínvonalra és termelésre való átállítását irányozza elő. A szovjet zónában a hadiüzemeket beszüntetik és a termelést teljesen békegazdálkodásra állítják át. A kapitalista érdekeket szolgáló vállalatokat felszámolják és a termelést mindenütt a nép érdekeinek megfelelően szervezik meg. A keleti zóna ipari kapacitása a nyugatiéhoz viszonyítva addigi termelésének kétésfél-szeresére nőtt.

Az egyes megszállási zónák ipari fejlődésére vonatkozóan jellemző, hogy míg a nyugati zónában a burzsoá és monopolisztikus befolyás megakadályozza a német békeipar kifejlődését, addig a szovjet zónában majdnem minden termelési ág túllépte az előirányzott normákat. Az angol-szász övezetekben az ipari újjáépítés ennek megfelelően sokkal lassabb. A szovjet zónában ezenfelül a földreformot is végrehajtották, ennek eredményeképpen megtört a reakció hatalma. Nagy élelmezési krízis jellemzi a nyugati megszállási övezetet, tehát nyilvánvaló, hogy az angolszászok nem oldották meg Nyugatnémetország gazdasági helyzetét. Az angolszász hatóságok kilátásba helyezték, hogy szükség esetén a megszálló csapatok segítségével fogják a földművelő lakosságot a beszolgáltatási rendelkezések betartására kényszeríteni. A cikk Molotov kijelentésével fejeződik be, mely szerint Németország nyugati zónájában továbbfolytatódik a federalizáció politikája. Így, mekkora szakadék tátong Németország nyugati és keleti zónája között.

A. Gájev: Görögország a háború után. — *M. Rubinstein: Szabadalmi monopoliások az USA-ban.* — *D. Zorina: A Labour párt konferenciájáról Margetben.* — *I. Rojtburd: Az USA kohászati munkásai a háború évében.* — *Ju. Vincer: A sterling blokk sorsa.* — *A nemzetközi események krónikája. (1947. július.)* — *Kritika és bibliográfia.* — *B. Ljubimova: Felületes könyv a demokráciáért folytatott harcról Franciaországban.* — *M. Gutcajt: Az USA háború utáni gazdasági problémái az amerikai közgazdászok megvilágításában.* — *Az egyetemes életből. A jelölti és doktori disszertációk.*

The Economic Journal.

Vol. LVII, No. 227. September 1947.

Sir Hubert Henderson: Cheap money and the budget.

A szerző előadásában azzal foglalkozik, vajjon mi az oka az inflációs tendenciának Angliában. A kínálatot meghaladó keresletért sokan az olcsó pénz politikáját okolják. Szerző szerint ez mellékes ok, de bizonyos, hogy az alacsony kamat sokáig fenn nem tartható. De a kamatláb

emelés legfeljebb a luxus cikkek fogyasztását fogja korlátozni, aminek jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Az inflációt budget deficit, túlzott beruházás vagy más okozza? Deficit Dalton szerint nincs, szerző szerint van, csak kérdés, hogy mennyi? A hosszú lejáratú beruházások tényleg magasak, de a háború pusztításai miatt ezekkel nem lehet várni, míg a kereslet csökken. Épületek helyett inkább gépekbe kellene beruházni, melyek gyorsan fokoznák a termelést. A kis produktivitás, szűk keresztmetszetek, mind fokozzák az inflációs spirális. Végül a szerző bírálja Dalton dohányzó politikáját, mely dollártakarékosságra hivatkozva, nagy vásárlóerő lefölezést kiúsított meg. Ebből azt a tanulságot vonja le, hogy a belső és külső gazdaságpolitikát jobban össze kell hangolni.

J. R. N. Stone: The measurement of national income and expenditure.

A szerző felhívja a figyelmet a nemzeti jövedelem és kiadások megállapításának nehézségére. E két elemet tartalmazó mérlegek felállításának indoka, hogy jobban bevilágítanak egy ország gazdasági strukturájába és jobban rámutatnak a gazdasági folyamatokra, mint csak maga a nemzeti jövedelem számítása. A mérlegek felállításával kapcsolatban felmerülő főbb problémák: annak megállapítása, hogy mely szektorokra állítandók fel mérlegek; a mérlegek legyenek hasonlóak a könyvviteli számlákhoz. További nehézségek, hogy igen sok adat kell; az eltérő célra felvett adatok nem pontosak és nem illeszkednek tökéletesen és hogy a mérlegek nem alkalmasak az eszközök optimális elosztásának megállapításához, mint a magánvállalatoknál.

A cikk második részében Stone Ausztrália, Kanada, Írország, Egyesült Királyság és USA hivatalos nemzeti jövedelembecsléseit kommentálja és bírálja. A harmadik részben Stone egy egyszerűsített társadalmi számlarendszert (mérlegrendet) állít fel az Egyesült Királyság 1938. évi adataira. A szereplő számlák (mérlegek): 1. Közgazdasági forgalmi számla, azaz nemzetgazdasági budget; 2. Magán-budget; 3. Közületi-budget; 4. Nemzeti vagyon változásának számlája; 5. Fizetési mérleg. A kettős könyvvitel elveinek megfelelően minden tétel valamely számla bal és jobb oldalán is szerepel. A nemzeti jövedelem a megfelelő netto tételek összegzéséből adódik. Stone kívánatosnak tartaná, ha minden állam egységes felépítésű rendben publikálná számításait, ezzel mintegy „nemzetközi egységes számlarend“-et alkotva.

K. W. Rotschild: Price Theory and Oligopoly.

A korlátozott verseny elmélete új fejezetet nyitott az árelméletben. A régi elmélet inkább mechanikus, az új organikus alapon épül, de mindkettő csak a maximális haszonra való törekvést vette számításba. Az oligopolium kérdésével kapcsolatban a kutatók egy része indeterminizmust hirdet és nihilista (Stackelberg), míg mások irreális feltételekkel oldják meg a kérdést (Kahn). Triffin szerint a helyzet determinált, ha ügyelemben veszünk minden változást. Ezek között sok nem gazdasági is van, mint: politikai befolyás, prestige, stb. A *piaci struktúra megváltoztathatósága* mutat rá arra, hogy a kérdést *stratégiai* szempontból kell vizsgálni, inkább Nagy Sándor, mint A. Smith elképzelése alapján. A haszon maximálása mellett az eddigi elmélet más indokot, mint pl. büszkeség stb. csak zavaró tényezőként ismer el. Lehet más cél is és ez a *haszon biztosítása*. A piac változásának kiszolgáltatott szabad versenyben résztvevő félnél ez a probléma fel sem merülhet. Az oligopolistánál viszont ellentétes lehet a

maximális haszon elvével. A haszon maximum optimális üzemnagyságot követel, míg a biztonság nagyobb. Ha az oligopolista tarthat új társak belépésétől csak „normális hasznot biztosíthat, míg egyébként abnormálisat. Az ár merevsége a vállalat szilárdságát kívánja kihangsúlyozni, míg az ebből eredő hátrányokat titkos árendedményekkel lehet elkerülni. Ha a harcterület (piac) változik, szűkülés esetén a relatív hatalom tartásáért az egyes vállalatok egyezményeket szoktak kötni, míg terjeszkedés esetén az árleszállítás könnyebben történhet, mert a vállalat új területet, „senki földjét“ hódít és társai kevésbé tekintik agresszívnek. Ár-harc esetén az ár csak fegyver. Ilyen fegyver a túlméretezett kapacitás és tartalékok, valamint a reklám, mely a fogyasztók „immunizálását“ célozza. Hátbatámadás elleni védekezés (a beszerzési oldal biztosítása) készíti a vállalatokat vertikális integrációra. Nagy szerep jut az idegháborúnak is. A harc célja az ellenfél megsemmisítése, vagy legalábbis nagy befolyás szerzése. Nagy oligopolistáknál a gazdasági és politikai cselekedet összefolyik. Ezért lesznek vezérigazgatók azok, kiknek jó összeköttetések vannak a kormánynál és szakértőkből politikai tanácsadók. A Lenin-i imperializmus elmélete nélkül az oligopolium problémái ezért nem oldhatók meg.

G. E. Fussel: *Home Counties Farming 1840—80.*

H. Belshaw: *Observations on Industrialisation for Higher Incomes.*

A távolkeleti országok iparosításának problémájával foglalkozik.

S. Cook and R. James: *Job Specification and a Fair Wage.*

A szerzők szerint a kollektív szerződések rendszere hatalmi viszonyon alapszik, ezért a bér az egyes szakmákban aránytalan lehet. A méltányos bért pontozásos rendszer szerint kívánják megállapítani, melynek alapja: a kiképzés költségessége, ügyesség, felelősség, szervezőképesség és a munka fizikai körülményei, veszélyessége és társadalmi megbecsülése.

• The Journal of Political Economy.

Vol. LV No. 5, October 1947.

Milton Friedman: *Lerner on the Economics of Control.* A. P. Lerner: „The Economics of Control“ című művének ismertetése és kritikája. A mű a maximális jólét problémájának vizsgálata. Lerner minden kérdést két szempontból tárgyal: 1. Meghatározza az optimum formális feltételeit és 2. az eszközöket a cél elérésére. A könyv buzdítás az „észszerűen szervezett demokratikus állam“ megvalósítására, melyet Lerner „ellenőrzött gazdaság“-nak nevez. A három főprobléma: I. az adott eszközök optimális felhasználása, II. az optimális jövedelemeloszlás és III. a konjunktúra dinamikus problémája. Minden kérdést a fenti két szempontból tárgyal. I. Az eszközök optimális felhasználásának 1. formális feltételei: Az optimum akkor valósul meg, ha az eszközök más elosztása nagyobb csökkenést okoz a termelésben, mint növekedést. Lerner bőven tárgyalja a javak megosztását egyes fogyasztók, egyes iparágak között stb. 2. A társadalmi optimumot Lerner szerint a szabad verseny áralakulása valósítja meg. A monopolár az egyéni és társadalmi érdekek divergálását mutatja. Ezért az állam a monopol-szektor eljenspekulációval (counterspeculation) kell, hogy szabályozza azáltal, hogy egy fix áron garantálja, hogy minden mennyiséget átvesz. Ezzel a monopolista helyzetét versenyben álló félhez teszi hasonlóná. Ahol egy oszthatatlan termelőtényező miatt a határköltség hosszasan süllyedő, ott államosítás válik szükségessé. A buz-

dítást itt jutalmak, büntetések és konkrét szabályok adják. Ilyen „szabály” pl. „Ha egy termelőtényező határtermékének ára nagyobb, mint a termelőtényezőé, növelj a termelést, ha kisebb, csökkentsd”... stb. Kérdés, hogy ez könnyen felismerhető-e. Tudjuk, hogy nem és még nehezebben valósítható meg. II. Néhány vita-ható postulatum után Lerner a jövedelem-eloszlással kapcsolatban arra a 1. formális elhatározásra jut, hogy a legnagyobb társadalmi összhasznot az egyenlő jövedelmek biztosítják, mivel az ember, mint pleasure-machine nem mérhető. Az összjövedelem azonban nem független a jövedelemeloszlástól, ezért ennek az elvnek meg kell alkudnia a nagyobb összjövedelmet nyújtó egyenlőtlen, serkentő jövedelem-eloszlással. 2. A jövedelemeloszlás javítására egyéni jövedelemadót javasol, mely „társadalmi osztalékkal” korrigálja az elsődleges jövedelem-eloszlást. III. A konjunktúra vizsgálatánál Lerner kitér az okok magyarázata elől. 1. formális optimumként: a magas nivójú termelés, foglalkoztatottság és kereslet fenntartását tekinti. 2. Teendők: A kereslet fenntartását „funkcionális fináncpolitikával” (adók, kölcsön, nyíltpiaci politika) kell elérni. A kormányintézkedések azonban — jegyzi meg Friedman, a cyclusok egyénisége miatt mindig későn és sokszor tévesen tétetnek, a korrekció a közben változott helyzetre való tekintettel még ronthatja a helyzetet. — Lerner javaslatait meg kell vizsgálni abból a szempontból, hogy a) gyakorlatilag mennyire valósíthatók meg, b) mennyire lehet velük visszaélni és c) politikailag megvalósíthatók-e? Ez utóbbit Lerner is kiemeli. A könyv érdeme, hogy új szempontból, önálló javaslatot tesz az ellenőrzött gazdaság megvalósítására. — A. J. Schwartz: *The Beginning of Competitive Banking in Philadelphia, 1782—1809.* — G. J. Stigler: *The Kinky Oligopoly Demand Curve and Rigid Prices.* A töréses oligopol függvény elméletét a háború előtt egymástól függetlenül alapozták meg az amerikai Sweezy és az angol Hall és Hitch. Sweezy szerint a keresleti görbe töréses; áremelés esetén igen rugalmas, mivel a versenytársak ezt nem követik árcsökkentés esetén merevebb, mivel várható, hogy a többiek szintén leszállítják áraikat. Az ebből folyó szakadásos határbevételi görbe szerinte elég magyarázat az ár merevségére. Hall és Hitch 38 kérdőív alapján arra az eredményre jutottak, hogy a vállalkozót nem a határköltség, hanem az átlagköltség változása irányítja. Tehát a kereslet változása, ha a költségek állandóak, nehezen változtatja az árat. Stigler részletesen ismerteti a töréses oligopol keresleti függvény elméletét s kimutatja, hogy nem teljesértékű magyarázat. Az oligopol ár merevségét meg lehet magyarázni: hosszabb idejű alkalmazkodással, összműködés esetén az árváltoztatás költségességével és nehézségével — miközben az árváltozást indikáló ok megszűnhet — vagy magyarázható egyszerűen a monopol ár merevségével. A cikk második része empirikus tapasztalatokon alapuló, elméletileg meglepő jelenségeket mutat be. Így pl. bemutatja, hogy az oligopolisták az áremelést hamarabb követik — ellentétben Sweezy elképzelésével. Stigler megállapítja, hogy a monopol ár változik legnehezebben, minél több a vállalatok száma (2—12), fokozatosan annál változékonyabb az ár. Tehát a monopol ár merevsége elégséges magyarázat az oligopol-ár merevségére is. Stigler tisztázza a price-leadership két értelmezését is. Az egyik a domináns vállalat ármegállapítása, a másik annak a vállalatnak az ára, mely először hirdeti ki árait. Végezetül Stigler megállapítja, hogy a töréses keresleti függvény elmélete az eddigi tapasztalatok alapján a riválisok nagyfokú alkalmazkodása miatt nem felel meg a való helyzetnek. — M. W.

Reder: A Reconsideration of the Marginal Productivity Theory. A határtermelékenységi elv az üzemben nem mindig valósul meg. Jobb vagy rosszabb vezetőkötől függően adott technikai fokon is különböző csoportosításával találkozunk a termelő tényezőknek. A maximális haszonra való törekvés nem az egyetlen elképzelhető cél és inkább csak versenyben álló vállalatok vannak erre szorítva. A quasi-monopolista már nincs kényszerítve erre, s nehezen is érheti el a termelési tényezők optimális csoportosítását, különösen, ha több alkalmazott vezeti a vállalatot, akik egymás érzékenységére való tekintettel, javaslataikkal sokszor nem hozakodnak elő. A vállalat szervezője feladhatja a legnagyobb haszonra való törekvés elvét, kényelemből vagy fokozott biztonságért, vagy a vállalat jelenkori értékének maximálása kedvéért. Az adott helyzet dönti el, hogy e célok közül melyiket tűzi ki, ezért téves az a — modern könyvekben is látható — beállítás, mintha csak a haszonmaximumra való törekvés vezetné a vállalkozókat. — *K. K. Kurihara: Foreign Investment and Full Employment.* A szerző két szempontból foglalkozik a külföldi beruházások (tőkeexport) problémájával. 1. Tőke kivitel mint a konjunkturális munkanélküliség gyógyszer. Tőke kivittel lehetne pótolni válság idején a termelés és kereslet közötti különbséget. A tőke kivitel azonban nem szinkronizálható a ciklikus hullámzásokkal, főleg mivel a hitelnyújtást sokszor politika befolyásolja. Nem használ a tőke kivitel azért sem, mivel a tőke javak nagyrésze a forgalomból ki van zárva (pl. építőanyagok). A 2. szempont a tőke kivitel hosszúlejáratú hatása. Ez jobb következményekkel kecsegtet, mivel jó hatással van a belföldi beruházásokra és növeli a külföld felvevő képességét. Az „International Bank“ kölcsönei multinacionális alapon az első lépést jelentik a foglalkoztatottság nemzetközi fenntartására.

Skandinaviska Banken Aktiebolag, Vierteljahresbericht.

Stockholm, Jahrg. 29, Nr. 1. — Januar 1948.

Per Jacobsson: Die Bedeutung eines stabilen Geldwesens. A stabil valuta fontosságának csak egy oldalát kívánja megvilágítani. A történelemből vett példákkal igazolja, hogy a kereskedelem, a stabil valuta és a kultúra között szoros összefüggés van és ez nem véletlen; hivatkozik a Kr. e. 5. század Athénjára, az olasz renaissance-városokra: Velencére, Flórencére, továbbá Amsterdamba és Rotterdamba. Ha a pénzegység hosszú ideig stabil volt, ez gazdasági jólétet teremtett, a gazdasági jólét pedig kulturális vezetőszeraphoz juttatta ezeket a városokat. Az angol font — néhány rövid ideig tartó félbeszakítástól eltekintve — két évszázadnál hosszabb ideig szilárd volt s ennek a kalmárnemzetnek, ahogyan Napoleon nevezte az angolokat, köszönhetünk olyan kultúrjavakat, amilyenek a modern pénzrendszer, a modern ipari termelés és a szakszervezetek; onnan kerültek hozzánk a regények, a fejlődéstan (Darwin), az utilitarizmus, a legtöbb mai sport (labdarúgás, tennis, golf), a klubok, az üdv hadserege, a cserkészmozgalom és a mai életformára jellemző sok más jelenség. A szellemi és művészi tevékenységhez alapzatként egy bizonyos fokú anyagi jólét kell. Ilyen alapot különösen a kereskedelem tudott teremteni. A kereskedelem, a külföldi piacok és javak ismerete, az idegen országok felkeresése az emberi tudásvágyat fejlesztette, ez pedig előfeltétele az új eszmék születésének. Ma, amikor az összes értékek változásokon mennek át, tisztába kell jönnünk azzal, hogy a stabil valutához való

visszatérés úgy anyagi, mint kulturális szempontból rendkívül fontos. A szilárd valuta szükségességét igen helyesen hangsúlyozta ki a Marshall-terv alapján történő együttműködés feletti tanácskozássra Párisban egybeült 16 nemzet jelentése is. Eszerint az ott előterjesztett program kereszülvihetősége attól függ, hogy gazdasági, pénzügyi és valutapolitikai tekintetben helyre lehet-e állítani és fenn lehet-e tartani egy belső stabilitást. A programban-felállított termelési célokat nem lehet elérni és az európai együttműködést nem lehet megteremteni, ha a gazdasági élet a program által érintett valamennyi országban nem egészséges és nem stabil. Ha a stabilitás csak egy országban is hiányzik, ez valamennyi többire is szükségszerűen visszahat, mert a kereskedelmet hátrányosan érinti és az illető országot akadályozza abban, hogy az újjáépítési programból kivegye részét. Ehhez még szerző a következőket fűzi hozzá: Az infláció a pénzt illetéktelen kezekbe juttatja. A tőzsde és egyéb piacok feketézői a szolid háztartások kárára keresnek. Az 1920—21-ben bekövetkezett rövid, de alapos depresszió az első világháború spekulációs nyereségeit sok országban majdnem egészen elnyelte; bár ez sok ártatlan embert is érintett, mégis, bizonyos mértékben, ha durva volt is, de igazságos is volt; a talpraállás számára ez teremtett tartósabb alapot. Ezenkívül az infláció más, szerencsétlen következményekkel is járhat: az emberek pénzüket árukba és más tartós javakba fektetik és nem takarítják meg. Így a befektetések túlhaladják a megtakarításokat, az így keletkezett egyensúly zavart, az infláció folytatódását idézi elő; az infláció folytán a belső árnyívó emelkedik, ez a kivitelt gyengíti, így a kereskedelmi mérlegben emelkedik a passzívum. A gazdák és más termelők termelvényeiket nem hajlandók oly pénz ellenében eladni, amelyben nem bíznak, a városok élelmezése nehézségekbe ütközik, az állam külföldről hoz be élelmiszereket, a devizakészlet csökken emiatt, valamint a tőkének a külföldre menekülése miatt, továbbá amiatt, hogy a közönség külföldi bankjegyeket és aranyat thezaurál. A külkereskedelemben súlyos zavarok keletkeznek.

A Marshall-tervvel kapcsolatban arról tanácskoztak, hogy a vámakadályok csökkentése és vámuniók létesítése útján milyen mértékben tudnának az európai államok egymáson segíteni és jóléthez jutni. A legnagyobb akadályt nem a vámok jelentik, hanem a devizakorlátozások, a kiviteli és beviteli tilalmak, a kvóta-megállapítások stb. A deviza-helyzetet a belső pénzértékek stabilizálásával kell rendbehozni, hogy a külkereskedelem megindulhasson. Az újjáépítési programok kereszülvitelénél sok országban lehetséges lenne a Marshall-terv keretében juttatott összegek egy részét arra használni, hogy a jegybank devizakészletét tartósabban javíthassa meg. Itt szerző emlékeztet arra, hogy az infláció milyen okokból keletkezhetik: 1. költségvetési hiányból, ha ezt csak a jegybank kölcsöneiből fedezik. Bár sok országban léptetnek életbe intézkedéseket, hogy az állami kiadásokat csökkentésék, az egyensúlyt mégsem lehet egy szempillantás alatt helyreállítani; Franciaországnak és Olaszországnak, ha nem akarják a stabilizálást bizonytalan időre elhalasztani, a Marshall-segély egy részét a költségvetési hiány kitöltésére kell felhasználniok. A szerző havi költségvetési kimutatásokat sürget e célból, hogy a helyzet változásait állandóan figyelemmel lehessen kíséreni. Az államadósság kiszámításánál pedig tekintetbe kell venni azokat a súlyos veszteségeket is, amelyeket egyes országokban az ipar államosítása okozott és gondoskodni keli arról, hogy ezek a veszteségek megszűnjenek. 2. Másik forrása az inflációnak az, hogy a dologi beruházások egész volumenje az országon belül (lakás, építés,

ipari befektetés, áruraktárak feltöltése stb. formájában) meghaladja a belföldi megtakarítások és a rendelkezésre álló külföldi követelések teljes értékét. 3. Lényeges béremelkedések, amelyeket áruk és szolgáltatások megfelelő emelkedése nem egyenlít ki. Ahol a stabilizálás szilárd alapját akarják megteremteni, feltétlenül szükséges, hogy a bérszínvonal emelkedő tendenciájának gátat vessenek. Belgiumban 1945. és 1946-ban volt ilyen bérrögzítés és nagyrészt ennek tudható be, hogy az ország gazdasági életében egyensúlyi helyzetet lehetett elérni. Ahhoz, hogy a gondtói terhelt munkások ilyen intézkedéseket elfogadjanak, biztosítékot kell nyújtani arra, hogy kellő mennyiségű élelmiszer fog rendelkezésre állni. Azt javasolták tehát, hogy a fontosabb ipari központokban élelmiszer- (igly gabona-, zsír- stb.) raktárakat állítsanak fel és válság idején mérsékelt áron innen adják el a készleteket. A lakosság felső- és középosztályát súlyosan adóztatják meg, hogy ezek megtakarításai csökkennek. Valójában a nagy tömeg egész pénzbevétele dönti el a belföldi és az importált áruk felé irányuló vásárlóerő nagyságát, s ez nem csak a bér-színvonaltól függ, hanem a szociális kedvezmények nagyságától és terjedelmétől, valamint olyan támogatásszerű intézkedésektől, mint az élelmiszerárak csökkentése, a lakbér-rögzítés, aminek következtében más célokra szabadul fel pénz. A gazdasági egyensúly helyreállítása végett gyakran elengedhetetlen, bár politikailag rendszerint keresztülvihető a fogyasztók nagy tömegénél a bevételi volument korlátozni. A svéd jegyintézet az infláció leküzdésére a közösség bevételi színvonalának leszállítását tartja szükségesnek. — Gyakran halljuk, hogy amikor az ár- és a termelés-probléma megoldásáról van szó, két eljárás között kell választani: vagy a szabad áralakulásnak kell ismét érvényesülnie, vagy fenn kell tartani az ellenőrzés rendszerét. De az összes ellenőrzési rendszabályok azonnali megszüntetését józan ésszel nem lehet követelni. Ameddig kivételesen nagy az áruinség, addig súlyos veszéllyel járma, ha az árak akadálytalanul felszökknének. A szabad áralakulás azonban nagy területen maradhat érvényben, mert béke idején az árellenőrzés nem ölhet fel mindent. Az a helyes politika, ha az árakat fokozatosan arra a színvonalra viszik vissza, amelyet előreláthatólag fenntarthatnak majd akkor, amikor a kínálat megint normális lesz. Az észszerű tervgazdaság *részben* azt jelenti, hogy az állampolgárokat a kormányzat ösztönzi, hogy önként tegyék azt, ami az ellenőrzés célja, *részben* pedig azt, hogy a kormányzat olyan helyzetet igyekszik teremteni, amelyben az ellenőrzés lassanként fölöslegessé válik. Nem szabad elfeledni, hogy az ellenőrzés drága, időrabló intézmény, és hogy egész sereg tisztviselőt tesz szükségessé. A valóságban figyelembe kell venni, hogy a magánvállalatok alkalmazottainak nagyon sok időt kell arra fordítaniok, hogy a hatóságok írásaira válaszoljanak, nyomtatványokat kell kitölteniök és e miatt a költségek megkétszereződnek. Ha mindezeket a munkaerőket produktív munka elvégzésére lehetne felhasználni, a nemzeti jövedelem (reális értékekben mérve) és ezzel az életszínvonal emelhető lenne. A kamatláb tekintetében is legelőnyösebb lenne az ellenőrzés és a fokozatos árszabályozás kombinációja. Ha a kamatláb, amint ez történni szokott, a konjunktúra bekövetkeztekor némileg emelkedik, a beruházás ellenőrzése könnyebben kezelhető és az egyensúly visszaszerzésének kilátásai megjavulnak. Azt lehet ez ellen felhozni, hogy a kötvényvásárlók a kamatlábemelkedés folytán most nem jutnak többletbevételhez. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a legjobb kötvényvásárlók az áremelkedés következtében a háború alatt és utána is (reális értékekben számítva) 25—30% vagy még

nagyobb veszteséget szenvedtek, a kamatjövedelem emelkedése a még meglévő liquid vagyonértékekből vagy új megtakarításokból $\frac{1}{2}$ vagy 1% lenne (amely még adózás alá is esik), tehát egészben véve a korábban elszenvedett veszteségekért csak igen szerény ellenértéknek tekinthető. Ha az ilyen körülményeket teljesen tárgyilagosan és elfogultságtól mentesen értékelnék, sokkal könnyebb lenne a racionális pénzpolitika felett egyetértésre jutni. — De nemcsak az infláció, hanem a defláció is előidézhethet gazdasági összeomlást; ennek példája az 1930—33. években bekövetkezett katasztrófális áresés. A munkanélküliség, az ezzel járó súlyos gazdasági veszteségek mélyenjáró szociális és politikai következményeket idéztek elő. Az egészséges valutáért folytatott küzdelem egyik célja az kell, hogy legyen, hogy az emberiség megmeneküljön a közönséget megrázkódtató hasonló szerencsétlenség megismétlésétől. A defláció a harmincas évek kezdetén oly erős benyomást keltett az emberekben, hogy sokan még ma is szinte egyedül ennek a tapasztalatnak az alapján hajlandók a pénzproblémákat vizsgálni. Tehát olyan politikát sürgetnek, amelyet az „olcsó pénz“ és nagy közmunkák jellemeznek. A problémák vizsgálatának ez a meglehetősen elavult módja a háború alatt új erőre kapott annak a háború végén általánosan elterjedt indokolatlan hiedelemnek a következtében, hogy a háború utáni két év alatt különösen az Egyesült Államokban súlyos depresszióknak kell bekövetkeznie. Ezzel szemben állandóan magas konjunktúra van, a foglalkoztatottság oly mérvű, amilyent a világ valószínűleg még soha sem ért meg. Emellett feltétlenül szükséges oly pénzpolitikai rendszabályokhoz nyúlni, amelyek éppen az ellenkezőjét jelentik annak, amit depresszió idején kell tenni. Éppen most nem abnormisan alacsony kamattételekkel vagy államkötvényeknek a jegybank útján történő felvásárlásával kell a pénzpiacot liquiddé tenni, hanem éppen ellenkezőleg, az állami költségvetésnek fölösleggel kell zárulnia, a közmunkákat a legkiszorított depresszióig „jégre kell tenni“ és a közigazgatási apparátusban a fölösleges kinövéseket le kell nyesni. Az elméleti és gyakorlati teljesítmények a valutaügy terén a két háború közti időben többek között azzal a nyereséggel jártak, hogy megtanultuk a pénzügyi és valutapolitikát a konjunktúra-ciklus változó lefolyása szerint szabályozni. Szeretnénk azt remélni, hogy akik a mostani konjunktúrahelyzetben hatalomra vannak, komolyan fogják venni azokat az elveket, amelyeket annyiszor hangoztattak. A történelem azt mutatja, hogy az egészséges valuta felbecsülhetetlen aktívum. A második háború utáni újjáépítési korszakban tehát egyike a legfontosabb feladatoknak ismét egészséges pénzviszonyokat teremteni és szabad nemzetközi fizetési rendszert bevezetni, ami elengedhetetlen előfeltétele nemcsak a kereskedelem szabadságának, hanem talán szellemibb értelemben a szabadságnak is. — *Amanuens Ulrich Herz: Leben wir in einer Klassengesellschaft?* (Einige Betrachtungen über Schwedens soziale Kultur.) Valamely közösség szociális struktúráját megállapítani vagy éppen valamely társadalom szociális alapjainak változásait rögzíteni, mielőtt a változások befejeződnek és relatív egyensúlyhelyzet következik be, igen nehéz dolog. A történelem e téren sok hibát mutat fel. Ezek részbeni magyarázatául szolgál, hogy hiányzott a statisztikai anyag vagy elégtelen volt. Még ma is, amikor már a társadalomkutatás jobban el van látva statisztikai anyaggal, még mindig súlyos nehézségekkel jár minden olyan kísérlet, hogy ezt a társadalmi fejlődésben a dinamikus momentumok vizsgálatára használjuk fel. A statisztikai osztályozásokat a megváltozott vi-

szonyokhoz kell alkalmazni. A társadalomkutatónak nemcsak az objektív szociális struktúrát kell feltárnia, hanem azt is vizsgálni kell, hogyan tükröződik vissza az emberek tudatában ez a szociális valóság, milyen képzeteket és értékeléseket idéz ez elő és hogyan befolyásolja cselekedeteinket. Általában a társadalom *osztályjellegének* még mindig jelentős szerepet tulajdonítanak és a szociális átalakulást, amely a legélenkebb benyomásokat kelti, a városiasodással vagy, a szokásos jelszót használva, a falutól való meneküléssel azonosnak tekintik. Ez utóbbit az iparosodás folyamata szociális oldalának tartják. A szerző e két szociális elképzelés és a valóság közötti viszonyt két szempontból kívánja közelebbi vizsgálat tárgyává tenni: először: hogy ez elképzelések mennyiben nyújtanak a szociális struktúráról és jelenlegi változásairól helyes képet, másodsor: mennyire befolyásolják döntően az egyének és csoportok magatartását. E vizsgálat eredménye az lesz, hogy a két elképzelés ideológiai maradványok jellegével bír és a politikai és szociális cselekvésmódokat („attitude“-öket) csak kevésbé befolyásolja, az emberek véleménynyilvánításait azonban nagy mértékben befolyásolja. Ez azzal a szuggeszióval magyarázható, amely a svéd ipar előretörése korának dinamikus történéseiből indult ki. Ez az első szociális változás némileg befejeződött; azokban, akiket érintett, érzelmekkel tele élményt jelent, ennek benyomásai tehát a mai valóság képéhez úgyszólván a színeket szolgáltatják. A még be nem fejeződött folyamatról nehezebb tájékozódni, különösen, ha kevésbé drámai formák között nyilvánul meg. — A szerző a mai svéd társadalom struktúrájának képét vázolja ezután s e célból a legutolsó évtizedek szociális fejlődésének néhány főbb vonását állítja elének: 1. Az első világháború végétől 1940-ig az *ipari lakosság* száma alig emelkedett, amit a szerző a racionalizálási törekvésekkel magyaráz. Ugyanakkor a kereskedelem és forgalom körében a szaporodás 25% volt. Tehát az iparosodás *technikai értelemben* nyilvánvalóan kimerítette a szociális átalakulásra való képességét, míg a termelőapparátusban a 20. század első évtizedeiben nagy gyorsasággal bekövetkezett változások, tehát a „kommerciálizálás“ szociális következményei annál jelentősebbek. 2. A két háború között az *alkalmazási viszony formájában* történt változás jellemzi a foglalkozási struktúra átalakulását: az adminisztrációs apparátus, tehát az „alkalmazottak“ terjeszkednek a tulajdonképpeni „munkások“-kal szemben. Ez is az 1. alatt tárgyalt kommerciálizálódás egyik formája: az irodai és a „service“-személyzet a főtömege az ipar kommerciális és adminisztratív felülépítményének. 3. A minősített munka javára eltolódott az arány a nem minősített munkával szemben. A racionalizálás az egyéni munkateljesítményekre új lehetőségeket nyit meg. 4. A népiélet általános kiterjesztése, valamint bizonyos technikai tényezők (a villamosítás, az automobilizmus, stb.) új, többé-kevésbé *önálló foglalkozási kategóriák* keletkezésére vezettek. Különösen fontos itt a kisvállalkozók renaissance-a; a nagyüzem fölényének mithoszáét ez minden tekintetben és minden téren tönkre zúzta. A kisüzemnek különösen a mindjobban szaporodó „service-szektor“-ban hosszú időre aránylag jó természetes előfeltételei vannak. 5. Anyagi, politikai és szociálpszichológiai tényezők együttes hatása következtében a régi rendi és osztályhierarchia elpusztult vagy legalább is lényegesen meggyengült és új vezetőréteg keletkezett: a *tisztviselők*, az állami, községi igazgatásban, másrészt a „csoporttisztviselők“, pl. különféle politikai megbízottak (írók, párttitkárok), a gazdasági és érdekképviseleti szervek tisztviselői s ez a

tendencia még jobban ki fog fejlődni. A társadalomban a kulcspozíciókat, tehát a tulajdonképpeni hatalmat a tisztviselők növekvő mértékben veszik át. A hatalom a mai társadalomban lényegesen más szociológiai alapon nyugszik, mint pl. az első világháború előtti „polgári” társadalomban. — A szociális struktúra a 20. században nem vált egyszerűbbé. Differenciáló erők léptek fel különösen horizontális irányban, amennyiben a régi csoportok és rétegek mellé újak léptek, de nem látható világosan valami egyöntetű fölé- vagy alárendeltség valamely adott rangiokozatban. A jövedelem-megosztás, minden osztálypiramis legreálisabb eleme, a jövedelemnek, bár mérsékelt, de világosan fellépő kiegyenlítődése folytán kisebb mértékben bírt vertikális differenciáló hatással. A horizontális rétegeződés tehát a vertikális terhére tovább emelkedett jelentőségében. A szociológusok azonnal megalkották az „új középosztály” fogalmát, hogy ezzel az alsó-, közép- és felső-osztályok régi, kedvelt sémájába sorozzák be az új szociális képződményeket. A három osztályos séma annak idején Marx-nak a társadalom kétosztályú jellegéről alkotott formulájára mintegy ellenhatásként keletkezett. Marx szerint t. i. a középosztály csak optikai csalódás, legfeljebb történelmi kuriózum, amely a haladó iparosodás malomkövei között kérlelhetetlenül szét fog őrölni. Kérdéses, volt-e a modern korban olyan ideológia, amely ehhez a középosztály közeli pusztulásáról és a társadalmi fejlődés polarizáló funkciójáról szóló tételhez hasonló mély és tartós szuggesztív hatást gyakorolt volna. Az alsó középosztály szociális hontalanságának a fogalma szinte általánosan elfogadott hittétellé vált és pedig nemcsak a szocialista oldalon. Sok szociológus a németországi náci-forradalmat joggal úgy fogja fel, mint a középosztály, különösen az alsóbb középosztály utolsó kétségbeesett kísérletét a fenyegető megsemmisülés elhárítására és a szociális alacsonyabbrendűség komplexusának túlkompenzálására. Az a vihar, amely a túlnyomóan marxista német szocializmus felől támadta a „középosztályt”, a náci ellenszuggesztió számára rendkívül kedvező légkört teremtett és százezreket hajtott a nácizmus karjaiba. Minden ok megvan arra, hogy a történelem tragikus iróniájáról beszéljünk. Ez a mítosz nyugtalanító módon elterjedt más országokba is, ahol szociológusok és nemzetgazdák kritikátlanul vették át. — A háromosztályú séma sem alkalmas a jelenlegi társadalmi struktúra megértését előbbre vinni. Legkevesebbé illik ez a svéd társadalomra, amely agrárjellegét nagy mértékben megőrizte. Itt sok jelentős történelmi tényező akadályozta az osztályképződés élesebb kifejeződését. Svédországban az iparosodás nagyon elkészt, az ipar nagy része a vidéken helyezkedett el, sok helyen a mezőgazdaságot az ipari termeléssel kombinálva űzik, ahol a kapocs a kettő között rendszerint az erdő. Jellegzetes helyiségtípus Svédországban az olyan település, amely sem nem város, sem nem falu, hanem gyakran valamely vasmű, vagy vasúti csomópont körül keletkezik; ebben az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem és a forgalom körülbelül egyenlő mértékben van képviselve és ezeknek a gazdasági ágaknak, mint önálló egységeknek a differenciálódása még nem is fejeződött be. Itt a parasztok, a munkások és a kisiparosok szorosan egymás mellett élnek, részben még azonosak is, tehát az osztály-elkülönülés természetes ellenállásba ütközik. A város és falu közötti ellentét tehát kevésbé fejlődött ki, mint másutt. A vas és az erdő, amelyek a svéd gazdasági élet helyi struktúráját nagy mértékben meghatározzák, két természetes decentralizáló faktort jelentenek, amelyek közvetve hozzájárulnak a túlhajtott osztály-polarizálódás megakadályozásá-

hoz. Itt nincs szó a faluról, a nagyvárosokba való menekülésről, hanem a mezőgazdaságból való menekülésről, ez pedig, ha tovább tart is, aligha képes a város és vidék, valamint a különféle gazdasági ágak közti természetes integrációt szétrobbantani. Azért gazdasági és szociális érdekelletétek vannak és nem lehet azt mondani, hogy a svéd állam predestinálva volna az általános szociális harmóniára. De a szokásos osztály-sémák az érdekelletéteket inkább elleplezik, semmint megértésükhöz hozzájárulnának. Bizonyos esetekben egy bizonyos egyed, vagy csoport több olyan érdekszervezethez tartozik, amelyek célkitűzései egymással össze nem egyeztethetők. Megtörtént nemrégiben, hogy az adórendszer feletti vitában a szakszervezetek és a szövetségi mozgalom egymástól meglehetősen eltérő álláspontot foglaltak el, holott e két mozgalom majdnem teljesen ugyanazon forrásból gyűjti a híveit. Sok ipari munkás pl. a politikai választásoknál a szociáldemokrata jelöltekre szavaz, a szakszervezeti választásoknál pedig a kommunista jelöltekre. Paradox módon éppen az érdekeknek ez a relatív mozgékonyasága biztosítja hosszú időre a svéd társadalom meglehetősen szociális és politikai stabilitását. Változó politikai és gazdasági konjunktúrák az érdekcsoportok elhelyezkedésében eltolódásokat okozhatnak anélkül, hogy ebben a szociális alapzatok megrázkódtatását kellene látnunk. Fordítva: a szociális struktúrában történő eltolódások aránylag gyorsan terjednek át az érdeksíkra és ott az érintett csoportok szociális és politikai magatartásában megfelelő alkalmazkodási visszahatásokat váltanak ki. A munkásmozgalom — úgy Svédországban, mint másutt is az utolsó évtizedekben — ideológiájában, valamint gyakorlati politikájában az ipari proletár-munkás szociális biztonságának követelését tűzte ki főcéljául. Később ráeszméltek arra, hogy a 20. század szociális bizonytalansága már nemcsak az ipari munkásság problémája. A két háború közti időben a munkásvédelmi törvényhozás legalább is a tanult munkásokat (miután az ipari munkásság legégetőbb sérelmein segített) a közvetlen veszélyövezetből kiemelte, míg a biztonság problémája ugyanakkor több más társadalmi csoportra rendkívül aktuálissá vált, pl. a kisparasztokra, a földművesekre, az erdei munkásokra, bizonyos kisiparosokra, végül a kistisztviselők bizonyos csoportjaira. Ezek a szociális bizonytalanságtól fenyegetett csoportok Svédországban bámulatos módon minden ellenállás nélkül beleolvadtak az eredetileg szocialista „biztonsági ideológiá”-ba, akár csatlakoztak politikailag is a munkásmozgalomhoz, akár nem. — A svéd társadalom érdekszerkezetének vizsgálatából tehát az tűnik ki, hogy a társadalmi alapzatban történt eltolódások és a folyton továbbfejlődő differenciálódás a különféle lakosságrétegek gazdasági, szociális és politikai cselekvésmintáinak („attitude”-jeinek) átalakulásához járultak hozzá. Az attitűdök azt mutatják, hogy a társadalmat tagjainak nagy többsége már nem szilárdan felépített osztályhierarchiának tekinti és hogy ez már nem is az. Tehát struktúrájának megjelölésére más formulát kell választani. Mozgó erőtelephez lehetne hasonlítani, ahol nem elszigetelt egyének vagy zárt osztályok a hatóalanyok, hanem különféle és változó csoportok, amelyek között a nagy érdekszervezetek fontos szerepet töltenek be. E szervezetek ideológiája és gyakorlati politikája nem elsődlegesen osztálytudatos és még kevésbé kész osztályharcra. Ellenkezőleg, a versenyző csoportok politikai célkitűzéseiket kulcsszavakban fejezik ki, amelyek nem vertikális, hanem horizontális érdekretegeződésre vallanak. Néhány ilyen jellegzetes formula: kollektív szociális biztonság, szociális egyenjogúság, a különféle csoportok együttműködése,

stb. A szociálgazdasági kutatás legfontosabb tartalmát tehát az érdekszervezetek és szociális csoportok cselekvésmintái, hagyományai és célkitűzései, valamint az érdekharc technikájának és játékszabályainak beható vizsgálata tenné. Minden olyan kísérlet azonban, amely a szociális valóságot eleve — két, három, hat vagy több fiókkal — megalkotott osztály-sémába akarja beszorítani, csak az értelem játéka marad, de a valóság megértését semmiképpen sem viszi előbbre. — *Bengt Senneby: Die Krise des Aussenhandels.* Szerző rámutat a konjunktúrának a háború befejezése után Svédországban bekövetkezett rendkívüli fellendülésére. 1945. második felében nagy kiviteli fölösleg mutatkozott. A következő két évben azonban a kivitel megállt, a bevétel ellenben rendkívüli mértékben megnövekedett. Ehhez járult az, hogy a bevétel nagy része oly országokból származott, ahová dollárban kellett fizetni, viszont a kivitel ezekbe az országokba nem tartott lépést a bevétellel. Rámutat szerző ezután a beviteli konjunktúra okaira és lefolyására, kiemeli, hogy a beviteli cikkek árának emelkedése jóval meghaladta a kiviteli cikkek áremelkedését. Oka ennek az volt, hogy a svéd kormány az erdőipari termékek árait a világméretű színvonalnál alacsonyabban állapította meg és ezen csak 1947. áprilisában változtatott, amire a kiviteli árak gyorsan emelkedtek. A kivitel 1946-ban és 1947-ben a háború előtti volumennek csak kétharmadát tette, aminek okai: a fő kiviteli cikkeknek, a papírnak és a cellulózének a gyártását akadályozta az, hogy a kőszén- és kokszebehozatal nem volt kielégítő, több szakmában nem volt elég nyersanyag, végül: a belföldi kereslet igen élénk volt. E belföldi vonatkozású okokon kívül komoly akadályokat jelentettek a világgazdasági okok. Európa és a brit világbirodalom a svéd beszerzéseket nem tudták biztosítani, tehát Amerikában, Svájcban és Dél-Amerikában kellett a beviteli szükségletet fedezni, ezt pedig nem lehetett azokkal a-bevételekkel kiegyenlíteni, amelyek az európai országok felé irányuló kivitelből és a hajózásból eredtek. A svéd kivitel tehát nagy mértékben nem konvertibilis devizákkal egyenlítődtől ki, vagy hitelműveletekkel volt egybekapcsolva. Az ország nagyságához képest igen jelentékeny volt a hitelnyújtás: összesen 2.7 milliárd svéd korona, ebből 0.6 milliárd nemkereskedelmi jellegű, tehát nem kiviteli javakkal volt igénybe véve. Az áruvásárlásokkal kapcsolatos hitelek közül a legjelentékenyebb a Szovjetunióknak nyújtott hitel: 1 milliárd, ebből azonban csak 49 millió van igénybevéve. Nagyobb tételek: Nagybritánia 240 millióval (teljesen igénybevéve), Finnország 189 millió (ebből 183 igénybevéve), Norvégia 240 millió (ebből 169 igénybevéve). A hitelnyújtásokhoz számítandók a svéd állam és magánosok által a külföldnek nyújtott ajándékjellegű juttatások összesen kb. 1 milliárd értékben. A kedvezőtlen kereskedelmi mérleg közvetlen hatása az arany- és deviza-készletek nagyarányú apadása: 1945 júniusától 1947 novemberéig a jegybank készlete 2589 millióról 740-re csökkent. Ezen belül még kedvezőlenebb a helyzet, ha a nemes deviza-készlet alakulását vesszük figyelembe, mert ez úgyszólván teljesen kimerült. 1947-ben különféle beviteli korlátozásokat vezettek be, 1948-ra pedig új tervet dolgoztak ki; a nemesdevizájú országoktól a bevétel a gyenge valutájúak felé igyekeznék áttérlni és további korlátozásokat bevezetni. Remélik, hogy nem lesz szükséges a háború alatti fejadagolást pl. a textil- és cipőárakra újból bevezetni. — A szerző szerint a devizaválság megoldása dollárkölcson felvételétől remélhető; olyan kölcsönre lesz szükség, amely az 1947-ben engedélyezett és még ki nem használt bevételek céljára a szükséges fizetőeszközöket megszerezné,

de egészségtelen politika volna, a folyó fizetésekre pénzt kölcsön venni. A szerző szerint az 1948. év a svéd gazdasági életre a megpróbáltatások korát fogja jelenteni. Ha a termés rossz lenne, ez minden számítást felborítana. De nem szabad elfeledni, hogy a svéd devizaválság csak a liquiditás válsága és az ország fizetőképessége hosszú időre számítva jó, külföldi tartozásai pedig jelentéktelenek, ellenben a külfölddel szemben fennálló követeléseai számottevő összegekre rúgnak. — *Die wirtschaftliche Lage während des IV. Quartals 1947.*

Nemzetközi pénzügyi jog.

A második világháború óta erős irányzat mutatkozik a nemzetközi kapcsolatok újrakiépítése és kiterjesztése felé, különösképpen a gazdasági kérdések vonalán. Az elhárítandó nehézségek nagy számúak és ezek között a pénzügyi jellegű a legnagyobb jelentőségű. A kereskedelmi élet például a pénzügyi problémákat két szempontból is figyelembe kell, hogy vegye:

1. a külföldi pénzügyi jogot ismerni és érteni kell;
2. rendelkezésre kell, hogy álljon a legfrissebb információ a ketős adózásra vonatkozólag, amely előállhat a nemzetközi kereskedelem különböző fajainál.

Az utóbbi probléma sürgős, tekintettel az adóknak a legtöbb országban úgy háború alatt, mint azután bekövetkezett hatalmas emelkedésére. Nem lehet csodálkozni tehát, hogy kitűnő közgazdászok hosszú idő óta tanulmányozzák ezt a kérdést.

Anélkül, hogy belemennénk annak a hatalmas munkának a részleteibe, melyet a Népszövetség, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara és egyéb intézmények végeztek, fel kívánjuk hívni a figyelmet arra a tényre, hogy kevéssel a háború előtt Hágában Nemzetközi Pénzügyi Társaságot létesítettek. Ennek a Társaságnak fiókjaként alapítottak Amsterdamban egy Nemzetközi Pénzügyi Dokumentációs Irodát (The International Bureau of Fiscal Documentation) P. J. A. Adriani amsterdami egyetemi professzornak vezetése alatt. Ez az Iroda tudományos intézmény, mely egy központban gyűjti a világ valamennyi államának adóra vonatkozó mindennemű adatot. E célból máris érintkezést talált sok ország hivatalos intézményeivel és pénzügyi szakértőivel. Az Iroda együttműködik más tudományos intézményekkel.

Az Iroda kutatásainak eredményei rendelkezésére állanak minden érdeklődőnek. Csekély díj lefizetése ellenében bárki hozzá fordulhat felvilágosításért speciális kérdéseket illetőleg. (Tanácsot azonban az Iroda nem ad.) Az Iroda tagjai bizonyos előnyöket élveznek.

Általánosságban az International Bureau of Fiscal Documentation kiadványok útján kíván ismertetéseket terjeszteni. Ezideig a kiadványok egy folyóíratra, a „Bulletin for International Fiscal Documentation“-ra (kiadó L. J. Veen, Amsterdam) korlátozódtak, ami részben angol, részben francia nyelven jelenik meg, évente körülbelül 450 oldalnyi terjedelemben.

A tárgy rendszeresen a következő fejezetek szerint kerül feldolgozásra:

- I. Új pénzügyi törvényhozás általános ismertetése.
- II. A nemzetközi jelentőségű új pénzügyi joggyakorlat általános ismertetése.
- III. Új pénzügyi irodalom általános ismertetése.
- IV. Az egyes államok között kötött szerződések és megállapodások ismertetése.
- V. Összehasonlító pénzügyi jogra vonatkozó cikkek.
- VI. Az Iroda könyvtárának új szerzeményei.
- VII. Pénzügyi jogi szótár 4 nyelven.
- VIII. Azon tárgyak ismertetése, melyekre vonatkozólag az Iroda felvilágosítást adott.
- IX. Az International Association for Public Finance and Fiscal Law által közzétett közlemények.
- X. A pénzügyi törvényhozásra vonatkozó adatok.

Ezen a módon az Iroda megkísérli, hogy hozzájáruljon úgy tudományos, mint gyakorlati vonalon a világgazdaság helyreállításához. E feladatát nagy nehézségek közt végzi, amelyek közül a legfőbbet a jelenlegi pénzügyi korlátozások képezik. Az Iroda ennél fogva felhív mindenkit, akinek módja van rá, hogy támogassák egyrészt a Bulletinre való előfizetés útján, másrészt azáltal, hogy az Irodához a dokumentációba való felvétel céljából jelentőséggel bíró anyagot juttatnak el.

Igen tisztelt Olvasónk!

Felhívjuk b. figyelmét arra a fontos nemzetgazdasági érdekre, amely a nyersanyaghiány folytán a papirossal való takarékoskodás, a papiroshulladék gyűjtés rendszeres megvalósításához fűződik. Mindenki saját körében messzemenően takarékoskodjon a papírral, gyűj'se gondosan a papiroshulladékot és adja át a hulladékgyűjtő kereskedőnek.

„A papirostakarékosság és a hulladékpapiros gyűjtése a 3 éves tervnek is fontos részét képezi és nagy mértékben járulhat hozzá az ország papírellátásának javításán keresztül az életszínvonal emeléséhez és a magyar demokrácia erősítéséhez.“

„Hulladékpapirost és selejtpapírt eladni, illetőleg venni csak iparengedélyen kívül „Vásárlási igazolvánnyal“ is ellátott hulladék-papírkereskedőnek szabad!“

A szerkesztőség.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

Előadói ülések.

1947. december 11-én *Kárász Artúr* tagtársunk tartott nagyérdeklődéssel kísért előadást „Jegybank és külkereskedelem” címmel.

Az előadás első része a jegybankkal általában foglalkozott. A *jegybank feladata*:

1. Örködni afelett, hogy az országnak — akár szabad forgalom keretében, akár u. n. clearing-forgalomban, akár magánkompenzációs forgalomban — elegendő devizája legyen, amellyel egy ország külföldről eredő szükségleteit ki tudja elégíteni.

2. Ennek a célnak az elérése érdekében meg kell teremtenie azokat a hitelviszonyokat, amelyek a termelést és ennek folytán a kivitelt, még pedig a mezőgazdasági és ipari kivitelt egyaránt, előmozdítják.

3. Közre kell működnie mindama rendszabályok hozatalában, amelyek a belföldi áralakulást irányítják, mert egészséges áralakulás nélkül egészséges külkereskedelem sincsen. Ezzel kapcsolatban közre kell működnie mindama rendszabályokban, — amíg azokra a termelés elégtelen volta folytán szükség van —, amelyek a belföldi fogyasztást szabályozzák. A jegybank feladata tehát a pénz értékének a megőrzése. A jegybank felelőssége kettős: felelős a hitelkeretek betartásáért, tehát azért, hogy a hitelnyújtás lehetőségei a statutumok keretein belül minden esetben megmaradjanak és felelős azért, hogy a fizetési mérleg hiányait szükség esetén ki tudja elégíteni.

Európában, egy devizában és aranyban szegény kontinensen a jegybank devizapolitikai szerepe a rendelkezésre álló deviza- és aranytartalékok arányával fordított arányban fejlődik. Ugyanez áll a hitelpolitikai szerepére is: amilyen arányban gyarapodik az ország tőkevolume, olyan arányban csökken a jegybank hitelezői szerepének fontossága.

Jegybank alatt tehát a deviza- és hitelfelelősség elvét értjük és a jegybank köteles arra, hogy az észszerűség határain belül a nemzetgazdaság pénzügyi és devizaügyi liquiditása felett öröködjék.

Az előadás második része a jegybank külkereskedelmi problémáival konkrét formában foglalkozott. Ezzel kapcsolatban a következő problémakörök adódnak:

1. *Külkereskedelmünk újjáépítése*: A felszabadulást követő első hónapok nehézségei, majd az infláció rendkívül megnehezítették a külkereskedelem újrafelvételét, amely nélkül pedig sem az ország újjáépítése, sem pedig az ország nemzetközi kötelezettségeinek rendezése, tehát hitelképességének helyreállítása, meg nem kezdődhetett. Az első nemzetközi áruforgalmi megállapodást Romániával kötöttük; a megállapodás megvalósítása elé azonban az első idők ismert nehézségei tornyosultak. A Szovjetunióval kötött megállapodás nyitotta meg a nyersanyagok útját

Magyarország felé. Ezzel, későn bár, de korrigáltuk azt a tragikus hibát, amelyet a magyar külkereskedelempolitika évtizedeken keresztül elkövetett és amellyel a Szovjetunió létezéséről és a magyar gazdaságot szinte minden tekintetben kiegészítő lehetőségeiről úgyszólván nem vett tudomást. — A Svájccal 1946-ban kötött szerződés az első lépés a nemesezdevizák szerzése felé és hogy ez a lépés mennyire fontos volt, azt mutatja az a körülmény, hogy az országnak az azóta eltelt év folyamán mily nagy devizasükségei támadtak. — Mezőgazdasági kivitelünknek a békebeli arányokra növekedett hányadát, Németország helyett, Angliának adjuk el. Anglia ezzel a megállapodással rálépett arra az útra, amelyet már a háború előtt követnie kellett volna és amely abból áll, hogy a közép-európai országokat az angol piac számára eladókká nevelve, képessé teszi őket arra, hogy az angol piacon vásárlókként lépjenek fel. — A negyedik alapvető külkereskedelmi megállapodásunk a Jugoszláviával kötött bauxit- és ipari együttműködési szerződés. E szerződés értelmében Magyarország 5 év alatt több mint 100 millió dollár értékű gépet és gyárberendezést szállít Jugoszláviának, Jugoszlávia pedig ellenértékképpen nyersanyagokat szállít Magyarországnak.

Magyarország a fentemlített négy alapvető szerződésen kívül még számos külkereskedelmi szerződést kötött, amelyeket azonban felesleges egyenként részletezni, mert felépítésükben többé-kevésbé hasonlóak és mert — habár viszonylag széles kiviteli és behozatali lehetőségeket biztosítanak — nem működtek a kívánt mértékben.

2. *Tervgazdálkodás; helyes-e az autarchia?* Ha azt kívánjuk, hogy termelésünk világviszonylatban is versenyképes maradjon, akkor az ország minden erejét racionálisan össze kell fognunk. Néhány év is alig szükséges ahhoz, hogy a termelési válság újból fogyasztási válsággá váljék. A szovjetorosz és az angolszász ipar most készül fel a modern termelésre és olyan alacsony árakat fog elérni, amelyeket csak akkor közelíthetünk meg, ha minden erőnket megfeszítjük és minden erőnket az ország alkatának megfelelően használjuk fel. Délkelet-európa modern nyersanyagokban egyébként is annyira gazdag, hogy saját nyersanyagainak kimunkálása a gazdasági fejlődését teljes mértékben biztosítani tudja.

A tervgazdálkodás, tehát a mai formulázású újjáépítés legszűkebb keresztmetszete azonban a devizakérdés. A tervnek tehát külkereskedelmi tervnek, a külkereskedelmi tervnek pedig devizapolitikai tervnek is kell lennie. A múlt év külkereskedelmi adatai az év vége felé javuló tendenciát mutatnak ugyan, a külföldről beszerzendő áruszükségletünk teljes kifizetésének módját — és általában, fizetési mérlegünk kiegyenlítésének biztosítását — azonban még nem sikerült kielégítő módon tisztáznunk.

3. *A termelés drágulása.* A gazdasági élet a megoldást a premizálásban látja. Az előadó szerint a prémium, *önmagában*, nem oldja meg azt a különös ellenmondást, amely a magyarországi és világpiacon árnívó között fennáll és olyan módon jellemezhető, hogy Magyarország — mindamellett, hogy a reálmunkabérek a külföldön elért munkabérekhez csak kivétel esetekben érik el — drágábban termel, mint a világpiacon.

A prémium önmagában csak a forint devalválását eredményezné, ami külkereskedelmi vonalon ideig-óráig megkönnyebbülést jelentene ugyan, de ha a termelést drágító tényezők továbbra is változatlanul megmaradnak, akkor valódi javulást előidézni nem tudna.

A termelést drágító tényezők:

a) veszített háború és annak következményei egyrészt belföldi, másrészt nemzetközi vonalon. b) Maradi gépparkunk, amely már a háború előtt sem felelt meg a modern követelményeknek és aminek folytán iparunk ma a világpiacon a mögött legalább 25%-al elmaradt. c) Még a termelőeszközök felújítása sem elég. Racionalizálnunk kell a termelést, új módszereket kell bevezetnünk. A tudományos kutatást, a kutatók munkáját intenzívvé kell tennünk és a termelés minden vonalán be kell kapcsolnunk. Tudósok munkája nélkül a modern gyári felszerelés is hamarosan újból maradvává válik. d) A negyedik termelést-drágító tényező a hitelélettel kapcsolatos. A termelőeszközök helyreállítása, tehát a fogyasztási javak mennyiségének emelése csak abban az esetben lehetséges, ha mindenki a neki járó fogyasztási javak értékét meghaladó jövedelmét megakarítja. Megfelelő hitelfeltételek és a közönség bizalmának helyreállítása nélkül viszont a hitelélet nem fog megindulni.

4. *Nemzetközi pénzügyi forgalmunk kötöttségei.* A devizakorlátozásokat máról holnapra nem szüntethetjük meg, ahogyan a kötött élelmiszer-gazdálkodás is csak akkor szüntethető meg, ha elegendő élelmiszer áll rendelkezésre. Ebből azonban nem az következik, hogy a devizakorlátozásoknak öncéllá kell változniuk. Ugyanez áll nemzetközi szerződéseink pénzügyi lebonyolítására is, amely ma három formájában történik: magánkompenzáció, clearing és szabad fizetés formájában. A magánkompenzáció, ugyanúgy, mint a clearing-elszámolási forma szükséges rossz csupán, és a külkereskedelem síma lebonyolítását erősen hátráltatja. A magánkompenzációs rendszer asszociális lehetőségeket is rejt magában, mert a nemzetgazdaság egészének rovására egyeseknek aránytalan nyereségeket biztosíthat. A multilaterális külkereskedelem azonban ma még akadályokba ütközik. Ennek folytán kénytelenek vagyunk bilaterális egyezmények megkötésére szorítkozni és ezzel a nemzetközi fizetési forgalom hajszálcsoveségéből származó szabályokat néha figyelmen kívül hagyni.

5. *Behozatali kötöttségek.* A mai kort a neo-merkantilizmus egy új formája jellemzi. Minden ország csak készárut kíván kivinni és csak nyersanyagot hajlandó behozni. És minden ország többet kíván kivinni, mint amennyi értéket a behozatala kitesz. Ha e két gondolat közül bármelyiket a földgömb valamennyi viszonylatára alkalmazzuk, akkor abszurd eredményre jutunk. Minden országnak természetesen takarékoskodnia kell a devizával is, de nem szabad a takarékoskosságot a teljes elzárkózásig vinnie. Ugyanolyan veszélyes dolog a fogyasztás mesterséges megnövelése, mint annak túlzott és teoriák érdekében való korlátozása.

A külkereskedelem-politika dolga a helyes középút megtalálni.

1948. január hó 15-én *Vajda Ernő* tagtársunk „A bürokrácia“-ról tartott előadást szépszámú közönség előtt. Ugyane hónap 29-én *Timár László* tagtársunk „A Magyar Állami Szénbányák deficitjének megszüntetése“ címen nagy tetszéssel fogadott előadást tartott, amelynek szövegét a Szemle jelen száma közli.

1948. február hó 3-án „A szocialista állam pénzreformja“-ról tartott előadást *Markovits Jenő* tagtársunk. Az előadást az igen nagyszámú közönség nagy érdeklődéssel kísérte. Az előadás szövegét ugyancsak a Szemle jelen száma tartalmazza.

1948. április hó 2-án *Bodnár László* tartott értékes előadást „A közüzemek a közigazgatásban“ címmel, amelyet a Szemle legközelebbi száma fogja közölni.

A Társaság LIII. rendes évi közgyűlése.

A Magyar Közgazdasági Társaság Éber Antal elnökletével 1948. évi április hó 16-án tartotta meg az LIII. rendes közgyűlését. Az elnöki megnyitó elhangzása után Kádas Kálmán főtitkár felolvassa jelentését a Társaság 1947. évi működéséről. Különösen kiemeli azt az értékes szaktanácskozmányt, amelyet a nyár folyamán a Társaság a vámunió kérdéséről tartott, s amelynek Judik József volt a főelőadója. A közgyűlés a jelentést közfelkiáltással egyhangúlag tudomásul veszi. Ezután az elnök a Társaság köszönetét fejezi ki mindazoknak, akik a „Közgazdasági Szemle” megjelentetését adományaikkal elősegítették. A napirend következő pontjánál az elnök felkérésére Kádas Kálmán főtitkár felolvassa a főpénztáros jelentését az 1947. évről. Utána a számvizsgáló bizottság jelentését az 1947. évi zárszámadásokról. A közgyűlés a jelentéseket egyhangúlag jóváhagyóan tudomásul veszi és a felmentvényt megadja. Továbbiakban az 1948. évi költségvetés ismertetésére kerül sor. A közgyűlés az új költségvetést egyhangúlag elfogadja.

A napirend következő, 6-ik pontjánál Urbanovich Zoltán igazgatóválasztmányi tag javaslatára a közgyűlés az elnöki tanács tagjaivá, három évre, közfelkiáltással egyhangúlag a következőket választja meg: Elnökké: Éber Antalt, alelnökké: Heller Farkast, igazgatóvá: Kádas Kálmánt, főtitkárrá: Domány Gyulát, főpénztárossá: Molnár Ernőt, ellenőrré: Jirkovsky Sándort és főügyésszé: György Ernőt.

Ugyancsak Urbanovich Zoltán javaslatára a közgyűlés az igazgatóválasztmány tagjaivá, három évre, egyhangúlag a következő felsorolásban szereplőket választja meg: Abay Gyula, Barsy Gyula, Beliczay Imre, Bene Lajos, Biró József, Bodor Antal, ifj. Boér Elek, Bodnár László, Bud János, Büchler József, Csejkey Ernő, Domány Gyula, Éber Antal, Éber Ernő, Faragó László, Felkay Ferenc, Frey Endre, Friss István, Gyémrei Sándor, György Ernő, Groó István, Guóthfalvy Zoltán, Halász Ferenc, Halla Aurél, Horrer Ferenc, Heller Farkas, Hegedűs Márton, Homolyai Rezső, Huszár Géza, Jirkovsky Sándor, Judik József, Kádas Kálmán, Kárász Artúr, Kelemen Móric, Kemény György, Klár János, Kővágó József, Laky Dezső, Lázár Lajos Péter, Major Róbert, Markovits Jenő, Makay Miklós, Márky Hugó, Mérei Gyula, Mihályffy Antal, Molnár Ernő, Kislégi Nagy Dénes, Navratil Ákos, Nizsalovszky Endre, Óváry-Papp Zoltán, Propper Sándor, Rácz Jenő, Rényi Béla, Sándor Pál, Schmidt Ádám, Dabasi-Schweng Lóránd, Szádeczky Kardoss Tibor, Szalay Zoltán, Székely Artúr, Szentkirályi Miklós, Szigeti Gyula, Takaróré-Gáll Beatrix, Theiss Ede, Tuszka Antonia, Urbanovich Zoltán, Vajda Ákos, Varga István, Varga József, Vágó József, Vajda Ernő, Vermes Andor, Vilcsek András és Walder Gyula.

Ezután Kádas Kálmán javaslatára a közgyűlés a számvizsgáló-bizottság tagjaivá: Horváth Róbertet, Mórotz Kálmánt, Nemény Vilmos Bélát, Nötel Rudolfot és Orbán Istvánt közfelkiáltással, egyhangúlag megválasztja.

Ezt követi az alapszabályok egyes szakaszainak tervezett módosítására vonatkozó indítvány ismertetése, amelyet a közgyűlés azután egyhangúlag elfogad.

A napirend következő pontja ifj. Boér Elek emlékbeszéde 1945-ben elhunyt tagtársunk, néhai Földes Béla felett. Az igen nagyszámú közönség által nagy tetszéssel fogadott emlékbeszédet a Szemle jelen száma az első helyen közli.

John Maynard Keynes : gazdasági tanai és bírálatuk.

I. Az elmélet ismertetése.

Keynes a könyvének „*The General Theory of Employment Interest and Money*“ címet adta. A hangsúlyt az általános jelzőre helyezte. Elméletét szembehelyezi a klasszikus teóriával, amely száz esztendő óta irányítja, mind a praktikus, mind az elméleti gazdasági megfontolásokat és intézkedéseket. Ki akarja mutatni, hogy a klasszikus teória csak *speciális* esetre nézve érvényes és nem *általános* érvényű és főleg nem alkalmazható arra a helyzetre, amelyben mi aktuálisan élünk. A hagyományos tanok tanítása és alkalmazása tehát félrevezető és káros.

A foglalkoztatottság klasszikus teóriáját főleg Prof. Pigo: *Theory of Unemployment* című írása alapján taglalja. Úgy találja, hogy az két alapvető posztulátumon nyugszik.

I. A bér egyenlő a munka határeredményével. Ez annyit jelent, hogy egy foglalkoztatott személy bére egyenlő avval az értékkel, amelyet a munkaadó veszítene, hogy ha a foglalkoztatottságot egy egységgel csökkentené, vagyis, ha a munkába állítottak közül egyet elbocsátana.

II. A bér haszna a munkás számára egyenlő az adott foglalkoztatottság határáldozatával (*marginal disutility*). Ez annyit jelent, hogy egy alkalmazott személy reálbére annyi, amennyi saját megítélése szerint éppen elegendő a foglalkoztatottság aktuális mérvének fenntartására. Magasabb reálbér mellett a munkaadó csökkentené a foglalkoztatottak számát, alacsonyabb bér ellenében ő, a munkás nem volna hajlandó munkábaállni. A munkavállaló áldozata alatt mindazokat a motivumokat (fáradtságot, lekötöttséget, ruhakopást, stb.-t) kell érteni, amelyek az embert, vagy az emberek egy csoportját arra készítetné, hogy inkább lemondjanak a munkaalkalomról, mintsem hogy olyan bér mellett dolgozzanak, amelynek haszna egy bizonyos minimumnál kisebb.

Ezek a posztulátumok Keynes szerint alkalmasak arra, hogy a frikcionális munkanélküliséget megmagyarázzák, azt, amely pontatlan kalkulációból, előre nem látott változásokból, a termelési ág és a munkanem változtatásának nehézségeiből

ered. E postulátumok alkalmasak az akart („voluntary“) munkanélküliség értelmezésére is, amikor a törvényes rendelkezések, vagy társadalmi gyakorlat, vagy kollektív megállapodások, esetleg egyéni vonakodás folytán egy ember, vagy embercsoport nem hajlandó munkája határeredményének megfelelő bérért munkába állani. Szerinte azonban a klasszikus postulátumok nem magyarázzák meg és nem férnek össze a harmadik kategóriával, az akaratlan („involuntary“) munkanélküliséggel.

Keynes szerint az emberek akaratlanul munkanélküliek akkor, amikor a bérjavak (fogyasztási, közszükségleti cikkek) árában a pénzbérekhez képest csekély emelkedés mutatkozik és evvel kapcsolatban a dolgozók munkaerőkínálata csak úgy, mint a munkaadók foglalkoztató hajlandósága — a változatlan pénzbérek mellett — nagyobb a foglalkoztatottság tényleges mérvénél. Egyszerűbben: akaratlan munkanélküliség van, amikor a munkások a drágulás dacára hajlandók volnának változatlan pénzber mellett dolgozni és a munkaadók hajlandók volnának dolgoztatni, de ezt rajtuk kívülálló okokból egyik fél sem teheti. Korszakunk munkanélküliségei pedig főleg ilyen jellegűek. A munkanélküliség *általános teóriájának* tehát erre az esetre nézve is érvényesnek kell lennie. A hagyományos elmélet az általános teóriának határeseté, csak akkor érvényes, ha akaratlan munkanélküliség nincs. Keynes úgy véli, hogy a klasszikus elmélet úgy viszonylik az általánoshoz, mint az euklidesi az általános geometriához, vagy — hozzátehetjük — mint a klasszikus fizika az általánosabb modern fizikához.

Kihangsúlyozván, hogy miben tér el a hagyományos tanoktól, arra is rámutat, amiben megegyezik velük. Úgy találja, hogy a klasszikus elmélet helyesen állapította meg azt, hogy valamelyik társadalom adott szervezettsége, felszereltsége, technikája, reálbérei és foglalkoztatottságának mérve között egyértelmű összefüggés áll fenn és így a munkanélküliség csak úgy csökkenhet — rövid periódust vizsgálva — *ha a reálbérek is csökkennek*.

Keynes elméletének részletesebb kifejtése előtt, a könnyebb érthetőség kedvéért, előzetes rövid kivonatot ad gondolatmenetéből.

Felteszi, hogy a pénzbérek és a többi termelési tényezők költségei (munkabéregységekben mérve) állandóak. Ezt az egyszerűség kedvéért kell feltételeznie, de kihangsúlyozza, hogy a kifejtettek lényegén nem változtat, ha azok nem bizonyulnának állandóaknak. Teóriája szerint: ha a foglalkoztatottság növekszik, úgy a közösség reáljövedelmének egésze is növekszik.

szik. *A közösség pszichológiai sajátossága, hogy reáljövedelmének növekedésével a fogyasztás egésze is emelkedik, de nem olyan nagy mérvben, mint a jövedelem.* Ezért a munkaadók veszteséget szenvednének, ha a megnövekedett foglalkoztatottságot teljesen a közvetlen fogyasztás növekedett keresletének kielégítésére fordítanák. A foglalkoztatottság minden növekedésének indokolásához szükséges a folyó beruházások megfelelő növekedése is, amely elegendő a teljes termelés és a közösség fogyasztása közötti különbséget kiegyenlítésére. Ennek hiányában a vállalkozók bevételei kisebbek volnának, mint amekkorák szükségesek az adott foglalkoztatottság nyújtásához. Ebből következik, ha adva van a közösség fogyasztási hajlandósága, *úgy a foglalkoztatottság egyensúlyi helyzete, amelyben a munkaadókat semmiféle sem a foglalkoztatottság kiterjesztésére, sem szűkítésére, csupán a folyó beruházások mérvétől függ.* A folyó beruházások mérve viszont a beruházások iránti indítékoktól függ.

Ha adva van a fogyasztási hajlandóság és az új beruházások mérve, úgy a foglalkoztatottság csak egy bizonyos terjedelmű felel meg az egyensúlyi követelménynek. Minden más mérvű foglalkoztatottság a termelés összkínálati és összkeresleti ára közötti egyenlőtlenséghez, a foglalkoztatottság hullámozásához vezetne. A foglalkoztatottság nem lehet nagyobb a teljesnél, a reálbér nem lehet kisebb a munka (a határmunkás) határáldozatánál. De nincs okunk annak feltételezésére, hogy adott fogyasztási hajlandóság és beruházás mellett a foglalkoztatottság mérve és a reálbérek egybe is esnek evvel a maximummal, illetve minimummal. Ennek bekövetkezése speciális eset, mely csak akkor valósul meg, ha a fogyasztási hajlandóság és a beruházások indítékai meghatározott viszonyban állanak egymással, ez viszont csak akkor állhat elő — akár véletlenül, akár tervezve, — ha a folyó beruházások a keresletnek olyan mérvét biztosítják, amely éppen egyenlő avval a többlettel, amely a termelt javak összkínálati ára és a közösségnek a fogyasztásra irányuló kereslete között teljes foglalkoztatottság esetében mutatkoznék.

A foglalkoztatottság minden mérvének a bérjavakat előállító, vagyis a fogyasztást szolgáló iparokban a munka meghatározott határtermelékenysége felel meg, amelyen alul nem érdemes termelni. Ez határozza meg a fogyasztási javak mennyiségét és így ez szabja meg a reálbéreket. A foglalkoztatottak száma nem lehet nagyobb annál, mint amelynél az egy személyre jutó reálbér a munka (a határmunkás) határáldozatával válik egyenlővé.

Ha a foglalkoztatottság és evvel a közösség jövedelme növekszik, a fogyasztásra szánt összeg is növekszik, de kisebb mértékben. A gyakorlati probléma kulcsa ebben a pszichológiai törvényben keresendő. Minél nagyobb a foglalkoztatottság, annál nagyobb rés mutatkozik a termelt javak összkínálati ára és az összeg között, amelynek visszatérülését a vállalkozók a fogyasztók kiadásaiból várhatják. Ha nincs változás a fogyasztási hajlandóságban, a foglalkoztatottság nem növekedhetik, csak ha egyidejűleg a beruházások is növekszenek, hogy a kínálati ár és a fogyasztási összeg közötti rést betöltsék. Különben a foglalkoztatottság a teljesnél alacsonyabb szinten állapodik meg. Ennélfogva a foglalkoztatottság terjedelmét nem a munka határáldozata szabja meg, mint azt a klasszikus elmélet tanítja. A munkába állítottak száma megakadhat egy olyan bérszinten, amelynél lényegesen alacsonyabb reálbérekért is hajlandók volnának a munkások dolgozni. A közösség fogyasztási hajlandósága és az új beruházások mérve határozza meg a foglalkoztatottság terjedelmét. E kettőnek összege: *a hatályos keresletnek elégtelensége megakadályozza a foglalkoztatás növelését még mielőtt az teljessé válhatnék és megakasztja a termelés processzusát akkor is, ha a vállalkozók szempontjából tekintve: a munka határtermékének értéke túlhaladja a foglalkoztatás határáldozatát és a munkavállalók szempontjából, a reálbérek határértéke túlhaladja a munka határáldozatát.*

Ez az elemzés a fölös bőség közepette terjeszkedő nyomor paradox jelenségét is megmagyarázza. Minél gazdagabb valamely közösség, annál nagyobb a hasadék aktuális és potenciális termelése között. Szegény közület termelésének túlnyomó részét elfogyaszthatja és így csekély beruházás is elegendő teljes foglalkoztatottság eléréséhez. Gazdag közösségnek nagy beruházási alkalmakat kell feltárnia, hogy vagyonos tagjainak takarékoságát összeegyeztethesse szegény tagjainak foglalkoztatásával. Vagyonos közösségben nemcsak az a baj, hogy a fogyasztási hajlandóság kapacitása visszamarad termeléséhez képest, de a felgyülemelő tőkejavak és a kielégített igények folytán a beruházások jövedelmezősége — és így vonzóereje is — csökken.

A hatályos kereslet döntő szerepét Ricardo figyelmen kívül hagyta és így szembe került a laikusok bár logikusan kifejtetlen, de helyes közfelfogásával. Ricardo követői: Marshall, Edgeworth, Pigou talán éppen mesterük elméletének logikus felépítésében rejlő szépségétől elvakultan a hatályos keresletet soha meg nem említik. Csak Malthus szállt szembe

evvel a hiányossággal és csak Marx, Silvio Gesell és Douglas írásaiban lappangott fontosságának felismerése.

A hagyományos teória a közgazdászokat Candide-hoz hasonló optimistákká tette, akik úgy látják, hogy ez a világ a legjobb az összes lehető világok között. Nem észlelték elméletük következtetései és a megfigyelhető tények közötti kiáltó eltérést, így nem is foglalkoztak a hatályos kereslet elégtelenségéből származó bajok és zavarok orvoslásának kérdéseivel.

Elméletének részletesebb előadását a használt műszavak és fogalmak meghatározásával vezeti be. A vállalkozóknak a foglalkoztatás nyújtásával kétféle kiadásuk támad. Először, amit a termelési tényezők (föld, telek, bánya, tőke és munka) használatáért viselnek, ide nem számítva azt, amit más vállalkozóknak fizetnek ki. E kiadásokat a foglalkoztatottság *tényező-költségének* („factor cost“-nak) nevezi. Másodszor, amit más vállalkozóknak fizetnek ki a tőlük vásároltakért, hozzáadva azt, amit üzemükre fordítanak annak üzembehelyezése okából és ami elmaradna, ha azt használaton kívül hagynák. Ezeket a foglalkoztatottság *üzemi költségeinek* („user cost“-nak) nevezi. A foglalkoztatás termékeinek a tényező és az üzemi költségek összegét meghaladó értéke a *profit*, vagy a vállalkozó *jövedelme* („income“). A tényezőkre fordított költségek adják a tényezők jövedelmét. Ezért a tényezők költsége és a profit együtt adja a közösségnek a vállalkozó részéről nyújtott foglalkoztatásnak teljes jövedelmét („total income“). A vállalkozó a saját profitját igyekszik maximálisra növelni, amikor azt mérlegeli, hogy milyen mérvű foglalkoztatást nyújtson. A teljes jövedelmet, vagyis a tényezők költségének és a profitnak összegét a vállalkozó szempontból a foglalkoztatás hozamának („proceeds“) is mondhatjuk.

A teljes jövedelemnek az az elgondolt alsó határértéke, amely éppen elegendő volna ahhoz, hogy a vállalkozót a kérdéses foglalkoztatás nyújtására készítse, a foglalkoztatás termékeinek *összetett kínálati árát* („the aggregate supply price“-t) adja. A termelés összkínálati ára, Z függ a foglalkoztatott emberek számától, N -től. Ezt a függvényt $Z = \gamma(N)$ -nel jelöli és az *összetett kínálat függvényének* („aggregate supply function“-nak) nevezi. Ezzel szemben áll a foglalkoztatásnak az az elgondolt hozama: D , amelyet a vállalkozó tényleg elvár. Ez szintén a munkábaállítottak számától, N -től függ. Ezt a függvényt $D = f(N)$ -nel jelöli és az *összetett kereslet függvényének* („aggregate demand function“-nak) nevezi.

Sem az összetett kínálati, sem az összetett kereseti árban az üzemi költségeket nem szerepelteti, mert ezek egyértelmű meghatározását lehetetlennek tartja.

Ha a várt tényleges hozam nagyobb az összkínálat értékénél, vagyis nagyobb annál, amelynél a vállalkozó már hajlandó volna a kérdéses mérvű foglalkoztatást nyújtani, azaz ha $D > Z$, akkor ez őt arra sarkalja, hogy N -t, a munkáslétszámot emelje. Ha kell versenybe bocsátkozik más vállalkozókkal a termelési tényezők megszerzése céljából és evvel a költségeket növeli, mindaddig, amíg a munkábaállítottak száma el nem éri azt a határt, ahol az összkínálat és az összkereslet függvényeinek értéke közötti különbség megszűnik, Z egyenlő lesz D -vel. Ez népszerűbben annyit jelent, hogy amikor a vállalkozó becslése szerint a kereslet mérve és intenzitása több nyereséget ígér, mint amennyivel már hajlandó volna beérni, akkor szaporítani fogja a munkások számát, versenyezni fog értük, meg a nyersanyag forrásokért, a termelési helyekért és a szükséges tőkékért más vállalkozókkal. Evvel emeli költségeit, emeli termékeinek általa kérhető, ajánlati árait, viszont a piacra jutó áruk bővebb mennyiségével, csökkenteni fogja a keresletet, evvel a kereslettől várható árakat mindaddig, amíg ezek egybeesnek. Keynes szerint a foglalkoztatottságnak ez a mérve maximálja a vállalkozó profitját. A keresletnek és kínálatnak ezt az egybeeső mérvét nevezi Keynes a hatályos keresletnek („effective demand“-nak). Ezt a matematika nyelvén úgy fejezi ki, hogy a hatályos kereslet az összkeresleti és az összkínálati függvény metszéspontjában van. Ezt tartja a foglalkoztatottság általános teóriája lényegének és ennek alakító faktorait vizsgálatai legfontosabb feladatának.

Keynes sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek a foglalkoztatottságot befolyásolhatják. Rámutat arra, hogy az mindenekelőtt a vállalkozó reményein, elvárásain („expectation“) múlik. A vállalkozóknak igyekezniök kell a lehető legtalálóbbs becsléseket kialakítaniök arra nézve, hogy a fogyasztók mit lesznek hajlandók a piacra hozni szándékolt javakért fizetni. Ezt a termelés megindítása előtt kell megítélniök, holott a kezdettől az elkészülésig és eladhatásig bizonyos idő, sokszor elég hosszú időköz szükséges. Ennek pontosabb, matematikai kiszámítása lehetetlen. A vállalkozó kénytelen becsléseire és reményeire bízni magát, ha termelésbe fog.

Keynes különbséget tesz rövid- és hosszúlejáratú várakozások között. Rövidlejáratúak azok, amelyek alapján a termelők azt mérlegelik, hogy mit kaphatnak termékeikért, mire azok elkészülnek. Hosszúlejáratúak azok, amelyeket a termelést finanszírozók, a tőkéjükkel résztvevők alakítanak ki maguknak arról, hogy mi lesz részesedésük előrelátható nyeresége olyan

javak előállításából, amelyek termelése viszonylag hosszabb időre foglalják le tőkéjüket. A termelők rövidlejáratú elvárásai és kilátásai a beruházók, a tőkével részesedők hosszúlejáratú reményeire és megítéléseire vannak alapítva. Ezek viszont a *bizalomtól* függnék. Ha a viszonyok erős változása várható, de bizonytalan, hogy azok pontosan milyen formát fognak ölteni, a bizalom csökkenni fog, ami kedvezőtlenül hat a finanszírozók beruházókedvére és ez a termelők rövidebblejáratú reményeire.

A jövedelem, a megtakarítás, a beruházás fogalmait is definiálja. Jövedelem alatt érti a vállalkozónak eladott áruért befolyt összegnek az összköltségei fölötti többletét. Összköltség alatt pedig a termelési tényezőkre, más vállalkozóktól való vásárlásra és vállalatának üzembehelyezésére és üzemben tartására fordított kiadások összegét. Megtakarítás alatt mindenkivel egyetértve a jövedelemnek a fogyasztást meghaladó részét érti. A folyó beruházást pedig a tőkeállománynak a periódus termeléséből eredő növekedésében határozza meg.

Kimutatja, hogy a megtakarítás és a beruházás összege szükségszerűen egyenlő. Egyik sem haladhatja túl a másikat. Ennek természetesen az a feltétele, hogy beruházás alatt a tőkeállomány minden növekedését értsük, akár fix, akár dolgozó, akár folyó tőkéről, akár tőkejavakról, akár pénzről van szó. Azt az elterjedt felfogást, hogy a megtakarítás túlhaladhatja a beruházást, vagy fordítva, abból magyarázza, hogy a tőkekategóriák közül valamelyiket nem veszik figyelembe.

Az *erőltetett megtakarítás* fogalmát meglehetősen homályosnak találja. Hayek és Robbins írásaikban nem adják meg pontosan, hogy mit kell alatta érteni, de szerinte kétségtelenül olyan jelenséget, amely a pénzmennyiség, vagy a bankhitel változásaiból ered. Ezek a tőkekamatra gyakorolt hatásuk folytán változást idéznek elő a jövedelem mennyiségében és elosztásában és így közvetve a megtakarított összegekben is. Ezek a változások azonban Keynes szerint nem nevezhetők inkább „erőltetett megtakarításoknak“ („forced savings“), mint bármely más változott körülményből eredő egyéb emelkedés vagy csökkenés a megtakarítások terjedelmében.

A foglalkoztatottság mérvét, amint láttuk a fogyasztásra és a beruházásra szánt kiadások összege határozza meg. Közlebről kell tehát megvizsgálni azokat a pszichológiai tényezőket, amelyek e kettőnek összefüggését határozzák meg. Az emberi természet ezt befolyásoló lélektani jellegzetességeit, egyszóval a fogyasztási hajlandóságot, objektív és szubjektív tényezők alakítják.

Az *objektív tényezők* közé tartozik a béregység változása. Ha egy emberre eső átlagos pénzber, a *béregység* változik, a fogyasztásra fordított kiadások összege — a foglalkoztatottság szintjét változatlanul feltételezve — szintén változik, ugyanígy az árak is, mégpedig a pénzbérekkel egy irányban, ezek emelkedésével emelkednek, csökkenésével csökkennek. Az objektív tényezők között a tőkeértékek hirtelen keletkező nagy változásai, („windfall changes“) lényegesen befolyásolhatják a fogyasztási hajlandóságot, mert a vagyonosabb osztályok nagyon érzékenyek vagyonuk pénzértékének váratlan változásaival szemben. Ide tartoznak a jelen és jövő javak értékviszonyának megítélésében előálló változások is. Erre mindennemű kockázat kihat. A szokásos üzleteken kívül a fogyasztó részéről annak a mérlegelése is, hogy esetleg már nem éri meg a jövő javak élvezetét, vagy elkobzó adóktól tart, vagy a pénz vásárlóerejének változásával számol. A fogyasztás mérvét befolyásoló objektív tényezők közé tartozik a pénzügyi politika változása is. Világos, hogy az egyént megtakarításokra jövedő visszatérülések serkentik. Ezek azonban nemesak a kamatlábtól, hanem a kormányzat pénzügyi politikájától is függenek. Jövedelmi adók, különösen, ha azok meg nem érdemelt jövedelmek („un-earned income“) és tőkenyereségek ellen irányulnak, továbbá az örökösödési adók épannyira kihatnak megtakarítások képződésére, vagy csökkenésére, mint a kamatláb alakulása. Sőt a pénzügyi politika változásainak lehetősége sokkal tágabb keretek között mozog, mint a kamatlábé. *Ha a pénzügyi politika a jövedelem egyenlőbb elosztására irányul, úgy ez a fogyasztási hajlandóságot erősen növeli a megtakarítások rovására.*

Számolni kell a kormányzatok titkos alapjaival is, amelyeket olyan kötelezettségek kiegyenlítésére fordítanak, amelyeket a rendes adózás jövedelméből nem teljesíthetnek. Ezeket a fogyasztási hajlandóságokat csökkentő közmegtakarításoknak kell tekintenünk.

Keynes végül ahhoz a konklúzióhoz jut, hogy a fogyasztási hajlandóság adott helyzetben az objektív tényezők felől meglehetősen állandónak maradhat, feltéve, hogy a pénzbeli béregységek változását sikerül kiküszöbölni. A tőkeértékekben előálló hirtelen erős változások megváltoztathatják a fogyasztási hajlandóságokat. A kamatláb, valamint a pénzügyi politika is módosíthatja azt. *De adott gazdasági helyzetben a fogyasztás mérve főleg mégis a foglalkoztatottság és a termelés terjedelmétől függ.* A többi tényezőt a fogyasztási hajlandóság neve alatt foglalja össze. Ezek ugyan változhatnak és változtathatnak, de a béregységekben mért összjövedelem

rendesen az a fő változó, amelytől az összkereslet, a fogyasztás függ.

A fogyasztási hajlandóság *szubjektív faktorai* között fel- említi az óvatosságot, amely tartalékok képzésére int előre nem látott kiadások esetére, az *előrelátást*, amellyel valaki jövőben bekövetkező körülményekkel számol, gyermekeinek neveltetésével, öregségével. stb. Ide tartozik a számítás is, amikor valaki a jövő bővebb fogyasztását előnybe helyezi és ennek érdekében hajlandó a jelenlegi megszorítására. *Az előbbre- jutás öröme*, a fogyasztó örül a fokozatosan emelkedő életszint- jének. *A függetlenség öröme* abban, hogy hatalmában áll olyan dolgokat megszerezni és olyan elhatározásokhoz jutni, amelyek adott időpontban még nincsenek is szándékában. *A vállalkozókedv*, amellyel biztosítani kívánja gazdasági és spe- kulatív terveinek keresztülvitelét. *A büszkeség* vagyoni állapo- tára. a *fősvénység*, amely minden pénzkiadásnak ellenszegül. Ezekkel a takarékosagra sarkaló motívumokkal szemben van- nak ellenkező hatásúak: az *élvezetvágy*, a *rövidlátás*, a *bőkezű- ség*, a *rossz számítás*, a *tüntető pazarlás*, a *különködés*, stb.

Az egyének felgyülemelő megtakarításai mellett nagyössz- szegű jövedelmek halmozódnak fel a modern iparosodott kö- zösségekben, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában a kormányok, a pénzintézetek, a gazdasági testüle- tek kezében. Ezek nagyságát az összesek felére, sőt kétharma- dára is tehetjük. E megtakarítások kezelését is emberek irá- nyítják és így magatartásukat az egyéniekhez hasonló mo- tívumok befolyásolják.

A felsorolt szubjektív faktorok erősen változnak a társa- dalom gazdasági intézményei, szervezettsége, a lakosság faja, nevelése, szokása, vallása és erkölce szerint. Befolyásolják őket a jelen reménységek és a múlt tapasztalatok, de a vagyon megoszlása és a kialakult életszínvonal is. *Keynes vizsgálatai- ban nem kíván foglalkozni nagymérvű gyors társadalmi vál- tozásokkal, sem a százados haladás lassú kihatásával. Adott- nak tekinti a megtakarítások szubjektív motívumait, a szo- ciális struktúrát, a vagyonmegoszlás módját. Ezek alapján ahhoz az eredményhez jut, hogy a fogyasztás rövid periódusú változásai csak a jövedelem mérvének változásaitól függnék és nem a fogyasztás hajlandóságának változásától.*

Normális pszichológiai törvénynek tekinti tehát azt, hogy ha a közösség reáljövedelme (Y_w) béregységekben mérve növekszik, vagy csökken, fogyasztása (C_w) ezzel együtt növekszik vagy csökken, de nem olyan nagymértékben, amit így jelöl: $\Delta Y_w > \Delta C_w$, ahol C_w a fogyasztást jelöli ugyancsak béregysé-

gekben mérve. A fogyasztás és jövedelem növekedéseinek differenciálhányadosát $\frac{dC_w}{dY_w}$ nevezi a *fogyasztás határhajlandóságának* (the marginal propensity to consume). Minthogy a jövedelem növekedése megoszlik a fogyasztás és a beruházás növekedései között, $\Delta Y_w = \Delta C_w + \Delta I_w$; matematikailag ezt úgyis fejezhetjük ki, hogy a jövedelemnövekedés egyenlő a fogyasztási hajlandóság tényezőjének figyelembevételével, a beruházás növekedésével, $\Delta Y_w = k \Delta I_w$, ahol „ k ” a beruházási koefficiens (investment multiplier). Ez azt jelenti, hogy az összberuházás növekedésével az összjövedelem is növekszik, mégpedig a beruházás növekedésének k -szorosával.

R. F. Kahn koefficiense, amelyet a foglalkoztatottság együtthatójának (employment multiplier) nevez és k' -vel jelez, némileg különbözik ettől, minthogy ez a teljes foglalkoztatottság növekedése és a beruházó iparokban mutatkozó *primer foglalkoztatottság* növekedésének viszonyát fejezi ki. A beruházás növekedése ΔI_w primer foglalkoztatottságnak a beruházási iparokban jelentkező ΔN_2 növekedéséhez vezet, ez viszont az általános foglalkoztatottság $\Delta N = \Delta N_1 + \Delta N_2$ növekedését idézi elő! A teljes foglalkoztatottság gyarapodása ΔN a k' -szerese a primerének. $\Delta N = k' \Delta N_2$

Keynes szerint nincs okunk általában annak a feltételezésére, hogy k egyenlő k' -vel, mégis célszerű ezeket egyszerűen egyenlőknek vennünk. Ha pl. a közösség adott fogyasztási hajlandósága olyan, hogy jövedelme növekedésének $\frac{9}{10}$ részét elfogyassza és $\frac{1}{10}$ részét megtakarítsa és beruházza, úgy k egyenlő 10-el. Ez esetben a teljes foglalkoztatottság növekedését is a közmunkáknál alkalmazott primer foglalkoztatottság növekedés tízszeresének vehetjük, feltéve, hogy másirányú befolyások azt nem redukálják. Abban az esetben, ha a közösség fogyasztása nem változik a közberuházások növekedése, a foglalkoztatottság és így reáljövedelmének emelkedése ellenére sem, úgy a foglalkoztatottság növekedése csak a közmunkálatokban alkalmazott elemi foglalkoztatottság emelkedésének mérvére szorítkozik. Viszont, ha a közösség elfogyasztaná jövedelmének teljes növekedését, úgy nem juthatna egyensúlyi állapotba, mert az árak határ nélkül emelkednének. E két véglet között tapasztalt, közbülső állapotot fejezi ki az a feltevés, hogy a beruházások ugyanolyan arányban növelik a közösség jövedelmét, mint a beruházásokban foglalkoztatottak számának emelkedése az egész termelésben foglalkoztattok számát, $k = k'$.

Normális lélektani feltevések szerint a foglalkoztatottság emelkedésével a fogyasztás csökkenése csak akkor járhat együtt, ha a fogyasztási hajlandóságban egyidejű változások állának elő, pl. háború idejében olyan propaganda folytán, amely az egyéni fogyasztás megszorítására irányul. Ilyen esetekben elképzelhető, hogy a beruházásokban alkalmazottak számának növekedésével, a fogyasztásra termelő üzemek foglalkoztatottsága csökkenhet.

A beruházás növekedése nem következhetik be másként, csak a megtakarítások növekedésével. A közönség nem hajlandó megtakarításait növelni, csak ha jövedelme növekszik. A fogyasztásra irányuló törekvése arra készíti, hogy megnövekedett jövedelmének egyrészt erre fordítsa. Ezzel serkenti a termelést addig a határig, ahol a jövedelem új szintjén és új megosztása mellett további beruházások céljára megfelelő megtakarítások képződnek. Az együtttható (multiplier) mutatja, hogy a foglalkoztatottságnak mennyire kell emelkednie, hogy a reáljövedelem növekedése elegendő legyen a szükséges megtakarítások kiváltására, és így az a közönség pszichológiai hajlandóságának függvénye. Csak ha a közönség lélektani sajátosságai teljesen mások volnának a feltételezettekénél, dőlhetne meg az a törvény, hogy a beruházások növekvő foglalkoztatottsága szükségszerűen serkenti a fogyasztásra termelő iparokat és így az összfoglalkoztatottság növekedéséhez vezet, amely többszöröse a beruházásokban alkalmazott primer foglalkoztatottak számának.

Ha a határ fogyasztási hajlandóság nem sokkal kisebb az egységénél, vagyis a fogyasztás növekedése majdnem eléri a jövedelem növekedését, úgy a beruházások csekély hullámozása a foglalkoztatottság erős hullámozásához vezet, de egyúttal a beruházás aránylag kis növekedése teljes foglalkoztatottságot eredményez. Viszont, ha a fogyasztás határhajlandósága nem sokkal nagyobb a 0-nál, vagyis a jövedelem növekedésével a fogyasztási hajlandóság alig változik, a beruházás csekély hullámozásai a foglalkoztatottságnak is csak csekély hullámozásait idézik elő, de ugyanakkor a beruházások nagy mérve szükségesek a teljes foglalkoztatottság eléréséhez. Az előbbi esetben az akaratlan munkanélküliség könnyen orvosolható betegség, de elhatalmasodhat, ha terjedésének szabad útát engedünk. Alacsony fogyasztási határhajlandóság, azaz erős jövedelemváltozások mellett csekély fogyasztásváltozások esetében, a foglalkoztatás kevésbé változékony, de hajlamos alacsony szintű nyugalmi helyzet elfoglalására és ellenáll a legdrasztikusabb orvoslási módoknak is. A mai gazdasági rendünk-

ben a határ fogyasztási hajlandóság valahol a két véglet között foglal helyet, közelebb az egységhez, mint a zéróhoz. Így egyesíti magában mindkét eset hátrányait. *A foglalkoztatottság hullámozásai jelentősek, viszont a beruházások szükséges növelése a teljes foglalkoztatottság elérése érdekében oly nagy, hogy azt nem tudjuk egykönnyen teljesíteni.* A hullámozás nem elegendő ahhoz, hogy a betegség természete nyilvánvalóvá váljék, de elég komoly ahhoz, hogy csak természetének felismerése és megértése után legyen orvosolható.

Ezek után Keynes a beruházásra sarkaló motivumokat vizsgálja. Azokat az időben egymásután következő visszatérüléseket, amelyeket valamely beruházásban résztvevő személy tőkejavak (termelési eszközök) produkálásától vár, a tőke előrelátott hozamának (prospective yield) nevezi. A tőkejavak kínálati árának (supply price) nem azt mondja, amelyért a kérdéses tőketárgy a piacon aktuálisan megvásárolható, hanem a gyártójuk által elgondolt azt az árat, amely éppen elegendő ahhoz, hogy egy további ilyen tőketárgy egységet előállítson. A tőkejavak előrelátható hozamai és kínálati ára közötti viszonyt nevezi a tőke határeredményességének, (the marginal efficiency of capital). Ha a beruházásra szánt tőkejavak várható visszatérülései túlhaladják a kínálati árakat, úgy ez megtakarításokra és investálásra serkent. Viszont a növekvő beruházások csökkentik a tőkebefektetések határeredményességét az egyes iparágakban, mert leszállítják a tőkerészesedés előrelátható hozamát és rendszerint felemelik annak kínálati értékét, nagyrészt azért is, mert rendszerint lerontják azokat a kedvezményeket és könnyítéseket, amelyeket az illető tőketípus termelési ága élvez.

Nyilvánvaló, hogy a beruházások mérve ezúton ahhoz a ponthoz ér, ahol már a tőkerészesedésnek semmi olyan fajtája nincsen, amelynek határeredményessége meghaladja a kurrens kamatlábat. Ebből következik, hogy a beruházás iránti indíték függ a tőke határeredményességétől és a kamatlábtól. *Keynes különös fontosságot tulajdonít annak a felismerésnek, hogy a tőke határeredményessége a jövőben várható hozamtól és nem a tőke folyó és még kevésbé a múlt hozamától függ.*

A tőkejavak kínálati árán és várt hozamán át gyakorolnak a *pénzérték várható változásai* befolyást a folyó termelés volumenjére. A pénz értékében várható esés serkenti a termelést és rendszeren a foglalkoztatottságot, emelkedése pedig lerontja ezeket, mivel előbbi esetben növekszik, utóbbiban csökken a tőkebefektetés határeredményessége. Ha beláttuk, hogy egy adott tőkeállomány határeredményessége a hozzáfűződő

elvárásoktól függ, akkor megmagyarázhatóvá válnak azok a hullámzások is, amelyek e megítélések változásaiból erednek és *konjunktúra ciklusoknak* szokás nevezni.

Az elfogadott tanok egyik félreértése az volt, hogy a tőkebefektetések határeredményessége mérvéül azok folyó hozamát tekintették, pedig ez csak a gazdasági rendszer statikus állapotában volna helyénvaló, amikor jövő változások nem befolyásolják a jelent. Ennek a tudatos vagy tudattalan, de megengedhetetlen feltételezése elhomályosította azokat az összefüggéseket, amelyek a ma és a holnap között fennállanak és ezzel megfosztotta az eddigi elméleteket realitásuktól.

Keynes a *kamatláb*ról szóló általános elméletét a következőkben foglalhatjuk össze. A tőke határeredményessége kormányozza azokat a feltételeket, amelyek mellett új beruházások céljaira kölcsönök kerestetnek. Ezzel szemben a kamatláb kormányozza azokat a feltételeket, amelyek mellett ilyenek ajánlatnak. Meg kell tehát állapítani, hogy mi határozza meg a kamatlábat.

A fogyasztási hajlandóság dönti el minden egyén számára, hogy mit kíván jövedelméből elfogyasztani és mennyit vagy milyen formában szándékozik jövő befektetések számára tartalékolni. Ennek elhatározása után azt is el kell döntenie, hogy milyen formában kívánja megtakarítását tartalékolni. Vajjon közvetlenül folyósítható alakban, pénzben, vagy ennek helyettesítőiben tartja-e megtakarításait készpénzben vagy pedig hajlandó-e ezek feletti közvetlen rendelkezéséről egy bizonyos időre lemondani és a piac jövő esélyeire bízni, hogy ezeket miképpen fogja szükség esetén mobilizálhatni. A második kérdés tehát az, milyen fokú előnyben részesíti valaki a közvetlen folyósíthatást. A mobilitás előnyben részesítése (liquidity preference) kifejezhető valaki vagyonának ama része, amelyet pénz alakjában kíván visszatartani és egész vagyona közti viszonysszámmal.

Az elfogadott tanok azt a hibát követték el, hogy a kamatlábat csak a takarékoskodásból vezették le és elhanyagolták a megtakarítás formája megválasztásának pszichológiáját. Keynes szerint nyilvánvaló, hogy a kamatláb nem lehet a takarékoskodás vagy a várás jutalma, amint azt az elfogadott elméletek tanítják. Ha valaki a pénzét kasszájában őrzi, nem kap kamatot takarékoságáért. A kamatláb a szabad folyósíthatóságról való lemondás ellenértéke, amellyel a pénzzel bírók idegenkedését kell leküzdeni, hogy a felette való közvetlen rendelkezésről lemondjanak. A kamatláb nem az az ár, amely a beruházás számára szükséges tőke iránti keresletet egyen-

súlyba hozza a jelen fogyasztás kívánságával, hanem az az ár, amely egyensúlyba hozza a beruházásokra kapható pénzmennyiséget a készpénzben visszatartott pénzmennyiséggel.

A folyó kamatlábat meghatározó másik faktor, amely a liquiditás előnyben részesítésének foka, mellett annak mérvét megszabja: a *pénzmennyiség*. Ha L a készpénztartás előnyét ábrázoló függvény, r a kamatláb és M a pénzmennyiség, akkor $M = L(r)$ összefüggést írhatjuk fel. A liquiditás előnye szabja meg azt a pénzmennyiséget, amelyet a közönség készpénzben kíván tartani adott kamatláb mellett. Itt is így lép be a pénzmennyiség a gazdasági rendszerbe. Felmerülhet az a kérdés, hogy ha a kamatláb soha sem lehet negatív, akkor hogyan lehet a készpénztartást előnyben részesíteni, amikor az nem hoz semmit. Ezt csak a bizonytalansággal (uncertainty) magyarázhatjuk, amely a kamatláb jövőjére nézve is fennáll.

Hajlandó azt gondolni, hogy a pénz az az ital, amely rendszerünket aktivitásra izgatja. Figyelmeztet azonban arra, hogy nem szabad elfelejtenünk, a serleg és az ajkak között az akadályok sora van. A pénzmennyiség növekedésétől ceteris paribus a kamatláb csökkenését várhatjuk. Ez azonban nem következik be, ha a közvetlen folyósíthatósághoz jobban ragaszkodunk, mint amennyire a pénzmennyiség emelkedett. A kamatláb esésétől a beruházások növelését várhatjuk, de ez nem következik be, ha a tőke határeredményessége erősebben csökken, mint a kamatláb. A beruházások növekedésétől a foglalkoztatottság erősödését várhatjuk, de ez nem következik be, ha a fogyasztási hajlandóság alábbszáll. Végül, ha a foglalkoztatottság emelkedik, az árak is emelkednek, a fizikai tényezők árának és a béregységeknek pénzben való emelhetésének határain belül. Ha a termelés növekedett és az árak emelkedtek, úgy az a liquiditáshoz való ragaszkodás mérvét fokozza, ami a pénzmennyiséget is arra a fokra fogja emelni, amely szükséges egy adott kamatláb fenntartására.

A liquiditásra való törekvés lélektani és üzleti ösztönzéseit kutatva megkülönbözteti 1. a jövedelmi motivumot, amely arra készíti az egyént, hogy áthidalja a jövedelem kézhezvétele és kiadása közötti intervallumot, 2. az üzleti motivumot, amely arra bírja az embert, hogy készpénzt tartson az adódó üzleti költségek és vásárlások és az eladások bevétele közötti időköz áthidalására, 3. az óvatossági motivumot, amely előre nem látható kiadások, váratlanul kínálkozó kedvező vételek céljaira tartat készpénzt, 4. a spekulatív motivumot. Ez különösen fontos, mert ezen át érvényesül a pénzmennyiségben előálló változások hatása. A jövedelmi, az üzleti és az óvatossági motivum

kielégítése rendszeresen nem reagál csak az általános gazdasági aktivitás és a jövedelem mérvének változásaira. Ellenben a spekulatív motívum kielégítésére irányuló pénzkereslet a tapasztalat szerint folytonosan reagál a kamatláb fokozatos változásaira és ezeken keresztül a pénzmenyiség változásaira.

A bankrendszer mindig vásárolhat vagy eladhat bondokat (kötelezvényeket és adósleveleket) készpénzért a piaci árak mérsékelt túl-, illetve alákínálásával. Minél nagyobb pénzmenyiség kerül így forgalomba a vásárlások útján, vagy folyik vissza az eladások révén, annál nagyobb mérvű a kamatláb esése, illetve emelkedése. De ez nemcsak a kamatlábat változtatja, hanem azokat az elvárásokat és megítéléseket is, amelyeket a jegybank vagy a kormányzat jövő politikájára nézve kialakít magának a közönség. Ezek a változások az egyes embereket különböző módon befolyásolják készpénztartásukban, környezetük, készpénzvagyonuk, tájékozottságuk és egyéni megítéléseik szerint. Ezért a kamatláb új egyensúlyi helyzete megváltoztatja a készpénztartás megoszlását is.

A tőke természetét vizsgálva, ahhoz az eredményhez jut, hogy *ha egy közösségben a fogyasztási hajlandóság és a beruházás mérve nem a laissez faire elve alapján magára hagyott, hanem a kamatláb és a beruházás mérve megfelelően úgy szabályoztatott, hogy teljes foglalkoztatottságot idézett elő és az állam megakadályozza, hogy a tőkeállomány a telítettségi fokot elérhesse anélkül, hogy azt a jelen generáció életszintje túlságosan megsínylené, akkor a foglalkoztatottság teljes mérve szinte sztatikus állapotba jut.* Az ilyen közösség modern technikával felszerelten és nem rohamosan növekvő népességgel — a tőke határeredményességét megközelítően a zéróval tehetné egyenlővé. További gazdasági haladását csak a technika, az ízlés, népessége és intézményei fejlődésétől várhatná. Termékeit olyan áron árusítanák, amely arányos a bennük megtestesült munkával és amelyekbe a tőketerhek csak jelentéktelen mértékben szereplnének.

Ha igaz az, hogy aránylag könnyű feladat a tőkejavakat olyan bőségesekké gyarapítani, hogy a tőke határeredményessége zéró legyen, úgy ez volna a kapitalizmus sok kivetni való tulajdonsága megszüntetésének legértelmesebb módja. Az összegyűjtött vagyon kamatjának fokozatos eltűnésével halatlan változások lépnének fel társadalmi rendünkben. Az embereknek továbbra is szabadon módjukban állna keresetükből megtakarításokat gyűjteniök későbbi kiadásaik céljára. De megtakarításaik ezen felül nem nőnének. Csak azt tehetnék, amit Pope, a költő atyja tett, aki visszavonulván az üzleti

életből, egy láda aranypénzt vitt magával falusi házába, hogy abból fedezze hátralévő napjaira háztartásának költségeit.

Az itt kivonatossan közöltek előrebecsátása után Keynes rátér a *foglalkoztatottság általános elméletének* megszerkesztésére. Szétválasztja a gazdasági rendszer elemeit adottakra, független és függőváltozókra. *Adottaknak tekinti* az alkalmazható munka mennyiségét és minőségét, a tőkefelszerelés mérvét és fejlettségét, a technikát, a gazdasági verseny fokát, a fogyasztók szokásait és ízlését, a munkanemek különböző kellemetességét és áldozatát, a szervezettség és irányítottság intenzitását, valamint a társadalom szerkezetét, amely a nemzeti jövedelem megoszlását határozza meg. Nem mintha ezeket tényleg állandóknak tekintené, hanem vizsgálatai során ezek változását figyelmen kívül hagyhatóknak tartja.

Független változók: a fogyasztási hajlandóság, a tőkeháttár eredményessége és a kamatláb.

Függő változók: a foglalkoztatottság terjedelme és a nemzeti jövedelem, amelyek mértékéül a munka béregységét ajánlja.

A végső független változókat három alapvető pszichológiai tényezőre vezeti vissza, nevezetesen: a fogyasztás hajlandóságára, a liquiditás iránti attitűdre és a tőkerészesedéshez fűződő elvárásokra. A béregységet meghatározza a munkaadó és a munkavállaló közötti alku. A pénzmennyiséget meghatározza a Nemzeti Bank tevékenysége. Az adott tényezők mellett ezek a változók szabják meg a nemzeti jövedelmet (ennek megoszlását) és a foglalkoztatottság terjedelmét. Ezek a tényezők azonban tovább elemezhetők és nem mondhatók utolsó, független, atomszerű elemeknek.

Ez a felosztás szerinte is teljesen önkényes, de a tapasztalat alapján indokoltnak véli. Megfelelőnek tartja egyrészt annak a követelménynek, hogy a lassan változó tényezőket, vagy a problémát kevésbé érintőket, adottaknak tekinti és azokat, amelyek változásai a gyakorlatban a foglalkoztatottságra döntő befolyással bírnak, független változóknak veszi. Legfőbb feladatát annak felfedésében látja, hogy meghatározott időben mi határozza meg egy adott gazdasági rendszer nemzeti jövedelmét, vagy, ami szerinte nagyrészt ugyanazt jelenti: foglalkoztatottságának mérvét. Olyan bonyolult tudományban, mint a gazdaságtanban, nem remélhetjük, hogy teljesen pontos, általános törvényszerűségekhez juthassunk. Meg kell elégednünk azoknak a tényezőknek a megállapításával, amelyek legerősebb mértékben befolyásolják vizsgált problémánkat. Végső feladat azoknak a változóknak kiválasztása,

amelyek a központi kormányzat részéről irányíthatók és ellenőrizhetők abban a gazdasági rendszerben is, amelyben Amerika és Anglia jelenleg él. Elméletének végső összefoglalását a következőkben adja:

A tőkejavakat előállító iparokban a kínálat fizikai feltételei, (nyersanyag ellátottság) jövődő nyereségek iránti bizalom, a megtakarítások folyósításának lélektani attitűdje és a pénzmennyiség határozza meg az új beruházások mérvét.

De az új beruházások mérvének növekedése (vagy csökkenése) növeli (vagy csökkenti) a fogyasztás mérvét is. Mert a közönség magatartása általában olyan, hogy csak akkor hajlandó bővíteni (vagy szűkíteni) a jövedelme és a fogyasztása közötti rést, ha jövedelme gyarapszik (vagy apad). Vagyis a fogyasztás mérvének változásai általában egyirányúak a jövedelem változásaival. A beruházás növekedése és az összjövedelem megfelelő növekedése közötti viszonyszámot, (mindkettőt béregységekben mérve) a beruházási szorzószám az (investment multiplier) adja.

Ha megközelítésül elfogadjuk, hogy a foglalkoztatottság szorzószáma egyenlő a beruházás szorzószámával, úgy ennek alkalmazásával a beruházás növekedéséből következtethetünk a foglalkoztatottság növekedésének mérvére.

A foglalkoztatottság emelkedése három úton is növelheti a pénz iránti keresletet: 1. a termelés értéke emelkedhetik a foglalkoztatottság növekedésével még akkor is, ha a béregységek és az árak változatlanok, 2. a béregység maga is emelkedő irányzatot mutat a foglalkoztatottság javulásával, végül 3. a termelés növekedését az árak emelkedése kísérheti, minthogy rövid időszakban a termelési költségeket növeli.

Az egyensúlyi helyzetet ezek a visszahatások befolyásolják és ezeken kívül más visszahatások is mutatkoznak. Mindezek a tényezők jelentősen változhatnak anélküli, hogy az feltűnővé válnék. Ebből származik a jelenségek végletes bonyolultsága.

Ezekben ismertettük *Keynes általános teóriáját*. Azt állítja, hogy az aktuális problémákat a tényezők lent megadott osztályozásával és megjelölt összefüggéseik figyelembevételével könnyebben kezelhetjük és gyakorlati szándékainkat a tények részletesebb ismeretével jobban ellenőrizhetjük, mint amennyire azt általános elveken keresztül tehetnők.

Úgy látja azonban, hogy speciálisan a mai gazdasági rendszer aktuális jelenségei, a fogyasztási hajlandóság, a tőke határeredményessége, és a kamatláb sajátosságaira nézve tapasztalat útján olyan általános megállapításokhoz juthatunk,

amelyek logikusan nem szükségképek. A mai kapitalista gazdasági rendszereket a termelés és a foglalkoztatottság komoly hullámválzásai jellemzik, de az mégsem túl labilis. Jelentős ideig subnormális tevékenység állapotában maradhat, anélkül, hogy felépülése vagy a teljes összeomlása következne be. Teljes vagy közel teljes foglalkoztatottság ritka és rövid életű véletlen. Hullámválzások hirtelen keletkezhetnek, de lecsendesülnek, mielőtt végzetesekké válnak. Valamilyen közbülső, nem egészen kétségbeejtő, sem teljesen kielégítő helyzet e termelési rendek normális sorsa. Ezek alapján a konjunktúra ciklusokról szóló, szabályos fázisokat megállapító elmélet megalapozottnak mondható. Az árak valamilyen egyensúlyi zavart keltő ok következtében olyan szinten állapodhatnak meg, amelyen ezután, egy időre alig változóknak mutatkoznak.

A tapasztalat tényei nem követnek logikai törvényszerűségeket. A mai kapitalista világ körülményeiről és pszichológiai hajlandóságairól kell tehát feltételeznünk, hogy tulajdonságaiknál fogva a vázolt jelenségekhez vezetnek. A megfigyelték megmagyarázására a következő megállapítások látszanak alkalmasaknak:

1. A fogyasztási határhajlandóság (a jövedelem növekedésének és a fogyasztás növekedésének hányadosa) olyan, hogy ha valamely közösség termelése emelkedik (vagy csökken), mivel tőkefelszereltségéhez több (vagy kevesebb) munkavállalót alkalmaz, úgy a termelés és a fogyasztási hajlandóság együtt nő (vagy csökken), a termelés azonban erősebben, mint a fogyasztási hajlam. Viszonyszámuk nagyobb, mint az egység, de nem túl nagy.

2. Mérsékelt változások a tőkerészesedés előrelátható nyereségében vagy a kamatlámban nem járnak együtt a beruházások mérvének nagy változásaival.

3. A foglalkoztatottság változásaival parallel változnak a pénzbérek, de nem aránytalanul a foglalkoztatottság változásaihoz képest.

4. Ha a kamatláb túl magasra emelkedik, úgy az kedvezőtlenül hat vissza a tőke határeredményességére és fordítva, csökkenése kedvező hatású, ha ez években mérve nem nyúlik túl hosszú időre.

Az itt megjelölt első egyensúlyi feltétel, mely szerint a termelés, a reáljövedelem erősebben növekszik, mint a fogyasztás, de nem túlságosan, — az emberi természet lélektani jellegzetességének tekinthető. A jövedelmek emelkedésével a jelen szükségletek nyomása enyhül és az életszínvonal emelkedik.

A közösség átlagában a foglalkoztatottság növekedésével a folyó fogyasztás terjeszkedik, de kevesebbel, mint a reáljövedelem. És fordítva, a foglalkoztatottság csökkenésével a fogyasztás is zsugorodik, de kevesebbel, mint a reáljövedelem. Ezt az egyes egyének túlnyomó számánál tapasztalhatjuk és ami egyénekre nézve igaz, az igaz a közösségek és a kormányzatokra nézve is.

Akár meggyőzőnek látszik a priori — ez a pszichológiai törvény, — akár nem, bizonyos, hogy a tapasztalatnak egész mást kellene mutatnia, ha nem volna helytálló. Ha az emberek jövedelme sokkal nagyobb mértékben változnék, mint a fogyasztásuk, akkor a beruházások bármilyen kicsiny növekedése kimozdítaná a hatályos keresletet holtpontjáról és fel emelné mindaddig, amíg teljes foglalkoztatottság helyzete be nem következne. A beruházások csökkenése pedig a hatályos keresletet leszállítaná mindaddig, míg egyetlen ember sem állna munkában. Evvel szemben Keynes szerint a tapasztalat azt mutatja, hogy a kapitalista államokban általában valamely közbeeső helyzet alakul ki. Nem lehetetlen, hogy bizonyos körülmények között tényleg instabilitás következik be, ennek azonban azokon a határokon kívül kell történnie, amelyeken belül pszichológiai törvénye helytáll. Kétségtelen, hogy az együttható (the multiplier) noha túlhaladja az egységet, rendes körülmények között nem túlságosan nagy. Mert, ha így volna, akkor a beruházásokban mutatkozó változás óriási változást okozna a foglalkoztatottságban a teljes és a semmi határai között. ($\Delta N = k' \Delta N_2$ és $\Delta Y_w = k \Delta I_w$ egyenletekben ha k és k' nagy számok volnának, Y_w és N még N_2 , illetve I_w csekély változásai mellett is igen erősen változnának.)

2. Az első egyensúlyi feltétel a beruházások mérsékelt mennyiségi változása esetében biztosítja, hogy a fogyasztási javak iránti kereslet ne legyen határtalanul nagy. A második feltétel biztosítja, hogy a tőkerészesedés várható nyereségeinek, vagy a kamatlábnak mérsékelt változásai ne idézzenek elő aránytalanul nagy változásokat a beruházás mérvében. Természetesen, ha igen nagy fölös források állnának tőkerészesedések céljából rendelkezésre, úgy a nyereség és a kamatláb változásaival a beruházások mérvében jelentős instabilitás mutatkozhatnék. De ez megszűnne, mihelyt a fölösleg felhasználtatnék. Ez az egyensúlyi feltétel tehát határt szab annak az instabilitásnak, amely a tőkerészesedések várható jövedelmének változásából eredhetnének az üzleti pszichológia éles hullámváltozásai vagy korszakalkotó találmányok nyomában, talán inkább felfelé, mint lefelé irányuló kihatásukban.

3. A harmadik egyensúlyi feltétel egyezik az emberi természetről szóló tapasztalatainkkal. Magasabb pénzbérekért folytatott harcok lényegileg az egymáshoz mért relatív bérek emelésére irányulnak. Ez a harc a foglalkoztatottság növekedésével élesbedik minden individuális esetben, részben, mert a munkás alkufeltételei javulnak, részben, mert a munkás bérének határhaszna csökken és javuló pénzügyi helyzete kockázatok vállalására készségesebbé teszi. Ezek a motivumok természetesen csak bizonyos határok között hatnak. Munkások nem követelnek túl nagy béremelést, ha a foglalkoztatottság emelkedik és ellenkező esetben nem engednek meg túlzott leszállítást annak lanyhulásával, inkább a munkanélküliséget választják.

Akár a priori meggyőző ez a megállapítás, akár nem, a tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen pszichológiai törvénynek aktuálisan érvényben kell lennie. Ha a munkanélküliek támasztotta verseny a pénzbérek igen erős csökkenéséhez vezetnének, úgy az árszintnek erősen instabillnak kellene lennie. Sőt, nem volna más stabilis helyzete, csak a teljes foglalkoztatottságé, mert a béreknek le kellene esniük addig a pontig, ahol a pénzbőség hatása a kamatlábat elegendően leszorítaná ahhoz, hogy teljes foglalkoztatottságot idézzen elő. Más ponton nem volna megállás.

4. A negyedik feltétel nem annyira az egyensúlyt, mint inkább a tendencia megfordulását és javulását biztosítja. Azon alapszik, hogy a tőkerészek különböző korúak, különböző lejáratúak és nem túl hosszú életűek. Ha tehát a beruházások mérve egy bizonyos szint alá esik, pusztán idő kérdése, hogy mielőtt a tőkebefektetések határeredményessége túlságosan emelkednék, beállhasson a beruházásoknak a minimum fölé való növekedése az elavult investíciók kényszerű megújítása következtében. Hasonlóan, ha a beruházások erősen fokozódnak, csak idő kérdése, hogy mielőtt a tőkebefektetések határeredményessége túlságosan lecsökken, fékező hatás érvényesüljön az elavult investíciók kiesése folytán. E fékek természetesen csak akkor működnek, ha más tényezők változása ezt nem akadályozza.

Ez a négy egyensúlyi feltétel együttvéve alkalmas arra, hogy jelenlegi tapasztalatainkat megmagyarázza, nevezetesen azt, hogy a kapitalista országokban a helyzet hullámzik anélkül, hogy a foglalkoztatottság és az árak akár felfelé, akár lefelé végletes mérveket érhetnének el. Közbülső helyzet körül ingadozik, a teljes és a minimális foglalkoztatottság között anélkül, hogy ezek a kilengések életveszélyessé válhatnának.

Keynes szerint ne higgyük, hogy ezt megmásíthatatlan természeti törvények parancsolják. Ezt a helyzetet a kormányoknak módjában áll megváltoztatni és orvosolni.

Keynes elméletének használhatóságát a pénzbérek változásai és a foglalkoztatottság közötti összefüggések vizsgálatával igyekszik igazolni. A hagyományos felfogás szerint a pénzbérek csökkenése *ceteris paribus* növelni fogja a keresletet, minthogy csökkenti a készáruk árát és ezzel emelni fogja a termelést és a foglalkoztatottságot. Ez a folyamat megáll, mielőtt a munka, illetve a foglalkoztatás határeredményessége leesik arra a szintre, ahol kiegyenlítődik a vállalkozóknak a pénzbérek leszállásából eredő előnye. Világos, hogy mindez csak a kereslet növekedése esetén következik be, márpedig nyilvánvaló, hogy a munkások pénzbéreinek csökkenése mindenekelőtt fogyasztókéességüket (bérjavarok iránti keresletüket) rontja le. E felfogás híveinek fel kell tehát tételezniük, hogy más népegrétegek, amelyeknek pénzjövedelme nem eszik együtt a munkabérekkel, fogyasztásukat az árak esése folytán fokozni fogják, és ezen keresztül a munkásság fogyasztása, a munkábaállítottak számának emelkedése folytán, szintén növekvő keresletet fog támasztani. A foglalkoztatottság csökkenő pénzbérek révén csak úgy emelkedhetnék, ha más rétegek is az újonnan foglalkoztatott munkástöbblet együttes kereslet növekedése túlhaladja a régi munkások béreinek leszállításából eredő keresletkiesést. Ezeknek az összefüggéseknek kivizsgálására Keynes szerint a klasszikus elméletnek nincs lehetősége.

Azt állítja, hogy a pénzbérek csökkenése csak az egész közösség fogyasztási hajlandóságának, vagy a tőkebefektetések határeredményességének, vagy a kamatlábuk változtatásán keresztül befolyásolhatja a foglalkoztatottság mérvét. E tényezőket pedig a pénzbérek leszállítása a gyakorlatban főleg az alábbi módokon érintheti.

1. A pénzbérek csökkenése leszállíthatja az árakat és ezzel megváltoztathatja a reál-jövedelmek megoszlását, még pedig a bér munkások és a vállalkozók jövedelmének terhére a járadékot élvezők javára. Ez a közösség egészének fogyasztási hajlandóságát nyilván gyengíti, mert a túlnyomó részének fogyasztását szűkíti. A járadékot élvezők a közösség kisebb és gazdagabb részét alkotják és életszintjük kevésbé változékony, az olcsóbbodás azt nem igen fogja emelni. Ebben a tekintetben tehát pénzbérek esése inkább kedvezőtlen a foglalkoztatottságra nézve.

2. Egy nyitott rendszerű közösségben a pénzbéreknek — a vele kereskedelmet folytató külföldhöz képest is mutatkozó — csökkenése kedvező hatású a beruházásokra nézve, mert feljavítja a kereskedelmi mérleget, feltéve, hogy vámok, merev quóták ezt a hatást le nem rontják.

3. Egy nyitott rendszerben a pénzbérek csökkenése javítja ugyan a kereskedelmi mérleget, de apaszthatja a külkereskedelem volumenjét és így csökkentheti a közösség reáljövödelmét és evvel a foglalkoztatottság mérvét.

4. Ha a pénzbérek leszállását általában csak múltó jelenségnek tartják és a jövőben ezek emelkedésével számolnak, úgy ez előnyös volna a beruházások érdekében, mert a tőkebefektetések határeredményességét, vagyis a finanszírozók tőkekinálatát a vállalkozók tőkekeresletéhez képest följavítaná. Erősítené a fogyasztást is, mert a népesség a jelen olcsóságát a jövő drágulás bekövetkezése előtt kívánná kihasználni. Ellenkező esetben, ha a pénzbérek tartós esésétől vannak a közösség tagjai meggyőződve, mindenki tartózkodnék a további olcsóbbodás reményében és csökkenő jövedelmektől való féltésben, mind a beruházásoktól, mind a fogyasztás növelésétől. Előbbi esetben emelkedne, utóbbiban esne a foglalkoztatottság a népesség megítélésétől és hangulatától függően.

5. Az árak valamelyes olcsóbbodásával és a pénzjövödelmek általános, de mérsékelt csökkenésével kapcsolatos bérleszállítások kisebbítenék a jövedelemelosztás lebonyolodásához és az üzleti célokat szolgáló készpénzszükségletet és így a készpénztulajdonosoknak a liquiditáshoz való ragaszkodását is. Leszállítaná ennek következtében (*ceteris paribus*) a kamatlábat is, ami előnyös a beruházásokra nézve. Ha azonban a béreknek és az áraknak a közeljövőben újból való emelkedését várják, úgy ez a kedvező hatás sokkal inkább a rövidlejáratú, mint a hosszúlejáratú kölcsönökben fog érvényesülni és így csakhamar lefékeződik. Ha pedig a bércsökkenés elégedetlenséget kelt és politikai zavarokat támaszt, úgy a pénznek visszahúzódása az aktív forgalomból minden javulást meg-
hiúsít.

6. A pénzbérek csökkenése egyes szakmákban nyilván kedvező az érdekelt vállalkozókra nézve. A pénzbérek általános csökkenése ennek folytán, noha következményei, amint láttuk, eléggé problematikusak, mégis minden egyéni vállalkozóra külön-külön gyakorolt hatása folytán alkalmas lehet arra, hogy optimista hangulatot keltsen és áttörhesse a cirkulus vitiosus-t és kilendíthesse a vállalkozást holtpontjáról. Ha azonban a munkások úgy vélik, hogy az alacsony béreket a munka-

adók kapzsisága okozza, akkor bérharcok rontják le a foglalkoztatás emelésének ezt az esélyét. *Tény az, hogy a munkások sokkal nagyobb ellenállást fejtenek ki a pénzbéreknek alku útján történő leszállítása ellen, mint a real-bérek fokozatos és automatikus leromlása ellen, változatlan pénzbérek, de emelkedő árak mellett.*

7. A bérek és az árak elég jelentős esése igen kedvezőtlen az eladósodott vállalkozókra nézve, mert a csökkenő árak megnehezítik változatlan, sőt emelkedő tartozásaik kiegyenlítését és így csakhamar fizetéseképtelenné válnak. Ez természetesen a beruházásokat is kedvezőtlenül érinti. Ezen felül az alacsony árnívó súlyosbítja a népeiségre háramló adók- és nemzeti adósságok reálterheit is. Lerontja az üzleti bizalmat és így hátrányos a foglalkoztatottság tekintetében is.

Ezek alapján úgy találja, hogy a bérek leszállítását szükség esetén a szakszervezeteknek kellene kezdeményezniök, a teljes foglalkoztatottság érdekében ezeknek kellene olyan bérpolitikát folytatniok, amely a teljes foglalkoztatottság érdekében adandó alkalommal a pénzbérek leszállításának súlyos feladatát is vállalja.

Keynes azt állítja, hogy (legalább is elméletben) a pénzmennyiség változatlansága mellett a bérek leszállításával elérhető hatást sokkal egyszerűbben lehet változatlan bérnívó mellett a pénzmennyiség változtatásával elérni. Mindkettő hatása eléggé bonyolult és esetleges. Mérsékelt pénzbővítés bizonytalan előnyét fölválthatja pénzbőség egy bizonyos fokán, a bizalom megzavarásával okozott súlyosabb hátrány. A pénzbérek mérsékelt leszállításának problematikus előnyét egy túlzott leszállítás, — ha az egyáltalán keresztülvihető volna — az általa előidézett elégedetlenség ronthatja le. Mégis, tekintettel az emberi természetre és meghonosodott intézményeinkre, balgaság volna a bérek rugalmas kezelését előnyben részesíteni a pénzmennyiség rugalmas kezelésével szemben, a könnyen kezelhető módszer mellőzése egy gyakorlatilag keresztülvihetetlen kedvéért.

Keynes végső következtetéseit ezekben foglalja össze: Az individualista-kapitalista gazdasági rendszernek legfeltűnőbb hibái, hogy nem gondoskodik teljes foglalkoztatottságról és szabad utat enged az önkényes és egyenlőtlen jövedelem- és vagyonmegoszlásnak.

Úgy látja, hogy a XIX. század vége óta, különösen Angliában komoly lépések történtek a vagyon- és jövedelemelosztás egyenlőtlenségeinek enyhítésére. Az egyenes adózás, a jövedelem- és örökösödési adó ennek a törekvésnek eszközei.

Sokan erőteljesebb továbbfejlesztésüket követelik. Ellene szólnak azok az érvek, amelyek az egyéni kezdeményezést féltik és a kockázatvállalástól való visszariasztó hatásától tartanak. Fel szokták hozni azt is, hogy a tőkét csak az egyéni megtakarítások növelhetik és ez elsősorban a gazdag emberek feleslegeiből remélhető. Az előbbi megfontolásokat Keynes nem vitatja, de az utóbbival szemben rámutat arra, hogy a tőke növekedése addig a pontig, ahol teljes foglalkoztatottság következik be, egyáltalán nem függ az alacsony fogyasztási hajlandóságtól, hanem ellenkezőleg, ez tartja vissza. Csak a teljes foglalkoztatottság elérése után vezet a fogyasztás alacsony hajlandósága a tőke további növekedéséhez. Sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy jelen viszonyok között a kormányzat és az intézmények megtakarításai, a jövedelem megoszlásának olyan megváltoztatásával együtt, amely a fogyasztási hajlandóságot növeli, elegendő a tőkenövekedés folyamatos előidézéséhez.

Általában azt hiszik, hogy az örökségi adó az ország tőkevagyonának csökkentésére vezet. Feltéve, hogy az állam az ebből folyó bevételeit rendes kiadásaira fordítja és evvel le szállítja a jövedelmet és a fogyasztást terhelő adókat, akkor a magas örökségi adók tényleg növelik a közösség fogyasztó-hajlandóságát. De egyúttal fokozza a beruházásokra serkenő indítékot is és így a vélt hatásnak éppen ellenkezőjét váltja ki.

Rendesen azt hiszik, hogy a tőkeállomány növekedése a közösség gazdag tagjainak önmegtartóztatásától függ. Keynes úgy látja, hogy ez ellenkezőleg, akadályozó hatású. Úgy véli továbbá, hogy a vagyon és jövedelem jelentős különbségeinek megvan a maguk szociális és lélektani indokoltóságuk. De úgy találja, hogy mindaz, ami mellettük szól, nem indokol olyan mérvű különbségeket, mint amelyeneket ma látunk. Értékes emberi tevékenységeknek is lehet a pénzszerzés vágya a mozgató rugója. Sőt úgy találja, hogy vannak veszélyes emberi tulajdonságok, amelyek a pénzesinálás viszonylag ártalmatlan csatornáiban levezethetők. Az önérvényesítésnek elfogadhatóbb módja az, hogy valaki tőkeérdekeltségei felett és nem a polgártársai felett uralkodjék. De a téteknek nem kell olyan magasnak lenniök, mint amelyekben ma üzik ezt a játékot.

Bizonyos mérsékelt kamatláb szükséges a takarékoság sarkalására. A megtakarítások összege azonban elsősorban a beruházások mérvétől függ. A beruházások viszont az alacsony kamatláb függvényei. A kamatlábat tehát arra a pontra kell redukálni, ahol az a teljes foglalkoztatottságot váltja ki. Nem

kétséges, hogy e célra a mainál lényegesen alacsonyabb kamatláb volna szükséges.

Biztosra veszi, hogy a tőke keresletének határai vannak és hogy nem volna nehéz a tőkeállományt oly mérvűre fokozni, hogy ennek határeredményessége igen alacsonyra csökkenne. Ez nem azt jelenti, hogy a tőkejavaknak (építményeknek, technikai berendezéseknek, készleteknek) már semmi kölcsöndíja nem volna, de ez viszont csak kevéssel haladná túl a tőkejavak elhasználódásának, elavulásának, elpazarlásának, a rizikó vállalásának megtérítését és a találmányosság, a hozzáértés jutalmát. Röviden: tartós javaknak élettartamuk alatti visszatérítései ugyanúgy, mint a rövid élettartamúaké, éppen csak a rájuk fordított munkaköltségeket fedezné a rizikó, a szervezési és ellenőrzési költségek hozzászámításával.

Ilyen állapot összeegyeztethető volna az individualizmus bizonyos mértékével. A rentier eltűnne, elvesztené kizsákmányoló hatalmát, amelyet ma a tőke ritkasági értékének köszönhet. A kamat épp oly kevéssé személyes teljesítmények, vagy áldozatok jutalma, mint a földjáraadék. A tőketulajdonosok azért szedhetnek kamatot, mert kevés a tőke, amint a földtulajdonos is azért szedhet járadékot, mert szűkösen van föld. A föld szűkössége azonban a dolog természetében rejlik. A tőke szűkösségének nincsenek ilyen természetében rejlő okai. Ha az egyének fogyasztási hajlandósága nem alakulna úgy, hogy a teljes foglalkoztatottság elérhető legyen, akkor az állam feladata a tőke szűkösségét megszüntetni. A rentier a kapitalizmusnak olyan képlete, mely eltüntethető, mihelyt megtette szolgálatát. Ez szerinte elérhető forradalom nélkül is. A vállalkozónak, a termelés megszervezőjének pedig képességeit jelentékenyen olcsóbban kell majd a közösség érdekében érvényesítenie, mint a mai körülmények között.

Csak a tapasztalat mutathatja meg, hogy a közösség, illetve annak megtestesülése: az állam, milyen mérvben mozdítsa elő és fokozza a beruházásokat és milyen mérvben serkentse a fogyasztási hajlandóságot, hogy egy-két generáció alatt a tőke ritkasági értékét kiküszöbölje. Lehet, hogy a fogyasztási hajlam a kamatláb esése folytán annyira megerősödik, hogy teljes foglalkoztatottsághoz jutunk már a tőke akkumuláció csekély fokozódásával is. *Ebben az esetben a nagy jövedelmek és az örökségek magasabb adóztatása túllőne a célon.* Meggondolandó az is, hogy milyen mértékben helyes és észszerű a jelen generáció fogyasztásának megszorítása az utódok érdekében?

Keynes kijelenti, hogy elméletét mérsékelt konzervatív-

nak ítéli. Sikra száll a gazdasági élet központi irányítása és ellenőrzése mellett oly területeken, amelyek a kapitalista termelési rendben egyéni kezdeményezéseknek vannak fenntartva, de nagy területeket továbbra is érintetlenül hagyna. Az államnak irányító befolyást kell gyakorolnia a fogyasztási hajlandóságra, a kamatláb meghatározására, az adórendszerre és talán más beavatkozásokkal is kell élnie. Nem valószínű, hogy a kamatlábat megállapító bankpolitika elegendő volna. *A beruházások nagymérvű szocializálása az egyedüli út a teljes foglalkoztatottság eléréséhez.* De ez nem jelenti az egyéni vállalkozás és kezdeményezés kikapcsolását. E reformoknak szerinte nem kell államszocializmushoz vezetnie, amely erősen gúzsba kötné a gazdasági életet. Úgy véli, hogy nem a termelési eszközök tulajdona a fontos az államra nézve. Elég, ha az államnak módjában áll meghatározni azokat az összegeket, amelyek a termelési eszközök növelésére fordítandók és azt a hozadékrátát, amely ezek tulajdonosait megilleti. Evvel mindent megtett ami szükséges. Mindezt fokozatosan elérheti anélkül, hogy a társadalom főhagyományait megsértené. A fogyasztási hajlandóságot és a beruházásra való sarkalást össze kell egyeztetnie. Ez a gazdaság szocializálásának értelme, ennél tovább menni már nem indokolt.

Szerinte nincs ok annak feltételezésére, hogy a kapitalista rendszerben a munkában állók teljesítőképesége rosszul van kihasználva. Természetesen vannak hibák és tévedések, de ilyenek az államosítás esetében sincsenek kizárva. A feladat nem a foglalkoztatottak jobb működtetése, hanem a munkanélküliek foglalkoztatása.

Az individualizmus előnyeit nem kívánja kiaknáztatlanul hagyni. A termelés eredményessége, a decentralizáció fenntartása és az önérdék működtetése a legfőbb előnyei. Az egyéni gazdálkodást meg kell tisztítani hibáitól és visszaéléseitől. De meg kell őrizni az egyéni szabadságot, az élet változatosságát, a választás lehetőségét. A totális államok, úgy látszik, meg tudják oldani a munkanélküliség problémáját. A kapitalista államoknak is meg kell oldaniuk. Bizonyos, hogy a világ nem fogja sokáig elviselhetni a nyomasztó munkanélküliséget, amely Keynes szerint elkerülhetetlenül együtt jár a mai, a klasszikus eszméken nyugvó kapitalisztikus individualizmussal, de reméli, hogy a probléma helyesebb megfontolásokkal megoldható a szabadság és a termelés hatékonyságának sérelme nélkül.

Úgy gondolja, hogy a javasolt reformok a béke szempontjából is kedvezők volnának. A háborúknak különböző okai

vannak. Olyan diktátorok és vezetők, akiknek a háború, legalább is hozzáfűzött várakozásaikkal, kívánatos izgalmat szerez, könnyen felkorbácsolják népességük természetes háborús kedvét. Ezt megkönnyítik számukra a háború gazdasági okai, nevezetesen a népesség nyomora, elégedetlensége és az elkeseredett harc a piacokért. A XIX. században ez utóbbi játszotta a döntő szerepet. A laissez-faire rendszerében és az internacionális aranystandard fenntartása mellett a XIX. század második felében nem állott a gazdasági bajok orvoslása céljából a kormányzatok rendelkezésére más eszköz, csak a piacokért való elkeseredett harc. Azok a közgazdászok, akik lelkesedtek a munka és a termékek nemzetközi megosztásáért, szemelől tévesztették, hogy egy gazdag, régi ország virágzása lehervad, ha a piacokért való harcban lemarad. Ha azonban a nemzetek megtanulják, hogy belső gazdaságpolitikájukkal teljes foglalkoztatottságot érhetnek el és feltéve, hogy egyensúlyban tudják tartani népesedésüket, úgy nem lesznek kénytelenek szomszédjaik érdekének veszélyeztetésével saját társadalmi és gazdasági egyensúlyukat kiküzdeni. Akkor is lesz tere a nemzetközi munkamegosztásnak és árucserének, de ez nem lesz nyomasztó kényszerűség, hanem a javak és szolgáltatások önkéntes és akadálytalan cseréje az összes érdekeltek előnyére.

Felveti a kérdést, hogy nem hiú remény-e ideáinak teljesülése. Külön kötetten kellene foglalkoznia azokkal a gyakorlati rendszabályokkal, amelyeknek fokozatos bevezetése megvalósításukhoz szükséges. Tény az, hogy adva van az a lélektani pillanat, amikor a néptömegek alapvető diagnózist várnak és hajlamosak annak alávetni magukat. A közgazdászok tanai akár helyesek, akár helytelenek, hatásosabbak, mint ahogy azt rendszeren gondolják. A gyakorlati emberek, azt hiszik, hogy mentesek minden teoretikus befolyás alól, pedig rendszeren már túlhaladott közgazdászok rabjai. Államférfiak, tisztviselők, sőt reformerek rendszeren már elavult, túlhaladott ideák befolyása alatt állanak és nem a legújabb felismeréseket képviselik. De előbb-utóbb mégis az ideák azok és nem az áruhába öltözött érdekek, amelyek jó vagy rossz sorsunkat eldöntik.

Ezekben igyekeztünk John Maynard Keynes élete fő művének mondanivalóját lehető híven és nagyrészt saját szavaival ismertetni. Ez a könyv az angolszász közgazdászok munkái közül az első világháború óta a legnagyobb hatást gyakorolta. Minden gazdaságtannal foglalkozót valamilyen módon állásfoglalásra készítetett, vagy mellette, vagy ellene. De Keynes mun-

káinak sajátos sorsa. A *Treatise on Money* című kötetén több éven át dolgozott és mire a végéhez ért, már nem értett egyet avval, amit a kezdetén mondott és ezt könyve előszavában őszintén be is vallotta. *The General Theory* 1936-ban jelent meg. Tanai mint korszakalkotó új igazságok járták be a nyugati féltekét, amikor szerzőjük — 1946 tavaszán bekövetkezett halála előtt — felfogását megmásította és visszafordult a klasszikus liberális tanokhoz. Ez azonban nem változtatott azon, hogy viszsza-vont elmélete hatályosan túlélje. Tanai Amerikában, Angliában és Nyugat-Európa országaiban továbbterjedtek. Itt sokan az általa kijelölt utat látják a szociális és a gazdasági kérdés tudományosan helyes megoldásának. Talán, ha Keynes egy újabb könyvében újabb felismeréseit közölhette volna, elejét vehette volna annak a visszás helyzetnek, hogy az általa elhagyott tanok posthumus követői kétségtelen igazságok birtokában higgyék magukat. Keynesnek az a nézete, hogy Amerika, Anglia és a többi hasonlóan berendezett ország magánvállalkozáson épülő, felelőtlen földmagántulajdonon alapuló, individualista-kapitalista társadalmi rendje a szocializmus módszereinek részleges alkalmazásával megmenthető, olyan illogikus, hogy az alátámasztásául szolgáló tanok bírálatával, azok tarthatatlanságát a gazdaságtan művelőinek már pusztán tudományos érdekből is ki kell mutatniok. Ez ismertetést követő bírálat érthetősége és ellenőrizhetősége céljából kellett e tanokat minden kommentár nélkül előrebocsájtanunk.

(Folyt. köv.)

Sós Aladár

KÖZLEMÉNY.

Albánia a tervgazdálkodás útján.

Valamennyi balkáni állam közül a legkevésbé ismert Albánia. Erről igen könnyű meggyőződni, ha nagy általánosságban feltesszük a kérdést bárkinek, hogy mondja meg az ország pontos fekvését. A válasz kb. az lenne, hogy valahol lenn a Balkánon. Furcsa ez egy olyan ország esetében, mely végeredményben közvetlen közelében fekszik a világforgalomba bekapcsolt helyeknek. Sokkal szélesebb körben ismerik pl. az emberek, mert sokszor hallottak róla, vagy fényképeken gyakran látták, a cattarói öböl természeti szépségeit, az Adriai-tenger keleti partjának ezt az egyik legfestőibb pontját; még többen hallottak és ismerik is — legalább is képekről — Corfu szigetét, de kevés figyelemre méltatják, hogy nagyjából e két pont között, a tengerpart hosszában 1,125.000 ember él önálló állami életet és próbál éppen most napjainkban nagy erőfeszítések közepette felsorakozni és bekapcsolódni a többi európai nép már korábban elért közös műveltségébe.

Albánia területe az Adriai-tenger keleti partjának déli részén a tengerpart hosszában nyúlik el Jugoszlávia és Görögország között. Az ország határait a szárazföld belseje felé 2500 méter átlagos magasságú hegyek képezik és meglehetősen meg is nehezítik az érintkezést mindkét szomszédja, Jugoszlávia és Görögország felé. Az ország egyébként is kis területéből: 27.500 km², kb. annyi, mint Belgium, sokat foglalnak el a magas hegységek, de még mindig több síkságnak adnak helyet a tengerpart felé, mint a partvidék egyéb részében. Az ország legnagyobb hossz mérete észak-déli irányban 350 km, szélességben a legnagyobb 150 km. Népsűrűsége nem nagy, 1 km²-re 40 ember; s a lakosság mégis mindennapos kenyérgondokkal küzd, bár a megművelhető föld és a mocsaraktól visszahódítható új termőföld sokkal sűrűbb lakosságnak tudna kenyeret adni. Ez azonban csak egyik szomorú nevezetessége Albániának, amiről részletesebben később lesz szó, egyéb jellemző vonásai viszont semmivel sem vigasztalóbbak és az előbbivel állnak összefüggésben: ez pedig a nagyfokú általá-

nos szegénység és a műveltség minden terén való nagyfokú hátramaradottság.

Albánia volt a legutóbbi időkig az európai civilizáció kuriózuma, fehér foltja, amelyet az általános fejlődés tekintében évszázadok választottak el Európa többi részétől. Az írni-olvasni nem tudók száma elérte a lakosság 85%-át, az ország belsejében egyetlen vasútvonal, vagy egyetlen modern értelemben vett országút nélkül valóban különös hely volt Európában; meg lehet viszont érteni, hogy az utazni vágyó közönségben semmi érdeklődés nem mutatkozott Albánia iránt. Csak vállalkozó szellemű és harcedzett turisták szánták el magukat egy albániai expedícióra, és egy még kisebb körű csoport, tudományos kutatók: nyelvészek, régészek, történészek kis csoportja, akik tudták, hogy Albánia földje rég letűnt kultúrák felbecsülhetetlen kincseit rejti magában. Az albán nép pedig, jobban mondva az albán nyelv a maga élő organizmusában az egyik legrégebb európai nyelv elemeit őrzi még ma is. Albániát sokszor úgy emlegetik, mint a múlt és a jövő országát, s ez a megjegyzés sok tekintetben találó, mert az albán nép kezdeti története valóban az európai múlt ködös távlatába vezet vissza.

Az összehasonlító nyelvtudomány volt az, amely kiderítette, hogy az albán nyelv a két legősibb balkáni nyelv, az illír és a thrák, újabb eredmények szerint mégis inkább a thrák nyelvnek közvetlen utóda. Mind az illír, mind a thrák az ókor jellegzetes népei voltak, amelyek azóta megszűntek létezni, s így érthető az albán nyelv rendkívüli jelentősége, mely egyedül örökölte át a thrák nép nyelvét. A több évszázados római uralom ideje alatt oly sok latin elem rakódott rá az albán nyelvre, hogy egyideig a nyelvkutatásra meglévesztően hatott, de ma mégis világos az albán nyelv önállása. Érdeemes megemlíteni, hogy az albán és román nyelv közötti erős hasonlóság alapján a nyelvtudomány e két nyelvet testvérnyelvnek tekinti; ez a hasonlóság viszont csak a két nép között őstörténeti időkben fennállott közeli szomszédsággal, vagy egvüttéléssel magyarázható.

A közel ezeréves római uralom után, a nyugatrómai birodalom felbomlásával az albán népen egymás után naladták át a népvándorlás hullámai, de önálló népi mivoltát, mely a római uralom erős hatása mellett is megmaradt, sikerült ezúttal is átmentenie. Most újabb fél évszázados idegen uralom keletkezett, mely alatt az albánság szláv néptörzsekkel kényyszerült együtt élni. A nagybolgár birodalom összeomlásával, a XI. század elején jelennek meg először az albánok az írott

történelemben, az egyetlen önálló népi és nyelvi szigetként, mely a teljesen megváltozott néprajzi arculatú Balkán félszigeten a római kolonizáció idejéből visszamaradt. A tizenévi időre most a keletrómai birodalom tartozékaivá váltak, míg a XV. században beállott török hódoltság hosszú időre állandósította a történelem folyását és csak a legújabb időkben engedett helyet az önálló albán állam kifejlődésének.

A török szorongatás első idejének történelmi alakja a nagy albán szabadsághős, Castriota György, törökös nevén Iskander, ill. Skander bég. Ő volt az, aki az egyre nagyobb hullámokban előretörő törököket egy időre fel tudta tartóztatni, s a mi Hunyadi Jánosunkkal egy időben a kereszténység hőseként egész Európa tiszteletét vívta ki magának. A török hódoltság maradandó hatásaként ma a lakosság legnagyobb része, mintegy 70%-a mohamedán és az ország középső részét lakja. A 10%-nyi római katolikus lakosság északon, míg a kb. 20%-nyi albán-ortodox lakosság délen helyezkedik el.

Az 1912-ben kikiáltott független albán állam még sok megrázkódtatásnak volt kitéve, míg egy aránylag konszolidáltnak nevezhető állapotot el tudott érni. A meglehetősen zárt és független életet élő albán törzsek törekvései és vezetőik hatalmi vágya sokáig lehetővé tette még az európai nagyhatalmak idegen érdekű beavatkozásait, míg végül is Ahmed Bey Zog köztársasági elnöksége 1925-től, majd 1928-tól kezdve királysága alatt végre minden figyelmet az ország belső problémáinak lehetett szentelni.

Néhány szóval foglaljuk össze a történelem folyamán előfordult *albán-magyar kapcsolatokat*.

Az albánok már az Árpádok alatt érintkezésbe kerültek a magyarsággal, amikor IV. Béla dél felé való terjeszkedése közben kiterjesztette a magyar uralmat az akkori északi albán terület egy részére. Később Nagy Lajos idejében, aki folytatója volt a déli irányban való terjeszkedésnek, hűbéres-szövetséges viszonyféle létesült a magyar király és az akkori durazzoi herceg között. Ez a magyar birodalom befolyását jelentette Albánia jelentős területére. A török hódítás idején a két törökverő nemzeti hős: Hunyadi János és az albán Castriota György egyidejű fellépéséről már megemlékezünk. Az ezután beállott hosszas török hódoltság alatt nincs jelentősebb érintkezés, legfeljebb annyi, hogy albán származású tehetséges török katonák között volt egy néhány, aki a budai pasa tisztségét töltötte be. Ilyen volt pl. az utolsó budai pasa Abdi Abdurramán, aki Budavár visszavételekor esett el. Emlékét ma is őrzi egy márvány síremlék.

Legközelebb már csak a legújabb politikai történet idején merülnek fel kapcsolatok, amikor a Balkán félsziget felé érdeklődő nagyhatalmak között ott van Magyarország is, és pedig mint az albán függetlenségi törekvések támogatója. Az első világháború alatt számos magyar katona fordult meg albán földön, amikor is az ország északi felét osztrák-magyar csapatok tartották megszállva.

Zog király idejében sok magyar gyakorlati szakember járt Albániában, hogy a lendülettel fejlődni kezdő ország építésében résztvegyen. Közülük ki kell emelni egy kitűnő hazánkfiát, Ormándlaky Antalt, aki 1924-től 1931-ig mint az albán mezőgazdaság újjászervezője működött nagy sikerrel, kiérdemelve a vendéglátó néptől az „albán mezőgazdaság atyja” jelzést. Ismeretes végül, hogy Zog király 1938-ban a magyar Apponyi Geraldine grófnőt vette feleségül.

Külön fejezet ezenkívül azoknak a kiváló magyar tudósoknak a munkássága, akik Albánia őstörténetére, nyelvére vonatkozólag végeztek kutatást és a legmaradandóbb formában mélyítették el a két nép között a kölcsönös megértést.

Napjainkban a két megújult ország között lépten-nyomon előfordulnak érintkezések, javarészt hivatalos minőségben.

Visszatérve a *mai Albánia* ismertetésére, azzal kell kezdenünk, hogy Albániában a II. világháború után társadalmi forradalom ment végbe, mely már a háborús évek alatt elkezdődött és pedig az illegalitásban működő Albán Kommunista Párt indítására. Akkor legfőbb gondja a partizán háború szervezése volt az olasz és német megszállók ellen. Az ország felszabadításában oroszánrészről vállalt kommunista párt biztosította magának a vezetőszerpet a most kezdődő békekorszakban is. Enver Hodzsa, a párt főtitkárának neve ekkor vált országszerte ismertté. Enver Hodzsa, Dél-Albániában született, Argirocastroban, 1908-ban. Mint állami ösztöndíjas külföldet járt, nyugateurópai államokban fordult meg, s hazatérve hamarosan a radikális társadalmi reformok hívévé szegődött. A felszabadító háború alatt szerzett érdemei alapján a vezérezredesi rangot viseli és ő a mai albán kormány miniszterelnöke. Ezen túlmenően azonban a személyi tekintély elvén nyugvó erős hatalmat gyakorol, s ő az, aki minden kezdeményezésnek, megmozdulásnak élén áll, ő az, aki az albán élet minden fontos eseményét, reformot, törvényt bevezet. Kormányának intézkedéseit is az erély és határozottság jellemzi, az a biztos öntudat, hogy az 1945. decemberében tartott választásokon az ő pártjuk, az egységes blokkba tömörült Népfront a szavazatok 94%-át kapta.

Teljesen szakítva Zog király Albániájával, Enver Hodzsa kormánya radikális társadalmi és gazdasági reformok megvalósításába kezdett, melyekkel az a céljuk, hogy a nemrég még uralkodó feudális osztály hatalmát letörjék és egyúttal azt a sok hiányosságot pótolják, ami Albániát az európai civilizációhoz képest annyira visszavetette.

Az 1945. és 1946. évet alapvető intézkedések jellemzik, melyeket úgy is mondhatnánk, hogy átmeneti intézkedések: átmenetként szolgálnak a szorosabb értelemben vett *tervgazdálkodás felé*. 1947. évben készül el az első egyéves gazdasági terv, ezt követi az 1948. évi és remélik, hogy ezután lehetővé válik egy ötéves időszakra terjedő terv készítése és megvalósítása.

Lássuk sorban ezeket az alapvető intézkedéseket:

Már a bevezetőben említettük azt a nagyfokú hátramaradottságot, amely Albániát a többi európai országtól oly kivívóan megkülönbözteti. Élénken tükrözi ezt vissza az általános szegénység, amely elsősorban az elhanyagolt *mezőgazdasággal* áll összefüggésben. Albánia a legutóbbi időkig alig tudott annyi kenyérgabonát termelni, hogy lakosságának a betevő falatra jusson. Jól világítanak rá erre a kedvezőtlen helyzetre a következő adatok:

Albánia az évi búzatermésből egy lakosra átlagban 28 kg búza jut, ugyanakkor Magyarországon 2,6 q. Jobban rávilágít a helyzetre a búza vetésterületével végzett összehasonlítás: így a helyzet kedvezőbb, de még mindig nem kielégítő. Albániában egy hektáron átlagban 8 q búza terem, ugyanakkor Magyarországon 14 q.

Érthető tehát, hogy a legégetőbb Albán gazdasági és társadalmi probléma régtől fogva a termőföld kérdése volt. Tisztán gazdasági probléma volt abból a szempontból, hogy kevés volt a termőföld. Az ország területéből túlságosan sok helyet foglalnak el a hegyek és a nagykiterjedésű mocsarak. kb. az egésznek a felét. A gazdasági eszközök hiányossága miatt sok föld hevert parlagon, úgyhogy végeredményben az ország területének kb. 11%-a állott csupán művelés alatt. Társadalmi problémaként jelentkezett a földtulajdon egészségtelen megoszlása, mely szerint ennek a kevés termőföldnek is több, mint a fele, 52%-a nagybirtokos kezén volt. Érthető tehát, ha a szűkös termőföldnek ilyen aránytalan megoszlása már a múltban többször súlyos feszültséget teremtett és erőszakos cselekményekre vezetett a kisemmizettek részéről. Nevezetes ilyen szempontból az 1847. évi parasztfelkelés, mely a szultántól hűbérbe kapott nagybirtokok urai ellen irányult és életben, valamint anyagiakban súlyos veszteségeket okozott. Egy má-

sik hasonló megmozdulás 1914-ben történt, amikor a felbőszült tömeg az akkori államfő, Wied herceg helyettese, Essad bey személyében látta megszemélyesítve az idegen elnyomást és lázadt fel ellene. Az elkeseredett indulatok ezúttal is vérontásra vezettek, de a valóságos indító okokra rámutatott az a földosztási tervzet, melyet egyidejűleg nyilvánosságra hoztak.

Az 1945. évben végrehajtott földreform során pontosan a nagybirtokosok kezén levő 52%-nyi földet vették el és 5 hektárnyi átlag nagyságban szétosztották az egészen földnélküli, vagy majdnem annak minősülő törpebirtokos családok között. Összesen 62.000 család (kb. 527.000 személy) jutott így földhöz. Az új rendszer gyökerében akarta ezzel megváltoztatni a múltból fennmaradt birtokmegosztást és a szó szoros értelmében kihúzni a talajt azok alól, akik szerinte mindig a nép ellenségeinek voltak tekinthetők. A földekkel egyidejűleg kb. 1.000.000 szál olajfát juttattak a parasztlakosság kezére.

Az alkotmány értelmében az állam megfelelő védelmi politikával támogatja a parasztagdákat, s ez a segítség elsősorban hitelnyújtásban nyilvánul. Ezenkívül számos más gyakorlati intézkedéssel igyekeznek a földművelőkön segíteni. Állami mezőgazdasági gépközpontokat állítottak fel, jelenleg 6 ilyen van, ahonnan csekély díj ellenében kölcsönöznek ki traktorokat. Jelentős összegeket költenek vetőmag-, műtrágyaajándékozásra és az állatállomány kibővítésére. Ezek az összegek az elmúlt években egyre nőttek. 1947-ben az őszi munkálatokra 36 millió leket adtak; háromszor annyi traktort tudtak rendelkezésre bocsátani, állami vetőmagot 12-szer annyit tudtak adni, mint 1938-ban. Örvendetes fejlődésre mutat már egy jelentés, mely szerint a vetésterület 1947-ben 60%-al nagyobb, mint 1938-ban.

A földreformmal elsősorban a társadalmi igazságnak tettek eleget, aminek a jelentőségét nem lehet lebecsülni, a kormánynak azonban állandó gondot okoz a felaprózott parasztbirtokok hiányos produktívitásának emelése. Ezt a célt szolgálják az ú. n. paraszt-, vagy földművesszövetkezetek, ahol földjeiket, munkaeszközeiket, valamint munkájukat egyesítve dolgoznak a gazdák és családtagjaik. A termés értékét olyan arányban osztják fel egymás között, hogy a földrészekre 40%-ot, a munkateljesítményekre 60%-ot számítanak. Eddig 30 ilyen kollektív farm alakult, tavalyi termelésük eredménye 15—20%-al multa felül a független gazdákét. A kormány szívesen látná, ha számuk gyarapodna. Az eddigieket is kivételes bánásmódban részesíti, s látszik, hogy ezt szeretné látni a jövő fejlődéseként. Azonban ellenféltben a gazdasági élet egyéb terü-

leteivel, melyeket a majdnem teljes államosítás jellemez, számol az útgazdák érzékenységgel és nem nyúl a beavatkozás eszközeihez. A szükséges intés azonban időnkint elhangzik, hogy az útgazdáknak is teljes mértékben be kell illeszkedniök az egymásra utalt dolgozó rétegek kollektívumába és meg kell hozniuk a maguk részéről is a szükséges áldozatokat.

A mezőgazdasági produktivitás emelését kívánják elérni továbbá a nagyarányú talajjavítási munkálatokkal. A tengerpart egész hosszában egy hatalmas mocsárövezet húzódik végig észak-déli irányban és mocsaras területek találhatók szét-szórva az ország belső vidékein. Sok termőterületet foglalnak el, illetve tesznek tönkre az évi rendszeres árvizek. Ez nem volt mindig így, mert a klasszikus ókorban ugyanez a parti sáv virágzó termőföld volt, sőt az antik Róma gabonaráktárainak egyike és élénk központja az akkori Dyrrhachium, a mai Durazzo. Összesen mintegy 2000 km² területet, (annyi, mint a Pontini mocsarak területének négyszerese) lehetne visszanyerni a romboló természettől e mocsarak kiszáritásával. Eltekintve attól, hogy ezzel egy csapásra megszűnnének Albánia élelmezési gondjai, megszűnne az ország első számú népbetegsége, a malária is, melyet a mocsarakban élő anopheles szúnyog terjeszt. A mocsarak lécsapolására már a múltban elkészültek a tervek, de ezek csak tervek maradtak. A mai kormányzat nagy teljesítménye egyelőre a Maliki-tó (az Ochrida-tótól délre) kiszáritása, amely vállalkozás méretében és egyéb jelentőségében a vasútépítések után következik. Költségben és emberi munkában egyformán nagyarányú, 240.000 m³ föld kiemelését jelentette, többek között egy 35 méter széles és 2400 méter hosszú csatorna építése. Ezzel 4500 hektár új termőföldet nyertek és ebből 1000 hektárt rögtön a környékbeli lakosság között osztották szét.

Ezt a munkálatot egyelőre nem követi hasonló, a tengerparti nagy mocsárövezethez hozzáfogni pillanatnyilag olyan nagy megerőltetést jelentene az ifjú albán állam számára, amire nincs meg az ereje. E helyett könnyebb feladatnak bizonyult öntözőcsatornák építése, melyekkel a nagy nyári szárazságnak kitett vidékek termőképességén akarnak javítani. Ilyen a Berat-Kuçovai csatorna (a Maliki-tó és a tengerparti között), ez 2300 hektárt öntöz, egy másik a Naum-Pandzsi csatorna, amely 1600 hektárt tesz termékenyvé. Öntözőcsatorna más kisebbekkel és régebbiekkal együtt összesen 226 km hosszúságú van most; eredményük: több, mint 8000 hektár termőföld. Az új földek termőképessége megduplázódott. 1947-ben ilyen talajjavító munkálatokra elköltött összeg 120 millió lek, az egész évi költségvetés fele.

Ugyancsak a produktivitás céljából az állam rá akarja bírni a földműves lakosságot az ipari növények fokozott termesztésére. Meg akarja győzni őket, hogy az ipari növényektől sokkal nagyobb jövedelmezőséget várhat, elsősorban a gyapottól, melynek az ország éghajlata amúgy is nagyon kedvez, szemben pl. a kukoricával, amely egy hektáron 9800 lek jövedelmet hoz, egy hektár gyapottermés pedig 16.000-et. A gyapoton kívül forszírozzák a dohány, napraforgó, ricinus és len, továbbá a rizs, burgonya és cukorrépa termesztését. Mindezt a kukorica rovasára akarják elsősorban megvalósítani, mert ennek a vetésterülete eddig majdnem a háromszorosát tette ki a búza vetésterületével szemben. E propaganda eredményeként 1947-ben 13.000 hektáron termeltek ipari növényeket, összesen 104.000 q terméseredménnyel.

A termés felvevője az állam, a termés átvétele a termelőkkel kötött kollektív szerződések alapján történik. Ezekből az ipari növényekből akarnak sajátos albán iparágakat teremteni. Ennek megfelelően több helyen működnek már feldolgozó üzemek: pl. Vlora-ban (az ország déli főkikötője, más nevén Valona) oliva olaj, szappan- és szeszgyár működik, ez egyúttal egyik legnagyobb ipari üzem. Scutariban (északon), Tirana után az ország legnagyobb városában, olaj- és szappanüzem, Korcaban, a Maliki-tó mellett, pedig nemrég létesítettek egy kötöttáru gyárat.

A háborúban lecsökkent állatállományt (kb. 30%-os veszteség) mielőbb pótolni és minőségileg javítani akarják. Ez annál is fontosabb, mert állati termékből, úgymint bőr- és tojásból került ki a múltban Albánia exportjának főrésze. Mennyiségi és minőségi javításra 1947-ben 7 millió leket költöttek, fokozták ezen kívül a takarmánynövények termesztését, fajnemesítő központokat létesítettek. Gyógyszérumokat ugyancsak 1947-ben kétszer annyit osztottak szét, mint egy évvel korábban. A fő állatfajták: juh, kecske, ló és szárnyas.

A mezőgazdasági szakoktatás szolgálatában állott már régebben a kitűnően felszerelt Cavajai iskola, (Durazzo alatt a tengerpart mentén), amelyhez most egy másodikat szerveztek. Ezenkívül 14 vándortanfolyam működik. A szakismeretek adásán kívül ezek egyúttal az állam új mezőgazdasági orientációjának az eszközei. Bár a földművelés az egyetlen termelési ág, amely még magánkézen van, az állam kielégítő ellenőrzést és irányítást tud itt is végezni a kollektív szerződések, kötelező beszolgáltatások és a vidéket járó úgynevezett ellenőrző bizottságok stb. által.

A háború befejeztével elsőrendű feladat volt a *közlekedési hálózat* rendbehozatala és éppen a vasút- és országútépítő és más hasonló nagyarányú közmunkák azok, amelyek a mai Albániát külsőleg is a legjobban jellemzik. Munkás hadseregek dolgoznak tavasztól őszig kint a szabadban, és munkáik nyomán vasútvonalak és országutak születnek. Albánia az első igazi utakat az 1914-es világháború osztrák-magyar katonáitól kapta. Azelőtt csak az a hely számított útnak, ahol egy szekér legalább egyszer végigment, vagy pedig a több, mint 2000 éves római országutakat használták. A két világháború közti időben, az olasz befolyás erősödésével megépült egy használható országúti hálózat és ez a kereskedelem és közlekedés igényeinek meg is felelt. Éppen ezért a vasút a legutóbbi időkig teljesen hiányzott. A most lefolyt háború azonban sok kárt okozott a meglévő úthálózatban, úgy, hogy sok esetben újjá kellett építeni néhány útvonalat. Ez annál könnyebben fordult elő, mert az utak javarésze magas hegyvidéken vitt keresztül, ahol könnyű dolog súlyos kárt okozni, de annál nehezebb kijavítani.

Időben az első nagy vállalkozás a Kukesh-Peshkopi között (Észak-Albániában a jugoszláv határral párhuzamosan) húzódó országút megépítése, melynek alapjait már az olaszok elkezdték. Az 1946. év folyamán építették meg. Nagy gazdasági jelentősége van a belső vidék áruellátása szempontjából. 4.000 ember dolgozott állandóan rajta, 25.000 pedig váltott turnusokban. Hossza 60 km, a hidak száma 69.

Országút épül még ezenkívül Berat-ból, az ország déli fekvésű kereskedelmi központjából a belső hegyvidék felé vezető vonalon, továbbá Elbasan-ból, Tiranától délre fekvő nagyobb városból, szintén az ország belsejébe vezető délkeleti irányban. Gazdasági jelentőségük a falu és a város közötti érintkezés előmozdítása lesz, technikai szempontból pedig tudni kell róluk, hogy mindezen útvonalak alapépítménye az olasz befolyás idejéből származik, amikor a fejlett olasz útépítő technika sikerrel hárította el az albán terep sokszor leküzdhetetlennek látszó különleges nehézségeit (mocsarak, járhatatlan hegységek).

Az 1947. évi terv keretében kezdték el építeni a Durazzo—Elbasan-i vasútvonalat. Ez nem érinti a fővárost, hanem mélyen alatta délkeleti irányban kanyarodik és egészen önálló kezdeményezése az új Albániának. 1947. november 29-re, a felszabadulás 2. évfordulójára készültek el az első szakasszal, amely Durazzótól Pekinig terjed és 45 km hosszú. Az építés sok nehéz feladat elé állította az építőket és próbája volt a kor-

mányzat munkaszervezési képességeinek. Három alagútát kell építeni, melyek közül egy már készen van. A vasút egyébként az ifjúság nevéhez fűződik, mert legnagyobb részben ifjúsági munkásbrigádok építették, kb. 30.000 személy részvételével, köztük a keleteurópai országok ifjúságának 1—1 csoportja. Külön jelentősége ennek a vonalnak, hogy közvetlen közelében, amerre elhalad, különböző bányakincsek találhatók: vas, króm, kőszén, sőt vörösréz. A vonalat keleti irányban akarják továbbvinni és a határon át a jugoszláv hálózatba bekapcsolni.

Két másik vasútvonal van még építés alatt; és pedig a Durazzo—Tirana, azaz a fővárost a legnagyobb kikötővel közvetlenül összekötő 36 km-es vonal és a Scutariból, Észak-Albánia eme kereskedelmi központjából északi irányban a jugoszláv határ felé vezető vasútvonal, hossza 43 km. Ez utóbbi vonalnak nyilvánvaló a jelentősége. Elsőízben fogja összekötni Albániát a Balkán félsziget belső részeivel. A legközelebbi jugoszláv állomás a montenegrói Podgorica lesz, mai nevén Titograd. A munkálatokat itt is ifjúsági munkásbrigádokkal akarják végeztetni. A tiranai vasútépítésben magyar küldöttek is résztvesznek. Az építéshez szükséges tőkét, anyagot, vasúti kocsikat és mozdonyokat, valamint műszaki személyzetet Jugoszlávia adta.

A vasútépítés a folyó évi gazdasági terv legkiemelkedőbb eseménye, amit leginkább a rászánt összeg nagysága jellemez: 415 millió lek. A vállalkozás sikere céljából a sajtó és a propaganda valamennyi szerve állandóan napirenden tartja és a legkülönbözőbb részleteket közli az előhaladásról. Pl. a Durazzo—Tirana vasútvonalon 670.000 m³ földet mozgatnak meg, 18.500 m³ vasbetont használnak fel, 170 m hosszú alagútát építenek, továbbá 3 hidat 110—140 m átlagos hosszban és 75 átereszt. A Scutariból az északi határ felé vezető vasútvonalon sor kerül 575.000 m³ föld kiemelésére, 24.500 m³ vasbeton felhasználására, 280 m hosszú alagút fúrására és 80 áteresz építésére.

A vasútépítéssel együttjáró egyéb közfeladatok közül érdekes a szerződöttetett és önkéntes munkásság szabadidejéről való gondoskodás. Ezt bizony nem jellemzi éppen a teljes pihenés, hanem inkább nevezhető egy igen aktív iskolán kívüli kultúrhadjáratnak. A nagylétszámú munkás együttléte ugyanis kiváló alkalmat nyújt a kormánynak arra, hogy analfabéta kurzusokat rendezzen, továbbá különböző műszaki, kulturális és politikai tanfolyamokat, mert különben az írástudatlan lakosság egybeterelése nagyon nehéz volna.

Albánia közlekedésének legfőbb eleme a tenger. A hosszú tengerpart és az ország valamennyi pontjának átlagos kö-

zelsége a tengerhez tette egyáltalában lehetővé, hogy oly sokáig minden vasút és országút nélkül gazdaságilag létezni tudott. A háború alatt megrongálódott és egyébként is elhanyagolt kikötők (Durazzo, Valona, Saranda) fejlesztésére és vízi járművek pótlására az 1948. évi terv 147 millió leket irányoz elő.

Az albán *iparról* tudni kell, hogy az a háború előtti időszakban egészen szűk keretek között, majdnem kizárólag háziipari keretben működött és mint ilyen is csak a hazai lakosság szükségleteit törekedett fedezni. Ezzel együttjárt, hogy iparcikkek tekintetében Albánia nagy mértékben idegen behozatalra szorult s legfőbb szállítója Olaszország volt. Nagyobb lehetőségekre és Albánia talajkincseinek kezdeti kihasználására az olasz befolyás késői éveiben került sor. Gondos kutatások alapján ekkor állapították meg a nagyértékű talajkincsek lelőhelyeit s készítették a leendő nagyiparágak fejlesztési terveit. A háború utáni Albánia kollektív társadalmi rendszerében sok tekintetben az elkezdett úton próbál tovább haladni.

A kisipar régtől fogva csak a hazai szükségleteket elégítette ki. Helyi exotikumánál fogva a külföldieket az albán népművészet cikkei közül méltán érdekelték az orientális jellegű színes selyemkendők, szőttesek, rézből készült dísz tárgyak, stb., de ezek gazdasági jelentősége csekély.

A kisipar köréből azokat az ágazatokat, amelyeket az országos feladatokban foglalkoztatni lehet, állami ellenőrzés alá helyezték. Az ellenőrzés a szövetkezeteken keresztül történik. Mérsékeltén növekvő számban alakultak meg állami kezdeményezésre az eddigi iparösszvetkezetek, számuk jelenleg 96, s cöben jelenleg 25 iparág van képviselve. A tagok létszáma szerint magukban foglalják az érdekelt szakmákhoz tartozó iparosok 76%-át, tehát nincs teljes kényszer. Különösen intenzív munkát végeznek az építőiparosok, cipészek és rézművesek. 1947. évi termelésük értéke 170 millió lek. Előírt munkauormák szerint dolgoznak és működésüktől azt várja az állam, hogy az iparcikkek mennyisége és minősége egyaránt emelkedjék. Magától értetődő, hogy jelentős állami támogatásban részesülnek.

Az albán gyár ipar alapját azok a talajkincsek vetették meg, amelyeket nemrég az olasz befolyás éveiben tártak fel. Legfontosabbak ezek közül az olaj, melyet Berat közelében, a Devoli völgyében találtak és vezetékeken hoztak a valonai kikötőbe. Az 1939. évi termelés 140.000 tonna volt; aszfaltot bányásztak Valona közelében, 1939-ben összesen 20.000 tonnát. Találtak még és hozzáfogtak a kitermeléséhez: krómot az északkeleti határ mentén és az Ochrida-tó partvidékén, be-

esült mennyisége 500.000 tonna; vasércet az előbbi krómhelyek mellett, valamint Valonától délkeletre, becsült mennyisége 20 millió tonna; réztartalmú kőzetet Scutaritól északra, kb. 5 millió tonnára becsülhető mennyiségben és kőszenet az új elbasani vasútvonal mentén.

Ezeket az értékes talajkincseket régebben Olaszország hasznosította; most nyílik először alkalom arra, hogy Albánia maga is a hasznát lássa. Az összes talajkincsek kitermelését albán-jugoszláv közös társaságok végezték, mert Jugoszlávia volt az egyetlen hely, ahonnan Albánia az indításhoz kézzelfogható segítséget kaphatott. Nagy erőfeszítéseket tesznek a termelés fokozására, de itt nagy hiányát érzik gépeknek, szakértőknek, sőt egyszerű munkáskéz sincs elég.

Ügynevezett új iparágakra az 1947. évi terv 109 millió leket irányzott elő és költött el. Ezek természetesen mind állami kézben vannak és céljuk az, hogy gazdaságilag önállóbbá tegyék az országot és az általános életszínvonalat emeljék. Ilyen iparágak pl. gyapjú- és pamutipar, cukor-, gyufa-, gyümölcs- és halkonzervipar. A felsorolt ágazatokban tervezett gyárak a megvalósulás stádiumában vannak. Közülük már üzemben van a koreai cukorgyár, tiranai cipő- és gyufagyár, valamint egy érdekes kezdeményezés, ahol a jelentések szerint gépalkatrészek, köztük autóalkatrészek előállításával próbálkoznak meg.

Az új gyárakhoz szükséges energiáról és a városi lakosság világításáról a vízi erő kihasználásával kívánnak gondoskodni. Ilyen szempontból legnagyobbak ígérkeznek a seiitai hydrocentrálé, amely Tirana növekvő szükségleteit fogja kielégíteni, s ezen kívül három másik körzet, köztük Durazzo villamos áramát fogja szolgáltatni. Jugoszláv segítséggel épül ez is. Szükséges hozzá 3 csatorna építése 4.600 méter hosszban és egy 433 méter hosszú alagút. 1947 augusztusában kezdték el. A költség 225 milliót tesz ki.

Felmerül a kérdés, honnan veszi Albánia azt az anyagi erőt és támogatást, mellyel az eddig felsorolt építkezéseket el tudja végezni. Válasz: 1948 júniusáig Jugoszláviától kapta. Régen Olaszország állott minden nagyobb albán gazdasági vállalkozás háttérében, sőt előterében, utána ezt a szerepet Jugoszlávia töltötte be. Világos, hogy egy oly kis ország, mint Albánia, egyedül sohasem lenne képes talpraállni és megerősödni, pedig éppen ez a cél. Külső támogatást kell tehát igénybe vennie. Persze az ilyen támogatás lekötöttséggel jár és valóban, az 1946 november végén Jugoszláviával kötött gazdasági szerződés erős befolyást biztosít ez utóbbinak. A szerződés értelmében Jugoszlávia biztosítja Albániának az újjáépítéshez szükséges anya-

gok importját s egyáltalában minden segítséget a gazdasági tervhez, az áruforgalom fenntartásához, valamint a lek és a dinár árfolyamának fenntartásához. Jugoszlávia vállalja szakemberek küldését és albán szakemberek kiképzését. A két ország megszünteti egymás között a vámhatárt és közös társaságokat alapít az összes albán gazdasági erőforrások kiaknázására, köztük export-import kereskedelmi társaságot és Jugoszláv-Albán Bankot.

Jugoszláviának a Kominform-ból történt kizárása óta (1948. június) Albánia érvénytelennek jelentette ki a korábban kötött gazdasági szerződést és azóta több ízben tárta a világ elé az eddigi együttműködés kemény feltételeit. A kooperációt gazdasági háború váltotta fel, amit még jobban elmélyít az a tény, hogy Albánia a hatalom erejével próbálja megtartani az ideiglenes használatra szánt technikai eszközöket és egyéb beruházási javakat. E pillanatnyi előnyök után azonban továbbra is keresni kell a gazdasági felemelkedés küzdelmes útját. Albánia sorsa gazdaságilag a népi demokratikus államokéval volt kezdettől fogva összekötve és további boldogulása is a velük való együttműködéstől függ. Ennek útjában a legfőbb akadály az ország jelenlegi területi elszigeteltsége. Életbevágó feladat lesz tehát a jövőre nézve, hogy az országot közlekedés szempontjából hozzáférhetővé teszik a baráti államok számára.

A leszegényedett albán népnek kitartóan kell dolgoznia tehát, hogy egykor anyagi függetlenséget szerezzen magának. Erre célzott Enver Hodzsa, amikor az 1948. évi terv ismertetése alkalmából a következőket mondta a nemzetgyűlés előtt: „A terv végrehajtása sok önfeláldozást, áldozatot és acélos akaratot kíván meg a dolgozóktól és a lakosság minden éltető erejét igénybe fogja venni.” Meg kell még jegyeznünk, hogy a jugoszláv anyagi támogatás, ill. szerződés tette lehetővé az albán pénz stabilizációját, amely a forinttal szemben, amennyire a mai viszonyok mellett ki lehet számítani egy idegen valuta értékét, kb. egyenértékű; a valóságban azonban ennél sokkal kevesebbnek látszik.

A *kereskedelem* majdnem teljesen állami kézben van, a nagy- és külkereskedelem teljes egészében. Ahol nincs államosítva, ott a szövetkezeteken keresztül gyakorolnak ellenőrzést. Ilyen kétféle van: ú. n. áruforgalmi szövetkezetek, melyek a falusi lakosság produktumait és az iparcikkek cseréjét bonyolítják le és a fogyasztási szövetkezetek, melyek a városi lakosság szükségleteit nyújtják.

Az állami és magánkereskedelem részesedését 1946-ban és 47-ben a következő számok mutatják:

	1946	1947
állami	32 %	79 %
magán	66 %	8.5%
szövetkezet	1.3%	12 %

Az állami áruházak és a szövetkezetek sikeresen törték le a feketepiac árait és állandó növekedést mutatnak. Iparcikkben és élelmiszerben 1947-ben a lakosság 94%-át látták el. A felszabadulás 2. évfordulóján, 1947 november 19-én az országban 250 állami áruház működött, közülük 90 ruházati cikket, 60 élelmiszert, 33 pedig mezőgazdasági és építési anyagot szolgáltatott ki, a többi vegyes árukat. Ha nagyobb készlet halmozódik fel valamiből, akkor jegy nélkül osztják szét a lakosság között, valamivel drágábban. Megemlítjük még, hogy a szárazföldi és tengeri szállítás, mely természetesen szintén államosított van, 1938-hoz képest növekvő fejlődést mutat.

Az előbbi gazdasági reformokat egészíti ki az 1947. évi munkatörvény, melyben az albánság első ízben kapott modern munkajogszabályozást. A törvény előírja a 8 órás munkanapot, 2 heti fizetéses szabadságot, a bányászoknak egy hónapot, anyáknak szülés előtt és után 6 heti fizetéses szabadságot, 16—18 életév között 6 óra munkaidőt.

A központi munkaközvetítés a munkaügyi vezérigazgatóságon keresztül történik, amely igyekszik a munkások érdekeit összhangba hozni az állam érdekeivel. Ez a szerv nagy hasznára lehet az államnak a mostani közmunkáknál egyre jobban mutatkozó munkaerőhiány leküzdésében.

A társadalmi biztosítás törvénye rendezi a betegség esetére szóló táppénz, baleset, özvegyiség, szülés és betegség esetére szolgáló segély kérdését. A munkások ingyenes üdültetését és ingyenes kórházi kezelését rendeli el.

Egészségvédelmi szempontból fontos lépés volt a közegészségügyi minisztérium felállítása. Azóta az egész országra kiterjedő egészségvédő hálózat működik, melynek alkotó részei a nagyobb városokban felállított kórházak (számuk ötszöröse az 1938. évinek: összesen 40), az egészségügyi mozgószolgálat, mely a legtávolabbi községeket is felkeresi, továbbá Tiranában a meglévő kórházakon kívül az első ideggyógyintézet, az első modern röntgenberendezés és az első gyógyszerészeti laboratórium.

Az új Albániában a nők helyzete is megváltozott. Azelőtt a köz- és magánéletben egyaránt másodrendű, sőt ennél még

sokkal kevesebb és megalázó szerepet játszottak és az albán nőknek minden okuk meg volt ahhoz, hogy megbánják, hogy nőknek születtek. Az általános választójog óta és amióta a partizánháborúk alatt egymás mellett harcoltak, az albán nő egyenrangú társa a férfinak, gyárban, irodában, hivatalban és a földeken. A 82 tagú nemzetgyűlésnek, illetve szószerinti fordításban Népgyűlésnek mindenestre csak három nőtagja van.

Az ország szellemi újjáépítésének műhelyei az iskolák. Alapvető elvként kimondták, hogy iskolát csak az állam tarthat fent. Ettől eltekintve elismerésre méltó eréllyel fogtak hozzá az itt tornyosuló feladatokhoz is. A 85%-os analfabetizmust 10 év alatt remélik felszámolhatni 4 hónaponként rendezett munkaversenyszerű tanfolyamokon. Iskolaszervezetet állítanak fel, amely 4 éves kötelező alaptagozathból és további 3 éves folytatásból áll. Ez az úgynevezett 7 éves iskola. A középfokú iskolák közé tartoznak a gimnáziumok, kereskedelmi, műszaki iskolák és művészeti liceumok. Ilyen utóbbi még csak egy van Tiranában, a többi fajtaból összesen 43, ami kb. háromszorosa az 1938. évi állapotnak. Mult évben alakult meg a pedagógiai intézet, mely a tanárképzés alapjait nyújtja. A közoktatás irányítására nézve a minisztérium a 100 tagú közoktatási tanács javaslatait hallgatja meg.

Befejezésül közöljük az 1948. évi terv összeg szerint legfontosabb tételeit, melyek rámutatnak a legközelebbi fejlődés mozzanataira, illetve lehetőségeire.

A bányakincsek termelésére, beleértve az olajat is, összesen több, mint 300 milliót irányoztak elő, a termelés összmértéke 4-szeresét kell, hogy elérje az 1946. évinek, amikor az a legalacsonyabb volt. Iparfejlesztésre összesen kb. 400 milliót szántak, melyből legtöbb jut a villamos hálózat fejlesztésére s a munkások jóléti intézményeire, aránylag kevés az élelmszer-, textil-, bőr- és faiparra.

A mezőgazdasági termelés értékének a tervek szerint majdnem 7 milliárdot kell elérnie, ami a háború előtti értéknek 164%-os növekedését jelentené. Talajjavítási munkálatokra további 137 milliót irányoztak elő.

A közlekedés javítása céljából vasútépítésre 415 millió, a tengri szállítás javítására 147 millió, az országúti közlekedésre 150 millió jut.

A közoktatásügy osztályrésze 82 millió, melyből a legtöbb az elemi iskolák fejlesztésére jut. Az állami kereskedelem kereteit 52 millió erejéig akarják fejleszteni. 1948. évi költségvetés kiadási végösszege 6.150.000.000, 182%-kal több, mint tavaly.

Az eddigiekből kiviláglik az a sok és hatalmas erőfeszítés, melyeket Albánia tesz, hogy helyet vívjon ki magának a Nap alatt és behozza azt a sok mulasztást, ami a többi európai néptől annyira visszavetette. A magunk részéről csak azt kívánhatjuk, hogy az akadályokat legyőzve, mielőbb találja is meg boldogulását.

Fésős László

Felhasznált forrásmunkák:

Ch. A. Lepon: Unconquerable Albania, Chicago, 1944.

G. Stadtmüller: Forschungen zur albanischen Frühgeschichte, Bpest, 1942.

E. v. Luckwald: Albanien, München, 1934.

Gál I. (szerk.): Magyarország és Kelet-Európa, Bpest, 1947.

Bulletins d'informations (A belgrádi albán követség sajtóközleményei).

L'Albanie Nouvelle (Albán képes folyóirat).

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Sándor Pál: Tervgazdaság és kapitalizmus. Budapest 1948. 196. lap.

A népi demokrácia államainak gazdaságpolitikája a tervgazdálkodáson épül fel. Ez a fogalom Európában nem új, mert már *Rathenau* az első világháború befejezése után Németországban a tervgazdálkodás elvei alapján kívánta az új német gazdaságpolitika alapelveit lerakni. A *Rathenau*-féle tervgazdálkodás azonban merőben különbözik a szocialista társadalom gazdaságpolitikájától. *Lenin* már 1918 tavaszán kidolgozta a tudományos terv vázlatát, amelyben lefektette a tervgazdálkodás alapfeltételeit, amelyeket később a gyakorlat meg is valósított. Ebben a tervezetében — többek között — az ipar észszerű megszervezését a nyersanyagok és munkaerőgazdálkodás szempontjából tartotta célszerűnek. A villamosítás, a mechanizálás és a mezőgazdaság gépesítése ugyancsak helyet kaptak *Lenin* tervezetében.

Ha arra a kérdésre kívánunk megfelelni, hogy tulajdonképpen mi a tervgazdaság, a válasz egy rövid tömondatban foglalható össze. „Tervgazdaság = szocializmussal”. (36. oldal.) A tervgazdaság azonban a népi demokrácia államaiban csak akkor valósítható meg, ha azok az előfeltételek, amelyek a népi demokrácia szilárd alapokon nyugszik, már bekövetkeztek. Ezek pedig, először az államosítás, a második a szegényparasztoknak és újgazdáknak szövetségetek útján való megsegítése. Ezt követően a dolgozó nép életszínvonalának emelése és végül a negyedik előfeltétel olyan kormányzat kialakítása, melyben a parasztok és munkások képviselőinek van döntő szava. Mindezekből világos hogy szocialista tervgazdaság népi demokrácia nélkül, meg nem valósítható, és erre szerző munkájában részletesen, s szemléltetően terjeszkedik ki. Azok a próbálkozások ugyanis, amelyek részleges tervgazdálkodással kísérleteznek a kapitalista államokban, nem egyebek, mint törekvések részint gazdasági válságok megelőzésére, részint a már észlelhető krízisek leküzdésére. Az ilyen tervgazdálkodás azonban csak tiszavirágéletű és rövid élettartamánál és a gazdasági élet csak egy-egy szektorára vonatkozó korlátozottságánál fogva tartós változást a gazdálkodás szerkezetében nem eredményezhet és másrészt a gazdasági hullámvonal tartósan kedvezőbb alakulását sem idézheti elő. Fárasztó, de hasznos munkát végzett szerző azzal, hogy részletesen ismerteti a népi demokráciák, tehát a csehszlovák, a jugoszláv, a bolgár és a lengyel 2. 3. 5 éves terveit, majd pedig rátér a francia, angol és az argentin tervek vázolására is. Érdeme a könyvnek, hogy magyar nyelven ezek a tervek eddig ilyen egységes feldolgozást nem nyertek és ezért a továbbkutatók számára hasznos forrás-munkául szolgálnak.

Vizsgálva most már a *tervgazdálkodás és a kapitalizmus közti összefüggést*, így a munka nyomán arra a megállapításra jutunk, hogy a tőkés gazdálkodás rendszerére felépített gazdálkodású országokban az állam vagy a fizetési eszköz védelmében, vagy a kivitel és a behozatal irányítása miatt nyúl bele a gazdasági élet menetébe. Ez a beavatkozás sokszor előre ki sem jelölt ideig tart, másszor pedig, ha az időpont le is van rögzítve, a tervgazdálkodás lazul, ha a változás — akár gyöngébben, akár érezhetőbben — bekövetkezett. A nagy fordulat azonban akkor szokott beköszönteni, ha a válság tünetei ismételten felütik fejüket és az állam kénytelen újra beleavatkozni a gazdasági élet menetébe s bizonyos tervgazdálkodási program szerint irányítja valamelyik szektor fejlődési vonalát. Ez a visszás helyzet mutatja azt a nagy különbséget, amely a kapitalista és a szocialista államokban a tervgazdálkodás területén mutatkozik. Szemléltetően mutat rá erre a kiütöző ellentétre szerző, a belga, a holland, a skandináv, a dán és a norvég, valamint a svéd tervek vázolásánál. Befejezésül rövid ismertetést nyerünk az argentin ötéves tervről is. Tanulságos fejezete a könyvnek a Szovjetunió tervgazdálkodásának részletes ismertetése. Az ebben a szakaszban felsorakoztatott számadatok vetítik eléink azt a gazdasági fejlődést és fellendülést, amely a Szovjetunióban a tervgazdálkodás nyomán bekövetkezett. Az értékes s gondolkodásra készítő munka a *Gazdaság* folyóirat kiadásában jelent meg, mint a *Gazdaság* könyvtárának 8. kötete.

Domány Gyula

Harold T. Davis: The Theory of Econometrics. The Principia Press, Inc. Bloomington, Indiana, U. S. A. (Az 1941-es kiadás 1947-es újranyomása). 482. old.

A társadalmi gazdálkodás kapcsán javarészt mennyiségi mozzanatok (munka-, jószágmennyiségek, pénzüsszegek, stb.) kerülnek egymással határozott kapcsolatba. Az így létrejövő kvantitatív összefüggések természetével és konkrét, számszerű alakjaik statisztikai meghatározásával foglalkozik az *ökonometria*. Más néven *matematikai (néha statisztikai) közgazdaságtan*. Davis könyvében ennek a matematikai közgazdaságtannak az elméletét ismerteti, fejlődésének — általában — a második világháború kitöréséig elért fokán. Ismertetése, valószínűleg helyszűke miatt, nem törekszik az egységes gondolatvezetésre. Inkább az elmélet értéke- sebb és érdekesebb részeiből összeszedett mozaik.

A bevezetőben meglegegedéssel állapítja meg, hogy a *Közgazdaságtan* az elmélet, majd utóbb (a XX. szd. folyamán) az elméleti tételek statisztikai verifikálására alkalmas módszerek kifejlődésével mindinkább *exakt tudománnyá lett*. Az exaktsága ma már lehetővé teszi, hogy a gazdasági élet számos bonyolult és a verbális logikával csak fogyatékosan tárgyalható összefüggését röviden és szabatosan lehet kifejezni. A matematika formanyelvének fokozottabb alkalmazása nélkül ez természetesen nem történhet. E körülmény azután az ökonometriát és az ilyen tárgyú írásokat könnyen népszerűtlenné teszi.

A könyv anyagának beosztása a közgazdasági elméleti megismerés két fázisához igazodik. Első felében a *közgazdasági statikát* tárgyalja. Tehát a közgazdasági jelenségeknek olyan elemzését, amely az időmozzanatát figyelmen kívül hagyja. A könyv második fele foglalkozik azután a *közgazdasági dinamikával*. A közgazdasági jelenségeknek olyan elemzésével, amelyben az idő mozzanata, valóságnak megfelelő módon figye-

lembe van véve. E két nagy részhez kapcsolódik kisebb harmadik rész, amely a külkereskedelmi forgalom néhány kérdésével foglalkozik.

A két első nagy fejezet keretében kerülnek sorra a társadalmi gazdálkodás egyes fontosabb kérdéscsoportjai. Bár tárgyalásuk nem történik arányosan, mindazáltal jó betekintést nyújtanak az ökonometria hatalmas és a világ sok nemzetének fia által felépített ismeretrendszerébe.

Az ökonometria kialakult módszeréhez fűzött bevezető megjegyzéseiben a közgazdaságtant az emberrel, illetőleg a társadalommal; pontosabban annak szükségleteivel és e szükségletek kielégítésével foglalkozó tudománynak jelöli meg. Még pedig fogalmazása szerint az nem más, mint a termelés, elosztás és fogyasztás törvényeinek a rendszere. Általában pedig az anyagi világ emberi, illetőleg társadalmi hasznosításának a tudománya.

A gazdasági jelenségekben szereplő „emberi” elem az, ami e jelenségeket élesen megkülönbözteti, az anyagi világ jelenségeitől, és ami számszerűsítésük feltételezését néha problematikussá teheti. Ennek ellenére ha tömegszerű gazdasági jelenségekről van szó, vagy az egyéni gazdálkodás alkataráról általában, a mérhetőség csaknem mindig feltételezhető. Ezzel a gazdálkodásra jellemző jelenségcsoportok tárgyalásában a matematika alkalmazásának lehetősége és kívánatos volta is kézenfekvő. *A statisztika és a valószínűségszámítás* módszereinek modern fejlettsége folytán a matematika ma már itt nemcsak mint interpretáló eszköz jön számításba, hanem mint olyan kutató módszer is, amellyel a feltételezett vagy különböző feltevésekből deduktíve levezetett gazdasági összefüggéseknek a valóságban érvényre jutó paramtereit számszerűen lehet megállapítani.

Mint minden exakt tudománynak, úgy az ökonometriának is bizonyos, logikailag közvetlenül nem bizonyítható alaptételekből, ú. n. *posztulátumokból* célszerű kiindulnia. Szem előtt tartva természetesen azt a tényt, hogy e posztulátumokat mindig mint az adott körülményekre, az adott tudományos szemléletben, a legjobban ráillő relatív igazságokat kell tekinteni. Igazságtartalmuk viszonylagossága, a tudomány ismeretanyagának bővülésével és felfogásának valószínűbbé válásával, idővel természetesen jelentősen csökkenhet. A kezdeti feltevésekre felépült gondolatrendszernek azonban olyannak kell lennie, hogy e fejlődés biztosított legyen. Erre példának a klasszikus fizika és matematika fejlődését hozza fel. Az előbbi nagy előrehaladását az ismert *Newton*-féle axiómák tették lehetővé. Ezeket később *Einstein* elmélete, a tudományos empiricizmus útján haladva, valószínűbbekkel helyettesítette. Hasonló történeti példa található a geometriában. *Euklides* posztulátumait a XIX. szd. első felében, csaknem egyidejűleg hárman is módosították. Így a német *Gauss*, az orosz *Lobacsevszkij* és a magyar *Bolyai*. (A szerző itt *Bolyait* nem mint magyart, hanem mint transilvániait említi.) Utóbb *Riemann*, a tudományos felfogás fejlődésével újabb változtatást eszközölt.

Az ökonometria ugyancsak posztulátumokból indul ki. Ezeknek, bizonyos fokig, relatív volta lehetővé teszi, hogy a megismerési módszer, fejlődésében a valóság mindjobban megfelelhessen igazi céljának, lényeges eliderítésének. Alapvető feltevései közé tartozik a statikus állapot létezésének elfogadása. Majd ebben az egyensúlyi gondolatnak az érvényre jutása. Az ezzel járó logikai isomorfizmus magával hozza a mechanika és a fizika több matematikai formulájának átvételét. Ebből nő ki később a szélsőérték problémájának itteni felismerése és az azt megoldó matematikai eszközök itteni alkalmazása.

A *statikai szemléletnek*, min *bevezető módszernek* az alkalmazását indokolja az a körülmény, hogy számos jelenségcsoportnál az ott érvényesülő összefüggések alkata úgyszólván független az idő mozzanatától. Mindezekre az egyensúlyi gondolat segítségével, (mint ezt *Walras* is tette) olyan matematikai model alkalmazható, amely a forgalmi gazdaság statikai magyarázatát csaknem maradéktalanul képes megadni.

A statikai szemléletnek *dinamikai irányban való fejlesztését* a közgazdasági idősorok tanulmányozása teszi kényszerítővé. Ez u. i. arra mutat, hogy a közgazdasági számszerűségek intertemporálisan is határozott módon függenek össze. A dinamikai gazdaságtan tüzi ki céljául ez összefüggések tanulmányozását. Ez lényegesen nehezebb feladat azonban, mint a statikai törvények felfedése. Részben azért, mivel még nem áll elegendő statisztikai idősor rendelkezésre. Részben és főképpen azonban annak folytán, hogy igen sok mozzanat kölcsönös kapcsolatáról van szó. Könnyíti a feladat megoldását, hogy e kapcsolatokban rendszerint csak néhány mozzanat dominál. Ezek kölcsönös összefüggésének megállapítására pedig már többnyire elegendő a rendelkezésre álló elméleti felkészültség.

Annál a nagy jelentőségűnél fogva, amelyet a nemzeti vagyon és jövedelem a társadalom gazdasági életében képviselnek és annál a nagy szerepnél fogva, amelyet a vagyon- és jövedelemelosztás a társadalmi életben játszik, *Davis* az ökonometria *statikai anyagának részletesebb tárgyalását a nemzeti vagyon és jövedelem* számszerűsítésének kérdésével kezdi.

Vagyon *Davis* meghatározása szerint „azon fogyasztásra alkalmas hasznosságok összessége, amelyek előteremtéséhez munka kell és amelyek tulajdonba vehetők és cserélhetők“. Egyébként a javak felosztásában, amidőn különböző rendű javakat különböztet meg, követi az osztrák *Menger* példáját. A tőke nehéz fogalmának a meghatározását a következő módon kísérli meg: „a vagyonnak az a része, amely a vagyon növelésére szolgál“. A *nemzeti vagyon* számszerű megállapítását igen fogas feladatnak tekinti. Ugy véli, hogy legfeljebb csak megközelítő becslésről lehet szó. Fontosabbnak tartja ennél a *nemzeti jövedelem* minél pontosabb számszerűsítését. Mindazáltal a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon hányadosának, a „vagyon efficienciája“-nak nagy jelentőséget tulajdonít. Mint mondja: a vagyon jövedelmet produkáló képességét adja meg. (E hányados értéke az Egyesült Államokban 1912 és 1935 között, átlagosan 0.175 körül mozgott és általában növekvő irányzatot mutatott.) A nemzeti vagyon számszerű nagyságánál talán még fontosabbnak tartja annak %-os összetételét.

A nemzeti jövedelem nagyságán kívül igen nagy a társadalmi jelentősége annak, hogy ez miképpen oszlik meg az egyes jövedelemélvezők között, vagyis, hogy milyen a *jövedelemmegoszlás*. Jövedelem alatt a következő folyamatot érti: „bárki jövedelme az a pénzben kifejezett jószág- és szolgáltatmennyiség, amelyhez bizonyos időköz lefolyása alatt mint az ez időközben kifejtett munkaáldozat és az ez időközben alkalmazott tőke eredményeként jut“. A jövedelemnek ilyenformán két kategóriája van: a) bérek és fizetések, b) beruházás hozama. A tőkeberuházás hozamát azonban csak az esetben tekinti jövedelemnek, ha az felhasználásra vagy elosztásra kerül. Egyébként csak növeli a nemzeti vagyont. Figyelmeztet arra, hogy a jövedelem fogalma általában nem azonos az adóhatóságok által értelmezett jövedelemfogalommal.

A nemzeti jövedelem becslésének módszereit ismertetve kiemeli, hogy erre a célra gyakran alkalmas lehet a termelési volumen megfelelő jelző száma. Kívánatos a nemzeti jövedelmet olyan statisztikai tagoltsággal megállapítani, amelyből kitűnik, hogy a nemzeti jövedelem az egyes jövedelmi fajtákból miképpen tevődik össze és, hogy a nemzeti jövedelmet az egyes termelőágak milyen arányban teremtik elő.

Társadalmi jelentőségének megfelelően tüzetesen vizsgálhatja a *jövedelemmegoszlás* jellemzőit, igen alkalmasnak tartja e célra a *Pareto-féle jövedelemeloszlási törvényt*, amely összefüggést állapít meg bizonyos nagyságú egyéni jövedelemen felüli jövedelmet élvezők száma és e jövedelmek nagysága között. Az összefüggésre jellemző a *Pareto-féle jövedelemmegoszlási parameter*. Ez, mint a többszáz évre visszamenő időkbeli származó adatok alapján végzett statisztikai számítások mutatják, ú. n. stabil közgazdaságokban 1.5 körül van. (Az Amerikai Egyesült Államokban p. o. átlagosan 1.50*).

Foglalkozik ezután a jövedelemeloszlásban mutatkozó egyenlőtlenségek, illetőleg az ú. n. koncentrálttság kérdésével és mértékével. Ez a Pareto-féle állandóval kapcsolatba hozható.

Pareto jövedelemmegoszlási törvénye mellett jelentős teret szán az általános eloszlási függvénynek, amely valamennyi jövedelemre kiterjed. Ez általános jövedelemeloszlás aszimmetrikus voltát vizsgálva, azt a szembevető megállapítást teszi, hogy lényegileg hasonmása annak az eloszlásnak, amelyet az emberi képesség a népesség tagjai között mutat! Másszóval, — szerinte — stabil szabadkeresőgazdaságban a jövedelemmegoszlás alakja lényegileg az emberi képességek megoszlását tükrözi. Vagyis lényegileg a kiosztó igazságosság érvényesül. Ha csak a tulajdoni jövedelmeknek a megoszlást befolyásoló hatását vesszük számba, már akkor is túlzásnak tekinthető a szerző ez optimisztikus megállapítása. Még inkább tarthatatlan az, ha kellő figyelemben részesül a mai kapitalisztikus gazdaság erősen monopolisztikus volta.

A vagyon és jövedelem fogalma után kritikával boncolgatja a szubjektív *haszon* nehézkes fogalmát. A rendelkezésre álló jószágmennyiségnek és egyéni hasznának kapcsolatát híres történeli példán, az ismert pétervári paradoxon megfejtésén mutatja be, amelyet *Daniel Bernoulli* (1738), az ú. n. „erkölcsi reménység“ fogalmának segítségével dolgozott ki. E megfejtés egyúttal a pénz határhaszna változásának a valószínű törvényszerűségét is kijelöli. Később ezt többen módosítják. Így a legnagyobb magyar matematikai statisztikus, *Jordán Károly* professzor,** 1924-ben. Majd utóbb a norvég *Ragnar Frisch*. Előbbi az életbiztosítási számításokkal, az utóbbi pedig a megélhetési költségek indexének számításával kapcsolatban tett tapasztalások alapján végezték el a módosítást. Igen tanulságosak azok a részek, amelyeket a szerző a pénz határhasznáról mond. A pénz határhasznának változási szabályszerűségét az emberek gazdasági viselkedésére jellemzőnek tartja. Még akkor is, ha

* Magyarországon, *Theiss Ede* professzor számításai szerint (Közgazdasági Szemle 1935) a két világháború között ez a Pareto-féle állandó 1.70 körül van, ami meglehetősen aránytalan jövedelemeloszlásra mutat.

** *Jordán* idevágó dolgozata az *American Mathematical Monthly* 1924-es évfolyamában jelent meg.

ez a határhaszon igen nagy értéket közelít meg. A pénz értékét határhasznával méri. Visszautasítja az energetikai -pénzelméletet, valamint a John Lawnak a pénzszaporítással kapcsolatban tett meggondolatlan felvetését.

Részletesen foglalkozik ezután a javak határhasznával és összhasznával. Megadja továbbá a modern értékelmélet egyik legfontosabb segédfogalmának, az orosz *Slutzky* felismerése nyomán megalkotott „helyettesítési határárány“-nak az exakt értelmezését. Jól sikerült az indifferencia felület és a preferencia vonal ismertetése, amelynek kapcsán rámutat arra, hogy az újabb ökonometriai terminológia a haszon függvénye helyett inkább a „választási indikátor“ kifejezést használja. Az indifferencia felület azonban, mint erre a román *Georgescu-Roegen* rámutatott, csak bizonyos, ú. n. érzékenységi küszöb-határok között alkalmas a választási elmélet megállapításainak alátámasztására. E határok létezése azután bizonyos határozatlanságot visz a gazdálkodó választási elhatározásába, amely a piacon a *Taussig* által *penumbrának* nevezett jelenség formájában észlelhető.

A háztartási egyenletekkel kapcsolatban és a *Lagrange*-féle multiplikátorok segítségével vezeti le a csere egyik legfontosabb törvényszerűségét a *Gossen* második törvényét a forgalmi gazdaságban. Ez általában a *proporcionalitási törvény* néven ismeretes. Ismerteti ezután a *Weber-Fechner*-féle pszichofizikai törvényt és rámutat, hogy a *Bernuolli*-féle haszonfüggvény tulajdonképpen a *Weber-Fechner*-féle tapasztalati törvény egyik változata. Általános érvényessége azonban még biochemiai igazolásra szorul.

Nem mulasztja el felhívni a figyelmet arra, hogy a haszonfüggvény integrálhatóságának szigorú feltételei vannak és ennél fogva a haszonfelületen nem mindig lehet gazdaságilag indifferens mozgást feltételezni.

Rátérve az árelmélet két legfontosabb fogalmára, a *keresletre* és a *kínálatra*, részletesen elemzi azok természetét. Gondosan ügyel arra, hogy a kínálat jóval összetettebb volta megfelelő megvilágításba kerüljön. Külön kitér e kérdés tárgyalásánál a *munkakínálat* sajátos, az árukínálattól eltérő és egyedülálló természetére. Megismerteti a kereslet egyik legfontosabb jellemzőjével, a keresleti rugalmassággal (elaszticitással), amely fogalom a zseniális *Cournot* agyában született meg és, amelyet később azután az angol *Marshall* illesztett be szervesen a hagyományos árelméletbe. Bemutatja ezután az alapvető fontosságú *Cournot*-féle egyensúlyi pont származtatását. Továbbá a keresleti és kínálati görbéknek a haszonfüggvényével való kapcsolatát. Igen részletesen foglalkozik a két görbe gyakorlati statisztikai meghatározásának módszereivel. Különösen méltatja az amerikai *Moore* úttörő munkáját e tekintetben. Nem feledkezve meg *Lehfeldt* és *Working* érdemeiről sem.

A keresleti és kínálati görbék statisztikai úton való meghatározását igen megnehezíti az a körülmény, hogy a legkülönbözőbb hatásoknak kitett mennyiségi és ár-idősorokból kell azokat megállapítani. *Moore* a *trend* fogalmának bevezetésével segítette e nehézségen. Az amerikai *Schultz* tovább fejlesztette e módszert és 1938-ban megjelent monumentális munkájában valósággal kodifikálta az eddig alkalmazott valamennyi érdemleges módszert.

A *csereelmélet* vázolásával a csereegyensúlyi helyek értelmezésének és szerepének bő teret szentel. Bemutatja az ú. n. cserevonal és az alku-

görbe megszerkesztését. Majd megemlíti ezeknek a keresleti és kínálati görbékkel való kapcsolatát. A csere-egyensúlyi helyzetek általánosítása során levezeti a forgalmi gazdaságra vonatkozó általános Gossen-féle törvényt. Kitér ezután a verseny szerepénél a cserére, továbbá a tér hatására az ilyen versenyhelyzetben.

A monopolisztikus piaci alakzatok tárgyalását a vállalati, illetőleg üzemi ú. n. mikroökonómiai egyensúlyt meghatározó tényezők ismertetésével vezeti be. Így kitér az összes, az átlagos- és a határ-költség, továbbá az összes-, átlagos- és határ-bevétel fogalmaira. Költségelmélete azonban túlságosan vázlatos. Szükségszerűen jár ezzel együtt az is, hogy a monopolisztikus egyensúly értelmezése a könyvben erősen elnagyolt. Ennek ellenére tanulságosan érzékelteti a vállalati és szakmai egyensúlyi helyzetek szükségszerű kapcsolatát és azt a fontos ténytet, hogy kölcsönösen az egyik a másik determináltságának a feltétele. A két egyensúlyi helyzet egybeesésével azonban ez a determináltság megszűnik. A bilaterális monopóliumban (p. o. munkapiaci bérharcoknál) a csereegyensúly ezért határozatlan gazdaságilag. Kissé más a helyzet már a duopóliumnál. Itt a versenytársak egymásrahatását kifejező ú. n. „reakció vonal” fogalmának bevezetése könnyen érthetővé és magyarázhatóvá teszi az egyensúlyi helyzet kialakulásának a menetét. Hangsúlyozza azonban, hogy valamennyi vállalati egyensúlyi magyarázata a maximális profitra való törekvés elvén alapszik. Ezt feladva az adott magyarázatok is meg fognak változni.

Bár a költségelméletet meg kellett volna előznie a *termelés elméletének*, ez utóbbit csak most veszi sorra. Költségelméletéhez hasonlóan ez is, sőt még inkább vázlatos. Behatóbban csak az elsőfokú homogén termelési függvénnyel és ennek keretében is elsősorban a Cobb—Douglas-féle statisztikai törvénnyel foglalkozik. A határtermelékenységi elmélet alapelveit azonban már részletesebben is kifejti.

Sokkal bővebben elemzi a továbbiakban a *háztartási kiadások* megszólási hányadainak a kérdését és általában a budget problémát. A háztartási kiadási hányadok törvényszerű alakulásával kapcsolatban az Engel-féle statisztikai görbéket is ismerteti. Majd kimutatja azoknak a hasznfüggvényével való szoros kapcsolatát.

Rátérve a matematikai közgazdaságtan központi problémájára, az *általános forgalmi gazdasági egyensúly* kérdésére, részletesen ismerteti e gondolat két lausannei fáklyahordozójának, a francia Walras-nak és az olasz Pareto-nak az elképzeléseit. Nem mellőzi azonban az egyensúlyi gondolat későbbi továbbfejlesztőinek, az olasz Barone-nek, valamint az angol Hicks-nek és Allen-nek a méltatását sem. Alaposan elemzi ezután a Walras-féle egyensúlyi model összeállítását és a tényleges viszonyokkal való egyezésének a kérdését. A teljesség kedvéért megemlíti itt a Walras-féle egyensúlyi elképzelésnek azt a kiegészítését is, amelyet az osztrák Wald dolgozott ki.

• Ugyancsak alaposan elemzi az *adózás* kérdését. Az ökonometrikusok régi kedvenc témájával, az adó formájának a megválasztásával és annak irányelveivel részletesen foglalkozik. Így mindenekelőtt a francia Duguít megállapításaival, amelyek szerint az áradók, társadalmi szempontból, sokkal kedvezőtlenebb hatással járnak, mint az egyenesadók. Nevezetesen a jövedelem- és vagyoadók. Mint kuriózumot ismerteti az angol Edgeworth paradoxonát, amely szerint állhat elő olyan piaci helyzet, hogy az

áradó bevezetése vagy emelése az érintett árucikk árában még mérséklődést is okozhat. Az általános adóelméletről adott kritikájában merész társadalompolitikai következtetésekre ragadtatja magát. Kiindulva a jövedelemmegoszlás *Pareto*-féle elméletéből és a jövedelmi koncentráció ökonometriai jellemzőiből, ahhoz a kétségkívül érdekes felismeréshez jut, hogy a társadalmi stabilitás egyik fontos feltétele az, hogy a jövedelemmegoszlás koncentráltóságát jellemző ú. n. *koncentrációs tényező* értéke a *Pareto* által kezdeményezett 0.50 nagyságú legyen. Állítása szerint a kapitalista gazdálkodás történelmének számos eseménye igazolja, hogy ha ez az arányszám 0.50-nél nagyobb, a társadalom a forradalom kitörésére hajlamos. Ha pedig 0.50-nél kisebb, a polgárháború esélyei növekednek meg.

A *gazdasági dinamika* ökonometriájának tárgyalását az egyik legfontosabb dinamikus elemnek, a *népesség fejlődésének* a leírásával kezdi, amelynek éppen a szerző az egyik legnevesebb szakértője. A biológia fejlődés időbeli alkatára jellemző ú. n. *logistikus* evolúciós görbe értelmezését részletesen megadja. E görbét a belga *Verhulst* alkalmazta először a népesség fejlődésének a szemléltetésére. A logistikus görbét felismerni véli az Egyesült Államok ipari termelésének a fejlődésében is. A görbe végső szakaszát, az ú. n. telítődési szakaszt 1937-től kezdődően látja elkövetkezettnek. Ezzel kapcsolatban ismét merész állítást kockáztat meg. Nevezetesen úgy véli, hogy az a korszak, amely a nagy tudományos felfedezésekkel (*Galilei*, *Tycho Brahe*, *Kepler* és *Newton*) kezdődött és a gőzgép, dinamó, a távíró, a telefon, a gépkocsi, rádió és a repülőgép megalkotásával folytatódott, a XX. szd. negyvenes éveiben mintegy telítési állapothoz látszik eljutni. Ezt a 300 éves fejlődést, a szerző szerint, legjobban a vas felhasznált mennyiségének az alakulása juttatja kifejezésre. A fejezet végén azonban, valószínűleg az atomenergia használatbavételére gondolva, hangot ad ama véleményének is, hogy a gazdasági fejlődés a XX szd. közepével talán mégsem állt meg.

Az imént ismertetett dinamikai bevezetővel nem sok összefüggésben álló részre tér ezután át. Még pedig a *forgalmi egyenlet* secularis érvényesülésének az igazolására. Az amerikai *New-Comb* és *I. Fisher*-től származó forgalmi egyenletről szólva nem mulasztja el kiemelni, hogy bizony ez lényegében azonosság. Mindazáltal a benne szereplő hat változó (pénz és a pénz helyettesítők mennyisége és forgási sebessége, a forgalmi volumen és az árszínvonal) közötti kapcsolatot jól érzékelteti. E hat mennyiség idősorának felhasználásával igyekszik kimutatni a forgalmi egyenletben kifejezésre jutó mennyiségi pénzértékelmélet helytállóságát. Sajnálatos módon nem foglalkozik a forgalmi egyenletnek azzal a továbbfejlesztésével, amely *Keynes* nevéhez fűződik és amely később új makrodinamikai gazdaságtan alapja lett.

A *kamat és beruházás* című részben kifejezetten gyakorlati jellegű kérdésekkel foglalkozik. Így a külföldi kamatszámítási és diskontálási formulákkal. Az annuitások számítási módjával, azok jelenlegi értékének megállapításával, az örökjáradékok formáival. Továbbá a kötvények és egyéb értékpapírok hozadéki értékének a meghatározásával. Leírások kalkulálásával és hasonló kérdésekkel. Ugyancsak gyakorlati problémák kerülnek sorra a biztosításról szóló fejezetben. Megismerkedhet itt az olvasó a *halandósági tábla* szerkesztésével, az életjáradékok számításával, általában az életbiztosításnál minduntalan előforduló matematikai és ökonometriai kérdésekkel.

E dinamikai részben fejtegeti az *indexszámok* és ezek felhasználásával az idősorok szerkesztésének a kérdését. Elsősorban az *árindexekkel* foglalkozik. Bemutatja Paasche, Laspeyres és I. Fisher indexszámítási formuláit és utal azok sajátosságaira. Megismertet az Edgeworth—Marshall-féle különleges indexszámmal, továbbá Divizia és Roy ú. n. funkcionális indexével. A megélhetési költségek kifogástalan indexének szerkesztésénél fogas kérdés mindig az azonos életszínvonal kriteriumának a kijelölése. Lényegében u. i. itt arról van szó mindig, hogy adott életszínvonal, két összehasonlításra kerülő helyzetben, mennyibe kerül? Erre a kérdésre először az orosz *Konüs*, majd a norvég *Frisch* adott kielégítő feleletet. Még pedig a haszon-függvény segítségül vételével.

Az *Idősorok* szerkesztési módját bemutatva rátér az *ezek között mutatkozó kapcsolatok* számszerűsítésének a módszereire. Részletesebben ismerteti a *trendet* is és annak szerepét e kapcsolat felkutatásánál. Kitér e sorok ú. n. harmonikus analízisére, majd a gyakran alkalmazott periodogram analízisre. Különösen behatóan foglalkozik a sorok korrelációjával. Végül bemutatja a sorok dinamikájának néhány érdekesebb jellemzőjét. A trendszámítással kapcsolatban foglalkozik a sorok valószínű irányzatának előre való megállapításával és ennek statisztikai úton kiszámítható valószínű hibájával. E fejezetben erőteljesebben alkalmazza a matematikai statisztika modern eszközeit, úgyhogy az olvasásához komoly matematikai és statisztikai felkészültség szükséges.

Még inkább fennáll e követelmény az olvasóval szemben a következőkben sorra kerülő *dinamikai keresleti és kínálati függvények* tárgyalásánál. Valamint a termelő egységek (vállalatok) és a teljes piac dinamikai egyensúlyának elemzésénél. A variációszámítás ismerete feltétlenül megkívánatik e fejezetek megértéséhez. Gyakorlati példaként bemutatja itt az amerikai automobilnak — dinamikai — keresleti függvényét. Vizsgálva az idősorok dinamikájára, a közgazdasági folyamat exakt makrodinamikai magyarázatait sorra veszi. Így a lengyel *Kalecki*, a svéd *Wicksell*, a norvég *Frisch* és mások (mint p. o. a németalföldi *Tinbergen*, az amerikai *Roos*) elméleti modeljeit. Végül pedig a termelés újabb makrodinamikai elmélet ismerteti.

A *konjunktúra elméletében* mindenekelőtt elismeréssel adózik a svájci *Sismondi*, a francia *Juglar*, az angol *Jevons* és az amerikai *Moore* és mások úttörő munkájával. Ezután ismerteti a ciklusok főbb típusait. Ezek szerinte a következők: *a)* a 12 hónapos periódusú szezonális hullámozás, *b)* a 22 hónapos textilgyártási ciklus, *c)* a 40 hónapos ú. n. rövid konjunktúra ciklus, *d)* valamint a gyakran ehhez kapcsolódó 60 hónapos ciklus, *e)* ezután következik a 9—11 éves hosszú konjunktúra ciklus, *f)* követi ezt a 15—20 éves építkezési ciklus és *g)* végül az 50 éves háborús ciklus.

E felosztás alátámasztására bőséges statisztikai anyagot sorakoztat fel. Később pedig a történeti idősorok alapján vázolja a történelem gazdaságelméleti interpretációját. Itt utal *Buchle* és *Marx* ezirányú teljesítményeire. Majd *Rogers* és *Hamilton* secularis idősoraira, amelyek a középkorig nyúlnak vissza és főképpen a spanyol gazdasági fejlődésre derítenek fényt. Részletesen foglalkozik ezután azzal a hatással, amelyet a ciklusok az Amerikai Egyesült Államok történetének alakulására gyakoroltak.

Davis nagy enciklopedikus munkáját a *külkereskedelmi forgalom* rövidre fogott analízisével fejezi be. Cournot nyomán haladva, megkísérli

Külföldi folyóirat szemle.

Planovoje Chozjajsztvo. (Tervgazdaság.)

1948. 5. sz. Moszkva.

Peredovája: A szovjet gazdaság a nagy októberi szocialista forradalom 31. évfordulóján. — P. Bjelov: A szocializmus politikai gazdaságtanának kérdései „A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története (rövid tanfolyam)“ c. munkában.

Sztalinnak tíz évvel ezelőtt megjelent nagy műve hatalmas ideológiai fegyvert adott a bolsevik párt, a szovjet nép és a nemzetközi munkásosztály kezébe. A mű a marxizmus-leninizmusnak mindenoldalú megalapozását és továbbfejlesztését adja, jelen cikk csak a könyvben érintett politikai gazdaságtani kérdésekkel foglalkozik.

A szocialista társadalom felépítéséhez szükséges e társadalom mozgató erőinek, fejlődési törvényeinek és a felépítés módszereinek ismerete. A párttörténet új és hatalmas lépést jelent a szocialista politikai gazdaságtan alapvető problémáinak megoldása terén. Sztálin mindenekelőtt a szocialista termelési módot analizálja, elsőnek veti fel a termelő erők és a termelési viszonyok kérdését a szocializmusban, rámutatva arra, hogy a szocialista társadalmat a termelőerők jellegének és a termelési viszonyoknak teljes összhangja jellemzi. Elsőként tárja fel a mezőgazdaság kollektivizációjának jelentőségét, elsőnek adja meg a szocialista építés tudományos periodizációját. Lenin és Sztálin gyakran utalnak arra, hogy a szocialista forradalom legnehezebb problémája a szocialista közgazdaság kiépítése. E feladat megoldásához új eszközöket kellett találni és ezt a célt szolgálta az ország iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása. Sztálin műve kifejti az iparosítás sajátosan szovjet módszerét, rámutat a szocialista és kapitalista iparosítás közötti különbségekre, az iparosítás erős tempójának szükségességére, a szocialista ipari tartalékolás forrásaira és az iparosítás és a szocialista mezőgazdaság átalakításának kapcsolataira. A szocialista iparosítás lényege nem az ipar egyszerű növelésében áll, hanem a nehézipar és különösen a gépgyártás fejlesztésében, melyek a szocializmus anyagi bázisát adják meg és az országot a kapitalista világtól független helyzetbe hozzák. A szocialista ipar azonban nem fejlődhetik akkor, ha mellette kisparaszti mezőgazdaság áll fenn. Lenin szövetkezeti tervei alapján Sztálin kidolgozza a mezőgazdaság kollektivizációjának, a kolhozgazdálkodásnak, a mezőgazdasági kartellek a gép- és traktorállomások működésének és a szocialista állam által a mezőgazdaságnak és a parasztságnak nyújtott támogatásnak alapelveit.

Sztálin kimutatja, hogy a szocialista termelési rendszernek is megvannak a maga sajátos törvényszerűségei. A pártnak pedig az évek során át gyűjtött óriási tapasztalati anyaga annyiban nemzetközi jelentőségű, hogy a gazdasági és társadalmi jelenségekben megnyilvánuló törvényszerűségek általános érvényűek minden olyan ország számára, amely a szocializmus építésének útjára lépett.

V. Baranovszkij, P. Naumenko: A Don-medence újjáépítése. — I. Lihacsev: Gazdasági számvitel a Sztálinról elnevezett autógyárban. Sz. Gjenin: Emelni kell az ipari munkastatisztika gazdasági színvonalát. A kapitalista államokban a hivatalos munkastatisztika célja az, hogy

szépítse és hamis színben tüntesse fel a munkások helyzetét, a Szovjetunióban viszont a statisztikai munka célja az, hogy a szocialista nemzetgazdaság tervszerű irányításához szolgáltatson adatokat. A szocialista munkaszervezés alapelvei: 1. a javaknak a munkás által végzett munkamennyiség és minőség arányában történő elosztása, 2. ennek következtében a munkaidőnek és munkaminőségnek megfelelő munkabér, 3. a munka díjazásában az állami vállalatok és a kolhozok közötti különbség, melyet a szocialista tulajdoni forma különbsége determinál, 4. a dolgozók életszínvonalának emelése, amely kizárja a munkanélküliséget és az elszegényedést, a reálbér növelése az állami vállalatokban a napibér növelése a kolhozokban, 5. a termelő munkának a munkások számának és kulturális-technikai színvonalának emelkedésével kapcsolatos mechanizációja és elektrifikációja, 6. a szocialista munkaverseny és a prémiumos rendszer. A munkastatisztika legfontosabb szerepe az, hogy az állami terv teljesítésének vizsgálatában idejekorán rámutasson a fel nem használt tartalékokra, a munkaszervezés javításának lehetőségeire, valamint a nemzetgazdaság egyes területein a munka megszervezése és elosztása körül esetleg megnyilvánuló aránytalanságokra. A cikk ezután részletesen foglalkozik a munkaidő kihasználásának, a munka folytonosságának, valamint termelékenységének kérdéseivel és azok statisztikai vizsgálatával az állami terv teljesítésének szempontjából.

E. Zsukov: Az imperializmus gyarmatosító rendszerének válsága a második világháború után. — A gazdasági kérdések tudományos és kutató munkájának hiányairól és feladatairól (a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdasági Intézete Tudományos Tanácsának teljes üléséhez). — Kritika és bibliográfia. — V. Dimitrijev: A micsurini agróbiológia — a magas termelés — eredmények elméletének alapja.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

Előadói ülések.

1948. november 3-án Tonelli Sándor kötetlen formában tájékoztatót nyújtott angliai tapasztalatairól.

A legutolsó évek folyamán a brit ipar egyes szakmái a *Board of Trade* patronátusa alatt az őket érdeklő kérdések tárgyalására és közös érdekű ügyeik irányítására úgynevezett munkaközösségekben egyesültek. Egyes szakmák munkaközösségei legkiválóbb szakembereik bevonásával bizottságokat alakítottak a szakma viszonyait ismertető összefoglaló jelentések szerkesztésére. Ezek a jelentések *Working Party Reports* gyűjtőnév alatt most sorozatosan jelennek meg a jól ismert *H. M. Stationery Office* kiadásában. A juta lévén ezidőszerint a reánk nézve is nagyon fontos zsákgyártásnak legfontosabb nyersanyaga, a sorozat jutaipari kötete adatainak felhasználásával, de a magyar adatokkal kiegészítve, *Tonelli Sándor* dr. igen érdekes könyvmatos tájékoztatót állított össze a magyar gazdasági körök számára.

A juta az aránylag újabb textil-nyersanyagok közé tartozik. Bizonyíthatólag az első jutaszállítmány 1833-ban érkezett Bengáliából Európába, közelebbről a skótországi *Dundee* városába, ahol néhány gyár, főleg a balti tartományokból származó len és kender feldolgozására volt berendezkedve. Az ipari körök kezdetben az új nyersanyag alkalmazásával szemben idegenkedést mutattak, de mikor az ötvenes évek derekán, a krími háború idején az orosz nyersanyag-szállítmányok elmaradtak, kénytelenségből áttértek a juta használatára. Az ipartelepülésnek érdekes példája, hogy *Dundee* városa, ahol először tettek kísérletet a juta használatával, ma a brit jutaiparban annyira domináló, mondhatni monopolisztikus helyet foglal el, hogy a Nagybritanniában jutagyártásra felhasznált orsóknak 90—93%-a, szövőszekeknek 65%-a és a zsákok előállítására szolgáló varrógépeknek 64%-a erre az egy városra esik. *Dundee*-ben ma körülbelül tizennégyezer szövőszék szolgál a zsákgyártáshoz szükséges szövetek előállítására. Tájékoztatásul megemlíthető, hogy Magyarországon a zsákszövetek előállítására szolgáló *jutaszövőszekek száma ezidőszerint 859*, ami a világ jutaszövőszék-állományának 0.6 százaléka. Ezek a gyárak

az utolsó negyedszázad évi átlagában a világ jutatermelésének 1—1.3 százalékát dolgozták fel.

Az európai jutafeldolgozás és zsákgyártás adatainál sokkalta érdekesebb azonban a jutának világgazdasági karrierje. A jutának majdnem kizárólagos termelőhelye Bengáliának a Ganges és Brahmaputra által öntözött melegen nedves klímájú vidéke. Mielőtt a jutának a mechanikai szövőiparban való felhasználása megkezdődött, hozzávetőleges becslés szerint ennek a vidéknek a jutatermelése mintegy *évi százezer tonnára* rugott, amelyet háziiparilag dolgoztak fel fonalakká, zsinegekké és szövetekké. Az első hivatalos statisztika, amely az 1872. évben kelt, a termelt juta mennyiségét már 200.000 tonnában tünteti fel. A termelő területek és a termelt mennyiség rohamos emelkedése a kilencvenes évekre esik. 1910-től kezdve *az évi termelés mennyisége 1—1.7 millió tonna* között váltakozott; egy ízben az 1940/41. évi szezonban elérte a 2.35 millió tonnát.

Kezdetben India a termelt jutát túlnyomóan Európába, illetőleg Dundeebe exportálta. Később a dundeei gyárak mellett kontinentális gyárak is berendezkedtek jutazsákgyártására és a jutagyártásra szolgáló szövőszékek száma tekintetében Németország a század elején utólérte Nagybritanniát. Az európai jutaipar fejlődése mellett egyenesen robbanásszerű volt azonban Indiának, közelebbről Calcuttának térfoglalása a szövőiparnak ebben az ágában. Az első mechanikai szövőgyár Dundeeből szállított gépekkel 1855-ben létesült Calcuttában, a század elején a calcuttai gyárak szövőszékeinek száma elérte a dundeei ipar szövőszékeinek állagát. A jelen században a két világháború nyújtott rendkívüli fejlődési lehetőséget a calcuttai jutaiparnak. 1918-ban a szövőszékek száma meghaladta a negyvenezretet, 1930-ban 38 ezerre rugott, ma pedig *a hetvenezret közelíti meg*. A calcuttai jutaiparnak a szén és nyersanyag közelsége, de különösen a munkabérek rendkívül olcsósága folytán olyan helyzeti előnyei vannak, amelyekkel az európai jutaipar nem képes felvenni a versenyt. Érdekes viszont, hogy az indiai zsákgyártás dumping-jellegű versenyét a szabadkereskedelmi alapon álló, majd birodalmi preferenciát alkalmazó Nagybritannia ipara jobban megérezte, mint a kontinentális államok zsákgyárjai, amelyeket államaik vámvédelemmel támogattak.

Jelenleg a helyzet annyiban módosult, hogy India kettéosztása óta a jutatermelő területek túlnyomó része *Pakisztánra* esik, míg a jutagyárak mind *Calcuttában* székelnek. Így a sajátképpen India jutát exportáló országból importáló országgá alakult át. Az 1947/48. évi szezon mintegy 1.4 millió tonna ter-

méséből körülbelül 1.1 millió tonna esik Pakisztánra és csupán háromszázezer tonna Indiára. Pakisztán a jutatermelés tekintetében így valósággal monopolisztikus helyzetben van, amelyet igyekszik is kihasználni. A kihasználás főleg a termelt mennyiség kvótális felosztása révén történik, melynek keretében a pakisztáni kormány érthető módon előnyben részesíti az úgynevezett kemény valutájú országokat és azokat, amelyek kompenzáció formájában értékes anyagokat tudnak neki szállítani.

A jutaiparral és zsákgyártással szemben gyakran szokták a *túldimenzionáltság* vádját hangoztatni. Hogy ez a felületes szemléletből eredő állítás mennyire nem állhatja meg a helyét, azt legegyszerűbben azzal az egy adattal lehet bizonyítani, hogy az utolsó tíz esztendő alatt a juta ára *tonnánként 20 font-ról 100 font fölé emelkedett*. Ennek a szinte fantasztikus ár-emelkedésnek a szükséglet és e belőle folyó nyersanyag iránti kereslet megnövekedése szolgáltatja a magyarázatát. A zsák azonban szezoncikk és a nagy kereslet iránta mindig öszszel szokott jelentkezni. Ilyenkor senki sem beszél túldimenzionáltságról. A túldimenzionáltság meséi tavasszal szoktak előtérbe nyomulni. Az idén azonban, mikor világszerte igen nagy mezőgazdasági terméssel szűkös jutatermés áll szemben, a jutagyárak sehol sem képesek a szükségletnek megfelelő mennyiségű zsákot produkálni.

A brit jelentés beszámol azokról a kísérletekről, amelyeket egyes tropikus országokban a juta, illetve a jutával rokon növények termelésének bevezetésével, Európában pedig műanyagoknak a zsákgyártásban való felhasználásával végeztek. Mindezek a kísérletek lehetnek igen érdekesek és figyelemreméltóak, szolgáltathatnak biztonsági koefficienst a jutaszállítmányok elmaradásának esetére, de egyelőre a jutát, mint a zsákgyártás legfontosabb anyagát, aligha képesek kiszorítani. Mindenesetre kívánatosnak látszik azonban, hogy azok az államok, amelyeknek zsákgyártó iparuk van és amelyekben ilyen célra felhasználható növényi rostanyagok, elsősorban *kender*, termelési előfeltételei megvannak, igyekezzenek belföldi rostanyag-termelésüket olyan mértékben fokozni, hogy a zsákgyártás számára is álljon hazai nyersanyag rendelkezésre.

Függetlenül a jutaipar és jutakereskedelem viszonyainak ismertetésétől, Tonelli nyomatékosan felhívja tanulmányában az érdekelt körök figyelmét a *Working Party Reports* című kiadvány-sorozatra. Ennek egyes kötetei könyvtárúsi forgalomban szabadon beszerezhetők. Érdekes adataikat akár az ipari igazgatóságok, akár az egyes üzemek szakértői hasznos módon értékesíthetnék a saját iparuk javára.

Az előadást igen nagy érdeklődés kísérte.

1948. november 16-án Éber Antal „A takarékoskodás előmozdítása“-ról tartott előadást, amelyhez széleskörű vita kapcsolódott.

Termelési eszközöket csak úgy lehet készíteni, vagy beszerezni, tehát tőkét csak úgy lehet képezni, ha a társadalmi termelés egy részét elvonjuk a fogyasztás elől és azt megtakarítjuk. A „Federal Reserve Bulletin“ ezt a USA-ra vonatkozólag a havi adatok alapján az egész évre vetítve megállapítja. Pld. a szeptemberi szám szerint az 1948. évi össztermelés (incl. szolgáltatások) adólevonás után 187 milliárd, ebből levonódik 175 milliárd fogyasztás, marad 12 milliárd tőkeképzés. A közgazdasági szempont mellett van a magángazdasági szempont, az előrelátó gondosság, amellyel az egyén a saját és családja jövőbeni fenntartását kívánja biztosítani. Nyilván ez vezette a Szovjetuniót akkor, amikor valutarendezése során a takarékbetéteket különlegesen kedvező becserélési arányszám alkalmazásában részesítette. A nálunk egyre jobban érezhető pénzhíányt a betétképződés elmaradása magyarázza. A takarékbetétek 1948 júliusban csak 15½%-át, az összbetétek csak 24,6%-át teszik az 1937—38. évek átlagának. Az összbetét 1937-ben a jegyforgalom 391%-a volt, most csak 69%-a. Így a piacra kerülő vásárló erő (jegyforgalom + látra szóló betét) távolról sem elégséges a növekvő ártermelés megforgatására. Mint-hogy pedig a G. F. bölcsen nem engedi a jegyforgalmat emelni, állandó pénzhíány jelentkezik.

Az a beállítás, mintha a magyar nép nem lenne takarékos, nem áll meg. Nem is beszélve arról, hogy a direkt takarékoskodás (önfinanszírozás) jelentékeny, az 1898—1913-ig terjedő időben a magyar betétállomány 1 milliárd aranykoronával emelkedett.

Ha figyelembe vesszük, hogy az első világháborút tisztán inflációval finanszíroztuk, ha gondolunk az 1930. évi bankzárlatra és a népnek az „aranypengő“ által történt félrevezetésére, a Gordon—Kemény-pár adópengőjére, stb., akkor ne csodálkozzunk azon, hogy a G. F. által erős kézzel érvényesített inflációellenes politika dacára a közönség bizalma a pénzben való befektetés iránt még nem bírt teljesen helyreállni. Ennek helyreállítása érdekében — nyomon követve a bolgár példát — az állam által a felszabadítás óta vállalt fizetési kötelezettségeket (föld- és értékpapírmegváltás, hátralékos számlák, stb.) kötvényesíteni kellene. Ha kezdetben csak 1%-kal, majd évente ½%-kal 3%-ig emelkedő kamatozású kötvényeket bocsátanánk ki, ez nem jelentene inflációt, évente alig jelentene 50 milliónál nagyobb megterhelést és jelentős lépés lenne a bizalom-

nak — a romok eltakarítása útján való — helyreállítása irányában.

A második lépésnek a betéti kamatilleték eltörlésének és a betéti kamatláb lényeges felemelésének kellene lenni. Nálunk a postatakarék illetékmentes $3\frac{1}{2}\%$, a bankok a 20% kamatilleték levonásával 2.4% betétkamatot fizetnek. Svájcban ma átlag 2.33% a kamatozás. A bankvezetőknek az a régi rövidlátó beállítása, hogy a közönség közömbös a betéti kamatláb iránt, csak a bizalom számít, teljes tévedés. Tomboló infláció közepette persze a legmagasabb betéti kamatláb sem csábít. Amikor azonban csak az esetleg újból bekövetkező infláció rémképe hátráltatja a betétképződést, akkor azt, akinek pld. 20 ezer Ft készpénze van, talán nem fogja évi 2.4% kamat, tehát havi 40 Ft kamat csábítani. De igenis csábítaná, ha évi 8% kamat fejében havi 133 Ft kamatot élvezne. És a betéti kamatláb ilymértű felemelése igen kevés áldozatot jelentene az államnak. A kamattöbblet terhét bőven kompenzálná az az előny, hogy a szükséges beruházásokat nem kellene túladóztatás útján finanszírozni, hanem azok fedezetét a betétekben találná meg. Ha pedig a kamattöbblet túlságos teherré fokozódnék, vagyis, ha túlsok új betét képződnék, akkor ezen a bajon a kamatláb leszállítással mindig könnyen lehetne segíteni. De sok minden teendőnk mellett ki gondolhat arra, hogy túlsok tőke fog a betétek révén rendelkezésre állni?

Ha a betétképzés útjában álló ezt a két akadályt elhárítottuk, akkor kellene rendszeres, átgondolt, nagyszabású propagandához nyúlnunk. Ezt a propagandát bele kell vinni az iskolákba, a templomokba, a gyárakba, a piacokra, a rádióba és az újságokba. Vegyünk példát a USA „Mutual Savings-Bank”-jei óriási eredményű organizált propagandájától. Nálunk ez a propaganda két fontos kérdés tisztázását kell, hogy szolgálja. Felelni kell arra a kérdésre, hogy miből spóroljunk? Felelni azzal, hogy évente 2 milliárdot költünk önmérgezésre dohányzás és alkohol formájában. Ha ennek csak $\frac{1}{4}$ részét tenők takarékbba, fizikai és gazdasági egészségünket szolgálná. A másik, hogy megint azok járjanak rosszul, akik bankba tették a pénzüket? Erre is megfelelhetünk azzal, hogy ha a pénzt ott-hon tartjuk, ezzel magunk idézzük elő azt a bajt, amelytől félünk, magunk ássuk alá pénzünk értékét és vásárló erejét. Az amerikai propagandát az a meggyőződés hatja át és a Szovjetunió betétpolitikáját is az irányítja, hogy a betét fölött rendelkező egyén érzi, miként válik ezzel a közgazdasági szervezet élő részesevé. E felé a cél felé kell nekünk is törekednünk.

1948. november 30-án Dr. Wilcssek Jenő: „A magyar ipar átszervezésével kapcsolatban kialakult üzemgazdasági rendszerek“-ről tartott tanulságos előadást.

1948 november 23-án Dr. Judik József tartott Éber Antal „A takarékoskodás előmozdítása“ című előadásához kapcsolódó előadást:

Felszólalásom célja, hogy néhány megjegyzéssel kiegészítse Éber Antal elnök úr előadását, mert hiszen az előadás alapfelfogásával és javaslataival lényegileg egyetértek.

Az előadás csak a megtakarításképződés egyik módjával, a magánosok körében végbemenő takarékoskodással foglalkozott. Mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy a magántakarékoskodás mértékét nem lehet a takaréketétállomány nagysága alapján megítélni. A takaréketétállomány egy hosszabb, vagy rövidebb ideig tartott megtakarításképződés eredménye. Minél hosszabb volt a takaréketétképződés folyamata, ceteris paribus annál magasabb takaréketétállomány állhat elő eredményként. Ha ezt meggondoljuk, nyilvánvaló, hogy a stabilizáció óta eltelt két év alatt azonos mérvű betétképződés esetén sem keletkezhetett akkora betétállomány, mint a két világháború közötti időszakban, vagy éppen az első világháborút megelőző időben. Ha a takaréketétállomány helyett az időszakos takaréketétképződés összegét hasonlítjuk össze korábbi adatokkal, arra az eredményre jutunk, hogy a valuta- és árváltozások figyelembevételével a stabilizációt követő 17 hónap betétképződése mintegy 25%-kal alatta marad a takaréketétképződés szempontjából kedvezőnek nem mondható 1933—37. évek eredményeinek és mintegy 30%-át éri el az 1926—30. évek takaréketétképződésének. Az utóbbi évi átlaga kb. megfelelt az 1900—1913. évek átlagos évi takaréketétképződésének, ha figyelembe vesszük az ország területében bekövetkezett változásokat is.

További különbség a multtal szemben az, hogy míg ma a takaréketétképződés úgyszólván egyetlen alakja a magánmegtakarításképződésnek — ha a természetes tőkeképződéstől eltekintünk —, addig a 20-as évek második felében, éppen úgy, mint az első világháborút megelőző időszakban, a magánmegtakarításoknak legalább akkora része helyezkedett el részvények, záloglevelek, kötvények, életbiztosítások alakjában, mint amennyi a takaréketétképződés összege volt. Durva becsléssel tehát azt mondhatjuk, hogy a magánmegtakarításképződés a természetes tőkeképződés figyelmen kívül hagyása

esetén ma alig $\frac{1}{6}$ része annak, ami a 20-as évek második felében volt.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyarországi megtakarításképződésben ilyen arányú visszaesés következett volna be. Ha nemcsak a magán-megtakarításképződést, hanem az egész megtakarításképződést hasonlítjuk össze korábbi adatokkal, nem esökkenést, hanem emelkedést látunk. Tőkeképződésünk, amely mögött nagyban-egészben hasonló megtakarításképződésnek kell állani, az 1947—48. pénzügyi évben kereken 4.000 millió forintra tehető, amiből 2.494 millió esik a hároméves terv beruházásaira, a többi az állatállomány gyarapodására, forgótőkeképződésre, valamint a hároméves terven kívül futó beruházásokra. 6-os osztószám alkalmazása esetén ez az összeg 670 millió pengőnek felelne meg. Ezzel szemben az 1938. évi dologi tőkeképződés a Nemzeti Bankban végzett számítások szerint 604 millió pengőre tehető, amely összegből 496 millió esett a beruházásokra. Ha figyelembe vesszük, hogy az elmúlt évben a megtakarításképződésből a dologi tőkeképződésen felül jelentékeny összegű jóvátételt és egyéb nemzetközi kötelezettségeket is teljesíteni kellett, azt az eredményt kapjuk, hogy az elmúlt pénzügyi évben a tőkeképződés, valamint a nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez szükséges megtakarításképződés 5.700 millió forint körül mozgott, amely összeg 950 millió pengőnek felelne meg. Ezzel szemben 1937-ben a tőkeképződés és a külföldi adósságszolgálat együttes összege kereken 700 millió pengőt tett ki, jóvátételt 1937-ben nem fizettünk. Az 1947—48. évben a tőkeképződés 16.0%-át, a külföldi kötelezettségek teljesítésével együtt pedig 22.8%-át tette ki a nemzeti jövedelemnek, míg 1937-ben 13.2%, ill. 15.0% volt a megfelelő arányszám.

Az 1947—48. évi magas eredményeket a megtakarításképződés egyéb alakjainak erős kifejlődése tette lehetővé. A magánmegtakarítások helyét elsősorban a közületeknél végbemenő akkumuláció foglalta el, de komoly megtakarítások gyülemlettek össze a vállalatoknál és a mezőgazdaság körében is, főleg a jószágkészletek (forgótőke) és az állatállomány gyarapodása alakjában. Ezeket a tényeket sem tőkeképződési helyzetünk megítélésénél, sem tőkeképződési politikánk kiépítésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Mindebből nem következik az, hogy a magánmegtakarításképződés előmozdítása nem volna fontos feladat. A tőkeképződés szempontjából semmi esetre sem lehet közömbös, hogy a magánmegtakarítások évenként néhány száz millióval többet

vagy kevesebbet érnek el. Éppen ezért hálával tartozunk az előadónak, hogy társaságunkban is felhívta a figyelmet erre a nagyjelentőségű ügyre. Az előterjesztett javaslatok legtöbbszörével egyetérttek. Helyesnek és szükségesnek tartom, hogy a takarékoság fontosságára és hasznára rámutatva, megfelelő propaganda folyjék. Helyes volna azonban, ha ezzel a propagandával együttjárna a céltakarékosság tervszerű fejlesztése. — Magam is kívánatosnak tartom, hogy a takarékbetétek után magas kamatot fizessünk. Azonban nem tudnék egyetérteni az előadó úrral abban, hogy a lekötött betétek kamattételének nincsen jelentősége.

Az előadást számos felszólaló vitája folytatta.

1948. december 14-én Dr. Szemenyei János adott elő „Bank-szervezetünk átalakulása” címmel.

A népi demokrácia új gazdaságpolitikájának egyik legfontosabb állomása volt az 1947:XXX. tc., mely az úgynevezett I. kúriabeli pénzintézetek és a Magyar Nemzeti Bank magyar tulajdonban lévő részvényeinek állami tulajdonbavételét rendelte el.

Ezáltal megnyílt a lehetőség arra, hogy a hazai bank-szervezet túlnyomó részében megtörténhessék a racionalizálás és ezzel együtt az az átalakulás, amelyre a népi demokrácia gazdasági rendjének kiépítésére és a tervszerű gazdálkodás bevezetésére elengedhetetlenül szükség van.

Az előbb említett bankok — kivéve a Magyar Nemzeti Bankot — irányítására a törvény 3 tagú Intézőbizottságot létesített. Az Intézőbizottság a bankok szokványos ügyeinek intézését az ideiglenes vezetők hatáskörébe utalta, míg az átszervezéssel és racionalizálással kapcsolatos ügyekben a döntést magának tartotta fenn. Az átszervezéshez a Szovjetunió példáját kellett irányadónak tekinteni, amely szocialista alapelvek alapján már korábban átszervezte bankrendszerét.

Nálunk a Magyar Nemzeti Bank felállította folyószámlaosztályát, ahol állami vállalatok ügynevezett egyszámláikat nyitják meg. Ezeken a számlákon bonyolódik le a vállalat teljes pénzforgalma. Ezek a vállalatok tartoznak időszakonként pénzügyi előirányzatot készíteni, amely termelési és áruforgalmi terveiknek pénzügyi letükrözése.

A Magyar Nemzeti Bank Hitelosztálya háromfajta hitelt folyósít. Az első a pénzügyi terv keretében előirányzott hitel, a második áthidalási hitel, a harmadik pedig a pénzügyi terven túlmenő és nem átmeneti jellegű hitel.

A devizapolitika a jegybank sajátos feladata, melynek ellátásában alapvető változás nem történt. A klasszikus jegybankpolitika eszközei és eljárásai már a múlté.

Az országos takarékhálózat felállítására nálunk több szempontból nem lehetett közvetlenül rátérni. Nálunk postatakarékpénztári hálózat már működik. Az egyes egyedek takarékoskodása még igen csekély mértékű. Ugyanakkor az országban elég sok egyedet számláló magánszektor is működik, nem is beszélve a szövetkezeti hálózatról, melyek bankműveleteit elvileg az O. Sz. H. végzi el. Ezért ezt a feladatot is a Nemzeti Banknak kellett vállalnia, amely erre a célra felállította takarékosztályát. A takarékosztály gerincét Budapesten az állami bankok fiókjából összevont új takarékiókhálózat alkotja. Vidéken az egyes állami bankok a birtokukban volt bankrészvényeiket a Magyar Nemzeti Bank rendelkezésére bocsátották, amely ezekután már egységesen tudta irányítani az ország teljes bankhálózatát.

A speciális bankok közül a külkereskedelmi bankunk a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. A beruházások pénzforgalmának lebonyolítására a kormányzat a Beruházási Bank NV.-t hívta életre. Tevékenységét a Magyar Nemzeti Banknál nyitott számláján keresztül bonyolítja, ami lehetővé teszi részére, hogy pénzforgalmat ne bonyolítson le.

A fentiekből tehát kitűnik, hogy a gazdasági élet minden alapvető funkciója részére külön bank létesült. A működéshez szükséges forgótőkék nyújtására, a növekedéshez szükséges beruházások folyósítására, a külforgalom lebonyolítására, a takarékoskodás eredményeinek összegyűjtésére. Az új bankok tehát a gazdasági élet egész területét átfogják és a régi omnibank rendszerrel szemben sokkal logikusabb és áttekinthetőbb képet nyújtanak.

Az előbbieken vázolt átszervezés képe nem lehet teljes, ha nem adunk egy egészen rövid bepillantást az egyszámlaadta lehetőségek körébe. A Magyar Nemzeti Banknál minden számbajövő vállalatnak van egyszámlája, ami az egymásközi átutalásokat rendkívül leegyszerűsíti. Ezekután a Nemzeti Bank az ország központi elszámoló szerve, melynek statisztikai a hároméves terv lebonyolításának és a folyó gazdasági életnek leghűbb tükrét adják.

A fizetési késedelmekkel kapcsolatos nehézségek és zavarok elkerülésére bevezették az inkasszórendszert. Ennek lényege az, hogy a szállító vállalat ügyfeleinek leszámlázza a szállított áruk értékét és az összegyűjtött számlákat megfelelő

jegyzék kíséretében a Magyar Nemzeti Bankhoz juttatja, mely ezeknek a jegyzékeknek alapján a szóbanlévő összegeket az adósok számláiról az adós fél értesítése mellett leemeli, kivéve, ha az adós a számla ellen felszólalt.

Ebből következőleg az egyszámla nem azonos a régi bankok által vezetett folyószámlákkal, mert az egyszámlán, még megfelelő egyenleg megléte esetén sem foganatosít a bank olyan diszpozíciókat, melyek a pénzügyi terveknek nem felelnek meg, viszont esetleg olyan tételeket is könyvel, amelyekre nézve nem is volt még diszpozíció.

A bankok átszervezése még egy igen fontos statisztikai adat lényegében okozott alapvető változást. Ez a bankjegyforgalom adata. A pénz értékét a klasszikus bankrendszerben azonos árumennyiség esetén valóban a bankjegyforgalom szabja meg. A kialakult szokásnak megfelelő mértékű girópénz mennyisége pedig a bankjegyforgalom mennyiségével azonos arányban ingadozik. A mi bankrendszerünkben is érvényes ez a szabály, azonban a most történt áttérés miatt a régi és új adatok összehasonlítása korrekció nélkül helytelen eredményekre vezethet.

Szemenyei János előadását élénk vita egészítette ki.

1948. december 21-én Dr. Domány Gyula tartott előadást „Pénzmennyiség és vásárlóerő” címmel.

Sokáig kutatták azt a kérdést, hogy egy országnak mennyi pénzre van szüksége. A szükséges bankjegyek mennyisége a gazdasági fejlettségtől, a munkamegosztás mérvétől, a kulturális és gazdasági műveltségi állapottól, de méginkább a pénzforgás gyorsaságától függ. A pénzforgalom gyorsaságának le nem kicsinyelhető fontosságára már *Marx* is utalt „Kapital”-jában. Szerinte 3 tényező: az árak mozgása, a forgásban lévő árutömeg és végül a pénz forgási sebessége különböző irányban és különböző mértékben váltakoznak s így a pénzforgalmi eszközök meghatározott tömege számtalan kombináción mehet keresztül. Meghatározott, előre kijelölt fizetési eszköz-mennyiség helyett bizonyos szabadabb mozgási, terjeszkedési terület felé kell törekednünk, amelyen belül a Jegybank pénzkínálata párhuzamos úton halad a közgazdaság pénz-, illetőleg hiteligényeivel.

A kapcsolat a fizetési eszközök mennyisége és a vásárlóerő között elméletileg is, gyakorlatilag is meglehetősen szoros. Mit jelent tulajdonképpen a vásárlóerő? A legújabb pénzülméleti kutatásokban egyre határozottabb irányt tört magának az a

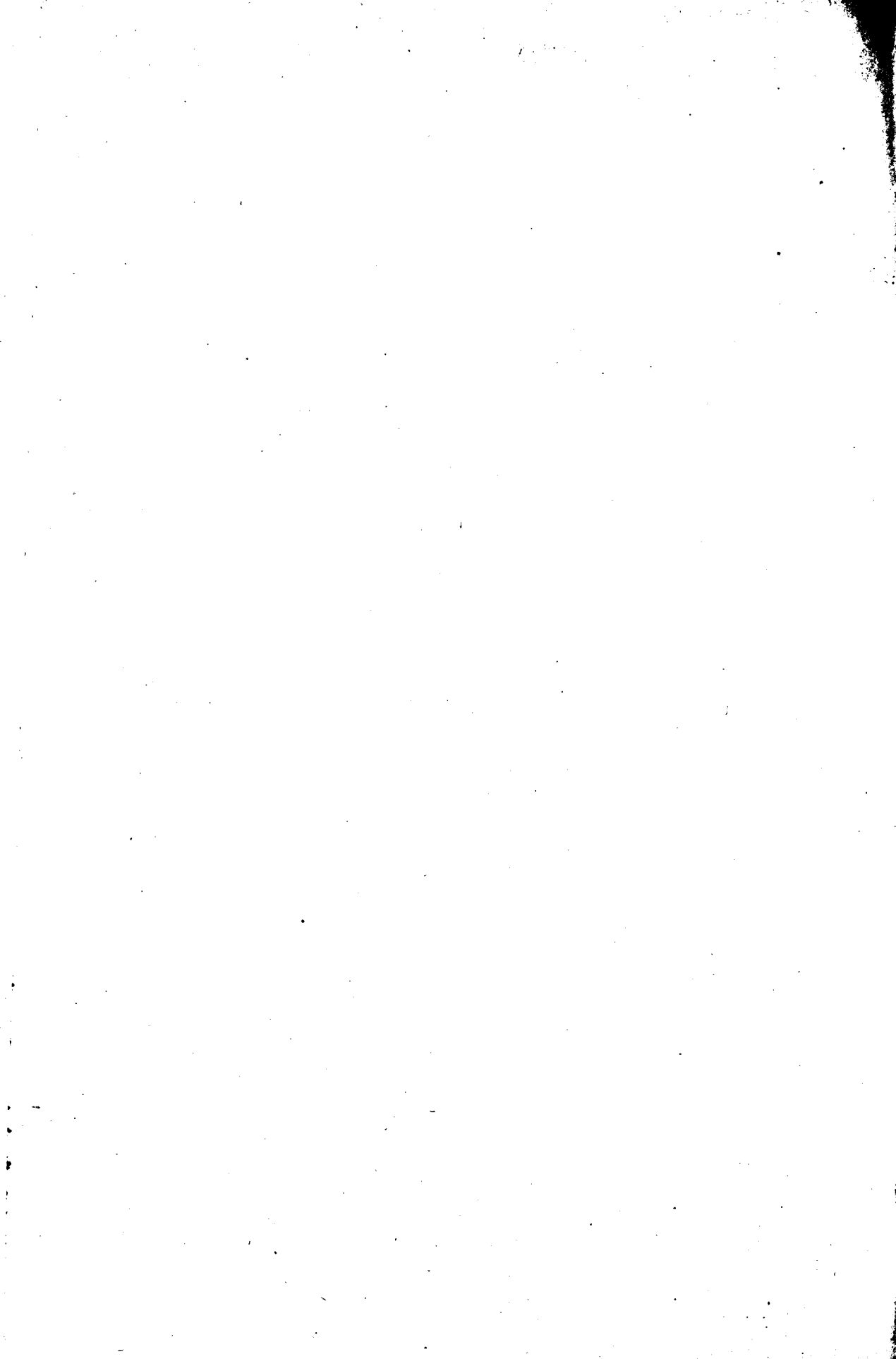
felismerés, hogy a vásárlóerőt a pénz mennyisége nem közvetlenül, hanem a gazdálkodó alanyok és a társadalmi osztályok jövedelmén keresztül befolyásolja. A mennyiségi pénzelmélet ezzel az új iránnyal lényeges módosuláson esett keresztül. Ezt a felfogást a tudományos irodalom *jövedelmi pénzelméletnek* nevezi. *Keynestől* származik az a meghatározás, hogy a forgalmi pénz három pénzfajtára különül el és pedig üzleti pénzre, jövedelmi pénzre és megtakarított pénzre. Ennek felismerése azt a tanulságot mélyítette ki, hogy a pénz mennyisége nem közvetlenül, hanem az egyén és a társadalom jövedelmén keresztül hat a vásárlóerőre. Ugyanakkor a vásárlóerőt meghatározó áru- és pénzmennyiséget csak a fogyasztási javakra és a cserébe ezekkel szemben fellépő fizetési eszközökre, tehát jóval szűkebb területre korlátozza. A fogyasztási és termelési piacok egymástól szervesen nem választhatók el, mert bizonyos gazdasági törvényszerűség a kettő között fennáll. Ez a törvényszerűség váltja ki azt a felfogást, hogy amint az árujavitakat fogyasztási és termelési jóságokra lehet elkülöníteni, éppen úgy a pénzforgalmat is *fogyasztási és termelési pénzre* lehet szétosztani. A termelési pénz a nemzeti jövedelemnek a fogyasztástól megtakarítás útján elvont és termelési javakká átalakított részével azonos.

Ezek az elméleti fejtegetések arra vallanak, hogy a közgazdaságnak számolnia kell egy olyan tényezővel, amelyet úgy nevezhetünk, hogy *a vásárlóerő rugalmassága* s ennek állandóan kiérezhetőnek kell lennie közgazdaságunk összetételében. A vásárlóerő az eredője annak, ha a fogyasztás a termeléssel nem tud lépést tartani és az *úszó árumennyiség* fokozatosan nagyobb értéket képvisel. Meg kell tehát találni az egyensúlyt a vásárlóerő és a használati javak állománya között. A fogyasztók igényeit emelni kell, ami azt jelenti, hogy több vásárlóerővel kell felruházni, hogy a rendelkezésre álló használati javakból egyre többet vonhassanak magukhoz. At kell állítani a közgazdaságot, hogy új vásárlóerők keletkezzenek, amelyek nagyobb mennyiségű fogyasztási javakat tudnak magukhoz vonni. A vásárlóerő növekedése nem jelentené korántsem az általános árszínvonal emelkedését, mert egyrészt sok áru ára rögzítve van, másrészt pedig a termelés felülmúlja a keresletet. A mai modern pénzgazdálkodás körében tehát az a fogyasztás a kedvező, a jótékony hatású gazdasági és társadalmi jelenség mind az államra, mind a polgárookra egyaránt, amely egyszersmind a pénzben kifejezett csereforgalmat és pénzben mutatkozó jövedelemképződést minél hathatósabban előmozdítja, amelynél tehát a fogyasztók pénzbeli jövedelmük-

ből vásárolják szükségleti javaikat. Másszóval ez azt jelenti, hogy a nagyszámú fogyasztóknak eleven és mozgékony vásárlóereje adja meg a mai jövedelemmegoszlásnak dinamikus erejét és az állam adóforrásainak legbőségesebb alapjait.

A vásárlóerő emelkedése vagy csökkenése együtt járhat a fizetési eszközök növekedésével vagy fogyásával, de nem szükségszerű ez az összefüggés, ha elő is fordul. A vásárlóerő ugyanis nem egyedül pénzből áll, hanem azt a társadalom gyorsan megmozgatható és forgalomba hozható javai alkotják. A szocialista állam berendezkedéséhez való igyekezet a jövedelmek kiegyenlítődését tartja mindenkor szem előtt. Lefarag a nagy keresetektől, csökkenti a nagyobb jövedelmeket, ezzel szemben felemeli az alacsonyabb keresetek határait. A vásárlóerőt ilyen módon mesterségesen szabályozták és ez nem tartott lépést a termeléssel, sőt a termelés jelentősen túlhaladta. Már pedig a gazdálkodás végső célja csak az lehet, hogy minden gazdálkodó minél bőségesebben legyen ellátva a szükségelt kielégítési javakkal. Ezeket meg is kell tudniok szerezni akkor is, ha nemcsak kellő mennyiségben megtermelni, hanem elfogyasztani is képesek. Enélkül zökkenések, válságok, zavarok állanak elő gazdasági és társadalmi téren. A társadalomnak a mindenkori szükségletmennyiséghez viszonyított fogyasztása nemcsak végső célja a gazdasági tevékenységnek, hanem a termelésnek és a gazdasági üzemek méretezésének reális mennyiségmeghatározója is. A modern gazdálkodásban a fogyasztás szükségletének mennyiségi mértéke ilyenformán a gazdasági politikának, illetőleg a tervgazdálkodásnak is egyik legésszerűbb kiinduló pontja.

Az előadás élénk vitára adott alkalmat, melyben a Társaság számos tagja vett részt.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL
KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>ifj. dr. Boér Elek:</i> Földes Béla emlékezete — — — —	1
<i>Tímár László:</i> A Magyar Állami Szénbányák deficitjének megszüntetése — — — —	25
<i>Markovits Jenő:</i> A szociálista állam pénzreformja — —	39
<i>Székely Gábor:</i> Regressziós analízis a gazdasági kutatásban	54
<i>Ujlaki Nagy Árpád:</i> Mezőgazdasági termelésünk és népélelmezésünk az évszázadok folyamán — — — —	75
<i>Lakatos Béla:</i> A szakszervezetek szerepe a népi demokráciában . — — — —	99

Közlemények

<i>Varga István:</i> A totozás gazdasági hatásai — — — —	111
<i>Nemény Vilmos Béla:</i> Gondolatok korunk társadalmi átalakulásának kérdéséhez — — — —	115
<i>Tarnóczy Loránt:</i> A multilaterális clearing — — — —	129
<i>Varga Perke József:</i> A mezőgazdaság szerepe a bolgár két-éves tervben — — — —	137

Irodalom

Könyvismertetések — — — —	146
<i>Varga Jenő:</i> A tőkés gazdaság a második világháború után. (Domány Gyula) — <i>Székely Artur:</i> A párisi béke aláírása után. (é. a.) — <i>Harsány Péter:</i> Új termelési politika, mint szociálpolitika. (Hamar József) — <i>Jirkovský Sándor:</i> Az Osztrák-Magyar Monarchia jegybankjának története. (Némedi Mihály) — <i>Rajty Tivadar:</i> Bevezetés a könyvelésbe. (Hetényi István) — <i>Rajty Tivadar:</i> A számvitel szervezési irányelvei. (Hetényi István) — <i>Bachmann, H.:</i> Az angolszászok háború utáni világgazdasági tervei. (Horváth Róbert) — <i>Homolyai Rezső:</i> A városi önkormányzat időszerű kérdései. (é. a.) — <i>Haberler, G.:</i> The Present Cyclical Situation of the American Economy in the Light of Business Cycle Theory. (Stux László) — <i>Chevalier, Jan:</i> Doctrines économiques. (Szinyey Henriette) — <i>Marbach, Fritz:</i>	

(Folytatás a belső oldalon.)

Die Kreditschöpfung der Handelsbanken und das Postulat der Verstaatlichung des Kredits. (é. a.) —
Dürr, Karl: Bodenertragstheorie. (Kádas Kálmán) —
Hänecke, Karl: Der Finanzbedarf von Bund, Kantonen und Gemeinden. (é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 177

Mirovoje Chozjajstvo i Mirovoja Politika. — The Economic Journal. — The Journal of Political Economy. —
Vierteljahrsbericht der Skandinaviska Banken.

Nemzetközi pénzügyi jog — — — — — 191

Magyar Közgazdasági Társaság. Előadói ülések. — 193
A Társaság LIII. rendes évi közgyűlése.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

ezen számának egyes példányai Társaságunk titkárságában kaphatók (II., Keleti Károly-utca 13/a. sz., I. em. 2.; telefon: 160-370).

A Szemle példányonkénti ára:

tagjaink számára, kedvezményesen **10**— forint

nemtagoknak **20**— forint

Tagjainknak postán megküldtük ezt a számot és kérjük, hogy a 10— forintot 16.507 számú postatakarékpénztári csekkszámolánkra (Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest) befizetni szíveskedjenek. Nemtagok az ezen számért járó 20— forintot ugyanerre a postatakarékpénztári csekkszámolára fizethetik be; az összeg beérkezte után a Szemlét a megrendelők címére azonnal megküldjük.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, Budapest, II., Keleti Károly-u. 13/a. I. 2.

Egyes szám ára: 20 Ft.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *Kádas Kálmán*,
a nyomdáért *Kiss István* felelős.

Theory. (Stux L.) — *Chevalier J.*: Doctrines économiques. (Szinnyey H.) — *Marbach F.*: Die Kreditschöpfung der Handelsbanken und das Postulat der Verstaatlichung des Kredits. (é. a.) — *Dürr K.*: Bodenertrags-theorie. (Kádas K.) — *Hünecke K.*: Der Finanzbedarf von Bund, Kantonen und Gemeinden. (é. a.)

Revue de périodiques étrangères — — — — — 177

Mirovoje Chozjajstvo i Mirovoja Politika — The Economic Journal. — The Journal of Political Economy. — Vierteljahrsbericht der Skandinaviska Banken.

Droit international des finances — — — — — 191

Société d'Économie Hongroise. Séances avec des conférences. — La 53.-e assemblée générale annuelle ordinaire de la Société. — — — — — 193

BUDAPEST

hét hatalmas gyógyfürdőjével, 117 gyógyforrásával, 200 keserűvízforrásával, ötvenöt millió liter napi gyógyvízhozamával, magas orvosi felkészültségével és az állandó **téli és nyári rheumakezelés** lehetőségének biztosításával

a világ legnagyobb

FÜRDŐVÁROSA

Felvilágosítást ad a

**BUDAPESTI KÖZPONTI
GYÓGY- ÉS ÜDÜLŐHELYI
BIZOTTSÁG:**

B U D A P E S T,
V., MOLOTOV (Vigadó) TÉR 3

TELEFON:
180—729

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES,
ÉDITÉE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Boér E.</i> : A la mémoire de Béla Földes — — — — —	1
<i>Timár L.</i> : La terminaison du déficit des Mines de Charbon Nationalisées Hongroises — — — — —	25
<i>Markovits J.</i> : La réforme monétaire de l'Etat socialiste — —	39
<i>Székely G.</i> : L'analyse de régression dans les recherches éco- nomiques — — — — —	54
<i>Ujlaki-Nagy A.</i> : Notre production agricole et l'alimentation populaire à travers les siècles — — — — —	75
<i>Lakatos B.</i> : Le rôle des syndicats dans la démocratie popu- laire — — — — —	99

Notes

<i>Varga I.</i> : Les effets économiques du „toto“ — — — — —	111
<i>Nemény V. B.</i> : Pensées sur le problème des transformations sociales de notre époque — — — — —	115
<i>Tarnóczi L.</i> : Le clearing multilatéral — — — — —	129
<i>Varga-Perke J.</i> : Le rôle de l'agriculture dans le plan biennal bulgare — — — — —	137

Littérature

Revue de Livres — — — — —	146
<i>Varga J.</i> : L'économie capitaliste après la deuxième guerre mondiale. (Domány Gy.) — <i>Székely A.</i> : Après la signa- ture de la paix de Paris. (é. a.) — <i>Harsány P.</i> : Nou- velle politique de production comme politique sociale. (Hamar J.) — <i>Jirkovsky S.</i> : L'histoire de la banque d'émission de la Monarchie Austro-Hongroise. (Né- medi M.) — <i>Rajty T.</i> : Introduction à la comptabilité. (Hetényi I.) — <i>Rajty T.</i> : Les principes d'organisation de la comptabilité. (Hetényi I.) — <i>Bachmann H.</i> : Les plans des anglosaxons concernant l'économie mondiale d'après-guerre. (Horváth R.) — <i>Homolyai R.</i> : Les problèmes modernes de l'autonomie des villes. (é. a.) — <i>Haberler G.</i> : The Present Cyclical Situation of the American Economy in the Light of Business Cycle	

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL
KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmány

Sós Aladár: J. M. Keynes gazdasági tanai és bírálatuk — — 197

Közlemény

Fésős László: Albánia a tervgazdálkodás útján — — — — 225

Irodalom

Könyvismertetések — — — — — — — — — — 241

Sándor Pál: Tervgazdaság és kapitalizmus (Domány Gyula)

Davis, H. T.: The theory of econometrics (Kádas Kálmán)

Steuerbelastung in der Schweiz, 1948. (Éber Antal)

Külföldi folyóirat szemle — — — — — — — — — — 252

Planovoje Chozjajsztvó: (Tervgazdaság)

Magyar Közgazdasági Társaság. Előadói ülések. — — 254

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, Budapest, II., Keleti Károly-u. 13/a. I. 2.

Egyes szám ára 20 Ft.

A szerkesztésért Heller Farkas, a kiadásért Kádas Kálmán,
a nyomdáért Kiss István felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

ezen számának egyes példányai Társaságunk titkárságában kaphatók (II., Keleti Károly-utca 13/a. sz., I. em. 2. Telefon: 160-370).

A Szemle példányonkénti ára:

tagjaink számára, kedvezményesen **10.**— forint
nemtagoknak **20.**— forint

Tagjainknak postán megküldtük ezt a számot és kérjük, hogy a 10.— forintot 16.507 számú postatakarékpénztári csekkszámunkra (Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest) befizetni szíveskedjenek. Nemtagok az ezen számért járó 20.— forintot ugyanerre a postatakarékpénztári csekkszámunkra fizethetik be; az összeg beérkezése után a Szemlét a megrendelők címére azonnal megküldjük.

Felhívjuk Olvasóink
figyelmét arra, hogy a

Közgazdasági Szemle

r é g e b b i é v f o l y a m a i n a k

néhány teljes sorozatát sikerült az ostrom alatt bombatalálatot szenvedett irodánk romjai alól megmenteni. Ezek a régi évfolyamok is

II., Keleti Károly-u. 13/a. I. em. 2.

alatti irodánkban kaphatók. Egy ilyen régi, teljes évfolyam ára:

Ft 200.—

LXXIE ANNÉE
MAI—DÉCEMBRE 1948
VOL. 90, N° 5—12

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES
ÉDITÉE PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :

WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertation :

Sós A.: Les doctrines économiques de J. M. Keynes et leur critique — — — — — 197

Notes :

Fésős L.: L'Albanie dans la route de l'économie dirigée — 225

Littérature :

Revue de livres — — — — — 241

Sándor P.: Économie dirigée et capitalisme. (Domány Gy.) —
Davis, H. T.: The theory of econometrics. (Kádas K.) —
Charges fiscales en Suisse 1948. (Éber Antal).

Revue de périodiques étrangères — — — — — 252

Planovoje Chozjajstvo: (Économie planifiée)

Société d'Économie Hongroise: Réunions avec des conférences — — — — — 254